भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं वित्ते नृपालाद्भयं,
मौने दैन्यभयं बले रिपुभयं रूपे जराया भयम् ।
शास्त्रे वादभयं गुणे खलभयं काये कृतान्ताद्भयं,
सर्वं वस्तु भयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवाभयम् ॥

वैराग्यशतक.

શિરછત્ર તીર્થરૂપ પૂજ્ય વડિલ પિતામહ શ્રીયુત
આણંદજી પુરુષોત્તમ.

મારી લઘુવયથી મારાપર આપનો પરમ વાત્સલ્યભાવ, મને કેળવણી
આપવાની અને ધાર્મિક તથા વ્યાવહારિક વિષયોમાં સારી રીતે
સ્થિત થયેલો જોવાની આપની તીવ્ર ઈચ્છા, આખા કુટુંબપર
આપના અનેક ગુણોની પડેલી ઉત્તમ છાપ અને ખાસ
કરીને કેળવણીના સંબંધમાં આપે મારાપર કરેલા
ઉપકારોનો બદલો આ ભવમાં વળી શકે તેમ
નથી જ, માત્ર તે ઉપકારોની યાદદાસ્તને
અંગે આ ગ્રંથ આપના નામ
સાથે જોડી હું મારી જાતને
અલ્પાંશે કૃતાર્થ
માનું છું.

લી. બાળ મૌક્તિક.

दम्भपर्वतदम्भोलिः, सौहार्दाम्बुधिचन्द्रमाः ।
अध्यात्मशास्त्रमुत्तालमोहजालवनानलः ॥
कान्ताधरसुधास्वादाद्यूनां यज्जायते सुखम् ।
बिन्दुः पार्श्वे तदध्यात्मशास्त्रास्वादसुखोदधेः ॥

દંભરૂપ પર્વતને ભેદવાને વજ્ર સમાન અને મિત્રતારૂપ સમુદ્રની વૃદ્ધિ કર
ચંદ્ર સમાન અધ્યાત્મશાસ્ત્ર મોહજાળના વનને બાળવાને દાવાનળ સમાન છે. સ્
અધરરસનું પાન કરતાં યુવાન પુરુષને જે સુખ ઉપજે છે તે સુખ અધ્યાત્મશાસ્
સ્વાદના સુખરૂપ સમુદ્ર પાસે માત્ર એક બિંદુ તુલ્ય છે.

શ્રીમદ્યશોવિજયજી. અધ્યાત્મસાર.

પ્રથમાવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સંવત્ ૧૯૫૩ ની સાલમાં મરકીએ શહેર ભાવનગરમાં પ્રથમ દેખાવ દીધો તે પ્રસંગે ત્યાંથી ચાર માઈલ દૂર અકવાડા ગામમાં કુટુંબ સાથે રહેવાનો પ્રસંગ થયો. તે પ્રસંગે સુરજી કુંવરજી આણંદજી અને અમરચંદ ઘેલાભાઈએ આ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ગ્રંથપર વિવેચન વિસ્તારથી લખવાની આવશ્યકતા બતાવી તેમજ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ ગ્રંથનું સરલ ગુજરાતી અવતરણ કરવાની જરૂરિયાત બતાવી. આ બન્ને ગ્રંથમાં મારો અલ્પ પ્રવેશ હોવાથી તે જોવાની ઇચ્છા કરી. અકવાડામાં રહી આ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ગ્રંથ ઉપર ઉપરથી જોઈ ગયો અને તે ગ્રંથપર બહુ પ્રેમ થયો. ત્યાર પછી ઉપર્યુક્ત બન્ને વડિલોની પ્રેરણા અને આજ્ઞાથી તે ગ્રંથ બીજીવાર વાંચી ટુંકી નોંધ કરી, દરેક શ્લોકનાં [illegible] અને તેના છંદનો નિર્ણય કર્યો. ત્રીજીવાર ટુંકી નોટ લખી [illegible] વિવેચન કર્યું. પાંચમી વખત જે આકારમાં આ ગ્રંથ [illegible] આકારમાં વિવેચન લખ્યું. આ સર્વ કાર્યમાં લગભગ છ વરસ [illegible] વચ્ચેના અંતરોમાં જ આ કાર્ય બની શક્યું હતું. [illegible] જેટલું બની શકે તેટલું તેને સહાયક [illegible] પ્રયત્ન કર્યો છે. આ યત્ન યોગ્ય રીતે અને [illegible] થયો છે કે નહિ તે વિચારવાનું કામ હવે લેખકનું નથી.

[illegible] હાલ બહુ પ્રકારના વર્તે છે આ કાળમાં અધ્યાત્મ [illegible] એ અપ્રસ્તુત જેવી સ્થિતિ છે અને તેથી [illegible] વિષયની જરૂરિયાત છે કે નહિ [illegible] છે [illegible] વિષય [illegible] જરૂર છે [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] વિવેચન [illegible]

અને પ્રતિભાનો અભાવ અથવા અલ્પભાવ હોય તો જુની કૃતિઓનું મૂળ સ્વરૂપ જાળવી રાખી તેને નવીન આકારમાં મૂકવી એથી બે પ્રકારનો લાભ થાય છે એમ મારું માનવું છે. એક તો નવીન કૃતિ તરફ લોકોની અરુચિ રહે છે તેનો સંભવ રહે નહિ અને બીજું મહાન્ ભીંતનો આશ્રય લઇ છૂટથી પણ હદમાં રહીને વિચારો બતાવી શકાય. આવા હેતુથી પ્રેરાઇ અધ્યાત્મ વિષયપર સ્વતંત્ર ગ્રંથ લખવાને બદલે પ્રસ્તુત ગ્રંથ ઉપર જ પુષ્કળ વિવેચન કર્યું છે. આ વિવેચન કરવામાં ધનવિજય ગણિની ટીકા વારંવાર દૃષ્ટિ સમીપ રાખી છે અને વિવેચનમાં ઘણી જગોએ તેઓની શાહદત પણ લખી છે. આ પ્રમાણે કરવા ઉપરાંત અત્યાર સુધી વંચાયેલા ગ્રંથોમાંથી કવોટેશનો (ટાંચણો) અને અવતરણો પણ પ્રસંગોપાત મૂક્યાં છે. આ જમાનાને ઉપયોગી થાય તેવી રીતે સરળ ગુજરાતીમાં વિવેચન કરવાનું ખાસ ધ્યાનમાં રાખ્યું છે. પારિભાષિક શબ્દોપર વિસ્તારથી અને ટુંકામાં ઘટે તેવી રીતે નોટો પણ આપવા યત્ન કર્યો છે. દરેક શ્લોકનો વિષય સામાન્ય રીતે શું છે તે સમજાય તેટલા માટે તેનાપર યથાશું વિચાર કરીને લખેલ છે અને મૂળ ગ્રંથકર્તાનો આશય કોઇ પણ રીતે ભંગ ન થાય તે ખાસ લક્ષમાં રાખવા યત્ન કર્યો છે. વિવેચન આ નિયમપર કરવામાં આવ્યું છે. વાંચનારને અસંતોષ થવાનું કારણ એક બને તેવું પ્રથમથી લાગતું હતું. આ અગત્યના વિષયમાં દૃષ્ટાંતો બહુ આપ્યાં છે, પણ ઘણી ખરી જગોએ નામ આપીનેજ સંતોષ પકડવો પડ્યો છે. દરેક દૃષ્ટાંતની કથાઓ લખવામાં આવે તો ગ્રંથની ગુરુતા વધી જાય એ ખરી વાત છે, પણ ગ્રંથગૌરવ એટલું બધું થઇ જાય કે તે વાંચવાની રુચિ ગ્રંથનું દળ જોતાં જ અલ્પ થઇ જાય, એ ભયથી ખાસ ચુંટી કાઢેલાં દૃષ્ટાંતોની જ કથાઓ લખવામાં આવી છે. જેને કથાઓ વાંચવાની રુચિ હોય તેમને કથાનુયોગના ગ્રંથો મળી શકે તેમ છે તેથી અત્ર સંક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ ગ્રંથગૌરવ ધાર્યા કરતાં બહુ થઇ ગયું છે. આ સંબંધમાં ખાસ કારણ જરુરી તો બીજી આવૃત્તિ બે ભાગમાં વહેંચી નાંખી સુધારો કરવામાં આવશે. કોઇને પ્રથમ એકલોજ વાંચવો હોય તો તેઓએ મૂળ શ્લોક અને તેની નીચે ઇન્વર્ટેડ કોમામાં લખેલ અક્ષરાર્થ વાંચવો અને વિવેચન મૂકી દેવું. એથી ગ્રંથકર્તાના વિચારો સીધા માલૂમ પડી આવશે. પાઠ કરી જવા માટે એકલા મૂળ શ્લોકો અને અક્ષરાર્થ જુદા નાના કદમાં છપાવવાની આવશ્યકતાપર ભવિષ્યમાં વિચાર કરવામાં આવશે. આ ગ્રંથના

થાય તે બનાવવી એમાં દોષ નથી અને શાસ્ત્રના સંપ્રદાયને અનુસરી આવા લેખ લખવામાં આવે તો કોઇ કોઇ પ્રાણીને પણ લાભ થવાનો સંભવ છે એમ સમજીને આ ગ્રંથમાં કરેલાં વિવેચનને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવા હું લલચાયો છું, એમાં કદાચ સાહસ જણાય તો તે એટલું છે કે મમત્વત્યાગ, કષાયત્યાગ, ચિત્તદમન જેવા અગત્યના વિષયમાં લેખ લખનારમાં તેમાંનું કાંઈ ન હોય તો વાંચનારના મનપર તેના લેખની અસર બહુ થોડી થાય છે. આ સાહસ ખેડવાનું પ્રયોજન એટલું જ છે કે કાર્યક્રમ હમેશાં પ્રથમ વિચારથી જ શરૂ થાય છે, માટે બને ત્યાંસુધી વિચારો તો ઉચ્ચજ કરવા, તે વિચારો પૈકી બની શકે તેટલા અમલમાં મૂકવા અને ન બને તેને અમલમાં મૂકવા દૃઢ ઇચ્છા રાખ્યા કરવી. આ હેતુથી વાંચનારાઓ પ્રત્યે ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે કે જ્યાં જ્યાં સુંદર વિચાર મૂળમાં કે વિવેચનમાં જણાય ત્યાં ત્યાં તે મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજના છે એમ સમજવું. આ હકીકત વાસ્તવિક પણ છે, કારણકે મેં તેટલો પ્રયાસ કર્યાં છતાં પણ જે સ્ફુરણા અને શક્તિથી સૂરિમહારાજે આ ગ્રંથ લખ્યો છે તેનું પૂરતું રેખાટન કરવું મુશ્કેલ જ છે. આવા વિષયમાં ત્યાગવૈરાગ્યવાળા મુમુક્ષુઓ બહુ સારી રીતે પ્રવેશ કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે, અત્ર તો માત્ર કિંચિત્ ચંચુપ્રવેશ થઇ શકયો છે અને તેમાં પણ સાંસારિક અનેક પ્રત્યવાયો નડેલા હોવાથી સ્ખલના થયેલ હોવાનો પણ પૂરતો સંભવ છે.

ખાસ કરીને યતિશિક્ષા અધિકારના સંબંધમાં લખતી વખત વારંવાર લાગતું હતું કે તે વિષયપર વિવેચન કરવાનો શ્રાવકનો અધિકાર નથી. સૂરિમહારાજે બહુ વિચાર કરી પોતાના સમયમાં જણાયલી અને આગળ આવતા (ભાવી) પડતા કાળમાં સંભવતી શિથિલતાપર વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કર્યો છે તે વિષયને પૌદ્‌ગલિક સુખમાં આસક્ત અને સાધુવર્ગની બહારનો પ્રાણી કેવી રીતે પૂરતો ખીલવી શકે ! ન જ ખીલવી શકે. તેથી એ વિષય મુનિમહારાજ પાસે ખાસ અંકિત કરાવવો યોગ્ય લાગ્યો. મુનિમહારાજશ્રી આનંદસાગરજી પન્યાસ સંવત્ ૧૯૬૩ નું ચાતુર્માસ ભાવનગરમાં સ્થિત થયા તે પ્રસંગનો લાભ મને મળ્યો અને તેઓ પાસે બેસી તે અધિકાર અને તેનુ વિવેચન તેઓશ્રી પાસે અંકે કરાવ્યું. તેઓ પોતે તો બહુ ઉત્તમ સ્વતંત્ર લેખ લખી શકે, પણ સાધુધર્મ ઉપર કટાક્ષો ન આવે અને સાધુઓને પણ બોધદાયક થઇ પડે એવું વિવેચન થવાની મારી ઉમેદ હતી

આ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ગ્રંથના દરેક શ્લોકપર ચોપાઈ થી રંગવિજય નામના મહારાજે બનાવી છે. આ ગ્રંથની પ્રત રા. રા. કેશવલાલ પ્રેમચંદ તરફથી અડધો ગ્રંથ છપાયા પછી મળી. જુની ગુજરાતી ભાષા વિગેરે જાણવા માટે તે ઉપયોગી જણાયાથી ગ્રંથની છેવટે મુકવામાં આવી છે.

આ ગ્રંથને શુદ્ધ છપાવવા માટે અને શુદ્ધ વિવેચન કરવા માટે બનતો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ ભૂલ રહી ગઈ હોય એ બનવા યોગ્ય છે. આ સંબંધમાં વિદ્વાન વાંચનાર સૂચના કરશે તો બીજી આવૃત્તિ બહાર પડવાનો કદાચ યોગ ઉપજશે થાય તો તે પ્રસંગે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવશે. આ ગ્રંથમાં ભાષા સાદી અને સરલ રાખવા બનતું ધ્યાન આપ્યું છે તેથી બુદ્ધિશાળી અને સામાન્ય વાંચનવાળા સર્વને આ ગ્રંથ કાંઈક નવીન જ્ઞાન આપશે એવી આશા રહે છે. રચનાઓ તરફ ધ્યાન આપવા કરતાં સૂરિમહારાજે જે અનુત્તમ બોધ આપ્યો છે તે તરફ લક્ષ્ય આપવા ખાસ પ્રાર્થના છે. જે જે ઉત્તમ જણાય તે સૂરિમહારાજનું સમજવું અને અરુચિકર જણાય તેને માટે મારી જવાબદારી સમજી ગ્રંથ સાદ્યંત વાંચશો. એકાદ વખત વાંચવાથી તેનો ભાવ બરાબર અંતરંગમાં ન ઉતરે તો બે પાંચ વખત મનન કરી ગ્રંથ વાંચશો અને વાંચવા કરતાં પણ વધારે વિચાર કરશો. આથી સૂરિમહારાજ જે ભાવ કહેવા માગે છે તે સમજાશે અને સમજાય તો પછી યથાશક્તિ તે ભાવ વર્તનમાં મૂકશો. આ પ્રમાણે કરવાથી ગ્રંથ લખવાનું, વિવેચન કરવાનું અને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થશે. દોષને માટે ક્ષમાયાચના કરી અત્ર વિરમું છું.

જ્ઞાનપંચમી, સંવત ૧૯૬૭ }
મુંબઈ, ગીરગામ બેક રોડ }

મૌક્તિક.

[illegible]

ગ્રંથ અધિકારના ક્રમથી

કર્તવ્ય તત્ત્વજ્ઞાનનાં ગૂઢ રહસ્યો વાંચી વિચારી સમજી તેનું તાત્પર્ય શોધવા સમજવામાં સમાયેલું હોય છે. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે આવા મજબૂત પાયાપર બંધાયલા શાસ્ત્રનો જ જય થવાનો સંભવ છે. પરંતુ તે કાર્ય તેનો દ્રવ્યાનુયોગ કેવી સ્થિતિપર છે, કોણે બતાવ્યો છે, કેવી રીતે બતાવ્યો છે, તેનું અંતિમ સાધ્ય બિંદુ શું છે અને તેમાં અરસપરસ કાંઈ પણ વિરોધ છે કે નહિ એ પ્રશ્નોપર લટકે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી કોઈ પણ ધર્મની મહત્ત્વતા સમજવા માટે તેના દ્રવ્યાનુયોગની મહત્ત્વતા સમજવાની જરૂર પડે છે અને તેની કિંમત પણ તેનાથી થાય છે. આ દ્રવ્યાનુયોગની મહત્ત્વતા કેટલી છે તે વિચારવા જેવું છે. કર્મની શક્તિ, તેનાં બંધ ઉદયાદિ ચતુષ્ટય, તેના ઉદ્વર્તન સંક્રમણ અપવર્તનાદિ પ્રકાર, પરમાણુનો સ્વભાવ, નિગોદનું સ્વરૂપ, આત્મદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વિગેરે પ્રશ્નો આ અનુયોગમાં ચર્ચાય છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે શુદ્ધ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા હોય ત્યારે જ સમકિત થાય અને સમકિત વગરની ક્રિયા તો અંક વગરની શૂન્યો જેવી છે. આ શ્રદ્ધાને સ્થિર રાખનાર તત્ત્વજ્ઞાન-તત્ત્વબોધ જ છે. તત્ત્વજ્ઞાનથી કમનસીબ રહેલો પ્રાણી સહજમાં શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, કારણકે તેની શ્રદ્ધાનો પાયો ઊંડો હોતો નથી, જ્યારે બુદ્ધિમાન વિદ્વાનના સંબંધમાં તેમ બની શકતું નથી. અનેક ઉપયોગી વિષયો ચર્ચવા ઉપરાંત શ્રદ્ધાને સ્થિર રાખનાર તરીકે દ્રવ્યાનુયોગ જ બહુ ઉપયોગી છે.

દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય બહુ જ વિશાળ છે. તેના પેટા વિભાગમાં અનેક ઉપયોગી વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. દરેક ધર્મનો વ્યવસ્થાસર અભ્યાસ, તે સર્વેની પરસ્પર સરખામણી, તર્ક, મીમાંસા, ધર્મશાસ્ત્ર વિગેરે વિષયો તેમ જ વસ્તુસ્વભાવશાસ્ત્ર Metaphysics અને નીતિશાસ્ત્ર Ethics નો સમાવેશ પણ દ્રવ્યાનુયોગમાં થાય છે. વસ્તુસ્વભાવશાસ્ત્ર એ આપણો ખરેખરો દ્રવ્યાનુયોગ છે. બાહ્ય વસ્તુ અને આત્મિક વસ્તુઓનો અરસપરસ સંબંધ, એક બીજાપર થતી તેની અસર અને તેઓનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ દ્રવ્યાનુયોગમાં બતાવવામાં આવેલું હોય છે. એક જીવની નિગોદમાંથી નીકળીને નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવા સુધીમાં ઉત્ક્રાન્તિ કેવી રીતે થાય છે, કેવી કેવી ગતિઓમાં કેવા કેવા વેશ ધારણ કરે છે, કેવા કેવા પ્રાણીઓના વિચિત્ર

જ્ઞાન કહેવાય છે. આત્મા કોણ છે અને કેવો છે એનો પ્રશ્ન સહજ ઉત્પન્ન થાય તેવો છે. એ વિષયમાં વિશેષ ઉતરવા જતાં અતિ વિસ્તાર થાય, પણ જૈન શાસ્ત્રકાર એના સંબંધમાં શું કહે છે તે બહુ સંક્ષેપમાં ધ્યાનમાં લેવું એ આ ગ્રંથ સમજવાનું પ્રથમ પગથિયું છે. આપણા શરીરમાં ગમન કરવાની શક્તિ પગમાં નથી, જોવાની શક્તિ ચક્ષુઓમાં નથી, સુંઘવાની શક્તિ નાકમાં નથી પણ એક અંતરંગ સત્તા એ સર્વને નિયમમાં મૂકે છે. એમ ન હોય તો મૃત શરીરને પણ પગ, આંખ અને ચક્ષુ હોય છે છતાં તેનો તેને કાંઈ ઉપયોગ નથી. એ અંતરંગ સત્તાને આત્મા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે પોતે નિર્લેપ અવસ્થાને પામે ત્યારે તો તદ્દન શુદ્ધ છે અને તેના પ્રદેશો નિર્મળ તેમજ અરૂપી છે, પરન્તુ કર્મ પુદ્ગલના અનાદિ સંબંધથી તે વિચિત્ર વેશો ધારણ કરે છે અને તેથી તેનું મનુષ્ય, તિર્યંચ, દેવતા અને નારકી વિગેરે નામ આપવામાં આવે છે; કર્મ સબંધથીજ તે કામ ક્રોધાદિક કરે છે અને સુખ દુઃખ સહન કરે છે. તેની સાથે લાગેલાં અને લાગતાં કર્મો તે સર્વ પૌદ્ગલિક જ છે, તેની શક્તિથી આત્માની શક્તિ હણાય છે અને તે સંસારમાં રઝળે છે. વસ્તુત આત્માનું સ્વરૂપ-લક્ષણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમય છે. સર્વ વસ્તુઓને તથાસ્વરૂપે દરેક સમયે જોવી જાણવી અને સ્થિરતા રાખવી, આ આત્માના લક્ષણો છે અથવા તે ગુણો અને આત્માને અભેદ છે. આ શુદ્ધ દશા કર્મને લીધે દબાઈ ગઈ છે, આચ્છાદન પામી ગઈ છે, અવરાઈ ગઈ છે. જેમ દીવા ફરતો પડદો કરવાથી તેનો પ્રકાશ ઝાંખો દેખાય છે અને વધારે પડદાઓ કરવાથી વધારે ઝાંખો દેખાય છે, પણ જ્યારે જોઈએ ત્યારે અંદર તો તે પ્રકાશ તો છે જ. માત્ર આચ્છાદનો દૂર કરવાની જરૂર છે. એ જ પ્રમાણે આત્માના સંબંધમાં સમજવું. એ આચ્છાદનો દૂર કરવાનો પ્રયાસ પ્રયત્ન કરવાનું છે. જ્યારે કર્મ તદ્દન દૂર થાય છે ત્યારે આત્માએ મોક્ષ મેળવ્યો કહેવાય છે. એક વખત સર્વ કર્મ સાથેનો સંબંધ છૂટી જાય અને તેનો મોક્ષ થઈ જાય તો પછી આત્માને ફરી સંસારમાં આવવું પડતું નથી, તેથી મોક્ષનું સુખ અવ્યાબાધ કહેવાય છે. જ્યાંસુધી આ જીવ સંસારમાં છે ત્યાંસુધી તેને આ પુત્ર ઘર પરિવાર મમત્વભાવ છે અને કામ ક્રોધાદિક

પ્રમાણે પામે છે.” જૈન શાસ્ત્રકાર આ હકીકતના સંબંધમાં જૂદી રીતે વાત કહે છે. તેઓ કહે છે કે “ઉત્ક્રાન્તિ અને અપક્રાન્તિ સાથે જ છે. અશુભ કર્મ કરવાથી આ જીવને પાત થાય છે અને મનુષ્ય મહા પાપી કાર્યો કરે તો પંચેંદ્રિય તિર્યંચ તો શું પણ એકેંદ્રિય જેવી અધમ ગતિમાં પણ ચાલ્યો જાય છે.” આ પ્રમાણે જૈન શાસ્ત્રકાર આત્માની હયાતિ અને તેની કર્મજન્ય ઉત્ક્રાન્તિ, અપક્રાન્તિ અને મોક્ષપ્રાપ્તિ થયે સર્વ કર્મનો નાશ માને છે. આત્મામાં અનંત શક્તિ હોવાથી આ સર્વ કાર્ય તે પોતે જ કરે છે. તેને આમાં કોઈની મદદ પ્રેરણા કે ઇચ્છાની જરૂરીઆત રહેતી નથી, પરંતુ જે મદદ પ્રેરણા થાય છે તે નિમિત્ત કારણરૂપ છે. એની પણ કેટલેક અં આવશ્યક્તા છે અને તે હેતુવડે જ આ ગ્રંથનો પ્રયાસ છે. નિશ્ચ નયે આત્મા કર્મથી નિર્લેપ છે અને તે જ તેનો સ્વભાવ છે. સુવર્ણમ જેમ સુવર્ણત્વ ત્રણ કાળમાં રહેલું છે, જ્યારે તે માટીથી વિંટાયલ ખાણમાં હતું ત્યારે પણ તેનામાં સુવર્ણત્વ હતું અને જ્યારે તેન સાથેથી માટી છૂટી પાડી, તપાવીને સાફ કરી, પાસો પાડવામાં આવ્યો ત્યારે પણ તેમાં સુવર્ણત્વ છે જ; તેવી જ રીતે આત્મામાં તેનુ શુદ્ધ આત્મત્વ ત્રણ કાળમાં છે, પણ તે અપૂર્વ વીર્યસ્ફુરણાથી જ પ્રગટ થાય તેવુ છે જ્યાંસુધી પ્રગટ ન થાય ત્યાંસુધી ખાણમાં રહેલા સુવર્ણની સાથે તેની સરખામણી કરવી. આ જીવનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ તે સર્વ કર્મથી મુક્ત થાય ત્યારે પ્રગટ થાય છે. એ દશાને મોક્ષદશા કહેવામાં આવે છે. એ સ્થિતિમાં જીવના મૂળ સ્વભાવ—અનંતજ્ઞાન. દર્શન, ચારિત્રાદિ અનંતગુણો—પ્રગટ થાય છે. એ સ્થિતિ એક વખત પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેમાથી કોઇનો પાત થતો નથી, કર્મની સ થે ફરી વાર સબધ થતો નથી અને સંસારનાં દુઃખો ફરી વાર ભોગવવા પડતા નથી; કારણકે કારણનો આત્યંતિક નાશ થયેલો હોવાથી ફરીને સંસારપરિભ્રમણરૂપ કાર્ય નિષ્પન્ન થતું જ નથી. આત્માને નિગોદ અવસ્થામાં જે દુઃખો અવ્યક્તપણે ભોગવવાં પડે છે અને નારકી તથા તિર્યંચ ગતિમાં વ્યક્તપણે જે દુઃખો ભોગવવાં પડે છે, તેની સાથે મોક્ષમાં જે અનંત અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેની સરખામણી કરીએ ત્યારે મોક્ષની મહત્ત્વતા સમજાય તેવુ છે. આત્માની ઉત્ક્રાન્તિ આવી રીતે થાય છે.

વિસ્તારથી અથવા સંક્ષેપથી ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હોય છે અને વિષયની યોગ્યતા જોઈને તેની હદ બાંધવામાં આવી હોય છે. તે સર્વ વિષયોનો ઉદ્દેશ આત્મા અને પુદ્ગલનો સંબંધ અને ભેદ બતાવવાનો બહુધા હોય છે. આને અંગે પુદ્ગલદ્રવ્યનું સ્વરૂપ, કર્મપ્રકૃતિનું સ્વરૂપ, કર્મવર્ગણાનું સ્વરૂપ, તેના બંધાદિ ચતુષ્ટય (બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા) તેની આઠ મૂળ અને એકસો અઠ્ઠાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ, તેઓનું જૂદે જૂદે ગુણસ્થાનકે ઓછા વધતાપણું-વધવા ઘટવાપણું, કર્મનો અને આત્માનો સંબંધ, ઉદય ક્રિયા વખતે જીવને થતો ક્લેશ, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં સુખ દુઃખનાં કારણો, મોહનીય આદિ કર્મોનું સ્વરૂપ, તેઓની પ્રેરણાથી રમાતો સંસારખેલ, પૌદ્ગલિક પદાર્થોનું અસ્થિરપણું, સગાંસંબંધીઓનું અશરણપણું વિગેરે વિગેરે અનેક વિષયો ચર્ચ્યાં હોય છે. મુખ્ય વિષયોની સાથે આડકતરી રીતે આ જીવને સંસારથી વૈરાગ્ય થાય, વસ્તુસ્વરૂપ સમજાય અને ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે બીજા અનેક શિક્ષાના વિષયો અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં પણ ચર્ચવામાં આવે છે. આ સર્વનો ઉદ્દેશ માત્ર એક જ હોય છે અને તે આત્માને પોતાનું ખરુ સ્વરૂપ અવરાઈ ગયું છે તે પ્રસિદ્ધ કરવા તરફ દોરવાનો હોય છે.

આટલા ઉપરથી અધ્યાત્મ ગ્રંથોના અધિકારી કોણ? એ પ્રશ્નનો પણ નિર્ણય થઈ જાય છે. જેઓએ આત્માની હયાતિ સ્વીકારી તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા નિર્ણય કર્યો હોય એટલે કે જેને આપણે મુમુક્ષુ જીવો કહીએ છીએ તેઓ આવા ગ્રંથના પ્રથમ પદે અધિકારી છે અને ખાસ કરીને તેવાઓને જ ઉદ્દેશીને આવા ગ્રંથો લખાય છે સામાન્ય અધિકારીમા બે વિભાગ છે. જેઓ આત્માનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારતા હોય, પણ તેનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ અને તેનો પુદ્ગલ સાથેનો સબધ સમજતા ન હોય તેવાઓને રુચિ ઉત્પન્ન કરવા સારૂ આવા ગ્રંથો ઠીક કાર્ય બજાવે છે. આવા પ્રાણીઓ આવા પ્રકારના ગ્રંથો વાંચી વિચારી વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરે છે અને પરિણામે થોડા વખતમાં પ્રથમ વર્ગમા દાખલ થઈ શકે છે. આવા મનુષ્યો પણ ગ્રંથ વાંચવાના અધિકારી છે. બીજા વિભાગમા ધર્મથી વિમુખ નાસ્તિકો આવે છે. તેઓ આવા ગ્રંથના અધિકારી નથી તેઓને આવા

હોય છે કે શરીરપરના મમત્વ કરતાં પણ ઘણીવાર તે વધી જ છે. ધનના મમત્વથી પ્રાણી ગમે તેવું દુર્વચન બોલે છે, ગમે તે સાથે લઢે છે, પોતાની સ્તુતિ કરે છે અને ગમે તેવું અઘટિત અપ્રમાણિકપણું કે હિંસા કરવામાં પાછી પાની કરતો નથી. આવી જ જાતનો મમત્વ પોતાનાં પુત્ર, સ્ત્રી અને બીજા સંબંધીઓ પર થાય છે. એના પરિણામે જીવ અનેક પ્રકારનાં નાટકો કરે છે, ચાળા કરે છે અને બાલચેષ્ટા કરે છે. આવી જ જાતનો પણ સર્વથી વધારે સખત પોતાની જાતપરનો મમત્વ છે. એના મમત્વ ખાતર જીવ માનસિક તેમજ શારીરિક અનેક ઉપાધિઓ સહન કરે છે. આ મોહ અને મમતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવાની બહુ જરૂર છે. સર્વ પૌદ્ગલિક પદાર્થો પર છે. એને અને આત્માને કોઈ જાતનો સંબંધ નથી, આત્માને તો તેઓપરના મમત્વથી ઉલટું વધારે સહન કરવું પડે છે વિગેરે વિષયો મનમાં સ્ફુટ કરવાની જરૂર છે. તેમ થાય ત્યારે જ સમજાય છે કે આત્મવ્યતિરિક્ત બીજી કોઈ પણ વસ્તુપર મમત્વ રાખવો તે તદ્દન મૂર્ખતા છે, સંસાર છે, પરિભ્રમણ છે. આ સ્થિતિનું નામ વૈરાગ્ય કહેવાય છે.

विगतो रागो यस्मात् विरागः तस्य भावः वैराग्यः એટલે જેનામાંથી રાગ ગયો તે વિરાગ અને તેનો ભાવ તે વૈરાગ્ય. રાગ અને મમત્વ એ પર્યાયવાચી શબ્દો છે. લગભગ એકજ અર્થવાળા છે. રાગ અને દ્વેષ બહુ જ નિકટ સબંધવાળા હોવાથી આ વિષયમાં જ્યાં જ્યાં રાગ શબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં દ્વેષ શબ્દ સાથે જ સમજી લેવો. આ રાગ પ્રાણીને ખરેખરો હેરાનકર્તા [illegible] છે. એનું દુઃખ એ છે કે રાગ કરતી વખત પ્રાણીને ખબર પડતી નથી કે હું પૌદ્ગલિક [illegible] [illegible] આ [illegible] કર્માએ ને [illegible] જીવને [illegible] [illegible] તેટલ [illegible] ઉપમાન [illegible] [illegible] [illegible] કેટલીક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] મમત્વ [illegible] દૂર કરવાનો હેતુ [illegible] [illegible] છે [illegible] રાગને દૂર કરવાનું [illegible] છે અને તે એ છે કે આ જીવને [illegible] [illegible] [illegible] જીવ વસ્તુસ્વરૂપ [illegible] સમજી શકે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એને કેટ [illegible]

છે તેઓને કોઈ પણ ઉપયોગી બાબત માત્ર સમજાવવાની જ જ
રહે છે. તેઓના ખ્યાલમાં આવે કે, આત્મિક જ્ઞાન મેળવવા
જરૂર છે તો પછી ગમે તેટલી અગવડે પણ તેઓ તે માટે વખ
મેળવે જ. આ વર્ગને તેટલા માટે વૈરાગ્ય ગ્રંથોમાં આપેલો વસ્તુ
સ્વરૂપનો બોધ બહુ જ ઉપયોગી છે.

સામાન્ય રીતે જોઇએ તો હમણાં સાધનની બહુ તંગી જણાય છે. સામાન્ય લોકોનું વલણ મહેનત કરવા તરફ હોતું નથી અને તેઓને મોજશોખ બહુ પ્રિય હોય છે. આ બાબતના અપવાદભૂત કેટલાક માણસો હોય છે, પણ જેઓ મોજશોખમાં પડે છે તેઓ મોજશોખનું સ્વરૂપ સમજતા નથી. પૌદ્ગલિક ભાવની વૃદ્ધિ નકામી અને ખોટી છે, એ સમજવા માટે તેઓ સારૂ આવા ગ્રંથોની બહુ જરૂર છે. બીજું મહેનત ઓછી કરનારને પોતાની ભાષામાં સરળ અને સમજી શકાય તેવી રીતે બોધ આપ્યો હોય તો જ તે ગ્રંથ લેવાનો વિચાર કરે તેમ છે. તેથી તેવાઓ માટે ભાષામાં અમુક સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખી આ ગ્રંથ અને તેના વિવેચનમાં વૈરાગ્ય વિષય બતાવ્યો છે. ધનવાનો ધનનું ઉપાર્જન અને રક્ષણ એટલી બધી ચોકસાઇથી કરવામાં તત્પર રહે છે કે ધનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે? તે કોનું છે? અને ક્યાં સુધીનું છે? એ સર્વ વાત ભૂલી જાય છે. આવો ધનવાનોનો વર્ગ આગલા જમાનામાં પણ હતો અને તેઓ ઘણીવાર ધનના વિચારમાં જ જીંદગી પસાર કરતા, તેથી ધનવાનોના નવરાશમાં અધ્યાત્મ ગ્રંથોની ઉપયોગિતા અગાઉ પણ હતી અને અધુના પણ છે. ગરીબ અને ધનવાનો વચ્ચેનો તફાવત અને અંતર વધતો જાય છે અને મીલ વગેરે ઉદ્યોગો વધ્યો તેમ તેમ વધે. જ્યારે આવા સમયમાં ગરીબ માણસોને તો આખી જીંદગી સુધી રગડ્યા છતાં ઉદરનિર્વાહ પુરતું મેળવવાની પણ મુશ્કેલી પડે છે. આવા પ્રાણીઓને વૈરાગ્યનો વિષય બહુ ઉપયોગી થઇ શકે. વૈરાગ્ય વિષયમાં ખાસ ધ્યાન રાખવાનું એ છે કે તે દુનિયાદારી સર્વ પ્રકારને વિરસ ગણાવી તેનો ત્યાગ કરવાનો જ ઉપદેશ આપતો નથી, પણ જેટલો બને તેટલો આસક્તિભાવ ઓછો કરવાનો ભાવ ઉપદેશ આપે છે. પૌદ્ગલિક ભાવ વગેરેને લીધે ઉભી થાય તેમ

છે અને તેમાં જેટલે અંશે અસ્થિરપણું અથવા અચોક્કસપણું હોય છે તેટલે અંશે તે ગોથાં ખાધાં કરે છે. આ જીવનનો હેતુ શો છે? જન્મવું, ધૂળમાં રગદોળાવું, સ્તનપાન કરવું, અભ્યાસ કરવો, ધન કમાવું, પરણવું, મોજશોખ કરવા અને મરી જવું એ તો સામાન્ય વાત થઈ. જીવનનો મહાન્ હેતુ શો છે એ વિચારી તદનુસાર ભાવના-ભાવનામૂર્તિ નિર્માણ કરવી જોઇએ. એ મૂર્તિ નિર્માણ થાય ત્યારે પછી તે મૂર્તિના વર્તન પ્રમાણે અનુકરણ થાય છે. આવી જાતનો વિચાર કરવાનું આ જમાનામાં બનતું નથી અથવા બહુ અલ્પ બને છે તેથી જાગૃતિ લાવવાની બહુ આવશ્યકતા છે. એવા સમયમાં આવા પ્રકારના ગ્રંથો બહુ લાભ કરી શકે છે. આવા ગ્રંથો જીવને આક્ષેપ કરી, મૃદુતાથી બોધી, સમજાવી અનેક પ્રકારનો સત્ય ઉપદેશ આપે છે. આવો ઉપદેશ બહુ સારી રીતે તો સત્સંગથી પ્રાપ્ત થાય. જેઓ વસ્તુસ્વરૂપ ઓળખી તેનાથી વિરામ પામી આત્મિક ઉન્નતિ કરવામાં જ જીવન પસાર કરતા હોય તેઓની પાસે બેસી સત્ય સ્વરૂપ સમજવાની બહુ જરૂર છે. સત્સંગનો મહિમા બહુ છે. જેઓમાં ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ જ ગુણનો વાસ્તવિક બોધ કરી શકે અને ખરેખરી અસર પણ તેઓના બોધથી જ થાય. દાખલા તરીકે જે પ્રાણીઓમાં સમતા ગુણ પ્રાપ્ત થયો હોય છે અને તે ગુણને જેઓએ ખીલવ્યો હોય છે તેઓના સંબંધમાં માત્ર અડધો કલાક આવીએ છીએ ત્યારે અંતરાત્મા જે અનિર્વચનીય સુખ અનુભવે છે અને જે આત્મિક આનંદ થાય છે તે અતીવ છે, મહાન્ છે, અવર્ણનીય છે. આવા મહાત્માઓની નિરંતર સેવા કરવાનું બને તો તો થોડા વખતમાં કાર્ય સિદ્ધ થઈ જાય, પરંતુ એ સંબંધમાં આ કાળમાં બે જાતની અગવડ આવે છે. આવા મહાત્માઓ બહુ થોડા છે અને તેનો લાભ લેનારાઓને અવકાશ પણ અલ્પ હોય છે. બાહ્ય દેખાવનું કામ એટલું બધું વધી ગયું છે કે સત્ય મહાત્મા કોણ છે? અને ક્યાં છે? એ બહુ વિકટ પ્રશ્નો છે અને તેનો નિર્ણય કરવા જેઓને અવકાશ અને ઇચ્છા છે, તે તો તેમને કદાચ શોધતા હશે અને તેવો લાભ લેતા હશે, પણ મોટે ભાગે આ સંબંધમાં કાંઈ થઈ શકતું નથી. વ્યવસાયી માણસોને તેટલા માટે પુસ્તકસંગ પણ સત્સંગ જેટલો જ લાભ આપે છે. માત્ર શરત એટલી હોવી જોઇએ કે તેવો

જૈન પરિભાષામાં ભેદજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એ ભેદજ્ઞાન થવાની બહુ જ જરૂર છે અને એ સમજાય તો તદનુસાર વર્તન કરવાની પણ તેટલી જ જરૂર છે. એકલા સમજવાથી બહુ લાભ નથી, પણ સમજીને ક્રિયા કરવાની-જ્ઞાનને વર્તનમાં મૂકવાની બહુ જ જરૂર છે. આ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સાધ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. એ સાધ્ય શું છે? એ વિચાર કરવા પહેલા એટલું જાણવાની જરૂર છે કે વૈરાગ્યનો વિષય ઉક્ત ભેદજ્ઞાનનું કારણ અને કાર્ય બન્ને છે. જ્યારે વૈરાગ્યના વિષયમાં પ્રવેશ થાય, તેનાથી જીવનું સ્વરૂપ, સગાં સ્નેહીનું સ્વરૂપ, નિજ વસ્તુઓ, ઘર, ઘરેણા, ફરનીચરનું સ્વરૂપ અને તે સર્વની સાથેનો જીવનો સંબંધ સમજાય ત્યારે ભેદજ્ઞાન થાય છે અને ભેદજ્ઞાન થાય ત્યારે તે સર્વ ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

જે જીવને વસ્તુસ્વરૂપ સમજવાથી ભેદજ્ઞાન થાય છે તેને એક મહાન્ તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું વર્તન બહુ ઉંચા પ્રકારનું થઈ જાય છે, તે સંસારના કાર્યોમાં ફોગટ પડતો નથી, પડે તો તેમાં બહુ જીવ ઘાલતો નથી, પણ નિરંતર તેથી દૂર ને દૂર રહેવા ઇચ્છે છે. ટુંકામાં કહીએ તો વેદાંતીઓ જેને 'સાક્ષીભાવ' કહે છે તેને મળતી અતિ ઉદાસ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. આવી સ્થિતિમાં આવ્યા પછી કેટલાક સંજોગોને લીધે કદાચ તેને વ્યવહારમાં રહેવું પડે છે તો પણ તેના અંતઃકરણમાં તેના મિથ્યા વ્યવહારપર આસક્તિ હોતી નથી, વૃદ્ધિ હોતી નથી, એકતા હોતી નથી. ઉપર ઉપરથી સર્વ કાર્યો તે કરે છે, પણ પોતાનું માનીને કોઈ કાર્ય કરતો નથી, અને જેમ કારાગૃહમાં રહેલો પ્રાણી તેમાંથી છુટવાની ઇચ્છા કર્યા કરે છે તેમ તે સંસારરૂપી કારાગૃહમાંથી દૂર ખસી જઈ આત્મિક ભૂમિમાં પ્રવેશ કરવાની હોંસ રાખ્યા કરે છે અને જ્યાંસુધી તે ભૂમિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી અવિચ્છિન્નપણે પુરુષાર્થ કર્યા કરે છે.

આ સાધ્ય શું છે તે પણ હવે જોઈએ. એક વાતનો નિર્ણય છે કે સર્વ પ્રાણીને સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે. સુખ માટે [illegible] પ્રયત્ન [illegible] આ જીવ કરે છે અને દુઃખથી દૂર રહેવા માટે પણ બનતી કોશીશ કરે છે. જેઓ વિવેક સમજતા ન હોય તેઓ, [illegible] તેટલા [illegible] હોય તેપણ સુખને સાધ્ય માને છે [illegible] છે, માત્ર તેને [illegible]

જ્ઞાનની કસોટીની જરૂર છે. કેટલાક જીવો સ્રીસૌંદર્યના ઉપભોગમાં, કેટલાક પુત્રના પ્રેમમાં, કેટલાક ધનના ભંડારમાં, કેટલાક સુંદર મહેલોમાં, કેટલાક સારા બાગ બગીચામાં, કેટલાક સુંદર ફરનીચરમાં અને કેટલાક મનહર ગાડીઘોડામાં સુખ માને છે; કેટલાક પરોપકારનાં કાર્યો કરી, દેશસેવા, કોમસેવા, મનુષ્યસેવા કે પ્રાણીસેવા કરી અથવા તન્નિમિત્તે ધન ખરચી તેમાં સુખ માને છે; કેટલાક પ્રેમ ખાતર પોતાની જાતનો ભોગ આપી દે છે, કેટલાક પોતાની જાતને તપ, જપ, ધ્યાનમાં વાપરી સંતોષ પામે છે, કેટલાક વાંચન, મનન, નિદિધ્યાસનમાં સમય ગાળી જ્યારે તે વિષયમાં રમણ કરતા હોય છે ત્યારે અત્યંત સુખ અનુભવે છે, કેટલાક પ્રાપ્ત થયેલ ઇંદ્રિયના ભોગોનો અસ્વીકાર કરી તેના ત્યાગમાં સુખ માને છે- આવી રીતે જૂદી જૂદી બાબતમાં સુખ માનવામાં આવે છે. આ સુખનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ આ જીવ સમજતો નથી તેથી ઉપર જણાવ્યું તેમ કેટલાક સાચી બાબતમાં અને કેટલાક ખોટી બાબતમાં સુખ માને છે. અધ્યાત્મ ગ્રંથો આવા પ્રાણીઓને કહે છે કે તમે સુખ મેળવવાની ઇચ્છા કરો તે પહેલાં ખરૂં સુખ શું છે અને તે ક્યાં મળે તેમ છે તેનો ખ્યાલ કરો, અભ્યાસ કરો, વિચાર કરો. એક વખત સાધ્ય નક્કી કરીને પછી આગળ ચાલો. બહુધા એમ બને છે કે સત્ય હકીકતને અભાવે આ જીવ તાત્કાળિક દષ્ટ સુખમાં સંતોષ માની પરિણામે તેથી થતા લાભાલાભ તરફ દૃષ્ટિ રાખી શકતો નથી. વળી સુખ એ શુભ કર્મનો ઉદય છે અને એકઠી કરેલી જમે પુંજીનો વ્યય છે, જ્યારે વાસ્તવિક રીતે તો તે પણ આનંદ નથી-આ વાત સમતાનું સુખ સમજે ત્યારે લક્ષ્યમાં આવે તેમ છે.

મોક્ષ એ એવા પ્રકારનું સુખ છે કે જે સુખ પછી દુઃખ કદિ પણ આવતું જ નથી; વળી ત્યાં પૌદ્ગલિક નહિ પણ આત્મિક આનંદ નિરંતર છે. એ સ્થિતિમાં અત્ર માની લીધેલ સુખ જે સોનાની બેડી જેવાં છે અને દુઃખો જે લોહાની હેડ જેવાં છે તે નથી. આ મોક્ષ આપણું પરમ સાધ્ય હોવું જોઈએ, અને એ મેળવવા માટે ગમે તેટલો પ્રયાસ કરવો પડતો હોય તોપણ તે કરવો જોઈએ. એનાં કારણ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. આપણે શુભ

છે. આ હકીકતને લઇને એ વિષયની વિશાળતા બહુ રહે છે. એક બાબત ખાસ ધ્યાન આપવા જેવી છે અને તે અનુભવથી સમજાય તેવી છે. તે એ છે કે વૈરાગ્યના કોઇ પણ વિષય ઉપર વિચાર ચલાવતાં જે આનંદ અંતરાત્મા અનુભવે છે તે અપૂર્વ છે અને તેથી એમ સમજાય છે કે આત્માને પ્રાસન્ય સ્થિતિ તો એજ છે. માત્ર પ્રકૃતિ સંબંધને લીધે આ જીવ બીજી સ્થિતિઓ અનુભવે છે અને કોઈવાર પરવસ્તુઓના સંબંધથી આનંદ પામે છે. આપણે એક વાતનો વિચાર કરતા ગુંચવાતા હોઇએ અને તે વાતનો નિર્ણય થાય, એક ગણિતનું મોટું મનોયત્ન કરતા હોઇએ અને દાખલો થઈ જાય; એક પુસ્તક વાંચતા હોઈએ અને તેમાંથી કોઈ મહાન્ સત્ય સમજાઈ જાય અથવા જાણવામાં આવે તે વખતે બહુ આનંદ થાય છે ને સુખ મળ્યું લાગે છે. એ સ્થિતિ ખરેખરી સમજવા યોગ્ય છે, તેને Conscious satisfaction એટલે આત્મિક સંતોષ કહે છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એ વૈરાગ્યના વિષયનું સાધ્ય છે અને હમેશને માટે (અવિનાશી) પ્રાપ્ત કરવી એ પરમ સાધ્ય છે. આ કારણને લીધે વૈરાગ્યના વિષયની મહત્વતા બહુ છે અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવાનો જ છે. સાંસારિક ભાવો તરફ જેવો આ જીવને વૈરાગ્ય થાય કે આત્મિક જાગૃતિ સાથે જ થાય છે તેથી અધ્યાત્મ ગ્રંથો વૈરાગ્યના વિષયને જ પુષ્ટિ આપે છે. વૈરાગ્યના વિષયને અને અધ્યાત્મના વિષયને આથી શો સબંધ છે તે સમજાયું હશે. એ બન્નેને સબંધ છે એમ કહેવુ તેના કરતાં તેઓ એક બીજાનાં અંગ છે એમ કહેવુ વધારે યોગ્ય થઈ પડશે. આત્મા સબંધી વિચાર કરનાર અધ્યાત્મશાસ્ત્ર આત્માને અનાદિ સબંધથી થયેલા ખોટા પ્રેમ અને મમત્વથી દૂર હઠાવી તેપરની પ્રીતિનો નાશ કરવા કહે છે, જે બીજા શબ્દોમા કહીએ તો વૈરાગ્ય છે.

આની સાથે એક હકીકતપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની આવશ્યકતા રહે છે. આ કાળમા વૈરાગ્યના વિષયના ઉપદેશની જરૂરિયાત છે, તે સાથે વૈરાગ્ય–અધ્યાત્મનો ડોળ ઘાલનારાઓ બહુ હોય છે, એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે. મોઢેથી 'હે ચેતન! હે ચેતન!' કરવું અને જીવનના કોઈ ભાગમાં વ્યવસ્થા નહિ, સરખાઈ નહિ, વિવેક નહિ,

છે. અજ્ઞાત ગમે તે કારણ હોય પણ સમજવા પ્રમાણે ઉપ્ન
લોકોમાં જે બહુ તિરસ્કારને પાત્ર થયો છે તે અધ્યાત્મનો
ઘાલનારાઓને લીધે જ હોવું જોઈએ એમ જણાય છે. આવા
ઘાલનારાઓને 'શુષ્ક અધ્યાત્મી' કહેવામાં આવે છે. થોડા વખ
એક વિદ્વાન્ મહાત્મા સાથે અધ્યાત્મ સંબંધી વાત નીકળતાં તેઓ
આ સંબંધમાં મજાક-મશ્કરી કરતાં કહ્યું હતું કે कलावप्यात्मिनो फा
फाल्गुने बालका यथा. 'કલિકાળમાં અધ્યાત્મીઓ ફાગણ મહિના
જેવા બાળકો હોય તેવા લાગે છે.' આમાં ભાવ એ છે કે ફાગ
મહિનામાં નાના બાળકો રમત ગમતમાં જેમ અશ્લિલ શબ
બોલે છે અને તેનો વિચાર કરતા નથી તેમ જ કલિકાળમાં અધ્યા
ત્મીઓ બોલે છે તે વિચાર વિનાના બોલવા જેવું લાગે છે. બીજ
પક્ષે જોઈએ તો તેઓ મોટી ઉમરના છે છતાં આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ
તેઓનાં વચનનો વિષય છે તેમાં તો બાળક જેવા જ લાગે છે
આ વાતમાં રહેલું રહસ્ય બરાબર સમજવા જેવું છે. ટુંકામાં વાત
એટલી જ છે કે જેઓ આ કાળમાં અધ્યાત્મી હોવાનો આડંબર
કરે છે તેઓમાંના સર્વે વસ્તુતઃ અધ્યાત્મી હોતા નથી.

ત્યારે હવે મુશ્કેલી ખરા અધ્યાત્મીને અને ખોટા દેખાવ કર-
નારાઓને શોધવામાં આવે છે. આનો ઉપાય બહુ જ સહેલો છે.
અમુક માણસ અધ્યાત્મની ગમે તેટલી વાત કરે તેથી તેને અધ્યા-
ત્મી કે વૈરાગી સમજવો નહિ, પરંતુ તેનો વ્યવહાર કેવો છે, તેનુ
વર્તન કેવુ છે, તેની સમતા કેવી છે, એપર બારીકીથી ખાનગી
રીતે દૃષ્ટિ રાખવી. યુક્તિથી વ્યવહાર ચલાવનારા એટલે સુધી ગોઠ-
વણ કરી શકે છે કે અંતરંગમાં ગમે તેટલો ક્રોધ ચાલતો હોય છતાં
મુખમુદ્રા ઉપર જરા પણ રતાશ જણાવા દે નહિ. પરંતુ મુદ્દાના
પ્રસંગે એ અધ્યાત્મની વાતો કરનારની વૃત્તિ કેવી રહે છે, ઇંદ્રિયના
વિષયો તરફ ગૃદ્ધિ કેવી હોય છે, મોટા કષ્ટમાં મનની સ્થિતિ-
સ્થાપકતા કેવી રહે છે અને તે ઉપરાંત તે ગૃહસ્થ હોય તો પૈસા
સબંધી તેનો વ્યવહાર નીતિમય, પ્રામાણિક અને સત્યપરાયણ છે કે
નહિ એપર બહુધા અધ્યાત્મીપણાનો આધાર રહે છે. આ બાબતમાં
તપાસ કરતાં કે વિગતો મેળવતાં અને તેપરથી અનુમાન કરતાં બહુ
વખત લાગે તેમ નથી. આવી રીતે સાધુઓના સંબંધમાં પણ તેઓના

પુસ્તકાદિપર મમતા, શિષ્યવૃદ્ધિની યોગ્યતા અયોગ્યતા સંબંધી પૂરતી તપાસ કર્યા સિવાય તેમને સંઘરવાની જણાતી અનિવાર્ય ઈચ્છા, ગૃહસ્થોનાં સાંસારિક કાર્યોમાં પ્રવેશ વિગેરે અનેક રીતે તપાસ કરી શકાય છે.

ઉક્ત હકીકતમાં બે વાતપર ધ્યાન રાખવાનું છે. એક તો પોતે શુષ્ક અધ્યાત્મી થવું નહિ અને બીજું શુષ્ક અધ્યાત્મીઓનો સંગ કરવો નહિ. આ બન્ને બાબતપર બહુ મક્કમપણે પણ ધીરજ અને દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરવાની બહુ જ જરૂર છે. દુનિયાનો એવો નિયમ છે કે મીઠા દુર્ગુણમાં ફસાયલો પ્રાણી જલદી બહાર નીકળી શકતો નથી, અને અધ્યાત્મી થવું એ બહુ મીઠી વસ્તુ છે; તેટલા માટે થનાર અને નમનાર બન્નેએ બહુ ચેતવાની જરૂર છે. વૈરાગ્યના વિષયનું આટલું ભૂમિકામાં નિરૂપણ કરી હવે ગ્રંથ અને ગ્રંથકર્ત્તા તથા તેના સમયપર પ્રસ્તાવ કરીએ.

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ.

અમુક સાધ્ય લક્ષ્યમાં હોવાથી, ખાસ કારણસર લંબાણ કરીને પણ આટલો વૈરાગ્યનો વિષય, અધિકારી, જરૂરીઆત અને તેનાં તત્ત્વોપર પ્રાસ્તાવિક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથને અંગે ઉપોદ્‌ઘાત કરતાં પ્રથમ 'અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ' નામ આ ગ્રંથનું શું સૂચવે છે તેપર વિચાર કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રંથના વિષયો કયા કયા છે અને વૈરાગ્યના વિષયને તે કેવી યુક્તિથી પોષે છે તેપર વિચાર કરી છેવટે ગ્રથકર્ત્તા, તેનો સમય, તે વખતની જૈનોની સ્થિતિ, આ ગ્રથની શૈલી, ભાષા, ઉદ્દેશ વિગેરે વિષયો સાથે ગ્રંથકર્ત્તાના રચેલા અને જણાયલા અન્ય ગ્રંથોની સૂક્ષ્મ પણ ટુંકી આલોચના કરવામાં આવશે. અધ્યાત્મ શબ્દનો અર્થ આપણે અગાઉ જોઈ ગયા તે પ્રમાણે આત્મા સંબંધી વિવેચન કરનાર વિષય એમ થાય છે. 'અધ્યાત્મોપનિષદ્' ગ્રથમાં શ્રીમાન્ યશોવિજયજી મહારાજ અધ્યાત્મ શબ્દનો યૌગિક અને રૂઢ બન્ને અર્થ આપે છે. તેઓ શ્રી લખે છે કેઃ—

आत्मानमधिकृत्य स्याद्यः पञ्चाचारचारिमा ।
शब्दयोगार्थनिपुणास्तदध्यात्मं प्रचक्षते ॥
रूढ्यर्थनिपुणास्त्वाहुश्चित्तं मैत्र्यादिवासितम् ।
अध्यात्मं निर्मलं बाह्यव्यवहारोपबृंहितम् ॥

'અધ્યાત્મ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિથી અર્થ કરીએ તો આત્માને ઉદ્દેશીને પંચાચાર (જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપઆચાર અને વીર્યાચાર)માં વ્યવહાર–વર્તન કરવું તે થાય છે, અને તેનો રૂઢ અર્થ કરીએ તો બાહ્ય વ્યવહારથી મહત્ત્વતા પ્રાપ્ત કરેલા મનને મૈત્રી, પ્રમોદ વિગેરે ભાવનાથી વાસિત કરવું એ થાય છે. આ બન્ને અર્થ બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. શબ્દાર્થ તો આપણે સમજી શકીએ તેવો છે, પણ રૂઢ્યર્થ સમજવાની બહુ જરૂર છે. બાહ્ય વ્યવહાર–સાંસારિક વ્યવહાર અથવા પ્રાકૃત વ્યવહારને જતો કરવો એવો અત્ર ઉદ્દેશ નથી, પણ એ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજી તેનાથી મનને આગળ વધારવું, તેનાથી વિશાળ બનાવવું અને કાંઈક વધારો કરવો. એવી રીતે વધારો કરેલું મન પોતાના વિષય તરીકે સર્વ જીવો તરફ પ્રેમભાવ લાવી તેમાં આનંદ પામે છે અને આવા પ્રકારના અધ્યાત્મને શ્રીયુત ઉપાધ્યાયજી નિર્મળ કહે છે. તે જ મહાત્મા અધ્યાત્મ સારના બીજા અધિકારમાં કહે છે કે गतमोहाधिकाराणामात्मानमधिकृत्य या । प्रवर्तते क्रिया शुद्धा तदध्यात्मं जगुर्जिनाः ॥ જે મહાત્માનો મોહનો વિષય નાશ પામ્યો હોય અને જે આત્માને આશ્રયીને શુદ્ધ ક્રિયા કરી અંતરાત્મામાં પ્રવર્તે તેની ક્રિયાનું નામ તીર્થંકર મહારાજ અધ્યાત્મ કહે છે. અધ્યાત્મ શબ્દને ગ્રંથકર્તાએ કેટલે દરજ્જે યોગ્ય કરી બતાવ્યો છે તે આ પરથી આપણે જોયું.

દરેક વસ્તુના જૈનશાસ્ત્રકાર ચાર નિક્ષેપ માને છે એટલે કે દરેક વસ્તુને જૂદી જૂદી રીતે જોવાના જૂદા જૂદા પ્રકાર છે. અધ્યાત્મના પણ એ જ રીતે ચાર નિક્ષેપ થઈ શકે છે. નામ અધ્યાત્મ, સ્થાપના અધ્યાત્મ, દ્રવ્ય અધ્યાત્મ અને ભાવ અધ્યાત્મ. માત્ર 'અધ્યાત્મ' શબ્દ ઉચ્ચારે પણ તેનો અર્થ પણ સમજે નહિ એ નામ અધ્યાત્મ કહેવાય છે. એવી જ રીતે અધ્યાત્મનો ડોળ ઘાલનાર શુદ્ધ વર્તન વગરના પ્રાણીનું નામ અધ્યાત્મી કહેવાય છે. અધ્યાત્મિક જીવન વહન કરનારની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી અથવા અધ્યાત્મનું અક્ષર-

સ્થિરતા થાય. બાકી જે ક્રિયાથી ચાર ગતિમાંથી કોઈ શુભ કે અશુભ ગતિ સધાય તેને અધ્યાત્મ ન કહેવાય. આપણે શુભ ક્રિયાઓ કરીએ તો તેથી દેવ, મનુષ્ય ગતિ સધાય છે, પણ આ ક્રિયાને શાસ્ત્રકાર મહત્વતા આપતા નથી. શુભ કર્મબંધ કરાવનારી અથવા સ્વરૂપરમણતા કરાવી નિર્જરા કરાવનારી એમ બે પ્રકારની ક્રિયાઓ હોય છે અને અધ્યાત્મ રસિક જીવોએ બીજી સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓ મૂકી દઈને સ્વરૂપરમણ કરાવનારી ક્રિયાનો જ આદર કરવો યોગ્ય છે. આ હકીકત કહીને પછી તેઓ ચાર નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ બતાવે છે, જેપર ઉપર વિવેચન થઈ ગયું છે. તેઓ પ્રાંતે કહે છે કે-'ભાવ અધ્યાતમ નિજ ગુણ સાધે, તો તેહશું રઢ મંડોરે' આ વાત કહીને અધ્યાત્મને રસ્તે જ વસ્તુવિચારણા કરવાનો આગ્રહ કરે છે અને બીજાં સર્વ સાધનોનું લબાડપણું સૂચવે છે.

અધ્યાત્મ શબ્દનો આવો વિશાળ અર્થ છે. આ અધ્યાત્મ પોતે જ કલ્પવૃક્ષ છે અથવા અધ્યાત્મરૂપ કલ્પવૃક્ષ છે. કલ્પદ્રુમ એટલે કલ્પવૃક્ષ. કલ્પવૃક્ષનું કામ તેની પાસે આવી યાચના કરનારને ઇચ્છિત પદાર્થ આપવાનું છે. કલ્પવૃક્ષમાં પુદ્ગળ સ્કંધો જ એવા હોય છે કે જે મનોવર્ગણા પ્રમાણે ઇચ્છિત પૂરે છે. કેટલાંએક કલ્પવૃક્ષો દેવતા અધિષ્ઠિત પણ હોય અને તેની પાસે જઇ મીઠાઇ, મેવા, ફળ, વસ્ત્ર, તાંબુલ, પલંગ, રમતગમતની ચીજો વિગેરે જે કોઇ વસ્તુ માગવામાં આવે છે તે તુરત જ નજરે પડે છે. જૈનશાસ્ત્રકાર આ પ્રમાણે કલ્પવૃક્ષનું સ્વરૂપ કહે છે એમ જ નહિ પણ અન્ય શાસ્ત્રકારો પણ કલ્પવૃક્ષની વાતો કહે છે કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ, ચિંતામણિરત્ન વિગેરે સ્થાનુયોગપ્રસિદ્ધ શબ્દો છે. અત્ર આ શબ્દનો ઉપયોગ અલંકારની રૂપમાં વાપરવામાં આવ્યો છે. જેમ કલ્પવૃક્ષની પાસે જઈ જે કોઇ વસ્તુ માગીએ તે મળી શકે છે તેવી જ રીતે આ અધ્યાત્મ ગ્રંથ રૂપ કલ્પવૃક્ષ છે. એની પાસે આત્મિક ઋદ્ધિને લગતો જે કોઇ પદાર્થ માગવામાં આવશે તે તને અહીંથી મળશે. આત્મિક વ્યવહાર સાથે તેને લગતો અને દૂર કરવા યોગ્ય સાંસારિક વ્યવહાર અને તેનું દુષ્ટ સ્વરૂપ પણ સાથે બતાવવામાં આવ્યું છે, એટલે અધ્યાત્મને લગતા ઘણા ઉપયોગી વિષયો આ ગ્રંથમાં મળી આવે તેમ છે. આ ગ્રંથનો શબ્દાર્થ છે.

કરે, પણ વસ્તુતઃ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ જો તેનામાં સમતા ન હોય તો તે સર્વ શૂન્ય છે, અધમ છે અને તેથી પણ વધારે હાનિકારક છે, કારણકે તે કારણો અતિ ખરચાળ છે, ઉડાઉ છે, નુકશાન કરનારાં છે અને પરભવે અધોગતિમાં પતન કરાવનારાં છે. સમતામય જીવનની ખૂબિ એવી ઉત્તમ અને વિશિષ્ટ છે કે તેની હવામાં, તેના વાતાવરણમાં, તેના પાડોશમાં પણ અખંડ શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્ફુરે છે અને એક વખત આવા જીવનના સંબંધમાં આવનાર પ્રાણી તેનાં હેતુ, ક્રિયા કે ક્રમ ન સમજતો હોય, ન પારખી શકતો હોય, ન પૃથક્કરણ કરી શકતો હોય, તોપણ તે અતિ સુખનો અનુભવ કરે છે અને એવો સત્સંગ કરવા નિરંતર હોંસ રાખ્યા કરે છે અથવા એવા સંબંધમાં ગયેલી આનંદદાયક ક્ષણોને બહુ પ્રેમથી વારંવાર સંભાર્યા કરે છે. સમતા આવી પવિત્ર વસ્તુઓને જન્મ આપનાર છે અને સ્વયં શુદ્ધ છે તેથી તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ મુમુક્ષુ જીવનો હોય છે. એને પ્રાપ્ત કરવાનાં અનેક સાધનો પૈકી અત્ર ચાર ભાવના, ઇંદ્રિયોના વિષયોપર સમભાવ, આત્મસ્વરૂપની વિચારણા અને સ્વસ્વાર્થ ઓળખી તે સાધવામાં રક્તતા એ ચાર સાધનોપર બહુ વિસ્તારથી વિવેચન ગ્રંથકર્તાએ કર્યું છે. આખા ગ્રંથનું પરમ સાધ્ય સમતા હોવાથી અને તે વગર કરેલાં શુભ કાર્યો પણ સંસારફળ આપનારાં હોવાથી આ અધિકારપર બહુ વિચાર કરીને વિસ્તારથી વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા જણાઈ હતી અને તે હેતુ પાર પાડવા માટે બનતો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. સમતાને અંગે દૃષ્ટાંતો બહુ વિચારવા યોગ્ય છે તેથી વીર પરમાત્મા, અનાથીમુનિ, ગજસુકુમાળ, શાળિભદ્ર, સ્કંદકાચાર્ય વિગેરેનાં દૃષ્ટાંતોપર બહુ સારી રીતે મનન કરવું. આ અધિકાર બહુ અગત્યનો છે.

બીજો સ્ત્રીમમત્વમોચન અધિકાર ઐહિક પદાર્થમાં આસક્તિ થવાના મુખ્ય કારણપર ખાસ લક્ષ્ય ખેંચે છે. આ દુનિયામાં અસત્ય વ્યવહાર કરવાનાં કારણો સ્ત્રીરૂપ ઉપાધિથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. મનસ્વી પુરૂષ એકલો હોય તો તે બહુ આનંદથી રહી પોતાની જરૂર પૂરતું તો પાંચ પંદર દિવસમાં મેળવી શકે છે, પણ તેને

સર વિષયપર લખાયો છે. કેટલાક પ્રાણીઓ પુત્રપુત્રીરૂપ સંસારમાં આસક્ત થઈ 'છોકરા મારા સ્વામીવત્સલ' જેવું કરે છે, મતલબ પોતાના નાના ઘરમાં આખી દુનિયાનો સમાવેશ થયેલો સમજી બીજા કોઇ પણ પ્રકારના સામાજિક વિચાર તેઓ કરતા નથી. કેટલીકવાર અપત્યમમત્વને અંગે ફરજ વિગેરેના ગુંચવણ ભરેલા સવાલો ઉત્પન્ન થાય છે. એવા સવાલોનો આ અધિકારમાં સીધી અને આડકતરી રીતે બહુ સારો ખુલાસો કર્યો છે. આ અધિકાર શ્લોક સંખ્યામાં સર્વથી નાનો છે, પણ એની અગત્યતા ઓછી નથી.

ચોથા ધનમમત્વમોચન અધિકારમાં બહુ ઉપયોગી બાબતોપર ઉલ્લેખ થયો છે. આ દુનિયાનો મોટો ભાગ—લગભગ આખો ભાગ "પૈસો મારો પરમેશ્વર" એજ વૃત્તિવાળો હોય છે. પૈસા પેદા કરવાના રસ્તા, તેનું ચિંતવન, તેના વિચાર, તેની વાતો વિગેરેમાં આ જીવને જેટલો આનંદ આવે છે તેટલો બીજા કોઇ પણ પદાર્થ કે પદાર્થના સંબંધથી આવતો નથી. અનાદિ અભ્યાસ આ પ્રમાણે મોહનીય કર્મના ઉદયથી પડી ગયો છે અને તેથી ઘણીવાર વ્યવહારમાં પૈસાને અગ્યારમો પ્રાણ કહેવામાં આવે છે અને તેનું જોર એટલું બધું માનવામાં આવે છે કે પ્રસંગે એ દશ પ્રાણને પણ છોડાવી દે છે. ધનનો મમત્વ એકદમ મૂકાવો આકરો લાગે તેવી સ્થિતિ ઘણા પ્રાણીઓની હોવાથી દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા ગ્રંથકર્ત્તાએ ધનનો વ્યય કેવી રીતે કરવો તે પણ બતાવ્યું છે. આ સંબંધમાં તેઓશ્રીના કહેવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ જણાય છે કે પૈસાના વિચાર અને ફડફડાટમાં આત્મિક સાધન છોડી દેવાનું ઘણા પ્રાણીઓને બને છે એ સંબંધમા બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. જે તદ્દન સ્થૂલ વસ્તુ છે, પૌદ્ગલિક છે, ચળ છે, છેવટ સુધી પાસે કદાચ રહે તોપણ પ્રાંતે તો અહીંજ પડી રહેવાની છે, એવી વસ્તુપર મમત્વ કરી પ્રાપ્ત કરેલ અનુકૂળતાઓનો લાભ લેતા ચૂકી જવું નહિ. પૈસા એકઠા કરવા એ તદ્દન નિર્હેતુક પ્રવૃત્તિ છે. એક અંગ્રેજ કવિ કહે છે કે,

Take thou no thought for aught save Right and Truth,
Life holds for finer souls no equal prize;
Honours and wealth are baubles to the wise

અભ્યાસ પ્રમાણે વર્તન હોવાની ખાસ જરૂર છે. પંડિતના નામ માત્રથી ખુશી થઈ જવા જેવું નથી પણ મતિ અનુસાર બુદ્ધિ હોવી જોઈએ અને તે બન્ને અનુસાર પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ. વિષયપ્રતિભાસ, આત્મપરિણતિમત્ અને તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાનનું સ્વરૂપ શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિએ અષ્ટકજીમાં આપ્યું છે તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે એ હકીકત વિવેચનમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી છે. શાસ્ત્રાભ્યાસનો ઉદ્દેશ શું છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે અને આ વિષયપર ગ્રંથકર્તાએ અસરકારક રીતે ધ્યાન ખેંચ્યું છે. આ સંબંધમાં બહુ વખત ગફલતી થાય છે. ઘણી વખત જ્ઞાનના દેખાવમાં જ સંપૂર્ણતા માનવામાં આવે છે તે સંબંધમાં યોગ્ય વિચાર બતાવવામાં આવ્યા છે. આ વિષયની સાથે અભ્યાસને અંગે સમજવામાં આવતાં ચતુર્ગતિના કલેશનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. નરક કે તિર્યંચ ગતિમાં દુઃખો છે તે તો આ જીવ સમજે છે, પણ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં પણ સુખ નથી પણ દુઃખ છે એ વાત સ્પષ્ટ કરવાની બહુ જ જરૂર છે. જે ક્રિયા કરવાથી ચઉગતિ સધાય તે અધ્યાત્મ નથી એમ આનંદઘનજી મહારાજ અગ્યારમા શ્રી શ્રેયાંસનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે અને કદાચ કોઈ ક્રિયાથી શુભ ગતિ બંધાય તો તે પણ ઈષ્ટ નથી એ ખાસ સમજવું જરૂરનું છે. અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા કરતાં પણ આપણે જોયું છે કે જે અધ્યાત્મથી ચઉગતિમાંથી કોઈ પણ શુભ અશુભ ગતિ બંધાય તે અધ્યાત્મ નથી.

આખા ગ્રંથના મધ્યબિંદુ રૂપ નવમો અધિકાર ચિત્તદમનનો આવે છે. ગમે તેટલી ક્રિયા કરવામાં આવે, ગમે તેટલું જ્ઞાન ભણવામાં આવે, ગમે તેટલી તપસ્યા કરવામાં આવે અને ગમે તેટલી યોગસાધના કરવામાં આવે, પણ જ્યાંસુધી મનની અસ્થિરતા હોય, ચિત્ત આકુળ વ્યાકુળ હોય, માનસિક ક્ષોભ હોય ત્યાંસુધી સાધ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાનું છે. જ્ઞાનનો, તપનો અથવા ક્રિયાનો આશય મનપર અંકુશ લાવવાનો હોવો જોઈએ. મનની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિથી પ્રાણીનાં કાર્યો કાંઈ પણ ફળ આપી શકતા નથી એ શુદ્ધ દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ યથાતથ્ય છે. એ સંબંધમાં સામાન્ય રીતે આપણા વિચારો બહુ અચોકસ રહે છે. સામાન્ય

પ્રકૃતિ બાહ્ય દેખાવ ઉપર બહુ મત બાંધી દે છે પણ વસ્તુતઃ એમ થવું ન જોઇએ. અમુક પ્રાણીના સંબંધમાં મત બાંધતાં પહેલાં તે પ્રાણીનું મન કેટલું અંકુશમાં આવ્યું છે તેપર બહુ જ વિચાર કરવાની જરૂર છે. ગમે તેવાં કાર્ય કરવામાં ઉદ્યુક્ત થયેલા જીવને મન કેવી રીતે ફેરવી નાખે છે તેનો અનુભવ વિચાર કરવાથી તુરત સમજી શકાય તેમ છે. મનજ મોક્ષ અને બંધનું કારણ શાસ્ત્રકારે કહ્યું અને ક્રિયા ન કહી એનું રહસ્ય આ અધિકારમાં બહુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું છે. આ અધિકારમાં ગ્રંથકર્ત્તાએ પ્રથમ અધિકારની પેઠે પોતાની વિદ્વત્તા બતાવી આપી છે અને વિવેચન પણ બહુ વિચાર કરીને લખવા પ્રયાસ થયો છે. આ અધિકારનો વિષય બહુ ઉપયોગી હોવાથી તેપર ખાસ ધ્યાન આપવા અને વારંવાર મનન કરવા ખાસ સૂચના કરવામાં આવે છે.

દશમો અધિકાર વૈરાગ્યનો આવે છે. એ અધિકારમાં આ સંસારના વિષયો ઉપરથી રાગ ઉઠી જાય અને વસ્તુસ્વરૂપ તેના યથાસ્થિત આકારમાં સમજાય તેટલા સારૂ વિદ્વાન્ ગ્રંથકર્ત્તાએ છૂટા છૂટા વિષયો લઈ વૈરાગ્ય થવાના સાધનો બતાવ્યાં છે. મૃત્યુનો દોર, લોકરંજનવાળા ધર્મનું ઉપરચોટીઆપણું, આ જીવને મળેલી અનેક પ્રકારની જોગવાઇઓ, તેનો તેણે લેવો જોઇતો લાભ, ધર્મથી થતો દુઃખક્ષય, સુખનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ, પ્રમાદથી થતાં દુઃખો, ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી થતાં દુઃખો, તેપર દૃષ્ટાંતો અને આ જીવના વચન અને ઉદ્દેશ સબંધી વિનવાદ વિગેરે અનેક છૂટી છૂટી બાબતો લઈ તેપર બહુ અસરકારક ભાષામાં પ્રકાશ પાડ્યો છે. એ પ્રકરણનું સ્વરૂપ બહુ જ મનન કરવા યોગ્ય છે. એક પ્રસંગે અજા-ક્રિકના દૃષ્ટાંત પણ બહુ ખુબીથી આપ્યા છે. જ્યાંસુધી સાંસારિક-પૌદ્ગલિક વિષયોપરથી આ જીવનો રાગ ઘટે નહિ ત્યાંસુધી તે ધર્મસન્મુખ થાય નહિ એ સ્પષ્ટ હકીકત હોવાથી સર્વ વિષયોનું અને પૃથક્કરણ અને સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં અંતિમ હેતુ તેનું પરિણામે બહુ દુઃખરૂપ સ્વરૂપ સમજી તેનાથી દૂર રહી સમતા પ્રાપ્ત કરવાનો રાખવામાં આવ્યો છે. આ અધિકાર પણ બહુ જ મનન કરવા યોગ્ય છે. એના દરેક શ્લોકમાં એટલા અસરકારક તેથી વધારે મહાન્ સત્યો

ઝળકી આવે છે જે શોધ કરનારાને અને સાધક હોય તેને પ્રાપ્ત
જાય તેમ સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યાં છે.

અગ્યારમો અધિકાર ધર્મશુદ્ધિનો આવે છે. આ કાળમાં ધર્મ
વિષયમાં લખવું એ જ ઘણા જીવોને અપ્રાસંગિક લાગે છે. સ
હરીફાઈ અને પુદ્ગળમાં મસ્ત રહેવાના જમાનામાં ધર્મ શબ્દ
અભાવ દાખલ થતો હતો, તેમાં હવે કાંઈક ફેરફાર થતો જોવા
આવે છે. ધર્મની આવશ્યકતા હવે લગભગ સર્વ સ્વીકારે છે.
ધર્મમાં શુદ્ધિ કેટલા પ્રકારની રાખવી જોઈએ એ અત્ર બતાવવા
આવ્યું છે. ધર્મમાં દોષો કેવા કેવા આવે છે તેનું મુદ્દાસર લી
આપી સ્વગુણપ્રશંસાના દુર્ગુણ ઉપર અને જનસ્તુતિ ઉપર વિદ્વ
ભરેલો ઉલ્લેખ ગ્રંથકર્ત્તાએ કર્યો છે. આ હકીકતપર દરેક વાંચના
ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર લાગે છે. છેવટે ભાવશુદ્ધિ રાખવા
ઉપદેશ આપ્યો છે. ભાવ વગરની ક્રિયા કેવી રીતે અલ્પ ફળ અ
છે તેપર અત્ર વિસ્તાર જોવામાં આવશે. આ અધિકારમાં લે
સ્તુતિપર વ્યવહારૂ વિવેચન ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે.

બારમો અધિકાર ગુરૂશુદ્ધિનો છે. એ અધિકારમાં ગુરૂમ
રાજ કેવા હોવા જોઈએ એ સંબંધમાં સુરિમહારાજે બહુ વિસ્તાર
વિવેચન કર્યુ છે. આ અધિકારમા બહુ અગત્યના વિષયોનો સમાવ
કરવામાં આવ્યો છે. ગુરૂપરીક્ષામા બહુ વિચાર કરવાની આવશ્ય
બતાવવામાં આવી છે અને તે માટે કડણુ ભાવાનો ઉપયોગ
ક્વચિત્ કરેલો જોવામાં આવે છે. આ અધિકારમા સપત્તિ
વિપત્તિના કારણો બતાવ્યા છે તે પણ મનન કરવા યોગ્ય છે.

તેરમો અધિકાર યતિશિક્ષાનો છે. યતિ નામથી ઓળખ
સસારનો ત્યાગ કરનાર. સવને ઉદ્દેશીને લખાયલો આ અધિકાર
ધીરજથી વાચવાની જરૂર છે. વેશ માત્રથી લાભ નથી, જનરંજ
પણાની કાંઈ કિમત નથી, યતિપણાની ઉચ્ચ પ્રકારની ફરજો શું
છે. નકામા વસ્ત્રપાત્રનો પરિગ્રહ બોજારૂપ છે, પરીષહનુ સ્વરૂપ
છે, સમયના ભેદો કેટલા છે, ચરણસિત્તરી અને કરણસિત્તરીના
કયા કયા અને કેટલા છે વિગેરે અનેક ઉપયોગી હકીકતનો
અધિકારમા સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ અધિકાર સ

આવશ્યક કરવાં, તપસ્યા કરી કર્મનિર્જરા કરવી, શીલાંગ ધારણ કરવાં, યોગરૂંધન કરવું, ઉપસર્ગ સહન કરવા, સ્વાધ્યાયધ્યાન કરવું, ઉપદેશ દેવો, આત્મનિરીક્ષણ કરવું વિગેરે શુભ પ્રવૃત્તિના અનેક શુભ પ્રકાર બતાવી તે પ્રમાણે કરનારને ભવિષ્યમાં કેવા પ્રકારનો લાભ થાય છે તેપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. આ અધિકારમાં જે જે પરચુરણ વિષયો બતાવવામાં આવ્યા છે તે બહુ ઉપયોગી અને મનન કરવા યોગ્ય છે.

સોળમા અને છેલ્લા સામ્યસર્વસ્વ અધિકારમાં આખા ગ્રંથના સારરૂપ સમતા રાખવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. સમતાને પરિણામે સુખ કેવી રીતે થાય છે અને તે સુખ કેવા પ્રકારનું છે તે બહુ ઉત્તમ રીતે બતાવ્યું છે. મોક્ષનું સ્વરૂપ વિવેચનમાં બતાવી તે પ્રાપ્ત કરવાનું કારણ સમતા છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ સમતારસની વાનકી છે એમ બતાવી એના અધિકારી કોણ છે તે પણ બતાવવામાં આવ્યું છે. ત્યાર પછી કોઈ પણ પ્રકારના આડંબર વગર આ ગ્રંથ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ગ્રંથ સૂરિમહારાજે કઈ સાલમાં લખ્યો તે સંબંધી કાંઈ નિર્ણય થઈ શકતો નથી. તે નિર્ણય કરવાનાં સાધનો આડકતરી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ પણ નથી. મને એમ લાગે છે કે સૂરિમહારાજે ઉપદેશરત્નાકર વિગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા પછી* જીન્દગીના છેવટના ભાગમાં પોતાના અનુભવનું રહસ્ય આ ગ્રંથદ્વારા બહાર પાડ્યું છે. અને આ ગ્રન્થના શ્લોકો એક સાથે નહિ, પણ જ્યારે જ્યારે મનમાં સ્ફુરણા થઈ આવી હશે ત્યારે લખ્યા હશે એમ જણાય છે. સાતમા કષાયનિગ્રહ અધિકારમાં ક્રોધ માનના સ્વરૂપમાં વચ્ચે માયાના શ્લોક આવે છે, વળી લોભત્યાગના ઉપદેશ પછી ક્રોધત્યાગનું સ્વરૂપ આવે છે; મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ જેવા જબરા લેખક જેમણે ઉપદેશ-

* આ હકીકતને શ્રી ધનવિજય ગણિ ટેકો આપે છે. ગ્રંથની શરૂઆતના 'અથ' શબ્દપર નોટ લખતા તેઓશ્રી કહે છે કે અ શબ્દ અનન્તરતા સૂચવે છે અને અત્ર તેને માટે એમ સમજવું કે આ ગ્રંથ ઉપદેશરત્નાકર વિગેરે ગ્રંથો લખ્યા પછી બનાવ્યો છે. આનું કાંઈ કારણ તેઓ આપતા નથી, પણ સૂરિમહારાજ પછી આપણાથી નજીકના સમયમાં તેઓ થયા છે તેથી તેઓની કહેલી હકીકત કદાચ સંપ્રદાયથી તેઓને જણાઈ હોય.

મુનિસુંદરસૂરિ અને તેમનો સમય.

ઇતિહાસના વિષયમાં હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમથી બહુ બેદરકારી બતાવવામાં આવી છે એવી સાધારણ ફરિયાદ છે. પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરી જવાની પ્રબલ ઇચ્છા ન હોવાને લીધે કે એ વિષયથી *ભવિષ્યની પ્રજાને ખાસ લાભ થવાનું કારણ ખ્યાલમાં ન આવવાને લીધે કે બીજાં ગમે તેવાં કારણથી આ સંબંધમાં બહુ ફરિયાદનું કારણ રહ્યું છે. આને લીધે આર્યાવર્તની પ્રાચીન કાળમાં શું સ્થિતિ હતી તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ મેળવવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. સીધી પુરાવો આ વિષયમાં ભાગ્યે જ મળી આવે છે; જે મળે છે તે ગ્રંથો ઉપર પડતા આજુબાજુના ઝાંખા પ્રકાશનાં કિરણો જ છે અને તેના ઉપરથી અનુમાન કરવાં પડે છે. અમુક ગ્રંથ કયા વખતમાં લખાયો છે એમ જો જાણી શકાય તો તેથી બહુ ખુલાસા થાય છે; તે વખતની સોસાયટીનું બંધારણ, લોકોની વ્યવહારપદ્ધતિ, વિચારપદ્ધતિ અને વિકસ્વરતા કેવા પ્રકારના હતાં એ જાણવાનું સાધન પ્રાપ્ત થાય છે અને તથી આદર્શ તરીકે તે હકીકત ચાલુ જમાનાની પ્રજાને બહુ લાભ કરી શકે છે. આવા ઐતિહાસિક લખાણોની ગેરહાજરીથી ઘણીવાર [illegible] કરવાં પડે છે અને ઘણીવાર અનુમાનના અધુરા આધાર ઉપર કામ ચલાવવું પડે છે. ઐતિહાસિક લખાણો [illegible] કેટલો લાભ કરે છે તે બહુ અગત્યનો અને સમજવા જેવો વિષય છે, પણ અત્ર તે પ્રસ્તુત નથી. ઇતિહાસની ગેરહાજરી હિંદુસ્તાનમાં બહુ જણાય છે એટલે મુખ્ય ઉદ્દેશ [illegible] પ્રસ્તુત છે.

* [illegible]

આ ગ્રંથના કર્તા મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ છે. તેઓનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૪૩૬ માં (સને ૧૩૮૦ માં) થયો હતો. તેઓનો જન્મ કયા નગરમાં થયો હતો, તેઓના માતા પિતા કોણ હતા અને તેઓ કઈ જાતિના હતા તે સંબંધી કાંઈ પણ હકીકત મળી શકી નથી. તેઓશ્રીએ સાત વરસની નાની વયમાં સંવત્ ૧૪૪૩ ની સાલમાં જૈન ધર્મની દીક્ષા લીધી હતી.* આટલી નાની ઉમરે દીક્ષા લેવાના સંબંધમાં અથવા આપવાના સંબંધમાં હાલ બહુ બાજુએથી ચોરબકોર થાય છે, પણ તે સંબંધમાં પૂર્વ કાળમાં વિચારો બહુ જ જુદા પ્રકારના હતા. હાલ અનુભવ વગરના નાની વયવાળાને દીક્ષા આપવામાં કેટલાક ભૂલ થતી માને છે, પૂર્વ કાળમાં સર્વાનુમતે એવો વિચાર હતો કે ઇંદ્રિયસ્વાદમાં પડી ગયા પછી આ પ્રાણીને તેમાંથી નીકળવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે માટે પૂર્વના શુભ સંસ્કારથી કોઈ પણ પ્રાણીને લઘુ વયમાં ચારિત્ર લેવા ઇચ્છા થાય તો તેમાં વિલંબ કરવો નહીં, અંતરાય પાડવો નહીં અને તેને સંસારમાં આસક્ત થવાનો વખત આપવો નહીં. ઇતિહાસથી પણ એમ જણાયું છે કે જૈન શાસનમાં તેમ જ અન્ય દર્શનમાં જે જે મહાત્માઓ નામ કાઢી ગયા છે, જેઓ અદ્ભુત ગ્રંથકર્ત્તા, તર્કવેત્તા કે વ્યાખ્યાનકાર થયા છે તે સર્વ નાની વયમાં દીક્ષિત થયેલા હતા. વજ્રસ્વામી લઘુ વયના દીક્ષિત હતા, અભયદેવસૂરિને સોળ વર્ષની વયે તો આચાર્યપદ આપવામાં આવ્યું હતું, હેમચંદ્રાચાર્ય સાત વરસની વયના હતા ત્યારે તેમને દીક્ષા આપવામાં આવી હતી, આ ગ્રંથકર્ત્તાના પૂર્વ પુરૂષ સોમસુંદરસૂરિ સાત વરસની વયના હતા ત્યારે દીક્ષિત થયા અને યશોવિજયજી મહારાજના સંબંધમાં પણ તેમ જ સાંભળ્યું છે. શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યના સંબંધમાં આ બનાવપર ટીકા કરતા પ્રો૦ પીટરસન લખે છે કે "દેવચન્દ્રે આવા નાના છોકરાને (ચગદેવ-હેમચન્દ્ર) પોતાનો ચેલો બનાવ્યો તે કોઈને નવાઈ જેવું લાગશે, પણ ખરી રીતે જોતાં તેમાં નવાઈ જેવું કાંઈ નથી. એવું ધોરણ આ દેશમાં તથા બીજા દેશોમાં અસલથી ચાલતું આવ્યું છે ને ચાલતું આવે છે......મોટી

* [illegible] વરસમાં [illegible] નથી [illegible] [illegible] વરસની [illegible] આવી હોય એ [illegible]

દેવસુંદરસૂરિ જેઓ ઉગ્ર પુણ્યપ્રકૃતિવાળા હતા તેઓ સંવત્ ૧૪૪૨ માં *ગચ્છાધિપતિ થયા અને તેઓ સંવત્ ૧૪૫૭ માં કાળધર્મ પામ્યા હતા અને સુધર્મા સ્વામીથી પચાસમા ગચ્છાધિપતિ હતા એમ મુનિસુંદરસૂરિ પોતાની ગુર્વાવલીના શ્લોક ૩૬૮ માં કહે છે. આ આચાર્યશ્રીની પાટે શ્રી સોમસુંદરસૂરિ આવ્યા. આ સોમસુંદરસૂરિનો ઇતિહાસ ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે અને તે 'સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય'માંથી મળી શકે તેમ છે. અત્રે તો તેઓનો અને મુનિસુંદરસૂરિનો ઇતિહાસ જરૂર પૂરતો એકત્ર હોય તેટલો જ સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવ્યો છે. આ સોમસુંદરસૂરિ જયાનંદસૂરિના શિષ્ય હતા અને તેમને ૧૪૫૦ માં વાચક (ઉપાધ્યાય)પદ પ્રાપ્ત થયું હતું. આ કાળમાં શ્રીમંત શેઠીઆઓ સૂરિપદની પ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ બહુ આડંબરથી કરતા હતા અને ગુરૂમહારાજ સંઘના અગ્રણી ગૃહસ્થોની વિનંતિપરથી પોતાના શિષ્યોમાંના યોગ્ય શિષ્યને સૂરિપદ આપતા હતા. આવી રીતે સોમસુંદરસૂરિએ છ શિષ્યોને સૂરિપદ આપ્યાં એમ સોમસૌભાગ્ય કાવ્યપરથી જણાય છે. દેવરાજ શેઠના આગ્રહથી મુનિસુંદરને, ગોવિંદ શેઠને ખરચે જયચંદ્રને, નીંબ શેઠને ખરચે

[illegible]

* [illegible]

છે તેથી જેટલે દરજ્જે તે ઐતિહાસિક હકીકત પૂરી પાડે છે તેટલે દરજ્જે તે બહુ આધારભૂત સીધા પુરાવા જેવો પણ ગણી શકાય તેમ છે. આ ગ્રંથ ઘણી હકીકતપર અજવાળું પાડે છે અને આ ઉપોદ્ઘાતના ઐતિહાસિક વિભાગમાં તેનો આધાર વારંવાર લેવામાં આવ્યો છે.

મુનિસુંદરસૂરિને વાચકપદવી (ઉપાધ્યાયની પદવી) વિક્રમ સંવત્ ૧૪૬૬ માં આપવામાં આવી હતી અને તે વખતથી તેઓ મુનિસુંદર ઉપાધ્યાયના નામથી પ્રસિદ્ધ થયા હતા. આ વખતે ગચ્છાધિપતિ સોમસુંદરસૂરિ હતા એ હકીકત ખાસ નોંધી રાખવા જેવી છે. એ જ મહાત્માને દેવરાજ શેઠના આગ્રહથી વિક્રમ સંવત્ ૧૪૭૮ માં સૂરિપદ મળ્યું અને ત્યાર પછી તેઓ મુનિસુંદરસૂરિના નામથી પૃથ્વીતલપર પ્રસિદ્ધ થયા. આ સૂરિપદવીનો મહોત્સવ સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાં બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યો છે તે અત્ર નોંધ કરી લેવા જેવો છે. વર્ણન કરનાર નજરે જોનાર હતા તેથી અતિશયોક્તિનો સંભવ બહુ ઓછો છે. આ હકીકત સોમસૌભાગ્ય કાવ્યના છઠ્ઠા સર્ગમાં બતાવવામાં આવી છે. તેના શરૂઆતના ભાગનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છેઃ–

દેવસુંદરસૂરિ સ્વર્ગે ગયા પછી ગચ્છનો ભાર સોમસુંદરસૂરિને માથે આવ્યો. તેઓ મહાપ્રતાપી વિદ્વાન્ હતા. આ સૂરિરાજના દર્શન કરવાથી પૂર્વના ગૌતમ, જંબૂ, સ્થૂલભદ્ર વિગેરે મહાત્માઓ યાદ આવે તેમ હતું. ગુરૂમહારાજ ફરતાં ફરતાં મોટા નગરમાં આવી ચડ્યા. (નગરનું નામ સમજી શકાતું નથી, કદાચ તે વૃદ્ધ*

* આ વૃદ્ધ નામનું નગર તે ગુજરાતમાં વિશનગર પાસે આવેલ વડનગર લાગે છે એમ મારા એક વિદ્વાન મિત્ર કહે છે. તેની પુષ્ટિમાં તેઓએ જે કારણો આપ્યાં છે તે બહુ ખાત્રી કરનારાં છે. તેઓ કહે છે તે નીચે પ્રમાણે છે. મૂળ શ્લોકમાં દૃષ્ટાન્ત જે તેને છૂટો પાડવાથી નીચેનો ભાવ નીકળે છે. સ વૃદ્ધ ગુરુરાટ્ વૃદ્ધ નગર પ્રાપ્તવાન્ આ ગ્રંથના સર્ગ છઠ્ઠાના તેરમા શ્લોકમાં વર્ણવ્યા મુજબ વડનગરના મધ્યભાગમાં અત્યાર પણ આદીશ્વર ભગવાન તથા [illegible] સ્વામીના બે ચૈત્યો મોજુદ છે અને તે સંપ્રતિ રાજાના કરેલા કહેવાય છે વળી સાતમા શ્લોકમાં 'સમેલા' તળાવની દૃષ્ટાન્ત કહી છે તે તળાવ પણ હાલ મોજુદ છે અને ઘણું મોટું છે, અને જેનું નામ પણ સમેલા તળાવ જ કહેવાય છે, પથ્થરનું બાંધેલું

ચતુર પુરૂષોમાં પ્રધાન તે શેઠે સ્વચ્છ બુદ્ધિવાળા સૂરિ મહારાજને વિનંતિ કરી કે "આપ દિવ્ય સૂરિપદના સ્થાનમાં મારા પૈસાનો વ્યય કરાવવા માટે પ્રસન્ન થાઓ." મતલબ મારા ખરચે કોઈ મુનિના સૂરિપદની પ્રતિષ્ઠા કરાવો. ૩૧

तत्तो गुरुः सौत्रजिनेपदस्त्रे ददौ सहोन्नत्यगुरुः स्वदृष्टिम् ।
श्रीवाचकेन्द्रे मुनिसुन्दराह्वे विशेषतो योग्यतया तया च ॥ ३२ ॥

ત્યાર પછી ઉન્નતિમાં ગુરૂ તે ગુરૂમહારાજે પોતાના શિષ્યસમૂહપર દૃષ્ટિ નાખી અને ખાસ કરીને વાચકેન્દ્ર શ્રીમુનિસુંદર ઉપર તેની વિશેષ યોગ્યતાને લીધે તેમની દૃષ્ટિ ઠરી. ૩૨

अल्पस्तरलं सविकल्पमालं सदाप्यनुत्सन्नमतिप्रभूतम् ।
वाङ् संस्कृतं प्रोन्मदवादिवृन्दं ननाश यस्मिन् किल काकनाशम् ॥ ३३ ॥

જે મુનિસુંદર ઉપાધ્યાય અતિ બુદ્ધિથી વ્યાપ્ત તર્કના જાણને વચનમાર્ગથી પ્રવાહ આપે છે ત્યારે સંસ્કારવાળો ઉન્મત્ત વાદીઓનો સમૂહ કાગડાની પેઠે તત્કાળ નાશી જાય છેઃ અર્થાત્ જેઓ વાદવિવાદમાં વાદીઓને બહુ જલદીથી વાણીવડે પરાસ્ત કરી નાખે તેવા છે. ૩૩

स्वसाध्यसिद्ध्यै सति यत्र हेतूपन्यासमातन्वति वादभूमौ ।
प्रवादुकोन्मादभरः शरीरे स्वेदेन सार्द्धं किल गालतीति ॥ ३४ ॥

જે વાચકપતિ વાદભૂમિમાં પોતાના સાધ્યની સિદ્ધિને માટે હેતુનો ઉપન્યાસ કરે છે (સાધ્ય અને હેતુ બન્ને તર્કના પારિભાષિક શબ્દો છે) ત્યારે ઉગ્ર વાદીઓના ઉન્માદનો સમૂહ શરીરમાં જેમ પરસેવો ગળી જાય તેમ ગળી જાય છે. ૩૪

यन्निर्मिता श्रीगुरुभव्यकाव्यत्रिदशतरंगिणी गुणसत्तरंगा ।
प्रक्षालयन्ती कलिकल्मषौघं हठान्सकार्षीद्बुधमनःप्रमोदान् ॥ ३५ ॥

જે વાચકેંદ્રની રચેલી શ્રીગુરૂની કાવ્ય કવિતારૂપ ગંગા નદી ગુણરૂપ તરંગોથી ઉછળતી અને કલિકાળના પાપસમૂહને ધોઈ નાખતી અનેક વિદ્વાનોને હર્ષ ઉપજાવતી હતી. (આ કાવ્ય ત્રિદશ તરંગિણી જેનો એક ભાગ ગુર્વાવલી છે તેને સૂચવતું હોય એમ જણાય છે. આ કાવ્ય તેમણે સૂરિપદ મેળવ્યા પહેલાં સંવત્ ૧૪૬૬ માં લખ્યું હતું એ આપણે હવે પછી જોશું.) ૩૫

આ વાચકેંદ્ર મુનિસુંદરને આર્હતમતની ઉન્નતિ કરનારા અને સૂરિપદને યોગ્ય જાણીને શુભ મનવાળા ગચ્છપતિ સોમસુંદરસૂરિએ તે મોટા શ્રેષ્ઠી દેવરાજના વચનને અંગીકાર કર્યું. ૪૦

भगाहसौ धाम निरामयमस्तखिन्नं प्रहृष्टः कृतिनां गरिष्ठः ।
भाक् माङ्गिण्योहृद्भुमयविराम कीर्त्या समं भूमितलेऽप्रतिलेऽपि ॥ ४१ ॥

પછી કૃતાર્થ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ તે દેવરાજ શેઠ હૃદયમાં બહુ આનંદ પામતો પોતાને ઘેર ગયો અને તત્કાળ પોતાની કીર્તિ સાથે આખી પૃથ્વી ઉપર કુંકુમપત્રિકાઓ (કંકોત્રીઓ) મોકલી. ૪૧

समागमन् सङ्घजनाश्च तेनाहूताः प्रभूताः परिपूतचित्ताः ।
तदा च रूपास्तसुपर्वगर्वैर्लोकैस्तत्पुरं स्वःपुरवद्विरेजे ॥ ४२ ॥

તે શ્રેષ્ઠીએ બોલાવેલા અને પવિત્ર ચિત્તવાળા ઘણા સંઘાળુઓ એકઠા થઇ ત્યાં આવ્યા. રૂપથી દેવતાઓના ગર્વને પણ તોડનારા આ આવેલા લોકોથી તે નગર સ્વર્ગ લોકના નગરની પેઠે શોભા આપવા લાગ્યું. ૪૨

भेर्यादिवाद्यानि जगर्जुरुच्चैःस्वराणि मांगल्यरवातुलानि ।
समं च तैः प्राक् सुकृतानि तानि पुराकृतानि प्रथितानि तस्य ॥ ४३ ॥

માંગલિક શબ્દોથી અતુલ્ય ભેરી વિગેરે વાજિંત્રો ઉપરાઉપરી ઊંચા સ્વરથી વાગવા માંડ્યાં અને તેની સાથે તે શેઠે પૂર્વે (પૂર્વ ભવમાં) કરેલાં સુકૃત્યો પ્રસિદ્ધ થવા માંડ્યાં. (આ ભવમાં લક્ષ્મી મળી છે તે ગતભવના સુકૃત્યો સૂચવે છે.) ૪૩

वातोर्मिभिरुद्धतचिह्नकेतनानि निकेतनानि व्यवहारिणेतु ।
वभासिरे तस्य गुणान्वितस्य महोत्सवस्यानीव लसन्मनांसि ॥ ४४ ॥

પવનના તરંગોથી આ શેઠના જે મંદિરોની ધ્વજાઓ ફરકતી હતી તે મંદિરો જાણે તે ગુણવાન શેઠના અદ્ભુત ઉત્સવથી થયેલ મન હોય તેવા શોભતા હતા. ૪૪

तदा च सुत्रामपुरस्य शोभा प्रभा विभाति स्म पुरं तदुर्वे ।
पदे पदे प्रमरमरनदाभी निरीक्ष्यतेऽमरेशवर्गः ॥ ४५ ॥

તે વખતે તે નગર ઇંદ્રના નગરની ઉત્તમ શોભાને ધારણ કરતું હતું, કારણકે સ્થાને સ્થાને દેવતાઓની શ્રેણીઓ હર્ષને ઉપ

તે વખતે નિરંતર શુદ્ધ કાર્યો કરવાથી જે સંઘપતિ દેવરાજની કીર્તિ ઉજ્જ્વળ થયેલી છે તે શેઠ ઉત્કર્ષથી દાનરૂપ વરસાદને વરસાવતો ચોમાસાના મેઘ જેવો દેખાવા લાગ્યો. ૫૦

माणिक्यदानैः प्रवरैश्च धीरैर्भूषणैर्व्यकृतरूपमेव ।
प्रचक्रिरे तेन नरेन्द्रकल्पाः कल्पद्रुमाभेन च याचकौघाः ॥ ५१ ॥

કલ્પવૃક્ષ જેવા તે ઉત્તમ શેઠીએ ઉત્તમ માણિક્ય રત્નોથી અને નિર્દોષ આભૂષણોથી યાચકોના સમૂહને રાજા જેવા બનાવી દીધા. ૫૧

मुक्ताफलैर्निर्मलकान्तिकान्तैर्विशालरत्नैर्विमलाक्षतैश्च ।
वर्धापयामासुरतीवरूपाः स्त्रियः प्रियं तं गुरुमीश्वरं तम् ॥ ५२ ॥

અત્યન્ત રૂપ સૌંદર્યવાળી સ્ત્રીઓએ તેજવાળાં મુક્તાફળોથી, નિર્મળ કાંતિવાળી કાંતાને યોગ્ય રત્નોથી અને ઉજ્જ્વળ અક્ષતથી તે ગુરુમહારાજને તે કાળે વધાવી લીધા. ૫૨

[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥ ५३ ॥

ઉચ્ચ અને ઉત્તમ વાજિંત્રોનો સમૂહ ગાજી રહ્યો હતો, આયીઓના મુખમાંથી દિશાસમૂહના અન્તરને પૂરતો ધવલમંગલનો ધ્વનિ [illegible] પ્રવર્તતો હતો અને [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

આઘાતથી પૃથ્વીને કંપાવતા, સુંદર વર્ણવાળા સુવર્ણના દંડ અને કળશ યુક્ત ઊંચાં જિનાલયોથી શોભાને ધારણ કરતા અને પોતાના અતિ ઉજ્જ્વળ યશથી પૃથ્વીને ઉજ્જ્વળ કરતા તે દેવરાજ શેઠ શ્રી શત્રુંજય ગિરિ ઉપર રહેલા, પાપને દૂર કરનારા અને પ્રકાશમાન શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુને અને રૈવતાચલ (ગીરનાર) પર રહેલા તેવા જ શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને નમી, ત્યાં આગળ નવા નવા અનેક પ્રકારના ઉત્સવો કરી, પુષ્કળ ધનનું દાન આપી અને ખરેખરા સંઘપતિ થઈ આખા નિર્દોષ સંઘને સાથે લઈ પોતાને ઘેર પાછા આવ્યા. ૫૭–૫૮

श्रीगच्छेन्द्रगिरा सुधारसकिरा शिष्योत्करैः संयुता,
गर्वोत्सर्पिकुवादिसिन्धुरघटाविद्रासपञ्चाननाः ।
पूर्णेन्दुप्रतिमानना घनजनाह्लादप्रकर्षप्रदाः
श्रीमन्तो मुनिसुन्दराह्वगुरवः श्रोण्यां विहारं व्यधुः ॥ ६१ ॥

પછી ગર્વથી ભરપૂર એવા મોટા કુવાદીરૂપ ગજેંદ્રોની ઘટાને ત્રાસ આપવા માટે કેશરી સિંહ જેવા, પૂર્ણચન્દ્ર સમાન મુખવાળા અને ઘણા લોકોને ઉત્કૃષ્ટ આનંદ આપનારા તે શ્રીમાન્ મુનિસુંદર ગુરૂએ અમૃત રસને ઝરતી શ્રી ગચ્છપતિ (સોમસુંદરસૂરિ) ની આજ્ઞાથી શિષ્યોના સમૂહ સાથે ત્યાંથી અન્યત્ર વિહાર કર્યો. ૫૯

આવી અદ્ભુત રીતે આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી મુનિસુંદરસૂરિને આચાર્યપદનો અભિષેક થયો. એ હકીકત વાંચતાં બહુ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજે છે ગચ્છાધિપતિ સોમસુંદરસૂરિનું સ્વર્ગગમન સંવત્ ૧૪૯૯ માં થયું એમ ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય પોતાની પટ્ટાવલીમાં લખે છે. આ વખતે સર્વ આચાર્યોમાં શ્રેષ્ઠ મુનિસુંદરસૂરિ ગચ્છના અધિપતિ થયા. તેઓનું સ્વર્ગગમન સંવત્ ૧૫૦૩ માં થયું. તેઓનું જીવન ૬૩ વરસનું થયું ત્યારે તેમણે કાળ કર્યો. તેમાં ૬૦ વરસ દીક્ષાપર્યાય પાળ્યો. ૨૫ વરસ આચાર્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ રહ્યા અને ગચ્છાધિપતિપણાનો ભાર માત્ર ૪ વરસજ વહન કર્યો, જો કે સંભવિત છે કે ગુરૂની વૃદ્ધાવસ્થામાં તેઓએ જ ગચ્છની વ્યવસ્થા ઉપર ગુરૂમહારાજની બાજુએ રહીને પૂરતી રીતે ધ્યાન આપ્યું હશે.

આ સૂરિમહારાજ અસાધારણ વિદ્વત્તા ધરાવતા હતા. તેઓની ધારણાશક્તિ બહુ તેજસ્વી હતી અને શાસ્ત્રનું વિજ્ઞાન અદ્ભુત હતું

રૂઢનો અર્થ થાય છે. આવી રીતે તેઓની યાદશક્તિ, કવિત્વશક્તિ ને તર્કશક્તિ બહુ ખીલેલી હતી એમ જણાય છે. સ્મરણશક્તિ, લ્પનાશક્તિ અને ન્યાયશક્તિ Memory, Imagination and Reasoning faculty આ ત્રણ મગજની શક્તિઓ છે અને એ ણે એક જ પુરુષમાં બહુ વિકસ્વર થયેલી હોય એવા દાખલા વચ્ચ્લે જ જોવામાં આવે છે, લગભગ નથી જોવામાં આવતા એમ હીએ તો ચાલે. ત્રણમાંથી એકાદ શક્તિ ઓછી વત્તી ખીલેલી હોય એવા દાખલાઓ તો બને છે, પણ ત્રણેનો એકત્ર યોગ બહુ અલ્પ સ્થાને હોય છે.

આ મહાત્મા સૂરિમહારાજની અદ્ભુત શક્તિઓના સંબંધમાં ેમના સમયની નજીકમાં થયેલા વિદ્વાનો કેવો અભિપ્રાય બતાવી ગયા છે એ જાણવું પ્રાસંગિક થઈ પડશે. તેઓના વખતમાં જ થયેલા શ્રીપ્રતિષ્ઠાસોમ નામના સાધુ સોમસૌભાગ્ય કાવ્યના દશમા સર્ગમાં લખે છે કેઃ—

श्रीसोमसुन्दरयुगोत्तमसूरिपट्टे, श्रीमान् रराज मुनिसुन्दरसूरिराजः ।
श्रीसूरिमन्त्रवरसंस्मरणैकशक्तिर्यस्याभवद् भुवनविस्मयदानदक्षा ॥

श्रीरोहिणीति विदिते नगरे ततीति
यथास्तते किल यमस्तनकतुरेकः ।
अदीचकार मृगयाकरणे निषेधं,
प्रावर्तयच्छिविलनीत्रति चाप्यमारिम् ॥

प्रागेव दैवकुलपाटकपत्तने यो, मारेरुपद्रवरणं स्वयमावकार ।
श्रीशान्तिस्तवस्तवनतोऽजनतोत्तमाङ्गभूपाल्मौलिमणिभूषणपादपीठः ॥

श्रीमानदेवप्रभसूरिसमानशुक्-
मुल्याः प्रभाविकगुरून् स्मृतिमानयघः ।
श्रीयासमार्गप्रवरप्रथितावराते-
स्तैस्तैश्च यस्तु तिलकैः कुसुराजराजैः ॥

"યુગપ્રધાન શ્રી સોમસુંદરસૂરિની પાટે મુનિસુંદરસૂરિ વિરાજિત થયા, જેઓની પ્રધાન સૂરિમંત્ર સ્મરણ કરવાની શક્તિ ત્રણ ભુવનને વિસ્મયનું દાન આપવામાં દક્ષ થઈ હતી. શ્રી રોહિણી નગરમાં*

* રોહિણી નગર તે આબુ પાસે રોહીડા—રોહીડા ગામ હાલ છે તે સમજવું. (જ્યોર્તિવલ્લભ)

तवगच्छगयणदिणयरजुगवरसिरिसोमसुंदरगुरूणं ।
सुपसायलद्धगणहरविज्जासिद्धी भणइ सीसो ॥

'તપગચ્છરૂપ ગગનમાં સૂર્ય સમાન યુગપ્રધાન શ્રી સોમસુંદર ગુરુના સુપ્રસાદે પ્રાપ્ત થયેલી ગણધર વિદ્યાસિદ્ધિને પામેલા શિષ્ય મુનિસુંદરસૂરિ ભણે છે.' આ છેલ્લા શ્લોકનો પાઠ બહુધા કરવામાં આવતો નથી. મહામારીના ઉપદ્રવનો નાશ કરવા માટે આ સ્તોત્ર બનાવી વ્યાધિનો નાશ કર્યો તેવો જ બનાવ શ્રી માનદેવસૂરિના વખતમાં પણ બન્યો હતો અને તેમણે લઘુશાંતિ બનાવી ઉપદ્રવનો નાશ કર્યો હતો. માનતુંગાચાર્ય તે ભક્તામરના કર્તા છે અને તેમણે શ્લોકોના ઉચ્ચાર સાથે બંધ વિગેરે તોડ્યા હતા એમ કહેવાય છે. આવા ચમત્કાર કરનારા પૂર્વાચાર્યોને શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ ફરી યાદ દેવરાવ્યા હતા એટલે આ મહાત્માને જોઈને તેઓ પણ સાંભરતા હતા. મતલબ આ સૂરિમહારાજ તેઓની જેવા હતા એવો પ્રતિષ્ઠાસોમનો અભિપ્રાય છે.

આ સૂરિમહારાજના સમય પછી સવાસો વરસે ૫૮ મી પાટે શ્રી હીરવિજયસૂરિ થયા, જેઓએ અકબર બાદશાહને જૈન ધર્મ સમજાવ્યો હતો અને તીર્થ સંબંધી અનેક હકો મેળવ્યા હતા. આ આચાર્યના જીવનકાળનું ચરિત્ર લખનાર શ્રી હીરસૌભાગ્ય નામના મહાકાવ્યના કર્તા પૂર્વાચાર્યોના સંબંધમાં લેખ લખે છે. તેઓ પણ મુનિસુંદરસૂરિના નજીકના સમયમાં થયા છે તેથી તેઓ મુનિસુંદરસૂરિ માટે શું કહે છે તે પણ જાણવું પ્રાસંગિક થઈ પડશે.

पट्टेऽभितस्य मुनिसुन्दरसूरिशक्रे,
संप्राप्नवा कुवलयप्रतिबोधदक्षे ।
कान्तत्र पत्रलदरः शरदिन्दुबिम्बे,
प्रीतिः परा स्फुरति लोचनसंचयानाम् ॥

એ જ ગ્રંથની ટીકા અનુસાર જરા વિસ્તારથી અર્થ લખવાથી આનો ભાવ સ્પષ્ટ સમજાશે. આ શ્લોકમાં કહે છે કે આ (સોમસુંદરસૂરિ) ની પટ્ટલક્ષ્મી ઉપર મુનિસુંદર નામના સૂરિશક્ર (મોટા આચાર્ય) જેઓ કુવલય (પૃથ્વીરૂપી વલય–પક્ષે રાત્રિવિકાસી કમળ) ને

જુદા જુદા અવાજ ગમે તે અનુક્રમે પૂછવામાં આવતાં કહી બતાવી બુદ્ધિબળ પ્રગટ કરી સર્વ વાદીઓને પરાસ્ત કર્યા.

> अलम्भि याम्यां दिशि येन काली-
> सरस्वतीति बिरुदं बुधेभ्यः ।
> रवेर्दीप्यामिव तत्र तेजोऽति-
> दिप्यते यत्पुनरत्र चित्रम् ॥

દક્ષિણ દેશના પંડિતો તરફથી તેઓશ્રીને 'કાલી સરસ્વતી'નું બિરૂદ પ્રાપ્ત થયું હતું. સૂર્યનું તેજ તો ઉત્તર દિશામાં વૃદ્ધિ પામતું હોય છે, પણ આમનો પ્રતાપ તો દક્ષિણમાં પણ વિસ્તરતો હતો, એ મહા આશ્ચર્યનું કારણ થયું છે.

આ પ્રમાણે તેઓની નજીકના સમયના વિદ્વાનો તેઓ માટે મત ધરાવતા હતા. તેઓની શક્તિ બહુ અદ્‌ભુત હતી તે તો તેઓના ગ્રંથોપરથી પણ જણાય છે. તેઓએ જે જે વિષયો લીધા છે તે સંબંધમાં કોઇ પણ જાતના લોભ કે ભય વગર હિંમતથી અને સત્યતાથી તેઓ બોલ્યા છે. તેઓનું આત્મિક બળ યતિશિક્ષા અધિકાર બહુ સારી રીતે બતાવી આપે છે. આવી બાબતમાં આવા આકરા શબ્દોમાં પોતાના જ વર્ગને શિક્ષા આપવી એ મનપર અસાધારણ કાબુ અને માનસિક ધૈર્ય વગર બનતું નથી. એ અધિકારનો દરેકે દરેક શ્લોક સૂરિમહારાજની આત્મવિભૂતિ બતાવવા માટે પૂરતો છે. આ મહાત્મા આચાર્યે સંવત્ ૧૫૦૩ ના કાર્તિક સુદ ૧ મે કાળ કર્યો. તેઓ પછી મૂળ પાટપર રત્નશેખરસૂરિ આવ્યા. આ ગ્રંથકર્ત્તાના વખતમાં જૈન સમાજનું બંધારણ કેવું હશે તે વિષે અનુમાન કરતાં પહેલાં એમણે કયા કયા ગ્રંથો બનાવ્યા છે તે જોઈ લઈએ. આ મહાત્માએ ઘણા ગ્રંથો બનાવેલા હોવા જોઇએ એવું અનેક કારણોથી અનુમાન થાય છે. તેઓ મોટી વય સુધી જીવ્યા છે, બાલ્ય કાળથી દીક્ષિત થયા છે, સ્મરણશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ અને તર્કશક્તિ માટે ઉપનામો મેળવ્યા છે અને જે ગ્રંથો મળે છે તેમાં તેઓનો ભાષા ઉપરનો કાબુ અસાધારણ માલુમ પડે છે; પણ ત્યાર પછીના મુસલમાની કાળમાં રાજ્ય તરફના જુલમને લીધે અને લોકોની અસ્વસ્થ સ્થિતિને લીધે બહુ ગ્રંથો નષ્ટપ્રાય થઇ ગયા અને તેથી

લખ્યું હતું તે અવાસ્તવિક છે; કારણકે સંપ્રદાય પ્રમાણે તે બન્ને સ્પષ્ટ રીતે જૂદી જૂદી પદવીઓ છે. સોમસુંદર સૂરિમહારાજ આ વખતે મૂળપાટ ઉપર હતા છતાં મુનિસુંદર મહારાજ દેવસુંદરસૂરિ માટે અતિ માનના શબ્દોમાં લખવા ઉપરાંત પોતાની જાતને તેના વિનેય (શિષ્ય) તરીકે જણાવે છે તેથી આ ઉપોદ્ઘાતમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ મુનિસુંદર મહારાજના દીક્ષાગુરૂ દેવસુંદરસૂરિ હોય એમ અનુમાન કરવા તરફ દોરાઈ જવાય છે. આ ગુર્વાવલી ગ્રંથમાં તેઓનો ભાષાપરનો કાબુ બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો જોવામાં આવે છે અને છંદો પણ વારંવાર બદલાતા જાય છે. ઐતિહાસિક દષ્ટિથી આ ગ્રંથ બહુ ઉપયોગી છે અને વિક્રમની પંદરમી સદીમાં તપગચ્છનું અને જૈન સમાજનું કેવું બંધારણ હતું તે વિષયપર સારો પ્રકાશ પાડે છે જે આપણે આગળ ઉપર જોશું.

૨. ઉપદેશરત્નાકર–આ ગ્રંથ કઈ સાલમાં બનાવવામાં આવ્યો તે માલુમ પડતું નથી. આ ગ્રંથમાં ઉપદેશની ફિલોસોફી આપવામાં આવી છે તેમાં ઉપદેશ આપવાનો વિધિ, ઉપદેશને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય તથા અયોગ્ય પુરૂષોનાં લક્ષણ, મોહિત ચિત્તવૃત્તિવાળા પુરૂષના લક્ષણ, કેટલાક પુરૂષો ધર્મ સાધી શકતા નથી, કેટલાક પાળી શકતા નથી તેનું સ્વરૂપ, ધર્મોપદેશની વૃદ્ધિથી થતાં ફળો, ઉપદેશને અયોગ્ય પુરૂષોની સર્પ, જળો વિગેરે સાથે દાર્ષ્ટાન્તિક યોજના, ઉપદેશ આપનાર યોગ્ય અયોગ્ય ગુરૂનું સ્વરૂપ, ગુરૂ અને શ્રાવક બન્નેની યોગ્યતાનું સ્વરૂપ વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારના વિષયોપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે આ ગ્રંથની યોજના બહુ ઉત્તમ છે અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ગ્રંથની [illegible] [illegible] ગ્રંથની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વિષયપર બહુ બહુ [illegible] [illegible] છે અને ઉપદેશની [illegible] [illegible] દૃષ્ટાન્ત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] ગ્રંથ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] છે ત્યારે આ ગ્રંથ [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બહુ વિસ્તારથી

બતાવ્યું છે. બહુ ઉપયોગી વિષયોનો અત્ર સમાવેશ થાય છે. આ ગ્રંથપર વિસ્તારથી ટીકા પણ મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજે પોતે જ રચી છે. આ ગ્રંથનો શરૂઆતનો ભાગ શ્રી જૈન વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ તરફથી છપાયો છે.

૩. અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ-આ ગ્રંથ સૂરિમહારાજે કઈ સાલમાં બનાવ્યો તે કહી શકાતું નથી, પણ પ્રસંગે પ્રસંગે અનુભવના ઉદ્ગારરૂપે તેના શ્લોકો બનાવ્યા હોય એમ જણાય છે. આ ગ્રંથની ભાષા અતિ ઉત્તમ, હૃદયને અસર કરે તેવી અને વિષયરચના બહુ સાદી પણ ઉપયોગી અને વાંચીને વિચારે તેને મહા લાભ કરનારી છે. આ ગ્રંથના સંબંધમાં ઉપોદ્ઘાતમાં અગાઉ વિવેચન થઇ ગયું છે તેથી અત્ર વિશેષ લખવાની આવશ્યકતા નથી.

૪ સ્તોત્રરત્નકોષ-આમાં અનેક સ્તોત્રો સૂરિમહારાજનાં બનાવેલાં છે. એમાંનાં કેટલાંક સ્તોત્રો પ્રગટ થયાં છે. આ ગ્રંથ હજુ મારા જોવામાં આવ્યો નથી તેથી તેપર વિશેષ વિવેચન કરી શકાય તેવી સ્થિતિ નથી, પણ સૂરિમહારાજનો સંસ્કૃત ભાષાપરનો કાબુ જોતાં સ્તોત્રો કાવ્યચમત્કૃતિનો નમુનો હશે એમ અનુમાન થાય છે.

૫. મિત્રચતુષ્ક કથા-આમાં ચાર મિત્રની કથા છે. એ ગ્રંથ નાનો પણ ઉપદેશક છે અને લક્ષ્ય છે. એના સંબંધમાં વિશેષ હકીકત હવે પછી તે ગ્રંથ મેળવીને બહાર પાડવા ઇચ્છા છે.

૬. શાંતિકર સ્તોત્ર-શિવપુર અથવા દેવકુળપટ્ટનમાં મહામારીનો ઉપદ્રવ થતાં શ્રી સંઘના આગ્રહથી આ પવિત્ર સ્તોત્ર બનાવી સંઘમાંથી ઉપદ્રવ દૂર કર્યો કહેવાય છે. આ સ્તોત્ર માત્ર તેર અથવા ચૌદ ગાથાનું છે, પણ જૈન વર્ગને તે એટલું બધું પ્રિય થઇ પડયું છે કે તેને દરેક પ્રસંગે ગણવાનાં સ્તોત્રોમાં દાખલ કર્યું છે. આ શાંતિકરસ્તોત્રમાં કાવ્યચમત્કૃતિ ઉપરાન્ત મંત્રચમત્કૃતિ પણ છે. અક્ષરના સંયોગોમાં ચમત્કાર રહેલો છે એમ હવે પશ્ચિમ તરફના લોકો પણ માનવા લાગ્યા છે. આવા અક્ષરસંયોગોવડે શાસનના અધિષ્ઠાતા દેવ દેવીઓની સ્તુતિ, આવાહન, નામસ્મરણ વિગેરેનો આ સ્તોત્રમાં સમાવેશ કર્યો છે.

૭. પાક્ષિક સિત્તરી-આ નાનું પ્રકરણ છે. તેની બાવીશ લગભગ ગાથા છે. તેમાં પાક્ષિક પર્વ (પખ્ખી)-ચઉદશને દિવસે કરવું જોઇએ તેનો નિર્ણય બતાવ્યો છે. ગ્રંથ વિધિવાદનો છે. આ ગ્રંથ પણ મારા જોવામાં આવ્યો નથી પણ લભ્ય છે.

૮. અંગુલ સિત્તરી-ઉપરના જેવો જ આ પણ નાનો પ્રકરણ ગ્રંથ છે જે હજુ મારા જોવામાં આવ્યો નથી. તેમાં ઉત્સેધાંગુલ, પ્રમાણાંગુલ અને આત્માંગુલ સંબંધી વિચાર બતાવવામાં આવ્યો છે.

૯. વનસ્પતિ સિત્તરી-આ પણ નાનું પ્રકરણ છે. એમાં વિષય શું છે તેની ખબર નથી. પરંતુ પ્રત્યેક ને સાધારણ વનસ્પતિનાં લક્ષણ અને તેના ભેદો વિગેરેનું સ્વરૂપ હોવા સંભવે છે.

૧૦. તપાગચ્છપટ્ટાવલી-ગુર્વાવલી ઉપરાંત તેઓએ તપાગચ્છની પટ્ટાવલી જૂદી પણ બનાવી છે, જે મળી શકે છે.

૧૧ શાંતરસરાસ-રસાધિરાજ શાંતરસપર આ રાસ ગુજરાતી ભાષામાં રચ્યો છે. જુની ગુજરાતી ભાષાનો તે નમુનો છે.

હાલમાં વિશેષ તપાસ કરતાં જણાયું છે કે સદરહુ ગ્રંથો પૈકી પાક્ષિક સિત્તરી, અંગુલ સિત્તરી અને વનસ્પતિ સિત્તરી એ ત્રણે ગ્રંથો મુનિસુંદર સૂરિમહારાજના બનાવેલા નથી પણ મુનિચંદ્રસૂરિના બનાવેલા છે. મેં અંગુલ સિત્તરી તો જોઇ છે અને તે મુનિચંદ્રસૂરિની બનાવેલી છે. બીજા ગ્રંથો માટે હજુ સંપૂર્ણ તપાસ થઇ શકી નથી, પણ બહુધા સંભવિત છે કે તે ગ્રંથો મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજના બનાવેલા નહિ હોય. આ સંબંધી વિદ્વાન્ ગૃહસ્થો હકીકત લખી મોકલશે તે હવે પછી બહાર પાડવામાં આવશે. આ ઉપરાંત તેઓએ (૧૨) ત્રૈવિદ્યગોષ્ઠિ (૧૩) જયાનંદ ચરિત્ર (૧૪) ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્ર અને (૧૫) શ્રી મંદિર સ્તુતિ બનાવ્યું હશે એમ કૉન્ફરન્સ હેરલ્ડ પુ. ૬ પૃ. ૨૧૧ થી જણાય છે. આ સબંધમાં હજુ વિશેષ તપાસ કરવાની છે.

આવી રીતે મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજે અનેક ગ્રંથો બનાવ્યા છે તેમાંથી ઉપર લખ્યા તે લભ્ય છે. એ ગ્રંથો પણ આ વિદ્વાન આચાર્યની મહત્વતા અને અદ્‌ભુત શક્તિનો ખ્યાલ આપવા માટે પૂરતા છે. આ સૂરિમહારાજના સંબંધમાં અહીં તહીંથી આટલી હકીકત

"વિશ્વપ્રસિદ્ધ એવો તે સૂરિરૂપ સૂર્ય (સોમસુંદરસૂરિ) જ્યારે આકાશમાં વૃદ્ધિ પામ્યો, ત્યારે તારાઓની પેઠે વિગ્રહ કરનારા બીજા સૂરીશ્વરોનું તેજ આશ્ચર્ય સાથે અદૃશ્ય થઈ ગયું." ખુદ તપગચ્છનું બંધારણ બહુ ઉત્તમ હતું એમ માનવાનાં અનેક કારણો છે; અને તેની સાબીતિઓ બહુ મળે છે, જેપર નીચે વિવેચન થશે. ગ્રંથકર્તાનો તેમજ લોકોનો એ વખતમાં ગુરુ તરફ પૂજ્ય ભાવ અપૂર્વ હતો એ સોમસૌભાગ્ય કાવ્યપરથી અને અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના ગુરુશુદ્ધિ અધિકારથી જણાય છે. પ્રથમ ગ્રંથ વર્તમાન સ્થિતિ ચિતરે છે, જ્યારે બીજો ગ્રંથ ભાવના ideal ચિતરે છે અને ભાવના હમેશાં વ્યવહાર હદની અંદર રહીને જ બાંધી શકાય છે. તપગચ્છની મૂળ પાટમાં આગળ ઉપર જે સડો પેઠો તે મુનિસુંદરસૂરિના વખતમાં નહોતો એમ માની શકાય છે, કારણકે અપૂર્વ ત્યાગ વૈરાગ્ય વગરે અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમની ભાષા હૃદયમાંથી નીકળવી અસંભવિત છે. આ સ્થિતિ હીરવિજયસૂરિ સુધી જળવાઈ રહી એમ અનુમાન થાય છે. સત્યવિજય પન્યાસને ક્રિયાઉદ્ધાર કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે બહુ બગડેલો અને ગરબડાટ થયા પછી જ હોવું જોઈએ એમ તો ઇતિહાસથી પણ જણાય છે, પણ લોકસત્કાર વિગેરે બાહ્યાચારો માટે સૂરીશ્વરે યતિશિક્ષા અધિકારમાં જે વિસ્તારથી વિચારો જણાવ્યા છે તેપરથી એમ લાગે છે કે બગાડાની ધીમી શરૂઆત થવાનાં ચિહ્નો અદ્ભુત કલ્પનાશક્તિ ધરાવનાર સૂરિ જોઈ શકયા હતા. સાધુવર્ગમાં તપ બહુ ઊંચ. પ્રકારનો હતો, કારણકે તેજ કાવ્યના પાંચમ-[illegible] છઠ્ઠ [illegible] જણાવે છે તે પ્રમાણે દેવસુંદરસૂરિએ પોતાના [illegible] મનમાં નિર્ણય કરેલા સોમસુંદરસૂરિને જ્ઞાનસાગર-[illegible] કરવા મોકલ્યા હતા. આ પ્રમાણે બનતું હાલમાં બહુ [illegible] જોવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને [illegible] બહુ [illegible] કારણભૂત થઈ શકે છે એ વ્યવહા-[illegible] છે. [illegible] બહુ [illegible] હતું એનું [illegible] જે હેતુ [illegible] છે તે [illegible] છે, કારણકે જ્ઞાન-[illegible] દેવસુંદરસૂરિ [illegible] હતા [illegible] તેમનું [illegible] બહુ [illegible] નહીં [illegible] તપ હોવાના

અતિશયોક્તિ હોય તોપણ સામટી રીતે જૈન ગૃહસ્થોની અને સાધુવર્ગની સ્થિતિ સંતોષકારક હતી એમ જણાય છે. શ્રાવકો પણ ગુરૂ તરફ દૃઢ ભક્તિવાળા હશે એમ જણાય છે. ગુણરાજ, દેવરાજ, વિશાળ, ધરણેંદ્ર, નીંબ વિગેરે શેઠીઆએ ગુરૂની જે શબ્દોમાં સ્તુતિ કરી પોતાની લઘુતા બતાવી છે અને અપૂર્વ મહોત્સવથી સૂરિપદવીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે તે ચારિત્રધર્મ તરફ અને ગુરૂ તરફ લોકોનો દૃઢ અનુરાગ બતાવે છે. ગચ્છપતિ અથવા ગણાચાર્યની આજ્ઞા સર્વ બહુમાનથી ઉઠાવતા હતા એમ પણ અનેક રીતે નિર્ણીત થાય છે. સાધુઓમાં વિહાર કરવાની બહુ ટેવ હતી અને સોમસુંદરસૂરિ જેવા આચાર્ય પણ એક સ્થાનકે રહેતા નહોતા એમ સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય વાંચતાં વારંવાર જણાય છે. આથી શ્રાવકોના સંબંધમાં પોતાના આ શ્રાવક ને આ બીજાના શ્રાવક એમ બહુ ઓછું રહેતું હશે એમ પણ જણાય છે. આચાર્યની અમુક ગામમાં પાટ (મુખ્ય સ્થાન-હેડક્વેર્ટર્સ) હોય અને તેની નજીકમાં જ આચાર્ય રહે એવી યોજના જણાતી નથી. શત્રુંજય ગિરિરાજની યાત્રાનો મહિમા તે કાળમાં જવા આવવાનાં સાધનો બહુ અલ્પ, મોંઘાં તથા જોખમવાળાં હોવા છતાં બહુ હતો એમ ત્રણ વખત બહુ આડંબરથી નીકળેલા સંઘના વર્ણનપરથી જણાય છે. અવારનવાર જૈન કોમને રાજ્યકર્ત્તાઓ તરફથી મદદ મળતી હતી એમ ગુણરાજ શેઠને અહમદશાહ પાદશાહે તેના સંઘના સંબંધમાં કરી આપેલી સગવડ ઉપરથી અનુમાન થાય છે. (સર્ગ આઠ-શ્લોક ત્રીશ.)

જેમ જેમ તે સમયના ગ્રંથોને વધારે બારીકીથી વિચાર કરીને વાંચવામાં આવે તેમ તેમ તે વખતની જૈન સમાજનું બંધારણ સારી [illegible] તેમ છે. ઐતિહાસિક [illegible] બહુ [illegible] મળી આવે છે, [illegible] પરંપરાના [illegible] તરફથી તે સમયના [illegible] ઉત્તેજન [illegible] મુનિસુંદરસૂરિ જેવા. [illegible] મહાત્માની [illegible] બહુ જ જરૂર છે. તે સમય [illegible] બહુ [illegible] તેમ [illegible]

ક્રિયાના સંબંધમાં આરંભથી ડરીને તે નહિ કરવાવાળા અને ગુરુને ટેકો આપનારા હતા. આવા આદ્રવરો ઉત્પન્ન થાય ત્યારે શાસન ટકી રહે એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. શાસનનું કાર્ય કરવામાં સ્વાર્થભોગ બહુ આપવો પડે છે અને વિરુદ્ધ ટીકાઓ સહન કરવી પડે છે. પરંતુ એ સર્વ આત્મિક ઉન્નતિના હેતુ અર્થે કામ કરનારા સહન કરે છે; કારણકે તેમનો હેતુ ઐહિક માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો હોતો નથી. સાધુવર્ગમાં આ સમયમાં મહા તપસ્વી, વાદીશ્વરો અને અભ્યાસીઓ હતા એમ ગુર્વાવલીના ૪૭૭ પછીના દશ શ્લોકથી જણાય છે. ક્રિયાશિથિલતા સાધુમાં નહોતી એમ એ જ શ્લોકો બતાવે છે. શ્રાવકવર્ગનો શાસ્ત્રાભ્યાસ બહુ હોય એમ ગ્રંથપરથી જણાતું નથી, પણ તે સમયમાં શ્રીમંતો સારા હશે એમ તો ઉપદેશ રત્નાકરમાં આપેલા ઉપદેશ ગ્રહણ કરનારનાં લક્ષણોપરથી જણાય છે. સાધુધર્મમાં કંચન કામિનીનો ત્યાગ તો પ્રથમ પદે હોવો જોઈએ. મુળ પાટમાં જ્યારથી પરિગ્રહનો ગરબડાટ દાખલ થયો ત્યારથી તેઓનું માન ઓછું થયું એમ આપણે જાણીએ છીએ. પરિગ્રહત્યાગના સંબંધમાં મુનિસુંદરસૂરિ યતિશિક્ષાના ૨૪ થી ૨૮ સુધીના પાંચ શ્લોકોમાં જે વિચારો બતાવે છે તે વિચારો સંપૂર્ણ રીતે બતાવી આપે છે કે તે વખતના મુનિઓમાં પરિગ્રહનો સંભવ બિલકુલ નહોતો. તેઓ વૃષભ, પાડા કે ઉંટ પાસે પુસ્તક કે ઉપધિ ઉપડાવવાની પણ ના પાડે છે અને તેમ કરનારને અન્ય ભવે વૃષભ કે, પાડાનો અવતાર લઈ ભાર ઉપાડી બદલો આપવો પડશે એમ જણાવે છે તેથી ધનના સંબંધમાં તો સવાલ જ રહેતો નથી. ધર્મને નામે ઉપકરણાદિક [illegible] પણ પરિગ્રહ રાખવાની ના પાડે છે [illegible] પરિગ્રહ કહે છે. [illegible] જણાવે છે કે [illegible] પરિગ્રહ [illegible] તેને [illegible] પરિગ્રહને [illegible] એમ જણાવે છે [illegible] ઉપદેશ [illegible]

વિષયસંક્ષેપ.

(શ્લોક તથા વિવેચનની વિસ્તારથી અનુક્રમણિકા.)

ઉપોદ્‌ઘાત-પીઠિકા-શાંત રસનું સર્વોત્કૃષ્ટત્વ-તેમ હોવાનાં ત્રણ કારણો. મંગલ, વિષય, પ્રયોજન, સંબંધ અને અધિકારી. આ ઉપદેશનું કારણ શું છે તેનો નિર્ણય. શાંત રસ ભાવનાનું માહાત્મ્ય. આ ગ્રન્થમાં કહેવાના સોળ અધિકાર.

પૃ. ૧-૧૪.

પ્રથમ અધિકાર-સમતા-ભાવના નિરંતર ભાવવા માટે અને ઉપદેશ. [illegible] ઇંદ્રિયસુખ અને સમતાના સુખની સરખામણી. [illegible] સુખ અને યતિના સુખની સરખામણી. [illegible] વિચારો. [illegible] સમતાપૂર્વક મૈત્રી [illegible] આનંદ. [illegible] સ્વરૂપ. [illegible] તેપર વિચારો. સમતાનું પ્રથમ અંગ-ચાર ભાવના: મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ ભાવનાનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ. વિવેચન અને તેપર [illegible] [illegible] સમતાનું બીજું અંગ-ઇંદ્રિયોના વિષયોપર સમભાવ [illegible] [illegible] ત્રીજું અંગ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] કરાવે અને તે ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ. સુબુદ્ધિ પ્રધાનનું દ્રષ્ટાંત. ક્ષમાસહિત [illegible] [illegible] વિચાર-ત્રીજા અધિકારનું આગમ રહસ્ય.

પૃષ્ઠ ૫૫-૮૭.

ત્રીજો અધિકાર-સ્ત્રીમમત્વમોચન-મદોન્મત્ત, ઝીણા, દીન, માયા અને [illegible] અધિકારનો સંબંધ. આ પુરુષને મોટે ભાગે શિક્ષા આપી છે અને [illegible] છે. સ્ત્રીઓનું બાહ્ય દર્શન અને મહા અશુચિમય અંતરંગ દર્શન [illegible] [illegible] નહિ જાણવાનું રહસ્ય. સ્ત્રીશરીરપર અશુચિના વિચારો. સ્ત્રીઓથી આ [illegible] [illegible] [illegible] કપિલ કેવળીનું દ્રષ્ટાંત. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્ત્રીનો ભાગ તેરા અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્ત્રીઓથી ઉત્પન્ન થતી [illegible] આધુનિક પીડાઓ [illegible] [illegible] [illegible] સંબંધી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય તો તે દુઃખિત છે. દુઃખમાંથી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] વનની વિચારણી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આ ભવિ [illegible] [illegible] તેની અનેક રીતે ઉપમિતતા અને [illegible] [illegible] [illegible] વિચારે તેની [illegible] [illegible] પુરુષોને માટે સ્ત્રીઓ પણ [illegible] રીતે [illegible] [illegible] [illegible]. અધિકારનું રહસ્ય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

પૃષ્ઠ ૮૮-૧૦૮.

ચોથો અધિકાર-અપત્યમમત્વમોચન-પુત્ર પુત્રીને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દ્રષ્ટાંત. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પુત્ર પુત્રીનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (૨) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને (૩) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

પૃષ્ઠ ૧૦૯-૧૦૮.

[illegible]

પાંચમો અધિકાર-ધનમમત્વમોચન-[illegible]

મરણમાં વિશેષ જોર. સત્ય વગર માત્ર ધન ખાતર ધન મેળવવા માટે જ પૈસા પેદા કરવાની ઇચ્છા થાય છે. એ ગમે તેટલી સંખ્યામાં ભેગો તોપણ અતૃપ્તિ રહ્યા કરે છે. ચાલુ સ્થિતિથી અસંતોષ રાખવો નહિ. સુખ ક્યાં છે તેની શોધ. મનુષ્યજીવનનો ઇચ્છિત હેતુ પાર પાડવા વાસ્તે મેળવું. પૃષ્ઠ ૧૦૫-૧૧૯

પાંચમો અધિકાર-દેહમમત્વમોચન-અધિકારનો ઉદ્દેશ-શરીરને પાપથી પોષવું નહિ. સનત્કુમારનો શરીરમદ. ચિલાતીપુત્રનું શરીરપ્રેમ પરત્વે પૌરાણિક દૃષ્ટાંત. શરીરાશ્રયમાંથી મુક્તિનો ઉપદેશ. વાંદરા અને સાગરમાં જોવાં જોઈતું દૃષ્ટાંત. શરીરસાધનથી કર્તવ્યો કરવાની મેળવણ. દેહમમત્વપણાથી દુઃખ, નિરાલંબનત્વમાં સુખ. અગ્નિ યોદ્ધાના સંબંધનું દૃષ્ટાંત. ચંદ્ર અને સૂર્ય વચ્ચે થયેલી વાતચિત. શરીરને ભાડું આપીને સંયમભાર વહન કરવાનો ઉપદેશ. શરીરમાં પડતાં પદાર્થોની અશુચિ. શરીરમાં મોટી અશુચિ. શરીરની અંતિમ સ્થિતિ. મલ્લિનાથે પુતળી બનાવીને આપેલો ઉપદેશ. છુટી આત્મા પર વિચારણા. શરીરમાત્રને ભાડું આપી તેનો કસ લેવાનો ઉપદેશ. શરીરથી બની શકે તેટલું આત્મહિત સાધી લેવાનો ઉપદેશ. અધિકારના વિષયનું પ્રયોજન. અવસ્થાથી ખમવા પડતાં સર્વ દુઃખો. શરીર સાથે સંબંધ કેવા પ્રકારનો રાખવો તે સંબંધી સંક્ષેપમાં વિચારો. પૃષ્ઠ ૧૨૦-૧૩૨

છઠ્ઠો અધિકાર-વિષયપ્રમાદત્યાગ-આંતરંગ મમત્વ. પ્રમાદ શબ્દના અર્થો. તેના પાંચ તથા આઠ પ્રકાર. વિષયસેવનથી લાગતાં સુખોનું ખરું પરિણામ. આ સુખ સાથે સમતાના સુખની સરખામણી. વિષયોથી પરિણામે થતી હાનિઓ. તેના ઉપર ચિલાતીપુત્ર મહારાજાનું કવિત. મોક્ષસુખ અને સંસારસુખ, એ બંનેને વિરોધ. બંનેનો [illegible] વિરોધ તેને દુઃખ [illegible] થાય છે તેનો નિર્ણય કર. સર્વ [illegible] દુઃખનું [illegible] નિશ્ચયપર વિચારણા [illegible] વેદના. [illegible] સમય આવ્યે [illegible] નથી માટે પ્રમાદ ન કરવો. સુખ માટે સેવાતા વિષયો [illegible] અને [illegible] સુખ [illegible] નથી [illegible] સંતોષ [illegible] ઉપર વિવેચન [illegible] છે [illegible] સુખનો [illegible] તેના [illegible] સુખપર [illegible] છે તેપર [illegible] પ્રમાદપર [illegible] પૃષ્ઠ [illegible]

સાતમો અધિકાર કષાયનિગ્રહ-[illegible] [illegible]

પ્રાર્થનાદ્વારા ઉપદેશ. મનપર અંકુશ રાખવાનો સીધો ઉપદેશ. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ અને તંદુલ મત્સ્યનાં દૃષ્ટાંતો. ઇંદ્રિયોની માનસિક ભાવના. સંસારભ્રમણનો હેતુ મન છે. સંસાર થાય છે, તેને ફરતું બંધ રાખવા મજબૂત ખીલાની જરૂર છે. યમ, નિયમ અને મનોનિગ્રહ. નિયમના પ્રકાર—યમના પ્રકાર. મનોનિગ્રહ વગરના દાનાદિ ધર્મોનું વ્યર્થપણું. પાંચ પ્રકારનાં દાન. મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું. મનનો વિરુદ્ધ સ્વભાવ. ભૂલવાની વાતનું વારંવાર સ્મરણ. મનને વશ થનારની રખડપટ્ટી. તીર્થંકરઅર્પિત જહાજ અને મનપિશાચ. કલ્પનાશક્તિનો તીવ્ર વેગ. પરવશ મનવાળાને તેવડો ભય. તેપર આનંદઘનજીની ઉર્મિઓ. મનને ઉક્તિ. મનને વશ થનારનું અંતિમ ભવિષ્ય. એક વ્યવહારુ દૃષ્ટાંત. તાર સમાચાર. મનોનિગ્રહ વગરનાં તપજપનું નિરર્થકપણું. પુણ્યપાપબંધનો મન સાથે સંબંધ. તેપર ચિદાનંદજી અને યશોવિજયજીના વિચારો. મનોનિગ્રહ વગરનું જ્ઞાન. આળોચતાં આવડવાની વાતપર માર્મિક વિવેચન. જ્ઞાનવાનની વિશેષ જવાબદારી. મનોનિગ્રહથી પરંપરાએ મોક્ષગમન. મનોનિગ્રહના ચાર ઉપાયઃ સ્વાધ્યાય, સ્વાધિકાર યોગ્ય ક્રિયામાં વ્યાપાર, ભાવના અને આત્માવલોકન. યોગવ્યાપારપર ઉપા-સ્વર્ગત મહારાજના વિચારો. ભાવનાની જાગૃતિથી મનપર અસર. અંતિમ રહસ્ય. મનની સ્થિતિસ્થાપકતા. મનપર કાબુ રાખવાની જરૂર. અભ્યાસ પાડવાની આવશ્યકતા અને તેની રીતિ. અધિકારમાં બતાવેલા વિષયોનું પ્રથક્કરણ. સુવર્ણાક્ષરથી કોતરી રાખવા યોગ્ય મુદ્રાલેખ. પૃષ્ઠ ૨૧૯–૨૪૬.

દશમો અધિકાર—વૈરાગ્યોપદેશ—મૃત્યુનો ડર. જીવનના કાળમાં પરિણામહિત માટે યત્ન કરવા ઉપદેશ. શત્રુને ઓળખવાની જરૂર. મરણથી ડરવું નહિ, તેને ટાળવું નહિ, તેને માટે તૈયાર રહેવું. શક્તિ સ્ફુરણા કરવાનો ઉપદેશ. જૈનોનો પુરુષાર્થવાદ લોકરંજન અને આત્મરંજન. ભરતચક્રવર્તીનું દૃષ્ટાંત. દેખાવ ન કરવાથી લાભ. મહત્વાકાંક્ષા અને શુદ્ધ વાસના પ્રાપ્ત થયેલી જોગવાઈનો લેવો જોઈતો લાભ. મનુષ્યભવપ્રાપ્તિની દુર્લભતા ઉપર ચિદાનંદજી. ધર્મથી થતો દુઃખક્ષય. પુદ્ગલપરાવર્તનનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ. સ્તુતિ, સુખ કે સિદ્ધિ ઇચ્છવા પહેલાં તેને લાયક થવાની આવશ્યકતા. વારંવાર થતો પરાભવ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેપર વિચારણા. પુણ્યનું આદરણીયપણું અને પાપનું ત્યાજ્યપણું. ધર્મદાસગણિના વિચારો. વિપાકોદય. માની લીધેલું સુખ અને તેનું પરિણામ. સુખ શું છે અને ક્યાં છે? પ્રમાદથી દુઃખ. તેપર શાસ્ત્રગત બાળ, કાકિણી, જળબિંદુ, કેરી, ત્રણ વાણીઆ, ગાડું હાંકનાર, ભીખારી, દરિદ્ર કુટુંબ, બે વાણીઆ બે વિદ્યાધર અને નિર્ભાગીના વિસ્તારથી ઉપનય સાથે દૃષ્ટાંતો. પ્રત્યેક ઇંદ્રિયજન્ય દુઃખપર તિર્યંચના દૃષ્ટાંતો. પ્રમાદનું ત્યાજ્યપણું. અત્યારે કામ કાઢી લેવાનો વખત છે તેથી પુણ્ય કરવાનો ઉપદેશ. સુખપ્રાપ્તિના ઉપાય. ધર્મધન એકઠું કરવાની જરૂર. સહન કરે છે તેટલાજ દુઃખો સકામપણે સહન કરવાથી થતા લાભ. પાપકર્મોમાં ડહાપણ માનનાર વક્ર ઉક્તિ. શેઠ અને મહંતનો વ્યવહારુ દાખલો. આ...ના કૃત્યો અને તેથી થતી વિપત્તિઓ. શાસ્ત્રશ્રવણ વખતનો કમકમાટ અને વર્તન વચ્ચે વિરોધ. સહચારી મિત્ર વિગેરેના મૃત્યુથી મળતો બોધ. ભર્તૃહરી અને વિનય...ના તેપર વિચારો. સગાંઓ ખાતર પાપકૃત્યો કરનારને ઉપદેશ. વારસો આપી

વેશ માત્રથી બહુ લાભ નથી. મુનિનાં કર્તવ્યો. પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય, અષ્ટ પ્રવચન માતા, બાર પ્રકારનો તપ, કષાય ને નોકષાય, બાવીશ પરીષહ, સોળ ઉપસર્ગ, અઢાર હજાર શીલાંગ, આ પ્રત્યેકપર વિવેચન. વેશ માત્રથી કાંઈ વળતું નથી. ઉપરાંત તેથી દોષ પણ થાય છે. અજાગળ સ્તનિ ન્યાય. બાહ્ય વેશનું વાસ્તવિક ફળ. બાહ્યાડંબર-પ્રત્યે પાંચ શ્લોકોનું રહસ્ય. વહન કરવું લોકરંજન. તેનાથી થતો સંસારસમુદ્રમાં પાત. બાહ્ય વેશ ધારણારને શિક્ષા. લોકરંજનનો હેતુ, ગુણ વગરની ગતિ. લોક-રંજનના બે શ્લોકપર વિવેચન. લોકરંજનનું વાસ્તવિક રહસ્ય. યતિપણામાં રહેલું સુખ. તેને અંગે બનવાની એકંદી ફરજો. પરિગ્રહ ત્યાગ કરવામાં યતિધર્મનું મુખ્યપણું. કદી પ્રમાદને વશ થાય તેનાં કારણો. સાવદ્ય આચરણમાં યતિને મુખેકિનનો લાભનો દોષ. કર્મનિર્જરાનો માર્ગ અને તેનો લાભ. મન વચન કાયાની એકતાથી પ્રવૃત્તિ. સાવદ્યમાં પ્રવર્તનનો પણ દોષ. સંયમમાં યત્ન ન કરનાર તરફ કારુણ્યયુક્ત દષ્ટિ. નિર્ગુણ મુનિની ભક્તિથી તેનો આશ્રય કરનારને ફળનો અભાવ. નિર્ગુણમાં ઉદરો પાપબોધ. નિર્ગુણને ઋણ ભારણ અને તેથી ભવિષ્યમાં દુર્ગતિ. છ શ્લોકમાં બતાવેલ પરિગ્રહ-ત્યાગના ઉપદેશનું રહસ્ય. તેપર વિવેચન. વેશ છોડી ન શકે તો સંવેગમાર્ગે આદરવાની સૂચના. સ્તુતિની ઇચ્છા રાખનારને બોધ. આઠ સિદ્ધિ તથા ચિંતવનપર નોટ. ગુણ વગર સ્તુતિની ઇચ્છા ન રાખવી. ગુણ વગરનું વંદનપૂજન. હિતનો તેથી થતો નાશ. વાસ્તવિક વર્તિક રહસ્ય. ગુણાર્જન કરવાની આવશ્યકતા. ભવાંતરનો ખ્યાલ કરી ગુણસ્તુતિની અપેક્ષા મૂકી દેવાની જરૂર. લોકરંજનના સાત શ્લોકના રહસ્યપર વિવેચન. પરિગ્રહવાળાનો ખાસ ઉપદેશ. નામાંતર કરવાથી ગુરુદોષ અલ્પ થતાં નથી. ધર્મના નિમિત્તથી રાખેલ પરિગ્રહ. રોગ ભરેલા વઢાણનું દષ્ટાંત. ઉપકરણ શબ્દનો અર્થ. ધર્મોપકરણપર મૂર્છા રાખવી એ પણ પરિગ્રહ છે. તેથી દેવ માત્ર થાય છે તેનું સ્વરૂપ. ધર્મોપકરણ બીજા પાસે ઉપડાવવાથી થતો દોષ. સંયમની [illegible] અને [illegible] ઉપકરણના વ્યવહારપર છ શ્લોકમાં બતાવેલ રહસ્યપર વિવેચન. ઉપદેશ [illegible] વિષયપર વિચારો. પરીષહ સહન કરવાનો ઉપદેશ. શરીરનું વિનશ્વરપણું વિચારી જપતપ કરવાની શિક્ષા. અહિંસાનું ફળ અને નારકીના કષ્ટપર વિચાર. પ્રમાદજન્ય સુખ અને દુઃખનું સુખ-નું પર વિચારો. [illegible] દુઃખ અને [illegible] પરીષહ સહન કરવા [illegible] વિષયનું મહત્વ. [illegible] પરીષહ સહન [illegible] પરીષહ સહન કરવા [illegible]

ॐ परमात्मने नमः

अध्यात्मकल्पद्रुमाभिधानो ग्रंथः सविवरणः प्रारभ्यते.

ायं श्रीमान शांतनामा रसाधिराजः सकलागमादिसुशास्त्रा-
ोपनिषद्भूतः सुधारसायमान ऐहिकामुष्मिकानंतानंदसंदोह-
धनतया पारमार्थिकोपदेश्यतया सर्वरससारभूतत्वाच्च शांत-
भावनाध्यात्मकल्पद्रुमाभिधानग्रंथांतर्ग्रंथननिपुणेन पद्य-
बंधेन भाव्यते ॥

[illegible]

[illegible] છુ.”

વિશેષાર્થ—[illegible] વા સાથે ગ્રંથની [illegible]

ॐ परमात्मने नमः

अध्यात्मकल्पद्रुमाभिधानो ग्रंथः सविवरणः प्रारभ्यते.

यं श्रीमान शांतनामा रसाधिराजः सकलागमादिसुशास्त्रा-र्णवनिस्यन्दभूतः सुधारसायमान पेयविशुद्धिमयनंतानंदसंदोह-दनतया पारमार्थिकोपदेशमयतया सर्वरससारभूतत्वाच्च शांत-नामनाध्यात्मकल्पद्रुमाभिधानग्रंथग्रंथननिपुणेन पद्य-बंधेन भाष्यते ॥

આ સર્વ આગમ વિગેરે સુશાસ્ત્રસમુદ્રના સારભૂત અમૃત [illegible] રસાધિરાજ શાંત રસને, તે આ [illegible] અને [illegible] અનંત આનંદસમૂહની પ્રાપ્તિ [illegible] હોવાથી [illegible] ઉપદેશ [illegible] હોવાથી અને સર્વ રસના સાર-[illegible] શાંત રસનો [illegible] અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ [illegible] તે બનાવે [illegible] પદબંધથી [illegible]

[illegible] શાંત રસ [illegible]

ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત એ છે કે શાંતરસ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રમાંથી મંથન કરીને શોધી કાઢેલ 'સાર' છે. આ રસને ઉત્કૃષ્ટ રસ કહેવાનું કારણ એટલાથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. એના સમર્થનમાં વિશેષ દલીલની અપેક્ષા રહેતી નથી. ગંભીર શાસ્ત્રસમુદ્રનો જે 'સાર'–'નવનીત'–'માખણ' હોય તે બહુ ઉપયોગી અને ખાસ જરૂરનો હોય એમ કહેવું એ કરતાં સમજી જવું વધારે સુગમ્ય છે, છતાં એના સમર્થનમાં વિશેષ ત્રણ કારણ કહે છે એ પણ એટલા જ ઉપયોગી છે. એ ત્રણ કારણો હવે આપણે તપાસીએ.

૧ શાંત રસ આ ભવ અને પરભવ સંબંધી અનંત આનંદ મેળવવાનું સાધન છે. શાંત રસ ભાવનારને આ ભવમાં માનસિક અને શારીરિક બન્ને પ્રકારના આનંદ થાય છે. માનસિક આનંદ એટલો ઊંચા પ્રકારનો થાય છે કે તેનો ખ્યાલ આપવો મુશ્કેલ છે. બીજા કોઇ પણ માણસને નુકસાન કર્યા વગર આત્મા તરફની ફરજ બજાવવાથી જે અનિર્વચનીય આનંદ થાય છે તે અનુભવથી જ સમજી શકાય છે. એ આનંદ કેટલો હશે તેનો ખ્યાલ આપવા માટે વાચકપતિ શ્રીઉમાસ્વાતિ મહારાજનું વચન યાદ આવે છેઃ–

नैवास्ति राजराजस्य, तत्सुखं नैव देवराजस्य ।
यत्सुखमिहैव साधोर्लोकव्यापाररहितस्य ॥ १२८ ॥

"લોકવ્યાપારથી રહિત એવા સાધુને આ લોકમાં જે સુખ છે, તે સુખ ચક્રવર્તીને અને ઇન્દ્રને પણ નથી." આટલાપરથી જણાય છે કે શાંત રસ ભાવનારના સુખ સાથે પૌદ્ગલિક સ્થૂળ સુખ સરખાવી શકાય તેમ નથી. દુનિયાની દૃષ્ટિમાં રાજા-શહેનશાહ-સાર્વભોમ કે ચક્રવર્તી બહુ સુખી લાગશે અથવા દેવના પતિ ઇંદ્ર સુખી લાગશે, પરન્તુ લોકવ્યાપારથી રહિત થયેલા સાધુના સુખ પાસે આ સ્થૂળ સુખ કાંઇ હિસાબમાં નથી.

આવી રીતે આ ભવમાં માનસિક સુખ બહુ આનન્દદાયી થાય છે શારીરિક અને માનસિક સુખનો પરસ્પર સંબંધ એવા પ્રકારનો છે કે માનસિક સુખ હોય ત્યાં શારીરિક સુખ હોય છે જ. આ વાત બનાવવામાં આવે તેમ સુખ દુઃખ માન્યતાપર-મનના બંધારણપર આધાર રાખે છે તેથી બન્ને પ્રકારનાં સુખોમાં માનસિક સુખની જ મુખ્યતા છે.

અપેક્ષાએ પણ ઉત્કૃષ્ટ છે, કારણ કે તેના અધિકારીઓ પ્રાકૃત જન-સમૂહની સામાન્ય સપાટીથી કાંઇક અથવા બહુ અંશે ઊંચા હોય છે. આ દ્વિતીય કારણ થયું.

૩. શાંત રસ સર્વ રસોનો સાર છે. હાસ્યાદિ રસોને કવિઓએ જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન આપ્યું છે તે ટકી શકે તેવું નથી અને શાંતરસને ખરા રસ તરીકે સિદ્ધ કરવામાં હેમચંદ્રાચાર્ય અને બીજાઓ કૃતેહમંદ થયા છે; તેટલુંજ નહિ, પણ એ ઉત્કૃષ્ટ રસ છે અને એ રસનો મહિમા જે સમજે અને અનુભવગોચર કરે તેને હાસ્યાદિ રસો તો સ્થૂળ લાગે એમાં જરાપણ નવાઇ જેવું નથી. શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્ય અને રસગંગાધરના કર્તા પંડિત જગન્નાથ તેમ જ રસના અન્ય વ્યાખ્યાનકારોએ થોડા અપવાદ સિવાય સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યું છે કે શાંત રસ સર્વ રસોમાં પ્રધાન છે અને તેથી જ અત્ર તેને રસાધિરાજ કહેવામાં આવેલ છે. આ ત્રીજું કારણ થયું.

આ ત્રણે કારણોથી શાંત રસનું ઉત્કૃષ્ટપણું બતાવ્યું. આ કારણોને પરસ્પર કાર્ય કારણભાવ છે. આલોક પરલોકમાં અનંત આનંદનું સાધન શાન્ત રસ છે, તેથી જ પારમાર્થિક ઉપદેશ દેવા યોગ્ય છે અને બન્ને કારણોને લીધે તે રસાધિરાજ છે.

આ ગ્રંથનો અર્થ શું છે, વગેરે હકીકત ઉપોદ્ઘાતમાં લખાયેલી હોવાથી અત્રે તેનું પુનરાવર્તન કરવામાં આવતું નથી. અત્ર આટલું જણાવવું ઉચિત લાગે છે કે આ ગ્રંથ મહા વિદ્વાન્ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજનો બનાવેલો છે, જેઓ યુગપ્રધાન તુલ્ય હતા, અને મૂળ પાટે થયા હતા. તેઓશ્રીએ બહુ અનુભવ કરીને અતિ પ્રૌઢ ભાષામાં આ ગ્રંથ રચ્યો છે અને તેના પર બહુ વિચાર કરીને નોટ લખવામાં આવી છે. આખો ગ્રંથ મનન કરીને વાંચવાનો આગ્રહ કરવામાં આવે છે.

આ. શ્રી અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ગ્રંથપર ઉપાધ્યાય મહારાજ શ્રી ધનવિજય ગણિએ તથા શ્રી રત્નચન્દ્ર ગણિએ ટીકા લખી છે. પ્રથમ અવલંબ પ્રબંધની ટીકામાં બહુ ઉપયોગી દૃષ્ટાંત બતાવવામાં આવી છે. અત્ર શ્રી ધનવિજય ગણિની ટીકામાંથી જે ભાગ વિદ્વાના અરેહ છે તે ખાસ ઉપયોગી હોવાથી નીચે નોંધી લીધો છે. " આ લોકમાં

(સામાન્ય રીતે) વિદ્વાનોની પ્રવૃત્તિ માટે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ છે; તેમાં સંસારી પ્રાણીઓને પરસ્પર કાર્યકારણભાવ પામેલા અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ છે; પણ મુમુક્ષુ (મોક્ષના અર્થી) પ્રાણીઓને તો ધર્મ અને મોક્ષ એ બે જ પુરુષાર્થો છે. આ બેમાં પણ ધર્મ કારણ ને મોક્ષ કાર્ય હોવાથી મોક્ષ પરમ પુરુષાર્થ છે. તેના અધિકારી, સહસ્રાવધાનના કરનાર, પ્રત્યક્ષ સરસ્વતીરૂપ સોમસુંદરસૂરિની પાટને શોભાવનાર, તપગચ્છના નાયક, યુગપ્રધાન સમાન મુનિસુંદરસુરિએ આ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ગ્રંથ રચ્યો છે, જેમાં મોક્ષના અસાધારણ ઉપાયભૂત અને પોતે અનુભવેલા શાંત રસને પરોપદેશ માટે પ્રકાશ્યો છે. હું પણ શાંત રસનો અર્થી હોવાથી તેની વ્યાખ્યા કરુ છું."

ગ્રંથની આદિમાં મંગલ, વિષય, પ્રયોજન, સંબંધ અને અધિકારી એ પાંચ વસ્તુ બતાવવી જોઇએ, એવો શિષ્ટાચાર છે. મંગલ કરવાનો હેતુ બેવડો રાખવામાં આવ્યો હોય એમ જણાય છે. ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ અને ગ્રંથપઠનપાઠનની પ્રવૃત્તિમાં મનને પરોવવાની અભિલાષા. તત્સૂચક માંગલિક સર્વ ધર્મમાં ઇષ્ટ ગણાય છે છતાં ઘણી વખત તે વગર પણ ચલાવવામાં આવે છે. પ્રથમથી એવો શિષ્ટાચાર છે કે *અથ* શબ્દને માંગલિકસૂચક ગણવો. અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે "ૐ શબ્દ અને *અથ* શબ્દ માંગલિક સૂચક સમજી લેવા." આવી રીતે સામાન્ય શબ્દોમા મંગલ કરવાનો સંપ્રદાય સાચવ્યો હોય તેમ જણાય છે. *અથ* શબ્દ આરંભસૂચક પણ છે અને 'હવે' એવા અર્થમા પણ તે વપરાય છે અને તે વખતે ટીકાકારના કહેવા પ્રમાણે તે અનતરતા સૂચવે છે. 'ઉપદેશ રત્નાકર' વગેરે ગ્રંથોની સાથે અનતરતા સૂચવનાર આ શબ્દથી અવસરસંગતિ પણ બતાવવામાં આવી ગઇ. આ ગ્રથમાં વિષય શો આવશે તે બીજો અગત્યનો પ્રશ્ન છે અને તેનો ખુલાસો પણ ગ્રંથબંધ પ્રબંધમાં થઇ જાય છે. શાંત રસ એ આખા ગ્રંથનો વિષય છે અને તેને પોષવા માટે સર્વત્ર એક સરખી રીતે પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

'પ્રયોજન'-આ ગ્રંથ બનાવવાનો હેતુ શો છે, એ જાણવુ પણ જરૂરનું થઇ પડે છે. આ વિષય બહુ અગત્યનો હોવાથી વધારે

સ્પષ્ટ શબ્દોમાં મૂકવાની જરૂર છે. અધ્યાત્મનો વિષય જનસમૂહને રુચતો નથી અને તેપર પ્રેમ લાવવા માટે બહુ પ્રયાસ કરવો પડે છે, છતાં તે વિષય 'આ ભવ અને પરભવમાં અનંત આનંદનું સાધન' હોવાથી તેને પોષવાની બહુ જરૂર છે એટલુંજ નહિ પણ એ વગરનું જીવન શૂન્ય જેવું છે. આ શબ્દથી પ્રયોજન બતાવ્યું. એ અધ્યાત્મ અને વૈરાગ્યનો વિષય કેટલો જરૂરનો છે તેને માટે ઉપોદ્ઘાત જુઓ.

સંબંધ-આ ગ્રંથ પદ્યબંધ રચનાથી રચવામાં આવશે એમ કહીને વિધાન્યવિધાવનભાવરૂપ સંબંધ બતાવ્યો.

અધિકારી-આ ગ્રંથ વાંચવાને યોગ્ય કોણ ગણાય? મારેલ પારો જો નબળા માણસને શરીરશુદ્ધિ કર્યા વિના આપવામાં આવે તો તેનો નાશ થાય છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર જેવા ગ્રંથો કોના હાથમાં મૂકવા અથવા કોણે વાંચવા તે બહુ અગત્યનો પ્રશ્ન છે. આવા ગ્રંથોમાં સામાન્ય વચનને વિશેષ વચનતરીકે સમજવાની અથવા અપેક્ષાવાળાં વચનને એકાંત સ્વરૂપે સમજવાની ઘણીવાર ભૂલ થઈ જવાનો સંભવ રહે છે. એવે પ્રસંગે ગ્રંથકર્ત્તાનો આશય જો લક્ષમાં આવતો નથી તો પરિણામે કેટલીકવાર હાનિ થઈ જાય છે. તેટલા માટે આવા ગ્રંથના અધિકારી 'પારમાર્થિક ઉપદેશ્ય' ને પાત્ર થયેલા જ ગણાય છે.

આવી રીતે બહુ ઉત્સાહથી ગ્રંથની શરુઆત કરવામાં આવી છે. પીઠિકા ગદ્યબંધમાં રચી આખો ગ્રંથ પદ્યબંધ રચનામાં બનાવ્યો છે. આ ગ્રન્થ થોડે. વાચવો, પણ સમજીને વાંચવો; વાંચીને વિચારવો અને વિચારીને પોતાની સ્થિતિ અને સંજોગ અનુસાર વ્યવહારમાં મૂકવો..

મહાપુરુષ પણ તે રસ જેને પ્રાપ્ત થયેલો છે એવા આસન્ન ઉપકારી શ્રી ચરમતીર્થંકરની સ્તુતિ કરે છે. શાંતિથી અંતરંગ શત્રુપર તે મહાત્માએ કેવો વિજય મેળવ્યો તે સંબંધી કથાનક વીર ચરિત્રાદિ અન્ય ગ્રંથોથી જાણી લેવું. સંગમ, ચંડકૌશિક, શૂલપાણિ, ગોશાલક વિગેરે અતુલ્ય દુઃખ આપનારતરફ અખંડ શાંતિ રાખનારનું અંતરંગ મનોબળ કેટલું વીર્યવાન્ હશે તે લખવા કરતાં કલ્પવું જ વિશેષ સુગમ છે, કલ્પી શકાય તેવું છે; આવા પરમાત્માનું નામોચ્ચારણ કરી શાંત રસની ભાવના કરવાનો ઉદ્યમ કરવામાં આવ્યો છે.

કોઇ પણ શબ્દમાત્રને ગ્રહણ કરી તેનાપર આખો પ્રયોગ લેવો તેને નિરુક્ત કહે છે; એટલે કેટલાક શબ્દોનો વ્યુત્પત્તિથી અર્થ બને નહિ, પણ પ્રયોગથી જ અર્થ બને છે. वीर શબ્દ માટે નિરુક્ત કરતાં વિદ્વાનો કહે છે કેઃ-

विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥

તેઓ કર્મનું વિદારણ કરે છે, તપસ્યાથી વિરાજમાન છે તથા તપશક્તિવાળા છે, આ નિરુક્તથી તે 'વીર' કહેવાય છે.

અથવા વ્યુત્પત્તિથી પણ એવોજ ધ્વનિ નીકળે છે. विशेषेण ईरयति प्रेरयति कर्माणीति वीरः જે કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી વિખુટા કરી કાઢી મૂકે છે તે વીર. આવા શ્રીવીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને ગ્રંથનું મંગલાચરણ કરવામાં આવ્યું છે.

ટીકાકાર મહારાજ શ્રી ધનવિજયગણિ કહે છે કે શાસ્ત્રની આદિમાં મંગલ, અભિધેય, સંબંધ, પ્રયોજન અને અધિકારી એ પાંચ વસ્તુ બતાવવી જોઇએ, તે આ શ્લોકમાં પણ બતાવવામાં આવી છે. વીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને મંગલ કર્યું છે, અભિધેય અથવા વિષય શાંતરસ છે, અંતરંગ શત્રુના જયરૂપ લક્ષ્મી મેળવવાનું પ્રયોજન છે, શાંતરસનો વિભાવ્યવિભાવનભાવ એ સંબંધ છે અને મોક્ષાર્થી પ્રાણીઓ જેઓને અંતરંગ શત્રુપર જય મેળવવાની ઇચ્છા છે તે આ ગ્રંથના અધિકારી છે.

આ પાંચે વસ્તુઓ ગદ્યબંધ રચનામાં પ્રથમ બતાવવામાં આવી છે, છતાં અત્ર ફરીવાર બતાવી તેથી પુનરુક્તિદોષ થાય એવો જે

મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ પોતાના બનાવેલા સર્વ ગ્રંથોની શરૂઆતમાં 'જયશ્રી' શબ્દ મૂકે છે, એ શબ્દવડે તેમની ઓળખાણ પડે છે; એ બાબત ખાસ નોંધ લેવા જેવી છે. ૧.

અનુપમ સુખના કારણભૂત શાંતરસનો ઉપદેશ.

सर्वमंगलनिधौ हृदि यस्मिन्, संगते निरुपमं सुखमेति ।
मुक्तिशर्म च वशीभवति द्राक्, तं बुधा भजत शांतरसेंद्रम् ॥ २ ॥

"સર્વ માંગલિકનો નિધાન એવો શાંત રસ જેના હૃદયમાં પ્રાપ્ત " થાય તે અનુપમ સુખ પામે છે અને મોક્ષનું સુખ એકદમ તેના " કબજામાં આવી જાય છે. હે પંડિતો ! એવા શાંતરસને તમે ભજો– " સેવો–ધ્યાવો." ૨.   સ્વાગતાવૃત્ત.[1]

વિવરણ—સર્વ પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ અમુક હેતુને લઈને થાય છે. प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते. આ સ્વતઃસિદ્ધ નિયમ છે. વ્યાપાર કરનારનો હેતુ ધનપ્રાપ્તિનો હોય છે, ભણનારનો હેતુ મગજ કેળવવાનો અથવા પરીક્ષા પાસ કરવાનો હોય છે, ચાલનારનો હેતુ અમુક જગ્યાએ પહોંચવાનો હોય છે અને બોલનારનો હેતુ અમુક અસર સાંભળનારના મનપર નીપજાવવાનો હોય છે. આ સર્વ હેતુનો પરંપરાએ છેવટનો હેતુ પ્રાણીને સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. જે પ્રવૃત્તિથી પારણામે સુખ મળે તેવું ન હોય તેમાં વિચારવાન્ પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તેથી સર્વ પ્રવૃત્તિનો હેતુ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો [illegible] ન્યૂન અપથ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે [illegible] શું છે ? અને સુખ ક્યાં છે ? આ સવાલનો જવાબ આપવામાં [illegible] અનુભવજ્ઞાનની જરૂર છે. વાસ્તવિક હકીકત એમ છે કે જે [illegible] થી આ જીવ પ્રયાસ કરે છે તેનું સ્વરૂપ તે [illegible] પણ જીવ સારું ખાવામાં, સારાં વસ્ત્રો પહેરવામાં, [illegible] પ્રથમ પંક્તિની ખુરશી મેળવવામાં અથવા વાહવાહ કહેવરાવવામાં સુખ માને છે, પણ એમાં સુખ શું છે ? શરીર નાશવંત છે, [illegible] અમર રહેતાં નથી અને સર્વથી વધારે અગત્યની

[1] [illegible] અન્તરે संगम [illegible]

અનુયાયીઓ એમ કહે છે કે આ શરીર પડ્યા પછી હરગૌરી સૃષ્ટિમાં શરીર પ્રાપ્ત થવાનું છે તે બહુ મજબૂત મળશે. તેઓના આ મત-પર આક્ષેપ કરતાં સૂરિ મહારાજ કહે છે કે રસેન્દ્ર (પારો) પણ આ શાંત રસાધિરાજ જ છે. (આ સિદ્ધાંત માટે જુઓ રસેશ્વર સિદ્ધાંત–અથવા રસાર્ણવ–રસહૃદય વિગેરે ગ્રંથો.) શાંત રસ સર્વ મંગળનો ભંડાર છે કારણ કે સર્વ માંગલિકમાળા એનાથી જ વિસ્તરે છે. પંડિતો આ ઉપદેશને યોગ્ય છે અને પંડિતો જ શાંત રસની ખૂબિ સમજી શકે છે, તેથી સૂરિ મહારાજે બુધ શબ્દથી પંડિતોને સંબોધન કર્યું છે. જેઓ સંસારનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજી પુદ્ગલ અને આત્માનો ભેદ સમજ્યા હોય તેને શાસ્ત્રકારો પંડિત કહે છે. ૨.

આ ગ્રન્થના બોધ હારો.

समतैकलीनचित्तो, ललनापत्यस्वदेहममतामुक् ।
विषयकषायाद्यवशः शास्त्रगुणैर्दमितचेतस्कः ॥ ३ ॥
वैराग्यशुद्धधर्मा, देवादिसतत्त्वविद्विरतिधारी ।
संवरवान् शुभवृत्तिः साम्यरहस्यं भज शिवार्थिन् ॥ ४ ॥ युग्मम्

"હે મોક્ષાર્થી પ્રાણી! તું સમતાને વિષે લીન ચિત્તવાળો થા, [illegible] પુત્ર, પૈસા અને શરીર ઉપરથી મમતા છોડી દે; વળી, [illegible] વિગેરે ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ કષાયોને વશ થા નહિ; શાસ્ત્રરૂપ લગામવડે તારા મનરૂપ અશ્વને [illegible] વૈરાગ્યે કરીને શુદ્ધ–નિષ્કલંક ધર્મવાન [illegible] [illegible] ધર્મ અને શ્રાવકના [illegible] આત્મગુ- [illegible] દેવ ગુરુ ધર્મનું [illegible] [illegible] (નવતત્ત્વ પ્રકરણ) [illegible] [illegible] અને [illegible] ૩-૪.

[illegible]

[illegible] ઉપર [illegible] અધિકારે [illegible] છે [illegible]

[illegible] ૧૨-૧૮ [illegible]

अथ प्रथमः समताधिकारः

ભાવના ભાવવા માટે મનને ઉપદેશ.

चित्तबालक मा त्याक्षीरजस्रं भावनौषधीः ।
यत्त्वां दुर्ध्यानभूता न, छलयन्ति छलान्विषः ॥ ५ ॥

"હે ચિત્તરૂપ બાળક! તું ભાવનારૂપ ઔષધિઓને હંમેશા [illegible] દૂર કરીશ નહિ, જેથી કરીને છળને શોધનારા દુર્ધ્યાનરૂપ ભૂત પિશાચો તને છેતરી શકશે નહિ." ૫. [illegible]

વિવેચન-સમતાદિક અધ્યાત્મ વિષયમાં હજુ આ જીવ બાળક છે, તેનું ખરું રહસ્ય સમજી તેને અનુસરતો નથી તેથી તેને મનને બાળક કહેવામાં આવ્યું છે.

હે બાળ મન! તું [illegible]

છે તો તુરત જ દુર્ધ્યાનરૂપ પિશાચો તેના હૃદયમંદિરનો કબજો લે છે અને પછી તેની પાસે અનેક પ્રકારના વિચિત્ર અને હાસ્યજનક નાચ નચાવે છે.

ભાવનાને તેટલા માટે મંત્રગુપ્ત માદળિયું કહેવામાં આવ્યું છે. જગત્‌માં કેટલાકની એવી માન્યતા છે કે સમંત્ર માદળિયું પહેરનાર પર ભૂત પિશાચના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી અમાનુષી પ્રકૃતિઓ અસર કરી શકતી નથી. આ માન્યતા પર રૂપક અલંકાર ગોઠવી વિદ્વાન્ ગ્રંથકર્તા કહે છે કે જો તું ભાવનામંત્રથી મંત્રિત માદળિયું તારા હાથપર બાંધીશ તો દુર્ધ્યાનરૂપ ભૂત પિશાચો તારા હૃદયમંદિરનો કબજો લેશે નહિ. દુર્ધ્યાનનું જોર પ્રબળ આત્મવીર્ય પાસે બીલકુલ ચાલતું નથી. આ જીવ જ્યારે શુદ્ધ આત્મિક દશામાં રમણ કરવા માંડે છે ત્યારે તેનામાં એવું અપૂર્વ વીર્ય સ્ફુરે છે કે તેનું માપ અનુભવથી જ ગમ્ય છે. માત્ર કર્મકૃત સ્થિતિને લીધે આ આત્મા ઘણા વખતથી ઉપેક્ષા કરે છે તેથી જ તેના પર આવા વિભાવો આવી જોર ચલાવે છે, બાકી જ્યારે ભાવના-જાગૃતિ તે સમય થશે કે તુરત જ તે સર્વ ખસી જશે—નાસી જશે અને દૂર જ રહેશે.

ટીકાકાર કહે છે કે ગમ્ય, અગમ્ય, કાર્ય, અકાર્ય, હેય, ઉપાદેય વગેરે [illegible] વિકલ્પ હોવાથી ચિત્ત હજુ બાળક છે. ભાવનામાં ધ્યેય સ્થિરતા [illegible] થાય છે તેથી તે આયુધરૂપ છે અને દુર્ધ્યાનથી પરવશપણું દુઃખ અને ઉન્માદ થાય છે, તેથી તે ભૂત [illegible] છે.

[illegible] પ્રથમ બીજ તરીકે ભાવના છે એમ અને ઉપદેશ [illegible] મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાનું સ્વરૂપ બતાવવામાં [illegible] સમતાનું સુખ કેવા પ્રકારનું છે તે બતાવે છે. ૫.

ઇન્દ્રિયાનાં સુખ સમતાનાં સુખ

यदिन्द्रियार्थैः सकलैः सुखं स्यान्नरेन्द्रचक्रित्रिदशाधिपानाम् ।
तद्बिन्दवत्येव पुरो हि साम्यसुधाम्बुधेस्तेन तमाद्रियस्व ॥ ६ ॥

[illegible] ચક્રવર્તી અને દેવોના સ્વામી ઇંદ્રોને સર્વ ઇંદ્રિયના

"અર્થોથી જે સુખ થાય છે તે સમતાના સુખસમુદ્ર પાસે ખરેખર "એક બિંદુ તુલ્ય છે, માટે સમતાના સુખને આદર." ૬.

ઉપજાતિ વૃત્ત.[1]

ભાવાર્થ—અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પ્રથમ બીજ સમતા છે. સર્વ સંજોગોમાં મનને એક સરખું રાખવું, ગમે તેવા પ્રસંગો આવે તો પણ ચંચળ વૃત્તિ ધારણ કરવી નહિ, એને સમતા કહે છે. એવી મનોવૃત્તિ થાય ત્યારેજ ખરેખરું સુખ થાય છે અને બીજા શ્લોકમાં જે સુખની શોધ કરવામાં આવી છે તે સમતાનુંજ સુખ છે. એ સુખ ખરેખરું તો અનુભવગમ્ય છે. તે સુખનો બીજી કોઇ પણ રીતે ખ્યાલ આપવો મુશ્કેલ છે, લગભગ અશક્ય જેવું છે; છતાં આ જીવ તો પૈદ્ગલિક સુખમાં આસક્ત છે તેથી તે સુખનો ખ્યાલ અત્યાર સુધીના સાદા અનુભવાનુસાર આપવાથી જ તે નવીન વાસ્તવિક સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યમવંત થાય તેમ છે. આમ હોવાથી તેને કહે છે કે હે જીવ! એક રાજા અનેક પ્રકારના હુકમો કરતો હોય, પાણી માગે ત્યાં દૂધ મળતું હોય, ખમા ખમા પોકરાતી હોય, અનેક રાણીઓથી પરિવૃત હોય અને સર્વ ઇંદ્રિયોનાં વિષયસુખો સારામાં સારા આકારમાં ભોગવતો હોય, તેનું સર્વ સુખ તું કલ્પી લે; તે ઉપરાંત રાજાઓના પણ મુગટમણિ સાર્વભૌમ ચક્રવર્તીની છ ખંડ ઋદ્ધિનું સુખ એકત્ર કર; અને દેવપતિ ઇંદ્રના સર્વ પૈદ્ગલિક સુખોને પણ એકઠા કર; આ સર્વ સુખોનો સરવાળો કર. તારી કલ્પનામાં આથી વધારે સુખ આવવું મુશ્કેલ છે. પરતુ અમે સ્વાનુભવથી કહીએ છીએ કે આ સર્વ સુખો એકત્ર કરીને કરોડો વર્ષ યાવત્ અનંતકાલ અનુભવ્યાં હોય તો પણ સમતાથી જે સુખ થાય છે તેની પાસે તે કાંઇ હિસાબમાં નથી, સમતાનું સુખ સમુદ્ર જેટલું ગણીએ તો આ સ્થૂલ સુખોનો સરવાળો એક ટીપા જેટલો થાય છે. સર્વસાધનસંપન્ન રાજાઓ કે દિગ્વિજય કરનાર ચક્રવર્તીને અથવા બહુ સુખી ગણાતા

[1] ઉપેંદ્રવજ્રામાં ૧૧ અક્ષર. उपेंद्रवज्रा प्रथमे लघौ सा

(૫-૬)

अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौयदीयावुपजातयस्ताः

ઇન્દ્રવજ્રા ને ઉપેન્દ્રવજ્રાનાં ચરણો મળી જાય ત્યારે ઉપજાતિ છંદ થાય છે.

દેવેંદ્રને પણ સમતાના સુખ જેટલું સુખ નથી. શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે કેઃ—

> जं च कामसुहं लोए, जं च दिव्वं महासुहं ।
> वीयरायसुहस्सेयं णंतभागंपि नग्घई ॥

લોકમાં જે વિષયાદિકનાં સુખો છે અને દેવલોકમાં જે મહા સુખો છે તે વીતરાગનાં સુખ પાસે અનંતમા ભાગે પણ થતાં નથી.

આવું મહાન્ સુખ તારા યત્નથી સાધ્ય છે, અત્રે જ તને મળી શકે તેમ છે. તેમાં નથી પૈસાની જરૂર કે નથી બાહ્ય મદદની જરૂર, નથી કોઇના રક્ષણની જરૂર કે નથી કોઇ તરફની આકાંક્ષાની જરૂર; માત્ર તારું શું છે તે સમજી તે મેળવવા અથવા પ્રગટ કરવા પ્રયાસ કર અને બીજી બધી બાહ્ય ઉપાધિ તજી દે, એટલે સમતા-સુખ તને આપોઆપ પ્રાપ્ત થઇ જશે; પરંતુ આ બાબતમાં તારે દૃઢ નિશ્ચય કરવાની જરૂર છે. એકવાર નિશ્ચય કર્યો કે પછી તેનાં સાધનો શું છે તે બતાવનારાં તને મળી જશે, તે સાધનો સ્વતઃ તને મળી જશે અને તને બહુ આનંદ થશે. પૌદ્‌ગલિક સર્વ સુખો નાશવંત છે, પછવાડે દુઃખસંતતિ મૂકી જનારાં છે, ભોગવતી વખત પણ અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક ઉપાધિ કરનારાં છે, ત્યારે અત્ર બતાવેલું સમતાજન્ય સુખ એ સર્વ પ્રકારની અગવડોથી મુક્ત છે; માટે સમતા સુખ આદર. ૬.

સાંસારિક જીવનાં સુખ—યતિનાં સુખ.

> अदृष्टवैचित्र्यवशाज्जगज्जने, विचित्रकर्माश्रयवाग्विसंस्थुले ।
> उदासवृत्तिस्थितचित्तवृत्तयः, सुखं श्रयन्ते यतयः क्षतार्तयः ॥ ७ ॥

"જ્યારે જગતનાં પ્રાણીઓ પુણ્યપાપના વિચિત્રપણાને "આધીન છે, અને નાના પ્રકારના કર્મના ઉપાધિ, મનના વ્યાપાર "અને વચનના વ્યાપારથી અસ્વસ્થ (અસ્થિર) છે, ત્યારે ઉદાસ્ય "વૃત્તિમાં જેમની ચિત્તવૃત્તિ રહેલી છે અને જેઓની મનની "પીડા (આધિ) નાશ પામી છે તેવા યતિઓ, ખરા સુખને "ભજે છે (સેવે છે)." ૭. [illegible]

[illegible]

નાર, આત્મારામમાં રમણ કરનાર, દશ યતિધર્મોનું વહન કરનાર, પંચમહાવ્રત પાલનાર, સાંસારિક સર્વ ઉપાધિઓથી દૂર રહેનાર, ખટપટનો સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ ન કરનાર, પવિત્ર જીવન વહન કરનાર શ્રી યોગીમહાત્માઓ-મુનિમહારાજા કેવા પ્રકારનું સુખ અનુભવે છે તે જોઈએ. આપણે અગાઉ જોયું છે કે સુખ માન્યતામાં જ છે, પુદ્ગલમાં નથી અને વાસ્તવિક સુખ તો સામ્યભાવમાં જ છે. ઉદાર યોગીઓ જેનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ નવમા શ્લોકમાં કહેવામાં આવશે તેઓને સર્વ સંજોગોમાં આનંદ જ છે. તેઓ સુખપર રાજી થતા નથી, દુઃખથી ડરતા નથી; એટલું જ નહિ પણ કર્મક્ષય નિમિત્તે દુઃખને આવકારદાયક ગણે છે. તેઓ જાણે છે કે સુખ પુણ્યપ્રકૃતિનો ઉદય છે અને દુઃખ પાપપ્રકૃતિનો ઉદય છે; બન્ને કર્મપ્રકૃતિ છે, ત્યાજ્ય છે અને તેમાં આનંદ કે શોક માનવો એમાં મૂર્ખતા જ છે. એવા મહાત્માઓને જે અંતર આનંદ થાય છે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે તેઓને દુઃખમાં પણ આનંદ જ છે. માનસિક ઉપાધિનો નાશ થાય છે કે તુરત જ સર્વ પાર્થિવ પીડાઓનો સ્વતઃ નાશ થઈ જાય છે અને ઉદારચરિત યોગીઓ તો સ્થિર મનોવૃત્તિ રાખી માનસિક ઉપાધિઓથી દૂર જ રહે છે અને તેના સંબંધમાં પણ આવતા નથી; એમને તૃણ ને સુવર્ણ સરખું છે, રાયરંકમાં ભેદ નથી, નિંદા સ્તુતિમાં ભેદ નથી, શત્રુ મિત્રપર સમભાવ છે અને રાજા જેવો દેખીતો તેમનો વૈભવ હોતો નથી છતાં તેઓ રાજા જેટલો જ વૈભવ અનુભવે છે, એ સંબંધમાં આપણને સૂરિ મહારાજ સ્વાનુભવથી સાક્ષી આપે છે; વળી એ જ સંબંધમાં વિરક્તભાવનું સુખ અનુભવનાર અને સંસારનું પણ અનુભવ લેનાર રાજર્ષિ ભર્તૃહરિ સંક્ષેપમાં કહે છે કે-

> मही रम्या शय्या विपुलमुपधानं भुजलता,
> वितानं चाकाशं व्यजनमनुकूलोऽयमनिलः ।
> स्फुरद्दीपश्चंद्रो विरतिवनितासंगमुदितः,
> सुखं शांतः शेते मुनिरतनुभूतिर्नृप इव ॥

જેમ કોઈ પુણ્યવાન્ પોતાની ઈચ્છાની તૃપ્તિથી સકલ અનુકૂળ નયે મહેલમાં નિશ્ચિતપણે સુવે છે તેમ ત્યાગી પુરુષો પણ સકલ ક્લેશ તાપોને શમાવી સમાધિથી સુવે છે ને તે વખતે તેઓને પૃથ્વી

તેરમા શ્લોકમાં આપવામાં આવ્યું છે. એ મૈત્રીભાવ બીજા જીવોપર તું એક હજુવાર જ રાખ. તેના પરિણામે તું એવું સુપુણ્ય બાંધીશ કે તેના યોગથી તને આ ભવ અને પર ભવમાં અપૂર્વ સુખનો અનુભવ થશે. અત્યાર સુધી તેં પૌદ્ગલિક સુખો અનુભવ્યાં છે તેથી સુખ પણ તું તેમાં જ સમજે છે, પરંતુ જ્યારે આત્મિક સુખો અનુભવવા યોગ્ય શુકર્મદલ તું ગ્રહણ કરીશ ત્યારે તને નવીન પ્રકારનો જ આનંદ થશે.

ગ્રંથકર્તા અત્ર બાલ અધિકારીઓને આશ્રયીને મૈત્રીભાવથી જે સામ્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો પુણ્યકર્મ સાથે સંબંધ જોડે છે. આપણે એથી આગળ વધીને કહી શકીએ કે સમતાભાવ ભાવતી વખતે જે અપૂર્વ આનંદ થાય છે તે પણ અનિર્વચનીય છે, એના પરિણામે જે શુભકર્મબંધ અથવા કર્મનિર્જરા થાય છે તે તો બાજુ ઉપર રાખીએ, પણ તે ભાવતાં જે માનસિક સંતોષ (conscious satisfaction) થાય છે તે પણ મહાન્ છે, ભવ્ય છે, અલૌકિક છે, નૂતન છે, સર્વોત્તમ છે, અનનુભૂતપૂર્વ છે. સમતાથી સુખ થાય છે તે બીજાનું સુખ લઈને અથવા ઓછું કરીને થતું નથી, પણ સ્વસંપન્ન છે, સ્વસંપૂર્ણ છે, પરને ઉપકારી છે, અને ઉભયને આનંદદાતા છે. પૌદ્ગલિક અને આત્મિક આનંદમાં આ મહાન્ તફાવત છે. આ સમતાથી થતો આનંદ અનુભવતી વખતે જ એવું સુખ આપે છે કે જેવું આ જીવે અગાઉ સાંસારિક પદાર્થોમાં અનુભવ્યું ન હોય. આ પ્રમાણે હોવાથી હે ભાઈ! તું એકવાર સામ્યભાવ ધારણ કર, પછી તું તેનું સુખ જોજે. જો તને તેમા કાંઇ અપૂર્વતા માલુમ પડે તો તે સુખનો ફરીવાર અનુભવ કરવાનો વિચાર કરજે; પણ એકવાર તો અમારા આગ્રહથી જ તે રસ્તે પ્રયાણ કર. અમે એ સુખનો સ્વાદ કોઇ કોઇવાર ચાખ્યો છે અને તેથી તને ભલામણ કરીએ છીએ કે તારે સંસારમા રહ્યા છતા મોક્ષસુખની વાનકી ચાખવી હોય તો એ ઉત્તમ માર્ગ છે. ૮.

સમતાની ભાવના (Ideal)–તેનું દર્શન.

न यस्य मित्रं न च कोऽपि शत्रुर्निजः परो वापि न कश्चनास्ते ।
न चेंद्रियार्थेषु रमेत चेतः, कषायमुक्तं परमः स योगी ॥ ९ ॥

પાસે સંભળાતું નથી અને જે સર્વદા ધર્મજાગ્રત અવસ્થામાં રહે છે—આવા પુરુષ પરમયોગી છે. ટુંકામાં કહીએ તો જે મહાત્મા સર્વદા વ્યવહારમાં માની લીધેલાં કાર્યોથી દૂર રહી પોતાનું શું છે તે ઓળખે છે અને ઓળખીને બેસી રહેતા નથી પણ તે અનુસાર વર્તન કરે છે, તે શુદ્ધ યોગી છે. તેમની કાયાની પ્રવૃત્તિ, વચનનો ઉચ્ચાર અને મનના વિચારો નિરંતર શુદ્ધ, જરૂર પડ્યે જ વપરાશમાં આવનારા અને અતિશય સ્થિર હોય છે. આવા મહાત્મા જેવા થવાની ઇચ્છા રાખવી એ સર્વ મુમુક્ષુનું દૃષ્ટિબિંદુ હોવું જોઇએ. પરમયોગી આનંદઘનજી મહારાજે શાંતિનું સ્વરૂપ બોધતાં શાંત જીવના ઘણા પ્રકારે લક્ષણો કહ્યાં છે, તેમાં નીચેનાં લક્ષણો અત્ર પ્રસ્તુત છે.

માન અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક પાષાણ રે;
વંદક નિંદક સમ ગણે, ઇસ્યો હોયે તું જાણ રે. ॥ શાંતિ ॥ ૯ ॥
સર્વ જગજંતુને સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ મણિ ભાવ રે;
મુક્તિ સંસાર બેઉ સમ ગણે, મુણે ભવજલનિધિનાવ રે. ॥ શાંતિ ॥ ૧૦ ॥
આપણો આતમ ભાવ જે, એક ચેતના ધાર રે;
અવર સવિ સાથ સંજોગથી, એહ નીજ પરિકર સાર રે ॥ શાંતિ ॥ ૧૧ ॥

આવું સમતાવંત જીવનું સ્વરૂપ સંક્ષેપથી છે, એનો વધારે વિસ્તાર આગમમાં છે એમ યોગી મહારાજ કરે છે. આ ભાવના સમતાના અધિકારી જીવોએ નિરંતર હૃદય સન્મુખ રાખવી. ૯.

સમતાનાં અંગો ચાર ભાવના.

भजस्व मैत्रीं जगदंगिराशिषु, प्रमोदमात्मन् गुणिषु त्वशेषतः ।
भवार्त्तिदीनेषु कृपारसं सदा-प्युदासवृत्तिं खलु निर्गुणेष्वपि ॥१०॥

"હે આત્મા! જગતના સર્વ જીવ ઉપર મૈત્રીભાવ ધારણ કર; " વર ગુણવાન પુરુષો તરફ સંતોષદૃષ્ટિથી જો; ભવ (સંસાર)ની " પીડાથી દુ:ખી થતા પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા રાખ અને નિર્ગુણી " પ્રાણીઓ ઉપર ઉદાસવૃત્તિ—માધ્યસ્થ ભાવ રાખ." ૧૦.

વંશસ્થવૃત્ત.

ભાવાર્થ—સમતાની ભાવનામૂર્તિનું સ્વરૂપ કહી તે લક્ષ્યમાં રાખવા જણાવ્યું હવે સમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક સાધનો છે તે બતાવે છે. સાધન અનેક પ્રકારના હોય છે. પોતાના સંજોગો પ્રમાણે કયું

ઉક્ત ચાર ભાવનાઓનું હરિભદ્રસૂરિકૃત તુર્ય ષોડશકાનુસાર સ્વરૂપ.

परहितचिंता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता, परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥ १२ ॥

"(આત્મ વ્યતિરિક્ત) બીજાં પ્રાણીઓનું હિત ચિંતવવું તે "મૈત્રી ભાવના; પારકાં દુઃખોનો નાશ કરવાની ઇચ્છા અથવા "ચિંતા તે કરુણા ભાવના; બીજાઓનાં સુખને જોઈ આનંદ પામવો "તે પ્રમોદ ભાવના અને બીજાઓના દોષોની ઉપેક્ષા કરવી તે "ઉપેક્ષા ભાવના." ૧૨.   આર્યાવૃત્ત.

હવે તે દરેક ભાવનાનું સ્વરૂપ કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યકૃત શ્રી યોગશાસ્ત્ર અનુસારે બતાવવામાં આવે છે. પ્રસંગોપાત અન્ય ગ્રંથોથી એ ભાવનાનું સ્વરૂપ વધારે સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયાસ પણ વિવેચનમાં કર્યો છે. ૧૨.

પ્રથમ મૈત્રી ભાવનાનું સ્વરૂપ.

मा कार्षीत्कोऽपि पापानि, मा च भूत्कोऽपि दुःखितः ।
मुच्यतां जगदप्येषा, मतिर्मैत्री निगद्यते ॥ १३ ॥

"કોઈ પણ પ્રાણી પાપ કરો નહિ, કોઈ પણ જીવ દુઃખી "થાઓ નહિ, આ જગત્ કર્મથી મૂકાઓ—આવી બુદ્ધિને મૈત્રી "કહે છે." ૧૩.   અનુષ્ટુપ.

વિવેચન — પ્રથમ અધિકારમાં જે ભાવના ઔષધિ લેવાનું સૂચવન કર્યું છે તે ભાવનાઓ પૈકી કેટલીક ભાવનાનું સ્વરૂપ હવે બતાવે છે. [illegible] ભાવના [illegible]નું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે, જ્યારે ચાર યોગની ભાવના [illegible] બીજા જીવો તરફ કેવા પ્રકારનું વર્તન રાખવું [illegible] પ્રથમ મૈત્રી ભાવના [illegible] અગત્યનો વિષય છે. [illegible] વિવેચનને [illegible] ભાવનાઓ નાશ પામતી જાય છે, તેને ભાવ[illegible] નથી. બહુ લંબાણ જણાય છે. જ્યારે ચારે ભાવનાનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવામાં આવશે ત્યારે પ્રત્યેક ભાવના [illegible] અને સ્વવૃત્તના માની લીધેલા કર્તવ્યોથી કેટલી [illegible] સૂચન કરે છે એ જણાશે. એમાં સ્વાર્થીપણું ન.

રીતે સિદ્ધ થઈજ જાય છે. આખી દુનિયાને પોતાના બંધુ તરીકે માનનારને મનમાં એવો તો પ્રેમ આવે છે કે પ્રેમથી જ તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. આવા જીવના ઉચ્ચાર અને વિચાર પણ અનુકરણ કરવા યોગ્ય હોય છે. તેનો સહજ ખ્યાલ આપતાં ઉપાધ્યાયજી શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ શાંત સુધારસમાં કહે છે કેઃ—

या रागरोषादिरुजो जनानां, शाम्यन्तु वाक्कायमनोद्रुहस्ताः ।
सर्वेप्युदासीनरसं रसंतु, सर्वत्र सर्वे सुखिनो भवन्तु ॥

'રાગ દ્વેષ વગેરે વ્યાધિઓ જે પ્રાણીનાં મન વચન કાયાના શુભ યોગોનો નાશ કરે છે તે સર્વ પીડાઓ શમી જાઓ એટલે સર્વ પ્રાણીઓ વીતરાગ થઈ જાઓ, સર્વ પ્રાણીઓ ઉદાસીન રસ પીઓ અને સર્વ ઠેકાણે સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ.' આખી દુનિયાનાં સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ એમ કહેવામાં નથી રાખ્યો જ્ઞાતિભેદ કે નથી રાખ્યો ધનવાન્ ગરીબનો ભેદ; નથી રાખ્યો સંપ્રદાયભેદ કે નથી રાખ્યો સેવ્યસેવકભેદ; નથી રાખ્યો વખાણ કરનાર કે નિંદા કરનારનો ભેદ કે નથી રાખ્યો સ્થાન સ્થળ કે ભૂમિનો ભેદ. આખા વિશ્વ ઉપર એક સરખી દૃષ્ટિ થાય છે એ મૈત્રીભાવનું ઉત્કૃષ્ટ લક્ષણ છે. શ્રી બૃહત્શાંતિમાં નગરવાસીને, આખા શ્રી સંઘને, લોકોને, રાજાને અને સર્વ જનોને શાંતિ થાઓ ઈત્યાદિ ઈચ્છા બતાવી છે અને પ્રાંતે આપેલું આશિર્વચન પણ એવો જ ગંભીર ધ્વનિ બતાવે છેઃ—

शिवमस्तु सर्वजगतः, परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।
दोषाः प्रयान्तु नाशं, सर्वत्र सुखीभवन्तु लोकाः ॥

"આખા જગતનું કલ્યાણ થાઓ! સર્વ પ્રાણીઓ પારકું હિત કરવામાં તત્પર થાઓ! સર્વ દોષો નાશ પામી જાઓ! સર્વ જગાએ સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ!!" કેવા વિશુદ્ધ અને મહાન્ અંતઃકરણમાંથી આ ભાષા નીકળે છે? એ બોલનારને પવિત્ર કરે છે એટલું જ નહિ પણ સાંભળનારને પણ પવિત્ર રહેવાનો વિચાર કરાવી દે છે. ઉપર લખેલી ગાથાથી જેવો ધ્વનિ પાક્ષિક પર્વણિમાં નીકળે છે તેવો જ મહાન્ ધ્વનિ નિત્ય અનુષ્ઠાનમાં-શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં પણ બતાવવામાં આવ્યો છે. જુઓ—

खामेमि सव्व जीवे, सव्वे जीवा खमंतु मे ।
मित्ती मे सव्व भूएसु, वेरं मज्झं न केणई ॥

કરાવવા માટે પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય તેનો વ્યય કરવામાં આંચકો ખાતા નથી. અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે:—

अष्टादशपुराणानां, सारात्सारः समुद्धृतः ।
परोपकारः पुण्याय, पापाय परपीडनम् ॥

" સર્વ શાસ્ત્રોનો—અઢાર પુરાણનો ખેંચી કાઢેલો સાર એજ છે કે પરોપકાર (પારકાનું ભલું કરવું) એ જ પુણ્ય અને પરને પીડા કરવી એ જ પાપ." અને તેથી परोपकाराय सतां विभूतयः સજ્જન માણસને જે માનસિક, શારીરિક કે આર્થિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે હંમેશા બીજાપર ઉપકાર કરવા માટેજ હોય છે. તેઓ ધનથી એશઆરામ માણતા નથી, કે સ્થૂળ વિષયસુખોમાં આનંદ પામતા નથી, પણ બીજા જીવોને સુખી કરવા અને તે માટે પોતાનું દરેક પ્રકારનું સંપત્તિબળ વાપરવું એ જ સંપત્તિપ્રાપ્તિનો હેતુ સમજે છે.

મૈત્રીભાવ સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર રાખવો, પોતા ઉપર ક્રોધ કરનાર તરફ પણ તેજ ભાવ રાખવો અને કદિ ન રાખી શકાય તો બીજાપર ગુસ્સે ન થતા પોતાની કર્મસ્થિતિ વિચારી તેનાપરજ ખેદ કરવો અને નવીન કર્મબંધ તેવા પ્રકારનો ન થાય તે માટે જાગૃતિ રાખવી. મૈત્રીભાવ રાખવાનું અનેક શાસ્ત્રકારો કહે છે, પરંતુ જૈન શાસ્ત્રકારની વિશેષ ખૂબિ એ છે કે તેમનો મૈત્રીભાવ પોતાના ધર્માનુયાયીઓમાં જ પર્યાપ્ત થતો નથી, પરંતુ તે આખી દુનિયાનાં સર્વ મનુષ્યો તરફ એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે અને તેમાં વર્ણ, જાતિ કે ધર્મનો ભેદ નથી; આટલુંજ નહિ પણ તે તિર્યંચ—જનાવરો—પક્ષીઓ તથા જળચર તરફ પણ પોતાનો દયાવૃત્તિનો હાથ લંબાવે છે; એથી પણ આગળ વધીને તે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય સુધી પણ જાય છે. નાનામાં નાના જીવને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ દેવું એ મૈત્રીભાવથી વિરુદ્ધ છે અને પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્યંચ તરફ વધારે લાગણી રાખવી એવો સાધે સાધે ઉપદેશ છે. જૈન શાસ્ત્રકારો વારંવાર પરાક્રમ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, ને મૈત્રીભાવનું કહેવું છે; પણ તેનું સાધ્યબિંદુ તો સર્વ જીવો તરફ હિતબુદ્ધિ રાખવાનો છે અને તેથીજ [illegible] [illegible] [illegible] મૈત્રીભાવ [illegible] છે અને વધારે [illegible] જેમ જેમ તેનાપર વિચા-

શ્રાવિકાઓ—જેમને શ્રી વીરપરમાત્મા પણ ધર્મલાભ કહેવરાવતા હતા—જેવા શ્રાદ્ધ રત્નોને ધન્ય છે. સંતોષ, સત્ય, અનુકંપા, નમ્રતા, વિનય, દાક્ષિણ્ય, દાન વિગેરે અનેક ગુણોથી અલંકૃત નરવીરો બહુ થઈ ગયા છે અને કોઈ કોઈ અત્યારે પણ પૃથ્વીને શોભાવે છે એ સર્વને ધન્ય છે. મહાત્મા પુરુષોનાં ચરિત્રો અથવા જીવનવૃત્તાંતો વાંચી અથવા સાંભળી મનમાં તેઓના ગુણ માટે બહુ માન લાવવું એ પ્રમોદ ભાવના છે. એક ગુણ જો સર્વાંશે પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો સર્વ ગુણો તેની પછવાડે શ્રેણીબદ્ધ આવે જાય છે, એ સિદ્ધ નિયમ છે, અને ગુણ પ્રાપ્ત કરવાનો સિદ્ધ ઉપાય એ છે કે જે મહાત્મા પુરુષોએ તે ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા હોય તેઓની ભાવના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હૃદયમંદિરમાં ગોઠવવી. એવી રીતે ભાવના રાખવાથી ગુણપર રાગ થાય છે અને તે ગુણો ન હોય તો પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છા થાય છે, અને જરા વીર્ય ફોરવવાથી તે ગુણો પ્રાપ્ત પણ થાય છે અને ભાવના ભાવતી વખતે જો તે ગુણો પોતામાં હોય છે તો તે ગુણો વિશેષ સ્વચ્છ બને છે. અમુક પ્રાણીને બહુ માન મળે છે એ જોઈ અસંતોષ ન લાવવો અથવા તેના તરફ ઈર્ષ્યા ન કરવી, પરંતુ તેનો ગુણોત્કર્ષ કરવો એ જ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે. આવી રીતે વિચાર કરીને તીર્થંકર મહારાજનો મૈત્રીભાવ, ગજસુકુમાળાદિકની ક્ષમા, વિજય શેઠનું બ્રહ્મચર્ય, શ્રીપાળ રાજાનું દાક્ષિણ્ય, સીતાનું સતીત્વ અને રેવતીનો ભક્તિભાવ વિગેરે તરફ ધ્યાન આપવું અને સ્તુતિયોગ્ય ગુણોની અને ગુણવાનોની પ્રશંસા કરી જીહ્વાની અને કાનની અનુક્રમે ગુણાનુવાદ અને ગુણશ્રવણથી સફળતા કરવી.

તત્ત્વાર્થ ભાષ્યકાર શ્રીઉમાસ્વાતિ મહારાજ લખે છે કે "અભ્યુત્થાનાદિક વિનય, વંદન, સ્તુતિ, પ્રશંસા, વૈયાવચ્ચ ઇત્યાદિકે કરીને સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપસ્યાથી વિશિષ્ટ મનુષ્યોમાં બીજાઓએ તથા પોતે કરેલી પૂજાને લીધે થયેલો મનનો આનંદ જે સર્વ ઇંદ્રિયો દ્વારા જણાઈ આવે તે પ્રમોદ ભાવના." પ્રમોદ ભાવનાની આ વ્યાખ્યામાં પણ મનનો આનંદ જ પ્રધાન ભાગ લે છે, પરંતુ વિશેષમાં અત્ર વર્તન પણ સાથે જ ગણવામાં આવ્યું છે.

સાધારણ સુખ તો ક્ષણિક અને પરિણામે દુઃખ કરનાર હોય છે
પણ આ તો પરિણામે પણ સુંદર છે અને વળી તે સુખમાં વિકા
પણ કોઈ પ્રકારનો હોતો નથી. આ ભાવના ઉપર બહુ વિચાર કર
વાની જરૂર છે. ઘણાં પ્રાણીઓ પોતાનું ભરણપોષણ કરવામાં જ
જીવનની સફળતા માને છે, પરંતુ પરોપકારી પુરૂષો કહે છે કે
'કાગડો કે ઢોર પણ પેટ તો ભરે છે. મનુષ્ય જીવનની ઉત્તમત
ખરેખરી એમાં જ છે કે સંસારના સર્વ સંબંધથી જરા ઊંચા આવ
સ્વને ભૂલી જઈ પરોપકારપરાયણ જીવન કરવું.' પરોપકારની વ્યાખ્ય
ટુંકી નથી, કારણ તેની હદ નથી. પોતાની સ્થિતિ, શક્તિ, સંજોગ
અનુસારે આત્મવ્યતિરિક્ત પ્રાણીઓને ઉપયોગી થઈ પડવું, એ પરો
પકાર છે અને કરુણા ભાવનાનું એ મુખ્ય પરિણામ છે. એ ભાવન
રાખવાથી અનેક પ્રાણીઓ સંસારસમુદ્ર તરી ગયા છે, એ
શાસ્ત્રમાં વાંચીએ છીએ અને ઇતિહાસમાં પણ પરોપકારી જીવને
બહુ મળી આવે છે. ૧૫.

ચોથી માધ્યસ્થ્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ.

क्रूरकर्मसु निःशंकं, देवतागुरुनिंदिषु ।
आत्मशंसिषु योपेक्षा, तन्माध्यस्थ्यमुदीरितम् ॥ १६ ॥

"કોઇ પણ પ્રકારના આંચકા વગર ક્રુર કર્મ કરનારા, દે
"અને ગુરુની નિંદા કરનારા અને આત્મશ્લાઘા કરનારા પ્રાણીઓ
"તરફ ઉપેક્ષા તે માધ્યસ્થ્ય (અથવા ઉદાસીનતા) ભાવના કહે
"વાય છે." ૧૬　　　　　　　　અનુષ્ટુપ

વિવેચન-દુનિયામાં અનેક પ્રકારની વિચિત્ર પ્રકૃતિઓના પ્રા
હોય છે કોઇ પ્રાણીઓ નિરંતર ક્રૂર કૃત્યો કરવામાં મોજ માને છે
કોઇ અસત્ય બોલી બીજાને છેતરવામાં સંતોષ માને છે, કોઇ ચોર
કરી પરધન હરણ કરે છે, કોઈ અપ્રમાણિકપણે ધનસંચય કરે છે
કોઇ પૈસા એકઠા કર્યા કરે છે, કોઇ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત રહી ધ
શરીર અને કીર્તિનો નાશ કરે છે, કોઇ ક્રોધ કરી વારંવાર આવે
શમાં આવી જાય છે, કોઈ જાતિ, કુળ, બળ, તપ, ઐશ્વર્ય, વિદ
વગેરેનો અહંકાર કર્યા કરે છે, કોઇ પ્રપંચયુક્ત કાર્યો કરીને શક્તિને

દુરુપયોગ કરે છે, કોઈ કરોડો રૂપિયા મેળવવા પ્રયાસ કર્યાં કરે છે, કોઈ પારકી નિંદા કરી વચનને માર્ગ આપે છે, કોઈ ધમાધમ કરવામાં મોજ માને છે, કોઈ પરજીવનો વિનાશ કરી નીચ મનોવિકારોને તૃપ્તિ આપે છે, કોઈ દેવગુરુની નિંદામાં જ જીવનનું સાફલ્ય સમજે છે—આવાં આવાં પાપકૃત્યોમાં આનંદ માનનારા બહુ પ્રાણીઓ જોવામાં આવે છે. સંસારનું સ્વરૂપ થોડું સમજાયું હોય તેવા પ્રાણીઓને પણ આવી અધમ પ્રકૃતિના માણસો તરફ વધતો ઓછો ક્રોધ આવી જાય છે; કારણ કે પાપ અને પાપી સામાન્ય રીતે જન સમુદાયનો તિરસ્કાર પોતાની તરફ ખેંચી લે છે. જૈનશાસ્ત્રકાર કહે છે કે 'આવા જીવો તરફ પણ તારે ક્રોધ કરવો નહિ.' સાંસારિક સ્વાર્થને અંગે પણ ક્રોધ તો સર્વથા ત્યાજ્ય જ છે, પરંતુ આવી રીતે પણ ક્રોધ કરવો તારે કાંઈ કામનો નથી. હે ભાઈ! તું વિચાર કર કે આવા પ્રકારના માણસો ઉપર ક્રોધ કરવાથી તને શો લાભ છે? સર્વ જીવો પોતપોતાનાં કર્માનુસાર કાર્યો કરે છે, તેના ઉપર ક્રોધ કરવો એ તદ્દન નિર્હેતુક છે; કારણ કે તારા ક્રોધથી કાંઈ તે પ્રાણીઓ પાપકૃત્યોથી પાછા હઠવાના નથી. જીવને જ્યારે પાપાનુબંધી પાપ અથવા પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે દુઃખ અથવા સુખનો અનુભવ કરતા અનુક્રમે ઉપર બતાવ્યાં તેવાં કૃત્યો કરવાનું સૂઝે છે, એ કર્મનું શાસન છે. જો તેઓને સારે માર્ગે ચઢાવવાની તારામાં શક્તિ હોય તો [illegible] તું તેઓને સમજાવ, તેઓને ઉપદેશ આપ, [illegible] તરફ તારી કરુણાબુદ્ધિ છે એમ જણાવી [illegible] પણ એ [illegible] શક્તિ ન હોય તો તું તારું સંભાળી રાખ [illegible] દુનિયાને સુધારવાને કોન્ટ્રાક્ટ લીધો નથી. પ્રયત્ન [illegible] ભાવનામાં સમાવેશ [illegible] તારે માટે મુશ્કેલ ન હોય એટલે [illegible] ઉપદેશ કરવાની ઇચ્છા ન હોય અથવા [illegible] તેટલો [illegible] મહાપાપોદયથી મારે સ્વને

[illegible]

આવી શાંતિનો નજર હોય તો. પછી તારે તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખવી કે વધારે ઉચિત છે. કેટલાક પ્રાણીઓ તત્ત્વનું સ્વરૂપ ન સમજે તેવા હોય છે અને કેટલાક ન સમજવાનો નિશ્ચય કરેલા હોય છે. આવા પ્રાણીઓ તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ વધારે સારું છે. વળી જે પ્રાણી પોતાનાં પાપકર્મોમાં વધારે ગુંથતા થતો નથી અને નાહક સાથે વિરોધ ન થયો હોય તો કોઈ દિવસ પણ તારાથી શુભાશુભ કરે છે. એના તરફ તું એકવાર પ્રગટપણે તિરસ્કાર બતાવી દે, આ.ર પછી ઔદાસીન્ય તે તારી નિરર્થક કરે છે. વળી એવા કુલક્ષ સ્વરૂપ ઉપર દ્વેષ કરવો એમાં તને લાભ નથી. પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત દ્વેષ અને ઉભય સ્થિતિઓને સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તેટલામાટે શ્રીમદ્યશોવિજયજી મહારાજ દેવની સ્વાધ્યાયમાં કહે છે કે "ગુણ ધરીએ છતાં ગુણ તજીએ, નિર્ગુણ ઉપર સમચિત્ત રહીએ" ગુણવાન ઉપર રાગ અને નિર્ગુણી ઉપર સમચિત્ત રાખવું, એવો અગત્યનો ઉપદેશ છે. એનો ભાવ પ્રગટ છે તેથી વિશેષ વિવેચનની જરૂર રહેતી નથી, પરંતુ એ વૃત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની બહુ જરૂર છે, તેથી સમતાના અભ્યાસીનું એ તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

શ્રી વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ કહે છે કે 'આત્મસ્વરૂપ ભાવના ભાવવાથી પ્રાણીઓને વિશ્રાંતિ લેવાનું સ્થાન છે' આ. જગતના સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન કર્મને કરીને ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપવાળા જણાય છે, તેથી તેઓની ઉપર [illegible] નથી, કોઈ કોઈ [illegible]

[illegible]

અભ્યાસ પડ્યા પછી રસ્તો સરલ થઈ જશે. અત્ર ચારે ભાવનાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, વિશેષ સ્વરૂપ જાણવાની જિજ્ઞાસા હોય તેમણે અન્ય ગ્રંથોમાંથી તેનું સ્વરૂપ જોઈ લેવું, બાકી એનું ખરું સ્વરૂપ તો એ ભાવના ભાવવામાં આવશે ત્યારે જ અનુભવમાં આવશે. એ ભાવના ભાવતાં શરુઆતમાં તો મનઃક્ષેત્ર કદાચ સંકોચવાળું લાગશે પણ ધીમે ધીમે તે વિસ્તૃત થતું જશે. ૧૬.

સમતાનું બીજું સાધન-ઇન્દ્રિયના વિષયોપર સમતા.

चेतनेतरगतेष्वखिलेषु, स्पर्शरूपरवगंधरसेषु ।
साम्यमेष्यति यदा तव चेतः, पाणिगं शिवसुखं हि तदात्मन् ॥१७॥

"હે ચેતન! સર્વ ચેતન અને અચેતન પદાર્થોમાં રહેલાં સ્પર્શ,
"રૂપ, રવ (શબ્દ), ગંધ અને રસમાં તારું ચિત્ત સમતા પામશે
"ત્યારે મોક્ષનું સુખ તારા હાથમાં આવી જશે. ૧૭.		સ્વાગતાવૃત્ત

ભાવાર્થ—સમતાના પ્રથમ સાધન તરીકે ચાર સમકિત ભાવના કહી. હવે બીજું સાધન ઇંદ્રિયના વિષયોપર સમભાવ રાખવાનું છે તે કહે છે. સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે ચેતન પદાર્થો અને શય્યા, વસ્ત્રાદિ અચેતન પદાર્થો એ બન્નેને અંગે અનેક પ્રકારના સ્થૂળ વિષયો પ્રાપ્ત થાય છે. કોમળ સ્પર્શથી સુખ અને કર્કશ સ્પર્શથી દુઃખ થાય છે, તેમજ રૂપવાન્ સ્ત્રી કે વસ્તુ જોઈને પ્રેમ આવે છે અને કુરૂપ જોઈને દ્વેષ થાય છે, તેવીજ રીતે સુગંધ તરફ નાસિકા આકર્ષાય છે, ત્યારે દુર્ગંધથી મ્હોં મરડાય છે, તથા મિષ્ટ પદાર્થનો સ્વાદ કરતાં જિહ્વામાં પાણી છૂટે છે, ત્યારે અનિષ્ટ પદાર્થ ખાતાં મ્હોં બગડે છે, અને સુસ્વર ધ્વનિ સાંભળી કાન મંડાય છે ત્યારે કુસ્વર સાંભળી કાનમાં આંગળીઓ ઘાલવામાં આવે છે. આ પાંચ ઇંદ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો છે, એ સર્વ વિષયો તરફ જ્યારે તને સમભાવ થશે, એટલે સારું કે ખરાબ એવો કોઇ પણ પ્રકારનો ભેદ તારા મનમાં થશે નહિ, ત્યારે મોક્ષસુખ તારા હાથમાં આવી જશે. આ પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયો આ જીવને બહુ છેતરે છે અને સંસારમાં રખડાવનારા પણ ખરેખરા તેઓ જ છે. નીતિશાસ્ત્રકારો કહે છે કે—

इह हि मधुरगीतं नृत्यमेतद्रसोऽयं,
स्फुरति परिमलोऽयं स्पर्श एष स्तनानाम् ।

इति हृतपरमार्थैरिन्द्रियैर्भाम्यमाणः,
स्वहितकरणधूर्तैः पंचभिर्वंचितोऽस्मि ॥

'આ મધુર રીતે ગવાયેલું ગાયન, આ નાચ, આ રસ, આ સુગંધી, આ સ્તનોનો સ્પર્શ-આવા પરમાર્થને હણનારી ઇંદ્રિયો, જેઓ સ્વહિત સાધવામાં ધૂર્ત છે, તે પાંચેથી હું સંસારમાં પરિભ્રમણ કરું છું અને તેઓથી ખરેખરો છેતરાઉં છું.' આ પાંચે ઇંદ્રિયો ઉપર અથવા વસ્તુતઃ પાંચેના વિષયો ઉપર રાગદ્વેષ ન રાખવો એ મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય રાગદ્વેષનો ત્યાગ જ છે, કારણ કે કષાય જે સંસારમાં રખડાવનાર છે અને જેનું સ્વરૂપ આગળ સાતમા અધિકારમાં વિસ્તારથી બતાવ્યું છે તે સર્વ રાગદ્વેષથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે ઇંદ્રિયોના ક્ષણિક સુખમાં આનંદ ન માનતાં તેના ત્યાગથી મોક્ષનું અવિચ્છિન્ન સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો ખ્યાલ લાવી તેમાં પ્રયાસ કરવો એ સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું અને તે દ્વારા પરંપરાએ અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું પરમ સાધન છે, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. તેટલામાટે શ્રી સિંદૂરપ્રકરમાં કહે છે કે 'હે સાધુ! તું ગમે તેટલાં મૌનવ્રત ધારણ કર, ઘરનો ત્યાગ કર આચારનો અભ્યાસ કર, વનમાં ગમન કર, તીવ્ર તપસ્યા કર; પણ જ્યાં સુધી કલ્યાણવનને ભાંગી નાખનાર મહાવાયુ સમાન ઇંદ્રિય-સમૂહનો પરાજય કર્યો નથી, ત્યાં સુધી રાખમાં રેડેલા ઘીની જેમ સર્વ તપ નકામું'' તેમ જ શરૂઆતમાં જ ત્યાં કહ્યું છે કે ઇંદ્રિયના સમૂહનો પરાજય કરવાથી કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે.[1] જે ઇંદ્રિયોનું સુખ ક્ષણિક છે તેને ક્ષણમાત્ર રાખી તેના વિષયોથી થતા સુખદુઃખમાં સમભાવ રાખવો એ આનો ઉપદેશ છે. સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું આ બારમું સાધન થયું. ૧૨.

આત્મનિગ્રહ વિચાર કરવાની જરૂરિયાત.

સમતાપ્રકરણનું તેરમું સાધન.

क्व गुणास्तव यतः स्तुतिमिच्छस्यद्भुतं किमकृथा मदवान् यत् ।
कैर्गता नरकभीः सुकृतैस्ते, किं जितः पितृपतिर्यदचिन्तः ॥ १८ ॥

1 [illegible]

"તારામાં કયા ગુણો છે કે તું સ્તુતિની ઈચ્છા રાખે છે? તે
"શું આશ્ચર્યકારી મોટું કાર્ય કર્યું છે કે તું અહંકાર કરે છે? (તારાં)
"કયા સુકૃત્યોથી તારી નરકની બીક મટી ગઈ છે? તે શું યમને
"જીત્યો છે કે જેથી તું ચિંતા વગરનો થઈ ગયો છે?" ૧૮

સ્વાગતા.

ભાવાર્થ-સમતાપ્રાપ્તિનું ત્રીજું સાધન વસ્તુસ્વરૂપનો અને આત્મસ્વરૂપની વિચારણા છે. જ્યારે આત્મા શું છે અને તેનો અને પુદ્ગલનો સંબંધ કેવો છે, ક્યાં સુધી ચાલે તેવો છે વિગેરે બાબતનો વિચાર યોગ્ય રીતે કરવામાં આવે ત્યારે મનમાં શાંતિ થાય છે અને નકામો વ્યવસાય મટી જાય છે. સમતાપ્રાપ્તિનું આ ઉત્કૃષ્ટ અંગ છે. એ અંગના સમર્થનમાં આ અધિકારના હવે પછીના ઘણા શ્લોકો છે અને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર આ વિષયને જ પુષ્ટિ આપે છે. અનેક પ્રકારે વસ્તુસંબંધ ઓળખવાનો અત્ર પ્રયાસ કરવામાં આવેલ છે, તેપર ધ્યાન રાખી વિચારણા કરવાની બહુજ આવશ્યકતા છે. જ્યાં સુધી યોગ્ય વિચારણા આવતી નથી ત્યાં સુધીજ આ જીવ ચેતનની શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય કરે છે. આત્મવિચારણા કરવી એ તેથી બહુજ ઉપયોગી છે. હકીકત એમ છે કે આ જીવ અજ્ઞાનદશામાં [illegible] અને [illegible] વિચાર કરે છે, [illegible] શું છે તે [illegible] છે અને [illegible] વિવિધ રીતે [illegible] કરે છે, પરંતુ [illegible] [illegible]

[illegible]

સ્વામી જેવો તપસ્યા ગુણ, ગજસુકુમાળ જેવો ક્ષમા ગુણ, શ્રીપાળ મહારાજા જેવું દાક્ષિણ્ય, સ્કંદકમુનિ જેવી સમતા, વિજય શેઠ જેવું બ્રહ્મચર્ય, બાહુબળી જેવો મહત્યાગ, હેમચંદ્રાચાર્ય, હરિભદ્રસૂરિ કે યશોવિજયજી જેવું શ્રુતજ્ઞાન વગેરે ગુણો તારામાં હોય અને પછી તું સ્તુતિની ઈચ્છા રાખતો હોય તો જાણે સમજ્યા, પરંતુ તે તારામાં કાંઈ નથી, છતાં શા ઉપર તું વખાણ મેળવવા માગે છે? વળી હે ભાઈ! તેં શું મોટું અદ્ભુત કામ કર્યું છે કે તું ઊંચી નજર રાખીને અભિમાનમાં તણાતો જાય છે? જે વેશ્યાના ઘરમાં બાર વર્ષ રહી અનેક વિષયસુખ ભોગવ્યાં, તેજ વેશ્યાના ઘરમાં તે જ વેશ્યાની પ્રાર્થના છતાં ચાર માસ સુધી અડગપણે બ્રહ્મચર્ય પાળનાર શ્રીસ્થૂળીભદ્ર મહારાજ જેવું અથવા તો છ ખંડ સાધનાર ચક્રવર્તી જેવું કાંઇ મહાન્ કામ કરીને અહંકાર કરતો હો તો જરા વાસ્તવિક લાગે, પણ તું તો નકામો ખોટો ખોટો અક્કડ થઈને ચાલે છે, તેનું કારણ તું વિચાર કરીને અમને સમજાવ. વળી હે બંધુ! તેં ઘોર તપસ્યા, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, ચૈત્યપ્રતિષ્ઠા, તીર્થયાત્રા, સંઘભક્તિ, સુપાત્રદાન વગેરે ક્યા મહાન્ કાર્યો કરી નાંખ્યાં છે કે તારે નરકમાં જવાની બીક મટી ગઇ છે? જેણે આ જીવનમાં કાંઈ મહાન્ કાર્ય કર્યું હોય તેને તો બહુધા નરકમાં જવાનું હોતું નથી અને તેના જીવનની સફળતા ગણાય છે, પરંતુ તારે તો હજુ નરકનિગોદમાં જવાની બીક ઊભી જ છે. વળી હે ભવ્ય! તું આમ ચિંતા વગરનો થઇને ફર્યા કરે છે તેથી અમને તો મોટું આશ્ચર્ય થાય છે. કારણ કે જેને માથે શત્રુ હોય તે સંભાળ રાખ્યા વગર ફરી શકે નહિ અને ફરે તો દુર્દશા પામે, અને તારે માથે તો યમ જેવો અપ્રતિહતશાસનવાળો શત્રુ ગાજે છે, છતાં તું બેદરકાર થઇને ફર્યા કરે છે ત્યારે શું તે શત્રુને તેં જીતી લીધો છે? તું આવા વિચાર કેમ કરતો નથી?

ઉપર જણાવેલા ગુણો જે પ્રાણીમાં હોય તેણે પણ સ્તુતિની ઇચ્છા રાખવી ઘટતી નથી અને મહાન્ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવાં કાર્યો કરનારને પણ મદ કરવો ઘટતો નથી અને સુકૃત્ય કરનાર પણ બીક તજી દેતો નથી તેમજ યમના ભયને જીતનાર પણ આત્મચિંતવન મૂકતો નથી અને જે જે મહાન્ પ્રાણીઓએ એ ગુણો વગેરે પ્રાપ્ત કર્યા છે તેઓએ પણ સ્તુતિની ઇચ્છા રાખી નથી

અને અહંકાર પણ કર્યો નથી, એ આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. પરંતુ સૂરિમહારાજ તો આ જીવને કહે છે કે આવા ગુણ વિગેરે તારામાં હોય અને પછી સ્તુતિ વિગેરેની ઇચ્છા રાખતો હો તો તો જાણે વ્યાજબી ગણાય, પણ તે કાંઇ તારામાં નથી, છતાં તું શા ઉપર મક્કમ રહે છે!!

આવી રીતે પોતામાં કયા ગુણો છે અને પોતે કયા મોટાં કામો કર્યાં છે, તેનો બરાબર વિચાર કર અને તેમ કરીશ ત્યારે જ તને આત્મિક સ્વરૂપ સમજાશે. ઉપદેશ દેવાની આ નૂતન પદ્ધતિ બહુ અસરકારક છે, કારણ કે મનુષ્યની તીક્ષ્ણ લાગણીને તે પ્રેરે છે અને જાગૃત થવાની ઇચ્છા રાખનારો અભ્યાસી મુમુક્ષુ તેનું તાત્પર્ય સમજી આત્મવિચારણા કરવા ઉદ્યુક્ત થઇ જાય છે. ૧૮.

જ્ઞાનીનું લક્ષણ.

गुणस्तवैर्यो गुणिनां परेषामाक्रोशनिंदादिभिरात्मनश्च ।
मनः समं शीलति मोदते वा, खिद्येत च व्यत्ययतः स वेत्ता ॥१९॥

"બીજા ગુણવાન્ પ્રાણીઓના ગુણની સ્તુતિ કરે ત્યારે અને "અન્ય માણસો પોતાપર આક્રોશ કરે અથવા પોતાની નિંદા કરે તે "વખતે જે પોતાના મનને સ્થિતિસ્થાપક રાખે છે અથવા તે વખતે "જે આનંદ પામે છે; અને તેથી ઉલટી વાત બનતાં (એટલે પરગુણ- "નિંદા અથવા આત્મપ્રશંસા થતાં) જે ખેદ પામે છે તે પ્રાણી જ્ઞાની- "જાણકાર કહેવાય છે." ૧૯. ઉપજાતિ.

વિવેચન-બીજા પ્રાણીઓના દાન, લોકસેવા, દેશસેવા, કોમસેવા, ધૃતિ, ક્ષમા, બ્રહ્મચર્ય, ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય, નિષ્કપટતા, સરળતા વિગેરે ગુણોની પ્રશંસા સાંભળીને જ્ઞાની પુરુષ પોતાના મનની સ્થિતિસ્થાપકતા ખોઇ બેસતો નથી. સામાન્ય માણસો પૈકી ઘણા પરગુણસ્તવન સાંભળી ઇર્ષ્યા કરે છે, ચાલે તો ઘસાતું બોલે છે, કેટલીકવાર ગુણને અવગુણ કરી દેખાડે છે અને તદ્દન અધમ વૃત્તિવાળા તો ગુણીયલ પુરુષોની નિંદા કરે છે. જ્ઞાનીનું લક્ષ્ય તો સર્વદા ગુણ ઓળખવાનું અને ગુણપ્રશંસા કરવાનું જ હોય છે. તેથી જ્યારે જ્યારે તે અમુક વ્યક્તિમાં કોઇ પણ સદ્‍ગુણ છે એમ સાંભળે છે

છે એ શોધવાની હોય છે. ગુણવાનમાં કોઈ સહજ દોષ હોય તે શોધી તે દ્વારે તેનું નબળું બોલનારા બહુ આત્મિક હાનિ પામે છે. ગુણગ્રાહીપણાની ટેવ બહુ લાભકર્તા છે.

જ્ઞાની પુરુષનું બીજું લક્ષણ એ છે કે બીજો કોઈ પ્રાણી પોતાની નિંદા કરે અને પોતાની ઉપર ક્રોધ કરે તો તે વખતે પણ પોતાના મનને સ્થિતિસ્થાપકતામાં રાખે. પોતાની નિંદા સાંભળી તે ગુસ્સે થઇ જતો નથી અને તેનું મન તે વખતે અસ્તવ્યસ્ત થઇ જતું નથી પરંતુ શાંત રહે છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાની આત્મિક સત્તાની કસોટિ થવાનો પ્રસંગ જાણી વધારે જ્ઞાની તો તેથી આનંદ માને છે. ઉત્કૃષ્ટ ગુણપ્રાપ્તિની સ્ફુટ ઇચ્છાની અત્ર અવધિ થાય છે. દુનિયાના ઘણાખરા માણસો તો પોતાની સ્તુતિ સીધી રીતે કે આડકતરી રીતે સાંભળવા ઇચ્છા રાખે છે અને સાંભળીને રાજી થાય છે. કેટલીક વાર આત્મલઘુતા બતાવી તે દ્વારા પણ સ્તુતિ કરાવવાની ઇચ્છા રાખે છે; પરંતુ આવી ઇચ્છા ન રાખનારા બહુ થોડા હોય છે અને પોતાની સ્તુતિથી કદાચ મદ ઉત્પન્ન થાય તેવા હેતુથી સ્તુતિ સાંભળી દરકાર ન કરનારા અને તેથી ઉલટા ખેદ પામનારા તો બહુ જ થોડા હોય છે. દુનિયાનો મોટો ભાગ સાચે રસ્તે હોતો નથી તેનો અત્ર પ્રગટ ઉલ્લેખ છે, અને તેથી આ બાબતમાં થોડા પણ સમજુ માણસોને પગલે ચાલવું એજ શુદ્ધ માર્ગ છે.

એવી જ રીતે પારકાના ગુણની નિંદા સાંભળી ખેદ પામવો એ ગુણ તરફ પ્રેમ બતાવે છે અને આ સર્વ લક્ષણ જેનમાં હોય તેનેજ શાસ્ત્રકાર જ્ઞાની કહે છે. દ્રવ્યાનુયોગના થોડા ગ્રંથો વાંચ્યા અથવા યુનિવર્સિટીની કેટલીક ડીગ્રીઓ મેળવી એથી ખરા જ્ઞાની થવાતું નથી. જ્ઞાનની સાથે જ વર્તન શુદ્ધ હોવું જોઇએ. બુદ્ધિના હાથે પરામર્શથી થોડું સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઇ જાય તેથી મલકાઇ જવાનું નથી, કારણ કે વસ્તુતઃ જ્ઞાનનું ફળ વર્તન જ છે અને ફળ વગરનું જ્ઞાન માત્ર શોભા આપે છે, પરંતુ વાસ્તવિક લાભ કરતું નથી. કેળવણીનું પરિણામ એ જ હોવું જોઇએ અને વર્તનનું પ્રણાલિકા એનેજ અનુસરે તો એ આપણે વખાણીએ છીએ. જ્ઞાનીનું લક્ષણ લાંબું અને પારકાને એક વાર ટીકા ઉત્પન્ન પડે છે, તથા

તેનો ખ્યાલ કર. આવી રીતે શત્રુ મિત્રને ઓળખવાથી તું આત્મગુણ-વ્યક્તીકરણરૂપ સોનાની ખાણો તુરતજ પ્રાપ્ત કરી શકીશ.

વળી તને હિત કરનાર શું છે, અને કોણ છે? અને અહિત કરનાર શું છે અને કોણ છે? તે પણ તું જાણતો નથી. તારું તાત્કાલિક હિત દેખાતું હોય પણ તેથી પરિણામે તને અહિત થતું હોય તો તે આદરવા યોગ્ય નથી, એ કહેવાની જરૂર નથી. એથી પણ વધારે તારું શું છે અને પારકું શું છે તે પણ તું બરાબર જાણતો નથી. તું કોણ? તું શરીર નહિ, કપડાં નહિ, આભૂષણો નહિ, પણ કોઈ બીજો છે. શરીરને ગતિમાં રાખનાર, કપડાં પહેરનાર, આભૂષણો ધારણ કરનાર કોઈ બીજો જ છે, તે આત્મા છે, તે તું છે. તેની વસ્તુ તે આત્મિકવસ્તુ કહેવાય છે. બાકી ઘર, કપડાં, ઘરેણાં, પૈસા અને શરીર સર્વ પારકાં છે, અપર છે અને અજ્ઞાનતાથી તેમને તું તારાં માની બેઠો છે, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે. પૌદ્ગલિક પદાર્થ સર્વથા પારકાજ છે; તેઓ સાથે આવતા નથી અને લાંબો વખત રહેતા પણ નથી. તારું છે તે તો તારા રૂપ જ છે, તારી પાસે જ છે, તારાથી ભિન્ન નથી. આ વિવેક જ્યારે તારામાં આવશે ત્યારે તને વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર ભાન થશે અને પછી તને બહુ આનંદ આવશે. અનંત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર જ તારાં છે અને તેજ તને પરિણામે હિત કરનારાં છે, બાકી સર્વ વસ્તુઓ પારકી છે અને પરિણામે અહિત કરનારી છે.

વૈદ્ય પાસે વ્યાધિગ્રસ્ત માણસ જાય ત્યારે પહેલાં તો તેને શું વ્યાધિ છે તેનું તે નિદાન કરે છે, વ્યાધિનું કારણ શોધે છે અને કયો વ્યાધિ છે તેનો તે નિર્ણય કરે છે. તને વિભાવ દશામાં રાચવામાચવારૂપ વ્યાધિ થયો છે અને તેમાંથી મુક્ત થઈ તું સુખ મેળવવા ઇચ્છે છે, તો તેનું કારણ શોધી કાઢ. જ્યાં સુધી આ કારણ તને જડશે નહિ ત્યાં સુધી તારા વ્યાધિઓ જશે નહિ. માટે સ્વપર વિવેક લાવી હિતકર અને અહિતકર શું છે તે બરાબર સમજી લે. આ ગ્રંથકર્ત્તાના વૈદ્યપણામાં તને ભરોસો હોય તો આ ગ્રંથ જોઈ જા. તું બરાબર વિચાર કરીશ તો આ ગ્રંથમાંથી તેનું નિદાન તને જડી આવશે. વળી આ ગ્રંથકારે ચિકિત્સા પણ બતાવી છે તે ધ્યાનમાં

મદથી, ઈર્ષ્યાથી, અહંકારથી, લોભથી, સ્વપરનો વિભાગ પાડે છે એ સર્વ મોહજન્ય છે, મોહનો માર્ગ જગતને અંધ કરીને કામ કરવાનો છે અને સ્પીરિટ (દારુ) ની પેઠે તે પ્રાણીને ઉન્મત્ત બનાવે છે. ટુંકામાં કહીએ તો પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનો સ્વપરવિભાગ મોહજન્ય છે.

મોહ આ પ્રાણીને ચારે ગતિમાં અનેક પ્રકારના દુઃખ આપ્યાં કરે છે. દેવગતિમાં વિરહદુઃખ અને પરોત્કર્ષ સહન કરવાનું દુઃખ, મનુષ્યગતિમાં આજીવિકાનું દુઃખ અને સંયોગવિયોગનું દુઃખ, તિર્યંચગતિમાં મુંગે મોઢે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરવાનું અને તાપ ટાઢ સહન કરવાનું દુઃખ અને નરકગતિમાં અનેક પ્રકારનાં શારીરિક અને માનસિક અસહ્ય દુઃખો મોહ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે આ જીવને જરૂર સહન કરવાંજ પડે છે. રાગદ્વેષજન્ય કષાયો છે અને તે બન્ને પોતે મોહના સેવક છે અથવા મોહ પોતે જ છે. ઉક્ત રીતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ આપનાર મોહને તો આ જીવનો ખરેખરો દુશ્મન કહી શકાય. દુશ્મનનો આનંદ આ જીવને ભૂલાવો ખવરાવી દુઃખ આપવામાંજ હોય છે. તેજ મોહ સ્વપરવિભાગ કરી આપે છે. આ મારું છે અને આ પારકું છે, એવું પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં આરોપણ કરવું એ પ્રકટપણે અસત્ય છે; કારણ કે તેમાં આત્મિક કાંઈ નથી અને આત્મિક ન હોય તે પોતાનું નથી. આવી રીતે વિભાગ કરનાર તો તારો ખરેખરો દુશ્મન છે. ત્યારે દુશ્મનનો કરેલો વિભાગ તું કબૂલ શા માટે રાખે છે? દુનિયામાં કોઈ કારણસર બે પક્ષકારો વચ્ચે તકરાર થાય તો તેનો નીવેડો મધ્યસ્થ માણસથી લાવવામાં આવે છે; પરંતુ તે જ નીવેડો કરવાનું કામ જો એક પક્ષના દુશ્મનને સોંપવામાં આવે તો જરૂર તેનું પરિણામ તેના લાભથી ઉલટું જ આવે છે—અર્થાત્ તેને નુકશાન થાય છે.

માટે હે ચેતન! તારું શું છે અને પારકું શું છે, તેનો વિભાગ તારા હિતસ્વી હોય તેની પાસે કરાવ. એમ કરીશ તો તને કાંઈ પણ લાભ થશે અને આત્મિક દ્રવ્ય જે અત્યારે તારી સત્તામાં રહ્યું છે, તે પ્રગટપણે તું પામી શકીશ. ચતુરને હવે તું ક્યાં સુધી તારા તરીકે સમજીશ? તું હવે ઉન્મત્તપણું છોડી દે અને મોહનો કરેલો વિભાગ તને બહુ અહિત કરનારો છે, એ ધ્યાનમાં લે. આ મનુષ્ય-

રહે છે અને દિવસ જેમ રાત્રિથી તેજ કારણે ભિન્ન થાય છે, તેમ આત્મા પણ અજીવથી આ લક્ષણને લીધે જ જુદો પડે છે. જો કે આત્માનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન લક્ષણ છે, તોપણ કર્મથી આવૃત હોવાને લીધે તે પ્રગટ જણાતું નથી, પરંતુ ખાણમાં રહેલ સોનામાં જેમ શુદ્ધ કંચનત્વ છે, તેમ આત્મામાં અનંત જ્ઞાન સર્વદા છે જ; ફક્ત તેનાપર પડ ફરી વળેલાં છે. વ્યક્ત અવ્યક્તરૂપે જ્યારે આત્માને ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે શક્તિ અને કાર્યરૂપે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને વળી તેજ વીર્ય ઢંકાઈ જાય છે ત્યારે કાદવ જેમ દર્પણને આવરી મૂકે છે, તેમ કર્મો જ્ઞાનને આવરી દે છે. પરંતુ જો બહુ પ્રયાસ કરી સર્વ કચરો દૂર કરવામાં આવે તો અનાદિ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય. આત્માનું રૂપ એકજ છે, પરંતુ કર્માવૃત હોય ત્યારે તે વિવિધરૂપ ધારણ કરે છે."

આવા અનાદિ કાળથી આવરિત સ્વરૂપવાળા આત્માને બીજું કોઈ પોતાનું નથી અને કોઈ પારકું નથી: તેમ જ કોઈ તેનું શત્રુ નથી અને કોઈ મિત્ર નથી. એનું પોતાનું છે તે એ જ છે. માતા, પિતા, સ્રી, પુત્ર વિગેરે સર્વે અનેક પ્રકારના સંબંધમાં અનંતવાર આવ્યા કરે છે અને તેથી તેઓ પોતાના કહેવાય જ નહિ. પોતાના હોય તો અત્રે રહી જાય જ નહિ, માટે એવા ક્ષણિક સંબંધને પોતાનો કે પારકો માનવો, એ ખોટું છે. આ હકીકતના સમર્થનમાં શાસ્રકાર કહે છે કે–

न सा जाई न सा जोणी, न तं ठाणं न तं कुलं ।
न जाया न मुया जत्थ, सव्वे जीवा अणंतसो ॥

'એવી કોઇ જાતિ નથી, એવી કોઇ યોનિ નથી, એવું કોઈ સ્થાન નથી, ને એવું કોઇ કુળ નથી કે જ્યાં સર્વે જીવો અનંતવાર જન્મ પામ્યા ન હોય અને અનંતવાર મરણ પામ્યા ન હોય. મતલબ કે સર્વ સ્થાનકે સર્વ સંબંધમાં આ જીવ અનંતવાર ઉત્પન્ન થયો છે. અનંત કાળચક્રનું માન જોઈએ અને સાથે વિચાર કરીએ કે આ જીવે અનંત પુદ્ગળ પરાવર્તન[1] કર્યા છે, એટલે આ હકીકત સ્પષ્ટ

[1] એક પુદ્ગળપરાવર્તનમાં કેટલો કાળ થાય છે તેનો ખ્યાલ આપવો મુશ્કેલ છે. કરોડો કે અબજો વરસથી તેનું માપ થઇ શકતું નથી. તેનો ખ્યાલ કરવા માટે

"જેવી રીતે ચિત્રમાં આળેખેલાં માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રી "વાસ્તવિક રીતે સમજુ પ્રાણીને સુખ આપતાં નથી તેવી જ રીતે "આ સંસારમાં રહેલાં પ્રત્યક્ષ માતાપિતાદિક પણ સુખ આપતાં "નથી. તે બન્નેનો આકાર નાશ પામતાં તે બન્ને સરખાં જ છે." ૨૪.

ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—જેમ પરવસ્તુ સાથેનો સંબંધ અસ્થિર છે તેમ સગાંસ્નેહીઓનો સંબંધ પણ અસ્થિર છે, એ વિષયપર હવે પછીના મમત્વમોચન અધિકારમાં વિશેષ વિવેચન કર્યું છે, તેનું કાંઈક પૂર્વનિરૂપણ (anticipation) કરતાં અત્ર કહે છે કે, હે ચેતન! તું તારાં માતા, પિતા, સ્ત્રી કે પુત્રના મોહમાં મસ્ત થઈ આ સંસારને તારો માની બેઠો છે, પરંતુ તું કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કરતો નથી અને વાસ્તવિક રીતે તેઓ તારાં છે કે નહિ તેનો પણ તું ખ્યાલ કરતો નથી એ બહુ અયુક્ત છે. માતા પિતા, સ્ત્રી કે પુત્રની છબી ચીતરી હોય અથવા તેઓનો ફોટોગ્રાફ પડાવ્યો હોય તે જેમ કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ આપી શકતો નથી[1] તેવીજ રીતે તું વિચાર કરીશ તો જણાશે કે તારા હયાત સંબંધીઓ પણ તને ખરું સુખ આપી શકતા નથી. શ્રી વીર પરમાત્માના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય શ્રીધર્મદાસ ગણિ[2] કહે છે કેઃ—

माया पिया य भाया, भज्जा पुत्ता सही य नियगा य।
इह चेव बहुविहाइं, करंति भयवेमणस्साइं॥

'આ સંસારમાં માતા, પિતા, ભાઈ, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર અને પોતાના સંબંધીઓ બહુ પ્રકારના ભય અને મનનાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે.' સૂરિ મહારાજ કહે છે તેમ સંબંધીઓ મરણથી વિયોગજન્ય દુઃખ આપે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ જીવતાં છતાં પણ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આપે છે. એવા દુઃખોત્પાદક સંબંધમાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માતા ચુલણી માતાસંબંધનું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે, કનકકેતુ પિતાસંબંધનું, કોણિક (શ્રેણીકપુત્ર) પુત્રસંબંધનું અને નય-

---

૧ આ ઉપરથી તે ચિત્રો સુખ આપતાં નથી એમ કહેવાની મતલબ નથી. સારા પદાર્થને દેખવાથી સારી અને નઠારાને દેખવાથી નઠારી અસર તો દરેક ઉપર થયા જ કરે છે. ૨ ઉપદેશ માળા ગાથા ૧૪૮.

તરફના ધર્મ સાથે સંઘટ્ટ થાય ત્યારે પ્રથમ ધર્મનો કદાચ
આપવો પડે તો પણ સામાન્ય શિષ્ટાચાર પ્રમાણે અંત્ય ધર્મ આ
યુક્ત છે. મોહથી ફસી જવું નહિ અને પ્રતિબંધમાં પડી જવું
એ શુદ્ધ આશય છે. આ વિષયને અંગે ચોથી એકત્વ ભાવના
રવા યોગ્ય છે. એ ભાવનાનો ઉદ્દેશ અને આ શ્લોકનો ઉદ્દેશ લ
એકસરખા છે.

ચોપાઇના કર્તાએ આ શ્લોકનો અર્થ જુદી રીતે કર્યો છે,
તેવો અર્થ મૂળ ઉપરથી મને બેસી શકયો નથી. ચોપાઇકારના ક
ભાવાર્થ એવો જણાય છે કે જેમ વિદ્વાનોને તત્ત્વજ્ઞાન હોવાથી
માટે મનાયલા માતા, પિતા, પુત્ર અને સ્ત્રીઓ તેઓને લેપકાર
નથી અને નિઃસંબંધ રહીને આત્માને નિર્લેપ રાખે છે તેવ
ધનધાન્યાદિ પણ તેઓને લેપકારક (કર્મબંધ કરાવનાર) થતાં
કારણકે તેઓનું માનવું છે કે પોતપોતાના પર્યાય તજીને દ્રવ્ય
જુદા પર્યાયને પામી જતાં બધું અપરરૂપ થઈ જાય છે ને
સર્વ સરખું છે. ૨૪.

સમતાને ઓળખનારાની સંખ્યા.

जानन्ति कामान्निखिलाः ससंज्ञा, अर्थं नराः केऽपि[1] च केऽपि
जैनं च केचिद् गुरुदेवशुद्धं, केचित् शिवं केऽपि च केऽपि साम्यम्।

"સર્વ સંજ્ઞાવાળા પ્રાણીઓ 'કામ'ને જાણે છે, તેમાંથી
"અર્થ (ધનપ્રાપ્તિ)ને જાણે છે, અને તેમાં પણ કેટલાક જ ધર્મ
"છે; તેમાંથી કેટલાક જ જૈનધર્મને જાણે છે; અને તેમાંથી બહુ
"શુદ્ધ દેવગુરુયુક્ત જૈનધર્મને જાણે છે; તેમાં પણ બહુ
"પ્રાણી મોક્ષને ઓળખે છે અને તેથી પણ બહુ થોડા પ્ર
"સમતાને ઓળખે છે." ૨૫.

વિવેચન—સંસારી જીવો કર્મથી આવૃત હોવાને લીધે સ
સ્વરૂપને ઓળખતા નથી અને આદરતા નથી. આ સ્વરૂપ
લીને કર્તા સિદ્ધ કરે છે કે સમતાને જાણનારા તથા આદરના
ઓછા છે, પતિત થવાના રસ્તા હંમેશાં ઉઘાડા હોય છે.

---

૧ केऽपि स्थाने कर्म इति पाठः क्वचिद्दृश्यते.

કે આભોગથી સર્વ પ્રાણીઓને હોય છે. એ એકેન્દ્રિયને પણ
છે, તેના સમર્થનમાં બહુ દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે; તે ઉપરાંત સંજ્ઞા
અથવા ભોગ પણ છે. વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ લોક પ્ર
ગ્રંથ જોવો. એમાં શ્રી ભગવતી સૂત્ર, સ્થાનાંગ સૂત્ર વિગેરેના
દથી બહુ સારી રીતે સંજ્ઞાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. ત્યાં સિદ્ધ
કે સર્વ પ્રાણીઓને આહારાદિ ચારે સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.
પરિગ્રહ સંજ્ઞાને બદલે નિદ્રા સંજ્ઞા મૂકીને અન્ય ગ્રંથકારો પણ
કે आहारनिद्राभयमैथुनानि सामान्यमेतत्पशुभिर्नराणाम् એથી જણાય
ઇંદ્રિયોના વિષયો સર્વ પ્રાણીઓ જાણે છે, એ બાબતમાં કોઇને
વવાની જરૂર પડતી નથી.

સર્વ સંજ્ઞી (જેને સંજ્ઞા હોય તે) પ્રાણીઓમાંથી મનુષ્ય
પ્રાપ્તિનો વિષય સારી રીતે જાણે છે. ધન બીજો પુરુષાર્થ છે.
ક્ષેત્ર વિશેષે મનુષ્ય લોકમાંજ છે. કેટલાંક તિર્યંચ ધનપર ચો
છે, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિનો વિષય તો મનુષ્યમાં જ છે. મનુષ્ય ધન
અનેક પ્રકારનાં અકાર્યો કરે છે, રાતદિવસ તે મેળવવા પ્રયાસ
છે. તેને માટે દેશ પરદેશ ફરે છે, નીચ (અધમ)ની નોકરી ક
નાલાયક માણસોની ખુશામત કરે છે અને પૈસા ખાતર ગમે
ભોગ આપે છે. આવી રીતે ધનપ્રાપ્તિ માટે આ જીવ અનેક
રના નાચ નાચે છે અને અનેક વેશ ભજવે છે. ભર્તૃહરિ તેટલા
યોગ્ય રીતે કહે છે કે–त्यमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्तयसि माम्.[2]
આશા! તારી ખાતર કુચ્છાઓના ઉત્તાપ મેં સહન કર્યા,
મનમાં શમાવી દઇ શૂન્ય મનથી પણ હાસ્ય કરાવ્યું, અંતઃક
મેં દાબી રાખ્યું અને નીચ માણસોને મેં નમન પણ કર્યું. હે નિ
આશા! હજી વળી તું કેટલાક નાચ કરાવીશ!' ધનપ્રાપ્તિ
મનુષ્યો શું શું કરે છે તેનું વિશેષ વર્ણન દૃષ્ટાંત સહિત પાં
અધિકારમાં કહેવાશે. અત્ર પ્રસ્તુત એ છે કે મનુષ્ય ધનપ્રા
વિષય જાણે છે અને આ સંબંધમાં અપવાદ શોધવા બહુ મુ
પડે તેમ છે.

ધનપ્રાપ્તિનો વિષય જાણનારા મનુષ્યોમાં પણ બહુ થોડાં પ્રાણ

૧ દ્રવ્યલોક–ત્રીજે સર્ગ. શ્લોક ૪૪૨–૪૬૩. ૨ વૈરાગ્યશતક–શ્લોક છઠ્ઠો

આ આખા શ્લોકની મતલબ એ છે કે સંસારના સંબંધનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું, છતાં પણ લોકો સંસારને દુઃખની નજરથી જોતા નથી. સંસારી જીવ તો જાણે આંખો મીંચીને ચાલ્યોજ જાય છે, જરા પણ વિચાર કરતો નથી. સુખ ક્યાં છે તેનો વિચાર કરો. બધે ફરી આવો. રાજાના મહેલો જુઓ, દિવાનોની ઓફીસો જુઓ, ન્યાયાધીશોની કોર્ટો જુઓ, શેઠીઆઓના વૈભવ જુઓ, યુરોપિયનો કે પારસીઓનો સંસાર જુઓ કે કહેવાતાં મોટા મોટા માણસોનાં ચરિત્રો જુઓ; તમને તુરત જણાશે કે સંસારમાં સુખ હોય તો માત્ર સમતામાં છે–સંતોષમાં છે–ચાલુ સ્થિતિને સ્વકર્મજન્ય માની તેને સમ્યગ્ ભાવે વેદવામાંજ છે અને અધ્યાત્મ રમણતામાંજ છે, બાકી બધા નકામાં ફાંફાં છે. આ પ્રમાણે સ્વરૂપ સમજનારા બહુ ઓછા છે, પરંતુ તે સમજવાની બહુ જરૂર છે. ૨૫.

સગા સંબંધીઓનો સ્નેહ સ્વાર્થી છે; તેથી પોતાના સ્વાર્થ-
સાધનમાં રક્ત રહેવું એ સમતાનું ચોથું સાધન.

स्निह्यन्ति तावद्धि निजा निजेषु,
पश्यन्ति यावन्निजमर्थमेभ्यः ।
इमां भवेऽत्रापि समीक्ष्य रीतिं,
स्वार्थे न कः प्रेत्यहिते यतेत ॥ २६ ॥

"સગા સંબધીઓ જ્યાં સુધી પોતાના સગાઓમાં કાંઈ પણ
"પોતાનો સ્વાર્થ જુએ છે ત્યાં સુધીજ તેનાપર સ્નેહ રાખે છે;
"આ ભવમાં પણ આવા પ્રકારની રીત જોઈને પરભવમાં હિતકારી
"પોતાના સ્વાર્થ માટે કોણ યત્ન ન કરે?" ૨૬. ઉપજાતિ

વિવેચન–અવલોકન કરીને બારીકીથી જોનારને સમજવામાં આવ્યું હશે કે વૃદ્ધ પુરુષ મરણ પામે ત્યારે તેના સગા સંબંધીઓ કહે છે કે 'ભાઈ! એ તો ભાગ્યશાળી થઈ ગયા.' આ નાની હકીકતમાથી બહુ શિક્ષા લેવા જેવી છે. આવા ઉદ્ગાર નીકળવાનું કારણ શું હશે? વૃદ્ધ પુરુષમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ રહ્યો હોતો નથી, તેઓ કાંઈ રળીને આપતા નથી, ઉલટા કેટલીક રીતે પુત્રને વારસો મેળવવામા ને તેનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરવામા તે અનેક પ્રકારે

રુચિવંતે શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો "જીવન સંધ્યા"નો વિષય વાંચવો. અત્ર તેપરથી સારાંશ એટલો જ ગ્રહણ કરવાનો છે કે દુનિયાનાં સર્વ કાર્યો, પછી તે પ્રેમનાં હોય કે શોકનાં હોય તે સર્વે સ્વાર્થથી ઉદ્ભવે છે.

આ પ્રમાણે છે ત્યારે તારે પણ દુનિયાના પ્રવાહને છોડવો નહિ, કારણ કે તું પણ હાલ તો દુનિયાનો પ્રાણી છે. ફક્ત તારે દિશા ફેરવી નાખવી. જ્યારે આખી દુનિયા પોતાના સ્વાર્થમાં મચી છે ત્યારે તું પણ તારો સ્વાર્થ સાધી લે, પણ તારો સ્વાર્થ શો છે? ક્યાં છે? તે ઓળખીને-પછી તારો ખરો સ્વાર્થ પરભવમાં તને આનંદ થાય અને તારું આત્મહિત થાય તેમાં જ છે, કારણ કે સ્વાર્થ શબ્દનો અર્થ જ તે છે. આ દૃષ્ટિથી તારો સ્વાર્થ સાધવામાં તું ઉદ્યુક્ત થજે. પરભવનો સ્વાર્થ કેવી રીતે સાધી શકાય તે જાણવા માટે તું પ્રયાસ કર. સામાન્ય રીતે તાત્કાળિક લાભ લેવાની ઇચ્છા છોડી દઇ પરિણામે હિત કેવી રીતે થાય તે તું જો. પારમાર્થિક રહસ્ય બતાવનારા અનેક ગ્રંથોમાંથી કોઇ પણ ગ્રંથ તું વાંચીશ વિચારીશ કે તરત જ તને સ્વાર્થનું ભાન થશે. મનોનિગ્રહ, સંસારપર ઉદાસીનતા, ગૃદ્ધતાનો નાશ, સત્ય વ્યવહાર, દાન, દયા, ક્ષમા વિગેરેમાં તું તારો વ્યવહાર જોડી દેજે એટલે તને સ્વાર્થ સાધ્ય થશે.

પરદ્રવ્યનો સંબંધ વિચારીને પછી સ્વાર્થસાધનમાં તત્પર રહેવું એ સમતા પ્રાપ્ત કરવાનો ચોથો ઉપાય છે. આ ચોથો ઉપાય જરા વિચાર કરવાથી બહુ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે એમાં વર્તનની ક્રિયા જ ફેરવવાની રહે છે. આ સાધન તરફ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. ૨૬.

પૌદ્ગલિક પદાર્થોની અસ્થિરતા સ્વપ્નદર્શન

स्वप्नेन्द्रजालादिषु यद्वदाप्तै रोषश्च तोषश्च मुधा पदार्थैः ।
तथा भवेऽस्मिन् विषयैः समस्तैरेवं विभाव्यात्मलयेऽवधेहि ॥ २७॥

જેવી રીતે સ્વપ્ન અથવા ઈંદ્રજાળ વિગેરેમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થ પર રોષ કરવો કે તોષ કરવો તે તદ્દન નકામો છે તેવી રીતે આ ભવમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થો ઉપર પણ રોષ કરવો કે તોષ

[illegible]

આ ગ્રંથના બીજાથી પાંચમા સુધીના અધિકારમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ જીવ માત્ર નાશની મમતામાં એટલો મુંઝાઈ જાય છે કે પોતાને માથે મરણનો મોટો ભય છે તે પણ તેની નજરમાં રહેતું નથી. તેનું સર્વ વર્તન-વ્યવહાર એવા પ્રકારનું દેખાય છે કે જાણે એને કોઈ દિવસ મરવુંજ નથી. આ દુનિયામાં મરણ એ ચોક્કસ વાત છે માટે તે સંબંધમાં વિચાર કરવો એ પણ ઉચિત વાત છે, એટલુંજ નહિ પણ બહુ જરૂરની વાત છે. મરણના સંબંધમાં અત્ર પ્રસ્તુત એટલુંજ છે કે મરણ ઇચ્છવું નહિ. ખરાબ સ્થિતિમાંથી બચી જવા-છૂટી જવા મૃત્યુ માગવું નહિ, કારણ કર્મ ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી અને તેવા જીવો માટે કાંઈ પરલોકમાં પલંગ ઢાળી રાખ્યા નથી; તેમજ મરણથી ડરવું નહિ-મરકીનો વ્યાધિ ગામમાં ચાલતો હોય અથવા પુત્ર નાનો હોય, સ્ત્રી જુવાન ન હોય અથવા સ્થિતિ સાધારણ હોય કે બીજા કોઇ પણ કારણથી મરણથી જરા પણ બ્હીવું નહિ, પરંતુ મરણ માટે હમેશા તૈયાર રહેવું; એથી આખી જીંદગીમાં આરાધના બહુ થશે અને મૃત્યુ દ્રષ્ટિસમીપ રહેશે તો દરરોજને અંગે કરવા પડતાં સાંસારિક કાર્યોમાં પણ એક જાતની મૃદુતા આવી જશે, જેથી ભવાંતરમાં ઉત્ક્રાન્તિના નિયમ પ્રમાણે આ જીવનો કર્મક્ષયના સંબંધમાં વધારો થતાં થતાં કર્મનો આત્યંતિક નાશ થવાનો સંભવ પ્રાપ્ત થશે અને છેવટે નાશ થશે.[1] આ સર્વ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે આ જીવ તો મમત્વને વશ થઈ એવું વિચિત્ર પ્રકારનું વર્તન કરે છે કે બહારથી જોનારને ખરેખર હસવું આવે.

અત્ર સર્વ સંબંધની અસ્થિરતા બતાવવા આટલો ઉલ્લેખ થયો. મરણસંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરીએ તો જણાય છે કે તે મનુષ્યને માથે ન હોત તો તેના દરેક કાર્યમાં બહુ કઠોરતા પ્રાપ્ત થયેલી હોત. મરણ માથે છે એવું જાણે છે તોપણ અનેક વખત માન વિગેરેમાં તણાઇ જઈ આ જીવ કષાયવશ થઈ જાય છે, તો જો મરણ ન હોત તો પછી તે ભોંય ઉપર પગ પણ દેત નહિ. આથી મરણ વખતે કાંઈ, કોઇ સાથે આવતું નથી એ વિચાર નિરંતર દ્રષ્ટિસમીપ રાખવો

---

૧ આ સર્વ મુદ્દાઓ સહજ વિસ્તારથી જોવાની ઇચ્છા હોય તેમણે જીવન-સંધ્યાનો લેખ જોવો. જુઓ નોટ ૧ પૃષ્ઠ ૨૧

કે પ્રેમબંધન સ્વાર્થની દોરીપર જ બંધાયલું છે. સ્વાર્થનો દોરો તૂટે કે કોઈ જાતનો સંબંધ રહેતો નથી અને 'કાટો કાટો' એજ ઉચ્ચાર થાય છે. સંબંધનું આવું સ્વરૂપ જાણવા છતાં પણ પ્રાણીઓ કર્તવ્યવિમુખ થઈ શામાટે સંસારબંધનમાં ફસાતા હશે એનો ખુલાસો જ્ઞાની મહારાજ આપે છે. એમાં અનાદિ મિથ્યાત્વ-વસ્તુસ્વરૂપની અજ્ઞતા સિવાય બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. આથી સ્વપ્ન કે ઇંદ્રજાળ જેવા સંસારસંબંધમાં મુંઝાઈ ન જતાં આત્મતત્ત્વ ક્યાં છે તે સમજવું અને સમતા આદરવી એ જ મુખ્ય ફરજ છે એ સિદ્ધ થાય છે. ૨૮.

વિષયપર મોહ-તેનું ખરું સ્વરૂપ-સમતા આદરવાનો ઉપદેશ.

नो धनैः परिजनैः स्वजनैर्वा, दैवतैः[1] परिचितैरपि मंत्रैः ।
रक्ष्यतेऽत्र खलु कोऽपि कृतांतान्नो विभावयसि मूढ किमेवम् ॥२९॥
तर्भवेऽपि यदहो सुखमिच्छंस्तस्य साधनतया प्रतिभातैः ।
मुह्यसि प्रतिकलं विषयेषु, प्रीतिमेषि न तु साम्यसतत्त्वे ॥ ३० ॥

अर्थतो युग्मम् ।

"ધન, સગાંવહાલાંઓ, નોકરચાકરો, દેવતાઓ અથવા પરિ-"ચિત મંત્રો, કોઇ પણ યમ (મરણ)થી અહીં રક્ષણ કરતું નથી. "હે અલ્પજ્ઞ પ્રાણી! તું આ પ્રમાણે વિચાર કેમ નથી કરતો? "સુખ મેળવવાનાં સાધન તરીકે દેખાતાં તેઓ (ધન, સગાં, નોકર "વિગેરે) વડે સંસારમાં સુખ મેળવવા ઇચ્છતા હે ભાઈ! તું પ્રત્યેક "ક્ષણે વિષયોમાં મુંઝાઇ જાય છે, પણ સમતારૂપ ખરા રહસ્યમાં "પ્રીતિ પામતો નથી." ૨૯-૩૦. स्वागतावृत्त.

ભાવાર્થ-આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે આ પ્રાણી મમત્વને વશ થઈ મરણભય ભૂલી જાય છે. આ હકીકત વધારે દૃઢ કરવાના હેતુથી કર્તા કહે છે કે, તારી પાસે ગમે તેટલા પૈસા હોય તોપણ તેનાથી તારો મરણભય જવાનો નથી. પૈસા દુનિયાની અનેક વસ્તુઓ ખરીદ કરે છે, પણ યમદેવ તેનાથી ખરીદી શકાતો નથી. તારા ગમે તેવાં સગાં કે નોકરો હશે, તે પણ તને મોતથી બચા-

[1] देवतैरिति वा पाठः

કષાયનું ખરૂં સ્વરૂપ–તેના ત્યાગનો ઉપદેશ.

किं कषायकलुषं कुरुषे स्वं,
केषु चिदनु मनोऽरिधियात्मन् ।
तेऽपि ते हि जनकादिकरूपै-
रिष्टतां दधुरनंतभवेषु ॥ ३१ ॥

"હે આત્મન્! કેટલાક પ્રાણીઓ ઉપર શત્રુ બુદ્ધિ રાખીને તું "તારા મનને શા સારુ કષાયથી મલીન કરે છે? (કારણ કે) તેઓ "માતપિતા વિગેરે રૂપોમાં તારી પ્રીતિ અનંતા ભવોમાં પામ્યા છે." ૩૧.

સ્વાગતા.

ભાવ–કોઈના ઉપર ક્રોધ કરવો તે બહુ મુશ્કેલ છે. તે કરતી વખતે મુખને લાલચોળ કરવું પડે છે અને મનનો કબજો મૂકી દેવો પડે છે. ક્રોધ કરવો એ આત્મિક શુદ્ધ દશા નથી એ આટલા ઉપરથીજ જણાય છે, કારણ કે એમાં સ્વાભાવિકતા બહુ ઓછી છે. ત્યારે આવી કૃત્રિમ દશા ધારણ કરવામાં લાભ શું છે? એવી દશા શા માટે ધારણ કરવી? સામી બાજુએ ક્ષમા ધારણ કરવામાં કોઇ પણ પ્રકારની મહેનત કરવી પડતી નથી, કોઇ જાતની તૈયારી કરવી પડતી નથી અને કાંઈ વિચાર પણ કરવો પડતો નથી. તે આત્મિક શુદ્ધ દશા હોવાથી તેના પર વિચાર કરનારને તે સહજ પ્રાપ્ય છે અથવા અપેક્ષા બરાબર ધ્યાનમાં રાખીને જોઈએ તો તે પ્રાપ્ત જ છે. આ આખું અપેક્ષા વચન બતાવે છે કે સંસારમાર્ગ સરલ નથી, પણ મોક્ષમાર્ગ સરલ છે. આવા વાંકોચુંકો કષાયમાર્ગ શા માટે તું આદરે છે? વળી તું એક બીજો પણ વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે કષાય કરવો અનુચિત છે જેઓની ઉપર તું કષાય કરે છે તેઓ તારા માતાપિતારૂપે અનેક વાર તારા પ્રીતિપાત્ર થયા છે.' એકવાર જે પ્રીતિપાત્ર થયું હોય તેના પર કષાય કરવો એ સુજ્ઞનું કાર્ય હોય જ નહિ. કષાય પર વસ્તુ છે, પૌદ્‌ગલિક છે, પુદ્‌ગળજન્ય છે, સંસારમાં રખડાવનાર છે. દર્શનથી પણ ખેદ આપે તે વર્ગમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. એનું સેવન કરતાં સ્વાર્થસાધન જરા પણ સિદ્ધ થતું નથી,

[illegible]

અને તેને અનંતવાર મારો-પણ હશે 'એ તદ્દન બનવા જોગ છે; ત્યારે પછી રોવું શા હેતુએ? વાસ્તવિક રીતે તો જે સમય પ્રમાદમાં ગયો હોય અને જેટલું આત્મહિત સાધી શકાયું ન હોય તેને માટે પોતાની જાતને રોવું અથવા નિષ્ફળ કાળનિર્ગમન અને પ્રમાદ માટે શોક કરવો વાજબી છે. આવી જાગૃત દશા વ્યવહારના દરેક કાર્યમાં રાખવાની ટેવ પડશે અને સાધ્ય દૃષ્ટિ નિરંતર લક્ષ્યમાં રહેશે ત્યારે બહુ આનંદ થશે - એ વખતે માનસિક આનંદ થવા ઉપરાંત શોકને સ્થાન જ મળશે નહિ, કારણ કે શોકનું મૂળ શું છે અને તે કોને હોય તે બરાબર સમજાઇ જાય છે.

આ પ્રમાણે હકીકત છે ત્યારે રીતસર બેસી, ખોટો ઠઠારો કરી, મનમાં ઉમળકો હોય યા ન હોય તોપણ દેખાવ ખાતર પરને ઠગી, ઐહિક સ્વાર્થ સાધવાની બુદ્ધિએ રાગડા તાણવા તે મહા નિંદ્ય આચરણ છે, અસત્ય વ્યવહાર છે અને કેળવણીની ગેરહાજરી બતાવનાર બાહ્ય આડંબરનું વિચિત્ર દર્શન છે. એ પ્રકાર ધર્મ વિરુદ્ધ છે, કારણ કે તેમાં માયામિશ્રિત શોકનો આવિર્ભાવ છે અને શુદ્ધ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજનારા ધર્મિષ્ઠ ગૃહસ્થો પણ તેમાં ભાગ ઓછો લે છે. સ્ત્રીઓને લજ્જા વગર કુટવાની ખાસ તાલીમ આપવામાં આવે છે અને તે પ્રસંગે બોલવાનાં વાક્યોના નિયમિત પાઠ મોઢે કરાવવામાં આવે છે. આર્યસંસારના અધઃપાતનું આ પણ એક ખરેખરું દૃષ્ટાંત છે. કેળવણીની ગેરહાજરી આ ઠેકાણે બહુ જણાય છે અને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જોતાં તો આ રિવાજ તદ્દન બાલીશતા, મોહના ચાળા અને નૂતન નાટક બનાવે છે. અંતઃકરણથી થતો મોહજન્ય સાચો શોક કરવાની પણ શાસ્ત્રકાર ના કહે છે તો પછી આવો ઘાંઘલયુક્ત ખોટો વ્યવહાર તો કેમ જ કર્તવ્ય તરીકે માની શકાય? પોતાની શારીરિક સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વગર પ્રવર્તતા આ જંગલી રિવાજમાં એક પણ જાતનો અર્થ નથી, વિવેક નથી, વિચાર નથી, તેથી મુગ્ધ સ્ત્રીઓએ હોકો શું કહેશે તેનો ખોટો ખ્યાલ મૂકી દઇ આવા વ્યવહારથી દૂર રહેવું યોગ્ય છે. કહેનારા હમેશાં વરસ બેસી રહેવાના નથી અને એને માટે કહેશે તેની આત્મિક હાનિમાં તેઓ કાંઇ ભાગ લેવાના નથી; માટે સન્નારીઓ અને સત્પુરુષોએ દરેક રીતે શોકનો ત્યાગ કરવો અને ખાસ કરીને કૃત્રિમ રાજીયા તો તજવા જ છે. ઈ રેવા. ૩૨

કહીને તે તરત જ ઉઠ્યો, શાલિભદ્રની પાસે ગયો અને કહ્યું કે કાયરપણું શામાટે કરે છે? આ સંસારમાં આપણું કોઇ નથી, માટે ચાલો આપણે શ્રી વીરપરમાત્મા પાસે જઇએ. પછી બંને જણા પ્રભુ પાસે ગયા ને ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું.

અનાથીમુનિને પણ દાહજ્વર થતાં જણાયું હતું કે 'પોતાનું કોઈ નથી. જેઓની ખાતર આ જીવ પ્રાણ આપવા તૈયાર થાય છે, જેઓની ખાતર સંસાર ત્યાગ કરતાં આ જીવને અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પો થાય છે, તેઓનો સ્નેહ અમુક હદમાં જ બંધાયેલો છે.' એવા વિચારથી કેમ રસ્તાની સુજ ન પડે? પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે સુતરના તાંતણા તોડવા એ પણ આ જીવને વખતપર બહુ મુશ્કેલ પડે છે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે. બાહ્ય દૃષ્ટિએ તે સુતરના તંતુ લાગે છે પણ તે તો મોહરાજાએ વીંટેલાં જાડાં દોરડાં છે, અને તેને તોડવા જેટલું આત્મવીર્ય ફોરવનાર જ આ સંસારયાત્રા સફળ કરે છે. બધા જીવો આયુષ્યના પ્રમાણમાં જીવે તો છે જ, પરંતુ જેઓ મોહગ્રંથીનો છેદ કરે છે તેઓનો ફેરો સફળ થાય છે, ત્યારે બાકીના સર્વનો 'ફેરો ફોગટ' (નિષ્ફળ) થાય છે. આ જીવને ખરેખરું દુઃખ તો જન્મમરણનું છે; એ દુઃખમાંથી છોડાવવાને જેઓ તદ્દન અશક્ત છે તેઓને સારુ અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ વેઠી ધન એકઠું કરવું, તેઓના માની લીધેલા પ્રસંગપર વેષ જાળવવા, તેઓના માનેલા વ્યવહાર પ્રમાણે પોતાની મરજી વિરુદ્ધ પણ વર્તન કરવું અને ભવદુઃખ છોડાવનારની સોબત કરવા ઇચ્છા થાય ત્યારે તેઓ અનેક પ્રકારના અંતરાય ઊભા કરે તે મુંગે મ્હોડે સહન કરવા એ તદ્દન ગેરવાજબી છે. દુનિયામાં તો આષાઢીભૂતિ, નંદિષેણ અને આર્દ્રકુમાર જેવા જીવો પણ હોય છે, જેઓ સંસારમાં પાછા પડ્યા છતાં પણ વખત આવતાં સંસારને જ મોક્ષનું સાધન બનાવી તેના પર સ્વારી કરી તેને કબજે કરી લે છે; અને ગજસુકુમાળ, નેમનાથજી તથા સ્કંદકાચાર્ય જેવા પ્રાણીઓ પણ હોય છે, જેઓ સંસારથી ડરી તેના સંબંધમાં જ આવતા નથી. આ બન્ને વર્ગના પ્રાણીઓ સંસારનું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે સમજેલા છે. આ બન્નેમાંથી કયો વર્ગ આદરણીય છે, તે વિચારવું પોતાના સંયોગ અને મનોબળપર આધાર રાખે છે, પરંતુ એક વાત તો બન્ને વર્ગ-

છે અને તેનો તે સ્વભાવ આ અધિકારમાં આપણે બે ચાર પ્રસંગે રૂપાંતરથી જોઈ ગયા છીએ. કોઈવાર તે પ્રમોદ કરે તેવું રૂપ ધારણ કરે છે અને કોઈવાર તે મહા નિંદ લાગતું કુરૂપ ધારણ કરે છે. એવી જ રીતે અચેતન પદાર્થો પણ અનેક પ્રકારનાં સારાં ખરાબ દેખાતાં રૂપો ધારણ કરે છે. એનું દૃષ્ટાંત સુબુદ્ધિ પ્રધાને ખાઈના જળથી બનાવેલું નિર્મળ જળરત્ન પૂરૂં પાડે છે.

'એક રાજા અને તેનો સુબુદ્ધિ નામે પ્રધાન એક દિવસ બહુ ગંધાતી ખાઈ પાસે નીકળ્યા. રાજાને આ બહુ ખરાબ વાસ આવતી ખાઈની ગંધથી ઠીક લાગ્યું નહિ તેથી તેણે મ્હોં મરડયું. પ્રધાન સાથે તેણે આ સંબંધી વાતચીત પણ કરી. પ્રધાને તો હડે પેટે જણાવ્યું કે પુદ્‌ગળનો સ્વભાવ સુગંધી દુર્ગંધી થવા કરવાનો છે, કારણ કે દરેક પરમાણુમાં બેમાંથી એક ગંધ હોય જ છે. રાજાને આ વાત રૂચી નહિ પણ બન્ને તે વખત ચૂપ રહ્યા. પ્રધાને ત્યાર પછી તે ખાઈમાંથી કેટલુંક પાણી ભરી મંગાવ્યું, અને તે પાણીને શુદ્ધ કરાવ્યું. પછી તેમાં કતકચૂર્ણાદિ નાખીને તેની દુર્ગંધ દૂર કરી અને કર્પૂર પ્રમુખથી સુગંધ ઉત્પન્ન કરી. પછી કોઈ પ્રસંગે રાજાને આ પાણી પીવા આપતાં તેણે તે પાણીના બહુ વખાણ કર્યા એટલે પ્રધાને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રાજાને આથી પુદ્‌ગળના વિચિત્ર ધર્મની પ્રતીતિ થઈ.'

જે પદાર્થો પર પ્રીતિ કરવી તે પદાર્થ જો એક સરખી સ્થિતિમાં નિરંતર રહેવાનો હોય તો તે પ્રીતિને યોગ્ય કહી શકાય. ઘરનું સુરમ્ય ફરનીચર ભાંગી જશે, નાશ પામશે, ફુટી જશે; સુંદર શરીર માટી સાથે મળી જશે; તેમાં રહેલો આત્મા પર્યાયથી અનેક ભાવો પામશે; ત્યારે તેમાં પ્રેમ કેવી રીતે કરવો? કોના ઉપર કરવો? શામાટે કરવો? કરીએ તો તેનો અર્થ શું? આવા વારંવાર બદલાતા સચેતન અચેતન પદાર્થોપર પ્રેમ કરવો એ આપણા ગૌરવથી નીચું છે, કરવા યોગ્ય નથી. એટલા માટે શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ પ્રશમરતિ પ્રકરણમાં લખે છે કે—

तानेवार्थान् द्विषतस्तानेवार्थान् प्रलीयमानस्य ।
निश्चयतोऽस्यानिष्टं न विद्यते किंचिदिष्टं वा ॥[1]

૧ પ્રશમરતિ, શ્લોક ૫૨ મો.

એવી રીતે પ્રથમ સમતા અધિકાર પૂર્ણ થયો. આખા ગ્રંથની પીઠિકા આ અધિકારમાં છે. આખા ગ્રંથમાં અનેક પ્રયત્નો કરી જે પ્રાપ્ત કરવાની સૂચના કરવામાં આવી છે તેનો સીધો કે આડકતરો ધ્વનિ સમતાપ્રાપ્તિમાં જ પર્યવસાન પામે છે. મમત્વત્યાગ, ચિત્તદમન, કષાયત્યાગ, શુભવૃત્તિ વિગેરે સર્વેનું સાધ્ય સમતા છે અને સમતાનું પરમ સાધ્ય અક્ષયપદ (મોક્ષ) છે; તેથી આખા ગ્રંથના બીજભૂત અને સાધ્યસૂચક આ અધિકારની જેમ કર્ત્તાએ મુખ્યતા ગણી છે તેમ બહુ સંભાળ રાખીને તેનાપર નોટ લખવાનું અને તે વારંવાર ફેરવીને એક સરખી બનાવવાનું લક્ષ્યમાં રાખ્યું છે. અત્ર સામાન્ય રીતે મંગળાચરણ કર્યા પછી સમતા કેવી ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુ છે તેપર ગ્રંથકર્ત્તા આપણને લઇ જાય છે. તેને માટે યોગ્ય કોણ કહેવાય વિગેરેના સ્પષ્ટ ફેખાવો આપણી અંતર્ચક્ષુ સમક્ષ રજુ કરી છેવટે સમતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવે છે. સમતાનો સામાન્ય અર્થ એ જ થાય છે કે ગમે તેવા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સંજોગો પ્રાપ્ત થાય તોપણ મનને એક સરખી રીતે પ્રવર્તાવવું; ઐશ્વર્યથી રાજી થઇ જવું નહિ અને વિપત્તિથી શોક કરવો નહિ; ગમે તેવા સુખ કરનારા સંયોગો પ્રાપ્ત થાય તો તેથી સંસારમાં રાચી જવું નહિ અને ગમે તેવા ગ્લાનિ કરનારા સંયોગો પ્રાપ્ત થાય તો તેથી અસ્થિર મનવાળા થઇ જવું નહિ. આવા પ્રકારની મનની એક સરખી સ્થિતિને 'સમતા' કહેવામાં આવે છે. એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાથી આ ભવદુ:ખ મટી જાય છે અને તેટલા માટે દરેક પદાર્થોનું બારીકીથી અવલોકન કરી તેનો અને પોતાનો ખરો સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે તે બરાબર વિચારી લેવા યોગ્ય છે. આવી રીતે અવલોકન કરવાથી જ વસ્તુનું સ્વરૂપ બરાબર સમજાય છે.

અહીં એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે ગમે તેવી સૂક્ષ્મ લાગતી બાબતને પણ તપાસ કર્યા વગર ચલાવી લેવી નહિ, એટલે વ્યવહારના નાનામાં નાના વિષય ઉપર પણ નજર રાખી તેની યોગ્ય કિમત આંકવી. જો તેની પરીક્ષામાં ભૂલ કરી, તેની કિમત હોય તે કરતાં વધારે કે ઓછી આંકી અથવા તો અવગણના કરી–સૂક્ષ્મ છે એમ ધારી તેને વિસારી મૂકી અથવા તેની ઉપેક્ષા કરી તો તે સૂક્ષ્મ બાબત પણ આપણા ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવે છે.

સમતા વિણુ જે અનુસરે, પ્રાણી પુણ્ય કામ;
છાર ઉપર તે લીંપણું, ઝાંખર ચિત્રામ.

આવી રીતે સમતા વગર ગમે તે ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં આવે તે છાર ઉપર લીંપવા બરાબર છે. જ્યાં સુધી ભૂમિકા શુદ્ધ કરવામાં આવી ન હોય ત્યાં સુધી તેનાપર ગમે તેટલાં ચિત્રો કાઢવામાં આવે તે નકામાં છે. સર્વથી વધારે જરૂર ભૂમિકાને શુદ્ધ કરવાની છે. સમતા ભૂમિકા શુદ્ધ કરવાનું બરાબર કાર્ય બજાવે છે. ભૂમિકા શુદ્ધ કરવાની આવશ્યકતાના સંબંધમાં સહજ જણાવવાની આવશ્યકતા લાગે છે. એક ચિત્રકારને ચિત્ર આળેખવું હોય તો પ્રથમ તે શુદ્ધ વસ્ત્ર કરશે, એક પથ્થરને સુંદર મૂર્તિમાં ફેરવવો હોય તો તેને સરખો કરવામાં આવશે, એક પ્રતિકૃતિ પાડવી હોય તો ડાઘ વગરની પ્લેટ ફોટોગ્રાફર તૈયાર કરશે; તેવી જ રીતે હૃદયમંદિરમાં સુંદર ભાવનામૂર્તિ સ્થાપન કરવી હોય તો પ્રથમ હૃદયભૂમિકાને શુદ્ધ કરવી જોઇએ. જો તેમાં મલીન વાસનાઓ હશે, જો તેમાં કષાયનો કચરો હશે, જો તેમાં રાગદ્વેષના ડાઘાઓ લાગેલા હશે, તો ભાવનામૂર્તિ તેમાં સ્થિર થઈ શકશે નહિ, અને તેટલા જ માટે આનંદઘનજી મહારાજ શ્રી સંભવનાથજીના સ્તવનમાં કહે છે કે 'સેવન કારણ પહેલી ભૂમિકારે, અભય અદ્વેષ અખેદ.' પ્રથમ ભૂમિકાને એટલે હૃદયને આવા પ્રકારની મલીન વાસનાઓથી રહિત કરવું અને તેમ કરવાનું પ્રબળ સાધન સમતા છે. સમતાથી જ્યારે યથાસ્થિત વસ્તુસ્વરૂપનો બોધ થાય છે ત્યારે મલીન વસ્તુઓ અને મલીન ભાવોનું પરભાવપણું સમજાય છે અને તદનુસાર જ્યારે તેનો ત્યાગ કરવાનો—તેને ફેંકી દેવાનો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે ભૂમિકા શુદ્ધ થતી જાય છે અને ભાવનામૂર્તિ તેમાં સ્થાપન થાય છે. શુદ્ધ પ્રકાશ પડે તેવી ભૂમિકા થયા પછી તેનાપર શુદ્ધ પ્રતિબિંબની છાયા પડતાં તે સ્વયંપ્રકાશ આપી કાર્યસન્મુખતા પ્રાપ્ત કરાવે છે, આથી ભૂમિકામાંથી જે કચરો હોય તે કાઢી નાખવો અને તે માટે સમતા જેવા પ્રબળ સાધનનો ઉપયોગ કરવો.

સમતા એટલે 'સ્થિરતા.' આપણા પ્રાકૃત માણસોનાં મન કેટલાં બધાં અસ્થિર—ચંચળ હોય છે તેનો ખ્યાલ તુરત આપી શકાય

હોવાથી તે હૃદયને આર્દ્ર કરે છે. એનું વિશેષ વિવેચન ગ્રંથમાં નોટ લખતી વખતે આપ્યું છે ત્યાંથી જાણી લેવું. બીજી બાર સંસાર ભાવના અથવા ભવ ભાવના છે તે સંબંધી આ ગ્રંથમાં આગળ વિવેચન કરવામાં આવશે. શરૂઆતમાં આ અગત્યની ચાર ભાવનાઓપર ખાસ ધ્યાન ખેંચવાથી સૂરિ મહારાજે બહુ ઉપકાર કર્યો છે. એ ચાર ભાવના ભાવવાથી ઘણા જીવોને સમતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એ સંદેહ વગરની વાત છે.

૨ સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું બીજું સાધન ઇંદ્રિયના વિષયોપર સમચિત્ત રાખવાનું છે. સાંસારિક સર્વ વિષયો સાથે આ જીવને કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે તે વિચારી જોતાં આ સાધનની યોગ્યતા બહુ સારી રીતે સમજાય છે. બાહ્ય દેખાવથી વસ્તુઓમાં ફસાઈ અનુકૂળ વિષયોમાં મુંઝાઈ જવાથી કર્તવ્યવિસ્મરણ થાય છે; એ વસ્તુનો સહજ ધર્મ છે એમ અનાદિ અભ્યાસને લીધે લાગેછે પણ તે ઉપર જણાવેલ શુદ્ધ વિચારોથી, સૂર્યથી અંધકાર નાશ પામી જાય છે તેની માફક, આપોઆપ નાશ પામી જઈ વિવેક દિવસનો સુપ્રભાત સર્વત્ર સર્વ દિશામાં સ્થિતિ કરે છે.

૩. સમતાનું ત્રીજું સાધન વસ્તુસ્વભાવ ઓળખવાનું છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનો જીવ સાથે કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે એનો ખ્યાલ કરવાની બહુ જરૂર છે. જ્યાં સુધી આવા પ્રકારનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી જીવ બહુ ભૂલો કરે છે. જે વસ્તુ કદિ પોતાની થઈ શકે નહિ તેને પોતાની માને છે, તેનાપર પ્રેમ કરે છે, તેના સંયોગથી આનંદ માને છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે અને તેના વિયોગથી દુઃખી થાય છે. સગાં સંબંધીઓ–પુત્ર, સ્ત્રી વિગેરેનો સંબંધ પણ આ સ્થાને વિચારવા યોગ્ય છે અને તેવીજ રીતે દરેક વસ્તુઓનો સંબંધ પણ અવલોકન કરવા યોગ્ય છે. એ સંબંધની સ્થિતિ અને સુખ આપવાની અલ્પતા અથવા અભાવ ધ્યાનમાં લઈ તે સુખમાં મસ્ત ન બનતાં 'સ્વ' શું છે તે ઓળખવું એ સમતા પ્રાપ્તિનો રામબાણ ઉપાય છે. આ વિષયને અંગે આત્મશિક્ષા પણ અનેક પ્રકારની આપવામાં આવી છે.

૪. સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું ચોથું સાધન સ્વાર્થ પ્રાપ્ત કરવામાં રક્ત રહેવું એ છે. આ જીવ જ્યાં સુધી વસ્તુઓની વાસ્તવિક સ્થિતિ જાણતો નથી ત્યાં સુધી નકામો પ્રયાસ કરી સુખ નથી ત્યાંથી સુખ

તેમાં બતાવેલાં ભાવોનું પ્રથક્કરણ કરવું, પ્રથક્કરણ કરીને અરસ્પરસ તેનો સંબંધ લગાડવો અને તેનું રહસ્ય ન ઉખડી શકે તેવી રીતે સ્થાપન કરવું; તેવીજ રીતે જે શ્રવણ થાય, જે કાર્ય થાય, જે હીલચાલ થાય તેના સંબંધમાં બરાબર નિયમસર પ્રથક્કરણાદિ કરવામાં આવે અને આંતર તત્ત્વ સંબંધ વિગેરેને સ્થાપવામાં આવે તો જરૂર કૃતિ-વ્યવહારમાં બહોળો ફેરફાર થઈ જઈ આત્માનુભવ જાગૃત થાય; તેથી ભૂમિકાશુદ્ધિના પ્રબળ ઉપાય તરીકે સમતા અને તેનાં ચારે સાધનો ધારણ કરવાં અને તેમ કરવા માટે ખાસ કરીને આત્મ-નિરીક્ષણ વિચાર પૂર્વક નિયમસર દરેક વખતે યોગ્ય અવસર લઈ જરૂર કર્યા કરવું.

આ સમતા અધિકાર આખા ગ્રંથની કુંચી છે. આખા ગ્રંથનો વિસ્તાર સમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે તેનાં અનેક પ્રકારનાં સાધનો બતાવવામાં જ સમાઈ ગયો છે. આખી જીંદગીમાં અનુભવ કરી ઉત્તરાવસ્થામાં મુનિસુંદરસૂરિએ આ ગ્રંથ લખ્યો હોય એમ આ અધિ-કારના પ્રત્યેક શ્લોકમાંથી ધ્વનિ સ્ફુરે છે. એનો દરેક શ્લોક બહુ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. આ આખા અધિકારમાં એક જાતની સમતા રેલછેલ થયેલી જણાય છે. સૂરિમહારાજનો આ ઉચ્ચ આશય લક્ષ્યમાં રાખી તેનાપર ઘટતું વિવેચન કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. સમતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વ પ્રકારની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો એ આ ગ્રંથ વાંચવાનું અદ્વિતીય પરિણામ હોવું જોઇએ. 'સમતા' આખા ગ્રંથનું રહસ્ય છે તેની સ્પષ્ટતા છેલા અધિકારથી થશે. એ 'સામ્ય-સર્વસ્વ' અધિકાર ગ્રંથને પૂર્ણ કરીને બતાવે છે કે ગ્રંથની આદિ અને અંતનો એકજ વિષય છે. તેની પુષ્ટિમાં વચ્ચે બીજા અધિકારો લખ્યા છે, પરંતુ સાધ્ય ખાસ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવ્યું છે. આ વિષયમાં જો કાંઇપણ પ્રેમ લાગ્યો હોય, જો ભવવાસના જરા પણ ઊઠી હોય અથવા ઊઠાવવા યોગ્ય છે એમ લાગ્યું હોય તો હવે પછીના અધિ-કારોમાં દરેક સુજ્ઞ વાંચનારે પ્રવેશ કરવો એટલી પ્રાર્થના છે.

इति सविवरणः समतानामा प्रथमोधिकारः

જાઇ જાય તેવું છે. સત્તાગત અનંત જ્ઞાનવાળા જીવની આ દયાપાત્ર સ્થિતિ તરફ ધ્યાન રાખી તેને જાગૃત કરવા માટે 'વિદ્વાન્'ના ઉપનામથી સંબોધીને કહે છે કે હે ભાઈ! દરિયામાં ડૂબતા માણસને લાકડું કે એવો કોઈ હલકો પદાર્થ આલંબન તરીકે જરૂરનો છે, કે જેથી તે તરી શકે; પણ તેને બદલે પથ્થર કેડે બાંધ્યો હોય તો તે દરિયામાં ડૂબતો જ જાયછે. ભવ (સંસાર) સમુદ્ર છે, અને તેમાં સ્ત્રી આ જીવને ગળે બાંધેલી શિલારૂપ થઈને ડુબાડે છે. એક ભવમાં-એક વખતના સંબંધમાત્રમાં જ તે એટલો કર્મબંધ કરાવે છે કે અનંત ભવ સુધી રઝળવું પડે. આવી જ રીતે વૈરાગ્ય શતકકાર પણ કહે છેઃ–

मा जाणसि जीव तुमं पुत्तकलत्ताई मज्झ सुहहेऊ ।
निउणं बंधणमेयं, संसारे संसरंताणं ॥

'હે જીવ! પુત્ર, સ્ત્રી વિગેરે મારે સુખનું કારણ છે એમ તું જાણીશ નહિ; કારણ કે સંસારમાં ભ્રમણ કરતા એવા આ જીવને એ પુત્ર અને સ્ત્રી વિગેરે ઉલટાં દ્રઢ બંધન છે.' મોહનું આવું સ્વરૂપ જાણી જેમ બને તેમ મોહ ઓછો કરવો અને સંસારપર ઉદાસીન ભાવ રાખવો એ અત્ર ઉપદેશ છે. શૃંગારના વિષયમાં ગળે આલિંગન કે બંધન કરવું એ ઉત્કૃષ્ટ રસ શૃંગારના કવિઓ ગણે છે, એ વાસ્તવિક રીતે શું છે એનો ખરો ખ્યાલ કવિએ અત્ર આપ્યો છે. હીનોપમા ન થઈ જાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખી યથાસ્થિત સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. ૩૫.

સ્ત્રીઓમાં રહેલી અરમણીયતા.

चर्मास्थिमज्जांत्रवसास्रमांसामेध्याद्यशुच्यस्थिरपुद्गलानाम् ।
स्त्रीदेहपिंडाकृतिसंस्थितेषु, स्कंधेषु किं पश्यसि रम्यमात्मन् ॥ २ ॥

"સ્ત્રીના શરીરપિંડની આકૃતિમાં રહેલાં ચામડી, હાડકાં, ચરબી, "આંતરડાં, મેદ, લોહી (રૂધિર), માંસ, વિષ્ટા વિગેરે અપવિત્ર "અને અસ્થિર પુદ્ગલોના સમૂહમાં હે આત્મન્! તું સુંદર શું જુએ છે?" ૨ ઉદ્દવજ્ર.

વિશેષ વિવેચન બીજી અને ત્રીજી ગાથાનું એક સાથે નીચે કરવામાં આવ્યું છે. ૩૬.

સ્ત્રીમોહથી આ ભવ પરભવમાં થતાં દુઃખોનું દર્શન.

अमेध्यमांसास्रवसात्मकानि, नारीशरीराणि निषेवमाणाः ।
इहाप्यपत्यद्रविणादिचिन्तातापान् परत्रेयति[1] दुर्गतीश्च ॥ ४ ॥

"વિષ્ટા, માંસ, રૂધિર અને ચરબી વિગેરેથી ભરેલાં સ્ત્રીઓનાં "શરીરને સેવનારા પ્રાણીઓ આ ભવમાં પણ પુત્ર અને પૈસા વિગે- "રેની ચિન્તાનો તાપ પામે છે અને પરભવે દુર્ગતિમાં જાય છે." ૪.

ઉપજાતિ

વિવેચન-ઉપર જણાવ્યું તેમ સ્ત્રીઓનું શરીર અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલું છે તેથી સેવવા યોગ્ય નથી, છતાં પણ કામાંધ જીવો તેને સેવે છે ત્યારે પછી બહુ દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. છોકરો વહેલો થાય તો તેથી અથવા બીજા પ્રકારે પણ સંતતિ થવાથી પણ પુત્રલાલનપાલનની અનેક ચિંતા થાય છે અને પૈસા પણ તેને ખાતર તેમજ સ્ત્રીઓની ખાતર બહુ પેદા કરવા પડે છે. પોતાનું પેટ ભરવા ઉપરાંત બીજાઓનાં પેટ ભરવાં પડે છે અને પાછળ વારસો મૂકી જવા માટે પણ એકઠું કરવું પડે છે, જાળવવું પડે છે અને આવી રીતે આખો ભવ તે ઉપાધિમાં પૂરો થાય છે. (પુત્ર અને ધનની શું સ્થિતિ છે તે માટે જુઓ ત્રીજો અને ચોથો અધિકાર.) એક સ્ત્રીની ખાતર કેટલું થાય છે તે કપિલ કેવળીના દૃષ્ટાંતથી જણાય છે. કપિલ અભ્યાસાવસ્થામાં એક શેઠની મહેરથી કોઈ બાઈને ત્યાં જમતા હતા; ત્યાં તેની સાથે તેને આસક્તિ થઈ અને શરીરસંબંધ થતાં તેને ગર્ભ રહ્યો. પ્રસૂતિકર્મ માટે પૈસાની જરૂર પડી એટલે ત્યાંનો રાજા સવારના પ્રથમ જનાર બ્રાહ્મણને બે માસા સોનું આપતો હતો તેની પાસે જઈ સુવર્ણ મેળવવાનો વિચાર કર્યો. પછી પાછલી રાત્રિએ વહેલો ઊઠી રાજાના મહેલ તરફ જવા નીકળ્યો; ચોકીદારોએ તેને ચોર જાણીને પકડ્યો અને સવારના રાજા પાસે જ્યારે તેને ઊભો કર્યો ત્યારે તેણે પોતાની સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. તેના સત્યવાદીપણાથી રાજા ખુશી થયો અને કહ્યું કે ત્યારે જે ઇચ્છા હોય તે માગ. કપિલ તો રાજાની આજ્ઞાથી અશોક

[1] [illegible]

વિવેચન-આ પ્રાણી બહારના દેખાવમાત્રથી ફસાઈ જાય છે. કર્ત્તા કહે છે કે તને શરીરના જે ભાગ ઉપર મોહ થતો હોય તેની અંદર જરા ઊંડો ઉતર અને તેમાં શું છે તે વિચાર. જરા વિચાર કરીશ તો કદિ પણ મોહ થશે નહિ. રાવણ સરખા ભૂલ્યા તે આટલો વિચાર ન કરવાનું જ પરિણામ હતું અને નેમનાથ સંસાર છોડી ચાલ્યા ગયા તે એવો વિચાર કરવાનું જ પરિણામ હતું. તેને પ્રથમથી જ સમજાઇ ગયું હતું કે સ્રીસંબંધથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિ જરૂર વધશે. અનેક મહાત્માઓ સંસાર છોડી જંગલમાં ચાલ્યા જાય છે તે આ બંધન તોડવા માટેજ છે. સ્રીના રૂપમાં આસક્ત થયેલા મનુષ્યરૂપ અનેક પતંગીઆ બહારના મોહથી ફસાઈ સારાં કપડાં પહેરીને ચોળીતી થયેલી પરસ્રીરૂપ દિવાની ઝાળમાં પડે છે અને પછી શું થાય છે તે સર્વ સમજે છે. શૃંગારને પોષણ કરનારા કવિઓની કવિત્વશક્તિ ગમે તેટલી વખાણવા જેવી હોય, પણ તેઓની મનનશક્તિ આટલેથી જ અટકી છે. કોઇ આવા જ પ્રકારના હેતુથી શાંત રસને રસમાં ગણવાની તેમના તરફથી ના પાડવામાં આવી છે. કવિઓ પણ મનુષ્ય જ હતા અને મનુષ્યની નબળી બાજુમાં મોહ રહે છે, તેને વશ થઇ જવાથી મોહ તેઓના ઉપર પોતાની શક્તિ અજમાવે એ સ્વાભાવિક છે.

આ શ્લોકનો ભાવ વિચારવા જેવો છે. સંસારમાં ભમાડનાર કર્મો પૈકી મોહનીય કર્મ બહુ તીવ્ર છે, બળવાન છે અને સામે થવામાં જરા મુશ્કેલી પમાડે તેવું છે. ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચના કર્ત્તા સિદ્ધર્ષિ ગણિ તેમજ અન્ય મહાત્માઓ કર્મોની અંદર તેને રાજાની પદવી આપે છે, અને બીજાં કર્મોને તેના પ્રધાન, સિપાઈ તરીકે ઓળખાવે છે. ધર્મધનની હાનિ કરનાર મોહનીય કર્મના પ્રભાવથી ધર્મધનથી રહિત થઇ જઈ આ જીવ સંસારમાં રખડ્યા કરે છે. સંસાર ઓછો કરવા, ભવના ફેરા મટાડવા, સ્વસ્થાન પ્રાપ્ત કરવા અને નિરતિશય આનંદ મેળવવા સ્રીપરનો મમત્વ ઓછો કરવો એ અત્ર ઉપદેશ છે. સાંસારિક ભોગ ભોગવનારાઓએ તેને ત્યજતી વખત શાળિભદ્ર અને સ્થુલિભદ્રાદિનું ચરિત્ર વિચારવું. અને સંસારમાં ન પડ્યા હોય તેમણે પડ્યા અગાઉ નેમનાથ અને મલ્લીનાથાદિકનું ચરિત્ર વિચારવું. ૩૯.

"વ્યાસ, ચપળતા, માયા અને અસત્ય (અથવા માયામૃષાવાદ)થી
"ઠગનારી એવી સ્રીઓ પૂર્વ સંસ્કારના મોહથી નરકમાં જવા સારૂ જ
"ભોગવાય છે." ૭.　　　　　　　　　　　　ઉપજાતિ.

વિવેચન-સ્રીશરીરનું સ્વરૂપ ઉપર બહુ વિવેચનથી બતાવાઈ ગયું. આ શ્લોકમાં કહે છે કે સ્રી વિષ્ટાની કોથળી છે. "યકૃત, વિષ્ટા, શ્લેષ્મ, મજ્જા અને હાડકાથી ભરેલી, અને સ્નાયુઓથી વીંટી લીધેલી, બહારથી રમ્ય સ્રીઓ ચામડાની કોથળી છે." વૈદક શાસ્ત્ર પ્રમાણે તેનાં શરીરનાં અગ્યાર, બાર દ્વારો નિત્ય વહ્યાં કરે છે. ટીકાકાર વાત્સાયન શાસ્ત્રમાંથી શ્લોક ટાંકી બતાવે છે કે, 'સૂક્ષ્મ, મૃદુ, યોનિના મધ્ય ભાગમાં રહેનારા અને લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતાં કૃમીઓ સ્રીઓને ખરજ ઉત્પન્ન કરે છે' સ્રીશરીર અપવિત્ર છે એ આટલી હકીકતથી સમજાય તેવું છે. અત્ર લૌકિક શાસ્રોથી પણ તે અપવિત્ર છે એમ બતાવ્યું. વિચાર કરનારને તો શાસ્રની પણ અપેક્ષા રહેતી નથી, કારણ કે આ વાત વિચારમાત્રથી પણ સમજાય તેવી છે. શાસ્રમાં જોઈએ તો કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય યોગશાસ્રના ત્રીજા પ્રકાશમાં લખે છે કે, મુમુક્ષુ જીવ રાત્રે ઉંઘમાંથી જાગી જાય તો વિચાર કરે કે વિષ્ટા, મળ, મૂત્ર, શ્લેષ્મ, મજ્જા, સ્નાયુ અને અસ્થિની બનાવેલી, બહારથી સુંદર લાગતી સ્રીઓ ચામડાની કોથળી છે. કદાચ એ કોથળીમાં જે હોય તેને બહાર કાઢ્યું હોય એટલે કે કોથળી ઉલટાવી નાખી હોય તો તેનો ઈચ્છક પુરુષ શિયાળ અને ગીધથી તેનું રક્ષણ કરવા ઊભો રહે. (એટલે એ પદાર્થો તરફ પશુઓ ખેંચાઇ આવે એવા પદાર્થો છે.) સ્રીરૂપ શસ્રથી જ જ્યારે કામી જીતાઈ જાય છે ત્યારે કામદેવ શા માટે તદ્દન નામનું શસ્ર હાથમાં લેતો નથી, અર્થાત્ ગમે તેવા શસ્રથી પણ કામી જીતાઇ જશે; એને જીતવા માટે મોટાં શસ્રોની જરૂર પડશે નહિ.

સ્રીઓમાં ચાપલ્ય, માયા વગેરે દોષો સ્વાભાવિક હોય છે. નૈતિક શાસ્રમાં કહ્યું છે કે, 'અસત્ય, સાહસ, માયા, મૂર્ખાઈ, લોભીપણું, અપવિત્રપણું, નિર્દયપણું એટલા દોષો સ્રીઓમાં સ્વાભાવિક રીતે જ હોય છે.' આપણો અનુભવ છે કે જુના સંસારમાં અમદાવાદી કીનખાબ સારૂ

વિવેચન—આ શ્લોકનો ભાવાર્થ સમજી શકાય તેવો છે. ગુફા વગરની વાઘણની બીક વધારે રાખવાનું કારણ છે. ગુફામાં રહેતી હોય તો તેટલી જ જગોએ બીક રહે છે, નહિ તો આખા જંગલમાં બીક રહે છે. આવી રીતે સ્ત્રીની બીક આખા સંસારવનમાં રહે છે. બાકી અર્થ સમજી શકાય તેવો છે. ૪૨.

*　　*　　*　　*

*　　*　　*　　*

વિદ્વાન્ ગ્રંથકારે આ પ્રમાણે સ્ત્રીમમત્વદ્વાર પૂર્ણ કર્યું. સમતાના અધિકાર પછી તરત જ સ્ત્રીમમત્વદ્વાર લખવામાં ગંભીર આશય છે. સ્ત્રી એ સંસાર છે, એના મમત્વમાં ફસાવાથી સંસારની જેટલી વૃદ્ધિ થાય છે તેટલી બહુધા બીજા કોઈ કારણથી થતી નથી. સ્ત્રીઓ માટે ગ્રંથકારે આટલું બધું લખ્યું તેનો આશય એમ જણાય છે કે સર્વ પ્રકારના મોહ કરતાં સ્ત્રી તરફનો મોહ પ્રાણીને બહુ બંધનકર્તા થઈ પડે છે. જેમ પુરૂષોને સ્ત્રીઓ બંધનરૂપ છે તેમ જ સ્ત્રીઓને પુરૂષો બંધન રૂપ છે. આ અધિકારમાં બતાવેલી હકીકત સ્ત્રીઓએ પુરૂષોના સંબંધમાં તેમ જ સમજવી. વિશેષમાં એટલું પણ જણાય છે કે અગર્જો સ્ત્રીઓને મનોવિકાર વધારે હોય છે છતાં પણ પુરૂષ કરતાં ધારે તો સ્ત્રીઓ મનપર અંકુશ વધારે રાખી શકે. પુરૂષની લલચાવી સ્ત્રી લલચાશે નહિ, ત્યારે પુરૂષને પીગળી જતાં બહુ ઓછી વાર લાગશે. સ્ત્રીશરીરબંધારણ વિગેરે કેટલાંક કારણો એવાં છે પણ અત્ર તે પ્રસ્તુત નથી. આ આઠ ગાથામાં સ્ત્રીના શરીરની અશુચિ તરફ ગ્રંથકારે બહુ ધ્યાન ખેંચ્યું છે; આ ઉપરાંત એક હકીકત એ છે કે પ્રેમ સ્વાભાવિક અને વિષયજન્ય એમ બે પ્રકારના હોય છે. વિષયજન્ય પ્રેમ યુવાવસ્થામાં બળવાન્ હોય છે. આવો પ્રેમ જ બહુધા દુનિયામાં દેખાય છે, પણ તેથી કેટલે દરજ્જે લેવાઈ જવું એ વિચારવા યોગ્ય સવાલ છે. સુરીકાંતા, નયનાવળી વિગેરેના પ્રેમ અને સ્વાર્થ તથા મનોવિકારતૃપ્તિ સ્ત્રીઓની કાળી બાજુ બતાવે છે. દુનિયાનો અનુભવી માણસ જોઈ શકશે કે પ્રેમની પરિસીમા ક્યાં ક્યાં દોરાય છે અને સ્વાર્થસંઘટ્ટન થતાં કેવા દૂર બેસી જવાય છે. સ્ત્રીસંબંધથી અથવા તન્નિમિત્તે ઘણાં ખૂન અને ફોજદારી કેસો બને છે. આવી રીતે સ્ત્રીસંબંધથી અનંત સંસાર વધે છે એ નિઃસંદેહ છે.

વાની મતલબ નથી. રામ અને અભયકુમાર જેવા પણ છે,[૧] પણ પોતાનો પુત્ર કેવો નીવડશે તે વીમો છે અને તે વીમાની ખાતર પોતાનું આત્મસાધન ન કરવું એ અનુચિત છે. આ ત્રણ કારણથી અપત્યસ્નેહબદ્ધ થવું નહિ. બીજા કાવ્યને છેડે થયેલી શંકાનું અત્ર નિવારણ થઈ જાય છે. ૪૬.

* * * * *

* * * * *

આવી રીતે ત્રીજું અપત્ય મમત્વ મોચન દ્વાર પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. પુત્રપ્રાપ્તિથી અતિ હર્ષ માનવો નહિ, પુત્રમરણથી દિલગીર થવું નહિ અને પુત્રપુત્ર્યાદિના બંધનથી સંસાર વધારવો નહિ એ મુખ્ય ઉપદેશ છે. આ સંબંધમાં વધારે અગત્યની બાબત એ છે કે પુત્ર ન હોય તો દુર્ધ્યાન કરવું નહિ. પુત્રપુત્રી હોય તો તેને કાઢી મૂકાતાં નથી પણ ન હોય તેણે સંતોષ રાખવો જોઇએ. તેઓએ માનવું કે દુનિયાની મોટી જંજાળથી તેઓ મુક્ત છે અને આત્મસાધન, ધર્મકાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય અને દેશસેવામાં જીવનઅર્પણ કરતાં તેઓને કશી અડચણ નથી. અત્યંત દિલગીરી સાથે લખવું પડે છે કે મનુષ્યવ્યવહારમાં આથી તદ્દન વિરૂદ્ધ દેખાવ નજરે પડે છે. ખસુસ કરીને કેળવણીથી બેનસીબ રહેલા માણસો શાસ્ત્ર અને સંપ્રદાય વિરૂદ્ધ આચરણ પુત્રપ્રાપ્તિ સારૂ કરે છે. જાણે કે પુત્રથી જ મોક્ષ હોય તેમ માની લૌકિક મિથ્યાત્વરૂપ માનતા માને છે, દીવા પરણાવે છે અને આખો દિવસ દુર્ધ્યાન કર્યા કરે છે; આટલુંજ નહિ પણ કેટલાએક મૂર્ખાનંદો તો તેને માટે એક છતાં બીજી સ્ત્રી પણ પરણે છે. આને બદલે તો ભાઈનો અથવા સગોત્રનો કે બીજો ચાલાક પુત્ર દત્તક કરી લેવો તે પણ અમુક અંશે સારું છે, કારણ કે તેથી પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા પૂર્ણ થાય છે અને પોતાની સ્ત્રીને અન્યાય થતો નથી. બાકી એક સ્ત્રીની હયાતીમાં બીજી સ્ત્રી કરવામાં તો અભણ સ્ત્રીઓ પોતાનો હક સ્થાપન કરી શકતી નથી તેથી તેના ભર્તારો તેની નબળાઇનો ગેરલાભ લે છે, પણ આવું સ્વાર્થી-

૧ આવા પુત્રો થોડા હોય છે, તેથી જ ગ્રંથકર્તા 'સંદેહ' શબ્દ મૂકે છે; જ્યારે પ્રથમની બે બાબતમાં નિશ્ચય બતાવે છે.

अथ चतुर्थो धनममत्व-मोचनाधिकारः

આ પ્રાણીને મોહ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે. અનેક પ્રકારના મોહમાં પૈસા અને સ્રીપુત્રનો મોહ વિશેષ હેરાનગતિ કરે છે. સ્રીપુત્રના મોહ સંબંધી વિવેચન થઈ ગયું. હવે તેનાથી જરા પણ ન ઉતરે તેવો બલકે તેથી પણ વધારે રખડાવનાર ધનનો મોહ કેવો છે, કોને થાય છે, શા માટે થાય છે, તેનો પ્રતિકાર શો, વિગેરે સ્વરૂપયુક્ત ચોથો અધિકાર બતાવે છે.

પૈસા પાપના હેતુભૂત છે.

याः सुखोपकृतिकृत्त्वाधिया त्वं, मेलयन्नसि रमा ममताभाक् ।
पाप्मनोऽधिकरणत्वत एता, हेतवो ददति संसृतिपातम् ॥ १ ॥

"લક્ષ્મીની લાલચમાં લેવાયેલો તું (સ્વ) સુખ અને ઉપકારની "બુદ્ધિથી જે લક્ષ્મી મેળવે છે તે અધિકરણ હોવાથી પાપની જ હેતુ"ભૂત છે અને સંસારભ્રમણને આપનારી છે." ૧.

સ્વાગતાવૃત્ત.

વિવેચન–ધન મેળવતી વખતે પોતાને સુખ મેળવવાની અને સ્વજન કુટુંબ મિત્રાદિપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિ હોય છે. (ગ્રંથકર્ત્તા બહુ સારો ભાવ લઈને આ લખે છે, પરંતુ સત્ય હકીકત જોઈએ તો આવી બુદ્ધિ પણ બહુ થોડાને હોય છે. ઘણા લક્ષ્મીવાનો તો પોતે સુખ ભોગવતા નથી, દાન દેતા નથી, માત્ર લક્ષ્મીની તીજોરી

વિચાર તદ્દન ખોટો છે, અને શાસ્ત્રકાર એવા નિમિત્તથી ધન મેળવવાની ચોખખી ના પાડે છે. મહા આરંભ કર્માદાન અને ક્ષુદ્ર વ્યાપાર કરી તેનાથી જે ધન મળશે તેનો ધર્મમાર્ગે ખર્ચ કરશું એવો કેટલાક પ્રાણીઓ વિચાર કરે છે, તે જૈનશાસ્ત્રનું રહસ્ય સમજનારને તદ્દન વિપરીત લાગે છે. આ શ્લોકનો ખાસ ઉદ્દેશ દ્રવ્યસ્તવની અપેક્ષાએ ભાવસ્તવની મુખ્યતા કેટલી છે તે બતાવવાનો છે, અને આ ઉપદેશ શ્રાવકોને ઉદ્દેશીને લખાયલો છે. દ્રવ્યસ્તવ સાધવા ધનોપાર્જન કરી સંસારમાં પડ્યા રહેવાનો અથવા ભાવસ્તવ ન આદરવાનો વિચાર કરનારાઓને મહાનિશીથ સૂત્રમાં બતાવેલા વિચારો અનુસારે આ શ્લોક લખાયલો છે એમ એક વિદ્વાન્ મુનિમહારાજ આ પ્રસંગ માટે જણાવે છે. આ શ્લોક સાથે નીચેનો શ્લોક વાંચવો અને શ્લોકમાં આવેલ અનિશુદ્ધ શબ્દપર અને ગ્રંથકર્ત્તાની અપેક્ષાપર ખાસ ધ્યાન આપવું. ૫૦.

ધનનો વ્યય ક્યાં કરવો?

क्षेत्रवास्तु ...... र्गिनैः सानीधिभिस्तनुभाजाम् ।
क्लेशपापनरकाभ्यधिकः स्यात्को गुणो न यदि धर्मनियोगः ॥ ५ ॥

"મળેલાં અથવા મેળવેલાં ક્ષેત્ર, વસ્તુઓ (ઘર વિગેરે), ધન, "ધાન્ય, ગાય, ઘોડા અને ભંડારોનો ઉપયોગ જો ધર્મનિમિત્તે ન થાય "તો તેથી કલેશ (દુઃખ), પાપ અને નરકથી બીજો શો વધારે "ગુણ થાય?" ૫. સ્વાગતાવૃત્ત.

ભાવાર્થ-ઘણા પુણ્યવાન્ જીવોને પૈસા મળે છે ત્યારે વધારે મેળવવા અને મળેલાનું રક્ષણ કરવા શ્રમ કરે છે અને અનેક આશ્રવો સેવે છે. દ્રવ્યવડે કુટુંબમાં કંકાસ થાય તેથી દુર્ધ્યાન થાય છે અને દુર્ધ્યાનવડે દુર્ગતિ થાય છે ત્યારે ધનનો લાભ શો? સાત ક્ષેત્ર, ગરીબ બંધુઓને આશ્રય, સ્ત્રીકેળવણી, ઊંચી કેળવણી, ધાર્મિક કેળવણી કે સંસ્કૃત કેળવણીને ઉત્તેજન, નિરવદ્ય ઔષધશાળાઓ, સ્કૂલ, બોર્ડીંગ અને અનાથાલય વગેરે ખરેખરી charity (ચેરીટી)ના ખાતાઓમાં જો દ્રવ્યનો વ્યય થાય તો જ તેનો સદુપયોગ થયો કહેવાય. બાકી પૈસાના પૂજારી થવું અને તેના ફરતી ચોકી કર્યા કરવી

"આરંભના પાપથી ભારે થયેલો પ્રાણી જે ધનને લીધે સંસાર-
"સમુદ્રમાં ડૂબે છે, જે ધનનાં પરિગ્રહથી રાજા વિગેરે પુરુષો છિદ્ર
"જોઈને દુઃખ દેવાને ઇચ્છે છે, અનેક ચિંતામાં આકુળવ્યાકુળ
"રાખીને જે પૈસા ધર્મકાર્ય કરવાનું તો યાદ આવવા દેતાજ નથી,
"અને ઘણે ભાગે જે પારકાનાજ ઉપભોગમાં આવે તેવા એ પૈસાના
"મોટા સંગ્રહને હે પંડિતો! તમે તજી દો." ૬.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

વિશેષાર્થ—સંસાર દરિયો છે, ભારે વહાણ જેમ દરિયામાં ડૂબી જાય છે તેમ પાપથી ભારે થયેલો જીવ સંસારસમુદ્રમાં ડૂબીજાય છે. પૈસા કમાવામાં, તેનું રક્ષણ કરવામાં અને અકાર્યમાં વ્યય કરવામાં અનેક આરંભ કરવા પડે છે, આરંભથી પાપ થાય છે અને પાપથી આત્મા ભારે થાય છે, માટે પૈસા સંસારભ્રમણનો જ હેતુ છે.

રાજાઓ અગાઉના વખતમાં પૈસા ખુંચવી લેતા હતા અને તેમ કરવા સારૂ દ્રવ્યવાનનાં છિદ્ર જોયા કરતા હતા. આવા ભયમાં ગૃહસ્થોને હમેશાં રહેવું પડતું અને તેટલા સારૂ પૈસા હોય તો પણ ગરીબાઈનો દેખાવ કરવો પડતો હતો. અત્યારે પણ ચોર, લુચ્ચાઓ અને સોનેરી ટોળીવાળાથી પૈસાદારોને ડરવાનું રહે છે.

પૈસાના વિચારમાં આ પ્રાણી એટલોબધો લુબ્ધ થઈ જાય છે કે પોતાના પુત્રધર્મ, પિતૃધર્મ, પતિધર્મ, ભક્તધર્મ વિગેરે ધર્મો તદ્દન ભૂલી જાય છે. પૈસાના વિચારમાં જ તેને મજા આવે છે. પૈસા કેમ રળવા, કેમ વધારવા, કેમ ખરચવા વિગેરે વિગેરે બાબતો તેના મનપર એટલી બેસી જાય છે કે તે પોતાનો સર્વ ધર્મ ત્યજી દે છે; તેને ધર્મનું નામ પણ યાદ આવતું નથી.

ધન તજી દેવાનાં ત્રણ કારણો કહ્યાં. પરભવમાં દુર્ગતિ, આ ભવમાં ચાલુ ભય અને ધર્મવિમુખતા. તે કરતાં પણ ચોથું કારણ વધારે મજબૂત છે, તે એ છે કે પેદા કરેલા પૈસા ઘણે ભાગે બીજાનાજ ઉપભોગમાં આવે છે. પૈસા પેદા કરનારા તો આખી જીંદગી વેઠ કરે છે, મોટો વારસો મૂકી જનારા પોતે સુખ ભોગવતા નથી, છોકરા હોય છે તો તે સુખ ભોગવે છે નહિ તો બીજા માલેક થાય છે. ખાસ કરીને કૃપણનું તમજ થાય છે. નીતિશાસ્ત્રમાં કહે છે કે-

નાશ થતાં અનેક દુઃખપરંપરા થાય છે અને પરભવમાં હીનગતિ થાય છે. હવે ત્યારે કરવું શું? કરવાનું એજ છે કે પ્રાપ્ત થયેલ પૈસાનો શુભ રસ્તે વ્યય કરવો. દ્રવ્ય વાપરવાના અનેક રસ્તા છે. જિનબિંબસ્થાપન, જિનદેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર, પુસ્તકો લખાવવાં, છપાવવાં, તેમનું રક્ષણ કરવું અને પુસ્તકભંડારો કરવા, લાઇબ્રેરી કરવી તથા કેળવણીનો પ્રસાર કરવો, સાધુસાધ્વીઓ, સ્વામીભાઇઓ અને બહેનોનો ઉત્કર્ષ કરવો, અનાથનું પ્રતિપાલન કરવું અને શાસનની શોભા વધારવી; આવાં આવાં અનેક ઉપયોગી સ્થાનો છે, તેમાં જે જે સ્થાનકે આવશ્યકતા લાગતી હોય અને જે સ્થાનકે વ્યય કરવો સમજુને ડહાપણ ભરેલો લાગતો હોય તે સ્થાનકે વ્યય કરવો. દ્રવ્યવ્યય કરવામાં લોકોની આધુનિક સ્થિતિ અને જરૂરીઆતપર ખાસ ધ્યાન આપવું. જો આવી ઉત્તમ ભાવનાથી દ્રવ્યવ્યય કરવામાં આવે તો સંસારદુઃખથી છુટવાનું જલદી બને તેમ છે. શાસ્ત્રકારનું ખાસ ફરમાન છે કે સાત ક્ષેત્રમાં ધનનો વ્યય કરવો, તેમાં પણ જે ક્ષેત્ર સીદાતું હોય તે તરફ પ્રથમ ધ્યાન આપવું. જમણવાર કરવાની આ જમાનામાં ઘણા માણસો સમજીને–વિચારીને ના પાડે છે. તેઓને લાડવા કડવા લાગતા નથી, પરંતુ તેઓ સમજે છે કે જમણવાર કરતાં શ્રાવકોની સ્થિતિ સુધારવાની, તેઓને ઉદ્યમે ચઢાવવાની અને અભણને ભણાવવાનાં સાધનો યોજી જૈન પ્રજાને બીજી પ્રજાઓની સપાટીપર મૂકવાની પ્રથમ જરૂરીઆત છે; તેવીજ રીતે દેરાસર વધારવા કરતાં તેમની પૂજા કરનારાઓને વધારવાની અને જે દેરાસરો છે તેમને જાળવનારા ઉત્પન્ન કરવાની વધારે જરૂરીઆત છે. આ વિચાર સશાસ્ત્ર છે એમ તને જણાય તો તારે તે આદરવો. ફક્ત લોકપ્રવાહથી ખેંચાઇ જવું નહિ. જ્યારે આવી રીતે વિચાર કરીને ધનનો વ્યય કરવામાં આવશે ત્યારે બેવડો લાભ થશે.

કેળવાયલા તથા બીન કેળવાયલા બંધુઓ પૈકી જેમણે શાસ્ત્રિય તત્ત્વજ્ઞાન કાંઇપણ સંપાદન કર્યું હશે તેઓને સહજ માલુમ પડશે કે સાતક્ષેત્ર એ ધર્મનો ઊંડો અને મજબૂત પાયો છે. તેમાં પૈસાનો ગમે તેમ વ્યય કરવો તે જેમ ગેરવાજબી છે તેમજ તેમાંનાં કોઇ પણ ક્ષેત્ર તરફ અને ખાસ કરીને સીદાતાં ક્ષેત્ર તરફ ધ્યાન ન અપાય તે પણ ગેરવાજબી છે. સાત ક્ષેત્રમાં આપણી મહાન્ સંસ્થા

ધન ઉપરનો સ્નેહ વધારે સખ્ત છે કે સ્ત્રી ઉપરનો વધારે સખ્ત છે, તે કહેવું મુશ્કેલ છે. સ્ત્રી ઉપરનો સ્નેહ મોટી ઉમરે શરૂ થઇ થોડા વર્ષમાં ઓછો થઇ જાય છે; પણ જેટલો વખત રહે છે, તેટલો વખત તેનો રસ (intensity) બહુધા વધારે હોય છે. દ્રવ્યપરનો મોહ દરરોજ વધતો જાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે અને જીંદગીને છેડે પણ છૂટતો નથી. અમુક વ્યક્તિને માટે કયો મોહ વધારે છે તે કહી શકાય, પણ સામાન્ય રીતે મારું પોતાનું તો માનવું એવું છે કે દ્રવ્યપરનો મોહ કદાચ સ્ત્રીમોહથી ચઢિયાતો હોય કે ન હોય, પણ તેથી ઉતરે તેવો તો નથી જ.

કોઇ પણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રાણીને અમુક ઇરાદો હોય છે, પણ ધનપ્રાપ્તિમાં તો કાંઇ પણ ઇરાદા વગર માત્ર પૈસાની ખાતર જ પૈસા મેળવવા યત્ન કરવામાં આવે છે. પુત્રને મ્હોટો વારસો આપવાનું પણ બ્હાનુ જ છે. આ દલીલના પુરાવામાં બે હકીકત લેવાની છે. એક તો વગર પુત્રના અને પુત્ર થવાની આશા વગરના માણસો પણ એટલીજ ખંતથી પૈસા પ્રાપ્ત કરે છે, અને પાસેના પૈસાનો શુભ માર્ગે પણ વ્યય કરતા નથી; અને બીજી એ કે જો આવતા ભવ માટે પૈસા રોકાઈ શકાતા હોય (investing of money) તો કોઇ પણ માણસ પુત્રને વારસો આપવાની દરકાર કરે તેમ નથી. વળી બીજું એ પણ જાણવા યોગ્ય છે કે દરેક કાર્યમાં અમુક હદ હોય છે એટલે કે અમુક વખત પછી અને અમુક પ્રાપ્તિ થયા પછી તે કાર્ય પૂરું થયું ગણાય. પૈસાની બાબતમાં આ નિયમ પણ જૂઠો પડે છે. હજાર મળે લાખની અને લાખ મળે કરોડની ઉત્તરોત્તર ઇચ્છા વધતીજ જાય છે. વધતી ઇચ્છા અનુસાર કાર્યધુરામાં જોડાઈ જીવન પૂર્ણ થાય છે, પણ પૈસા કમાવાનું કાર્ય કદી પણ પૂરું થતું નથી. કોઇ પણ કામ કરવાનો અમુક હેતુ હોય છે અને અમુક સાધ્ય હોય છે. પ્રયોજન અને સાધ્ય વગર તો સાધારણ અક્કલવાળો માણસ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, ત્યારે ધન પ્રાપ્ત કરવાનો હેતુ અને સાધ્ય શું? જરા વિચારો, અનાદિ પદ્ધતિથી તણાઇ ન જાઓ. ધન ખાતર ધન મેળવવામાં ઉધુક્ત ન થાઓ, પણ જરા આગળ પાછળ નજર કરો. તમે ડાહ્યા માણસ છો. તમારે પગલે અનેક

સેવા કરે છે અને હસ્તીઓના સંઘટ્ટથી અપ્રવેશ્ય સંગ્રામમાં જઇ પ્રાણ આપે છે. આ સર્વ લોભનું ચેષ્ટિત છે.'

સુખ ક્યાં છે? પૈસાદારોની હવેલીમાં, રાજાના મહેલમાં, ચક્રવર્તીના આવાસમાં, ઇંદ્રના ઇંદ્રાસનમાં કે બે ઘોડાની ગાડીમાં? વિચારીને જવાબ દેવો એ શરત છે. જરા જુઓ. બહારના આડંબરમાં સુખ નથી. સુખી લાગતાં માણસોનાં હૃદય સળગી જતાં હોય છે, ઘરમાં અનેક ખટપટ હોય છે અને મનમાં તો યુદ્ધ ચાલ્યાજ કરે છે. સુખ સંતોષમાં જ છે, ચાલુ સ્થિતિને તાબે થવામાં જ છે. ધન અસ્થિર છે, કોઈનું થયું નથી અને કોઈનું થવાનું નથી. પ્રાયે વિદ્યા અને ધનને વેર છે. જ્ઞાન વગર સુખ નથી, અને પૈસાદારને સુખી માનવા, એના જેવી બીજી મૂઢતા નથી.

અનેક દોષોથી ભરપૂર-ધવળ શેઠ, મમ્મણ શેઠ, સુભૂમ ચક્રી વિગેરેને નરકમાં નાખનાર, એકાંત ઉપાધિથી ભરપૂર, મનની અશાંતિનું પ્રબળ સાધન, અનેક દુઃખનો વરસાદ વરસાવનાર, વિદ્વાનોથી અંધનું ઉપનામ મેળવનાર લક્ષ્મીનું સુખ ભોગવનાર ધનિકોને તે સુખ મુબારક હો! ચાલુ જમાનાના વિચિત્ર રંગથી ભરપૂર જીન્દગીમાં અને ખાસ કરીને સખ્ત પ્રવૃત્તિનાં મધ્ય બિંદુ ગણાતાં મોટાં શહેરોના સુખી દેખાતાં લોકોને જોઈ જરાપણ મુઝાવું નહિ; જરાપણ અફસોસ કરવો નહિ, તેઓને સુખી માનવા નહિ; કારણ કે તેઓના ખાસ નજીકના સંબંધમાં ગયેલાઓ જાણે છે કે તેઓ સુખી નથી. આપણું સુખ આપણી સાથે જ છે અને આપણે તો પરમાનંદપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છામાં ચાલુ સ્થિતિને તાબે થઈ, શુદ્ધ વૃત્તિએ રહી, ધર્મમય જીવન કરવાનો ઉદ્દેશ રાખી, ઉચ્ચતર અને વિશુદ્ધતર જીવન ગાળવાનો આશય, ઉદ્દેશ અને ઇચ્છા રાખવી. મનુષ્યજીવનનો ઊંચો હેતુ પાર પાડવા સારુ મનપર અંકુશ રાખવાની અને લોભનો ત્યાગ કરવાની બહુ જરુર છે.

इति सविवरणो धनममत्वमोचननामा चतुर्थोऽधिकारः

ગાગરે અને પકડી રાખ્યો છે. વાસ્તવિક શું છે? ગાગરને પોતે પકડી રાખી છે, અને જેવો મદારી એક ચાબખો મારે છે કે હાથ છૂટી જાય છે. તેવી જ રીતે આ જીવ માને છે કે મને શરીરે પકડી રાખ્યો છે, સ્ત્રીપુત્રે પકડી રાખ્યો છે. વસ્તુતઃ તો વાંદરાની પેઠે પોતે જ તેઓને મૂકતો નથી. મમત્વ છોડવો હોય તો જરા પણ મુશ્કેલી નથી માટે વિચાર કરો; નહિ તો જ્યારે કાળરૂપ મદારી આવી સપાટો લગાવશે ત્યારે તો પોતાની મેળે જ શરીરનો એકદમ ત્યાગ કરવો પડશે. ૫૫.

શરીરસાધનથી કરવા યોગ્ય કર્તવ્ય તરફ પ્રેરણા.

चेद्वाञ्छसीदमवितुं परलोकदुःख-
भीत्या तनो न कुरुषे किमु पुण्यमेव ।
शक्यं न रक्षितुमिदं हि च दुःखभीतिः,
पुण्यं विना क्षयमुपैति न वज्रिणोऽपि ॥ ३ ॥

"જો તું તારા શરીરને પરલોકમાં થનારાં દુઃખના ભયથી બચા-
"વવા ઇચ્છતો હોય તો પુણ્ય જ શામાટે કરતો નથી? આ શરીર
"(કોઈવડે પણ) પોષો શકાય તેવું નથી; ઇંદ્ર જેવાને પણ પુણ્ય
"વગર દુઃખની બીક નાશ પામતી નથી." ૩.　　　　વસંતતિલકા.

ભાવાર્થ—હે ભાઈ! તને કદાચ એમ ભય લાગતો હોય કે, આ શરીરને અહીં મૂકીને પરલોકમાં જશું ત્યારે બહુ દુઃખ ભોગવવાં પડશે અને તેથી અહીં જ વધારે જીવી લેવું સારું છે; આવા વિચારથી તું રાત્રિભોજન, કંદમૂળ, અભક્ષ્ય, અનંતકાય વિગેરેનું ભક્ષણ કરતો હો અને શરીરને પોષતો હો તો તેમાં તારી ભૂલ થાય છે. વધારે ઉત્તમ રસ્તો એ છે કે તારે ખૂબ પુણ્ય કરવું. આથી તારું શરીર આ ભવમાં સારું રહેશે અને તને પરભવ સંબંધી ભય નહિ રહે. હાલ તને જે સ્થિતિહીનતા લાગે છે તે પુણ્ય ઓછું હોવાને લીધે જ છે, અને તે જ કારણથી ઇંદ્ર અને ચક્રવર્તીઓ પણ અહીંકમાં રહ્યા કરે છે. શરીરપ્રાપ્તિનો હેતુ શો અને તે હેતુ સૌથી સારી રીતે કેવી રીતે પાર પડે તે વિચારવાની બહુ જરૂર છે.

૧ કોઈ પ્રતમાં અત્ર न છે અને ચતુર્થ પંક્તિમાં च છે, તેનો ભાવ પણ તે જ રહે છે.

જણાયા વગર રહેતી નથી. શરીર થોડા વખતમાં જર્જરીભૂત થઈ જાય છે. પરલોકમાં પુણ્ય વગર શા હાલ થાય તે તો પ્રસિદ્ધ જ છે. બંને શ્લોકનો ઉદ્દેશ એ છે કે હે ભાઈઓ! પરલોકમાં સુખ પામવાની મરજી હોય અને આ ભવમાં શરીરને સામાન્ય રીતે સારી અવસ્થામાં રાખવું હોય તો તેને બહુ પંપાળવું નહિ.

ધર્મના સાધન તરીકે શરીર ઉપયોગી છે તેથી તેને વિસારી પણ મૂકવું નહિ. વિચાર કરીને મધ્ય રસ્તો પકડવો એ ઉચિત છે.

અગ્નિ જ્યારે લોહના સંબંધમાં આવે છે ત્યારે મોટા મોટા ઘણ તેનાપર પડે છે; પણ જ્યારે લોઢામાંથી નીકળી જાય છે ત્યારે બધી પીડા મટી જાય છે. આત્મા અગ્નિ જેવો છે. શરીરરૂપ લોહના સંબંધથી રોગ, દુઃખ વિગેરે ખમે છે, પણ જ્યારે તેની સાથેનો સંબંધ છોડશે કે તેનાં દુઃખો નાશ પામી જશે. આ જીવ જેને પોતાનો આશ્રય માને છે તે શરીરજ આશ્રિતને દુઃખ આપે છે એ બહુ દુઃખકારક બીના છે; તેથી હવે તો એવું કામ કરવું જોઈએ કે કોઈ પણ પ્રકારના વિચારને અયોગ્ય[1] એવા એ નાલાયક શરીરનો આશ્રય જ કરવો પડે નહિ. શરીરપર મમત્વ ઓછો કરવા આ ઉપમા બહુ ઘટતી છે; આ ઉપરાંત નીચેનો શ્લોક પણ વિચારવા જેવો છે. ૫૭.

જીવ અને સૂરિ વચ્ચે થયેલી વાતચીત.

दुष्टः कर्मविपाकभूपतिवशः कायाह्वयः कर्मकृत्,
बद्ध्वा कर्मगुणैर्हृषीकचषकैः पीतप्रमादासवम् ।
कृत्वा नारकचारकापदुचितं त्वां प्राप्य चाशु च्छलं
गन्तेति स्वहिताय संयमभरं तं वाहयाल्पं ददत् ॥ ५ ॥

"શરીર નામનો નોકર કર્મવિપાક રાજાનો દુષ્ટ સેવક છે, તે "તને કર્મરૂપી દોરડાંએ બાંધીને ઇંદ્રિયોરૂપી દારુ પાવાનાં પાત્રોવડે "તને પ્રમાદરૂપ મદિરા પાશે આવી રીતે તને નારકીનાં દુઃખ ખમ"વાને યોગ્ય કરીને પછી કાંઇ બ્હાનું લઇને તે સેવક નાસી જશે; "માટે તારા પોતાના હિતને માટે તે શરીરને જરા જરા આપીને "સંયમના ભારને તું સહન કર." ૫.　　　　શાર્દૂલવિક્રીડિત

1 Not deserving any consideration.

મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજના આ ઉપદેશ ઉપર હાલમાં જીવ વિચાર ચલાવે છે. ઉપદેશ પ્રમાણે અમલ થવાની બહુ જરૂર છે, પણ વાત એમ છે કે આ જીવ પારકી પંચાતો કરવી હોય ત્યારે બહુ લાંબો પહોળો થઇને વાતો કરવા મંડી જાય છે, પણ તેને પોતાના શરીરનું ભાન નથી. તે માંદો પડે તો કરી કરવાનું વૈદ કહે ત્યારે ચોટા વાળશે અને સાજો હશે ત્યારે આખો દિવસ બંદૂકમાં દારૂ ભર્યાજ કરશે. અલ્પજ્ઞ જીવને વસ્તુસ્વરૂપનું જરા પણ ભાન નથી, તેથી મદિરામાં મસ્ત રહી અકાર્ય કરે છે, અનાચરણ સેવે છે અને દુઃખી થાય છે. કોઇ વખત એક નાની ફોલ્લી થઈ હશે તો હાય વોય કરી મૂકશે અને કોઈ વખત તાવ આવ્યો હશે તો પણ કામ છોડશે નહિ. વાસ્તવિક રીતે તેનાં સર્વ આચરણો જોવામાં આવે તો દારૂ પીધેલાના જેવાંજ લાગશે, પણ દારૂ કેવો છે અને પાનાર કોણ છે. તે આ જીવ સમજતો નથી અને તેથીજ તેને સીધી રીતે જ્ઞાન થતું નથી. આ શ્લોકમાં તેનું જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે સમજીને શરીર પાસેથી તો કામ કાઢી લેવાનું છે. રીતસર તેને પોષીને તેની પાસેથી સંયમપાલનરૂપ કામ કરાવી લેવું. પુષ્ટિકારક ખોરાકપર તેટલો શક્તિ-વ્યય ન હોય તો અપચો-અજિર્ણ થાય છે અને થોડી વસ્તુ આપી વધારે કામ લેવું એ વ્યવહારદક્ષતા ગણાય છે, એ નિયમ શરીરના સંબંધમાં પણ લાગુ પાડવો યુક્ત છે. ૫૮.

શરીરની અશુચિ, સ્વહિતગ્રહણ.

यतः शुचीन्यप्यशुचीभवन्ति,
कृम्याकुलात्काकशुनादिभक्ष्यात् ।
द्रागभाविनो भस्मतया ततोऽङ्गा-
त्मांसादिपिण्डान् स्वहितं गृहाण ॥ ६ ॥

"જે શરીરના સંબંધથી પવિત્ર વસ્તુઓ પણ અપવિત્ર થઇ "જાય છે, જે કૃમિથી ભરેલું છે, જે કાગડા કુતરાને ભક્ષણ કરવાને "યોગ્ય છે, જે થોડા વખતમાં રાખ થઇ જવાનું છે અને જે માંસ-"નોજ પિંડ છે તે શરીરથી તું તો તારું પોતાનું હિત કર" ૬.

ઉપજાતિ.

ભાવાર્થઃ—નયસારના ભવથી વીરપરમાત્માના જીવે પરોપકાર, તપ અને ધ્યાનની શરૂઆત કરી, શરીરપરનો મમત્વ છોડી દીધો અને છેલ્લા ભવમાં સાડાબાર વર્ષ તપ કર્યો અને ઉપસર્ગો સહન કર્યા તેનું વર્ણન વાંચતાં પણ વિચાર થાય છે. આવી રીતે શરીરનો ઉપયોગ કરવાનો અત્ર ઉપદેશ છે. આવું જો ન થઈ શકે તો પછી શરીરપ્રાપ્તિથી લાભ શો?

ટીકાકાર ધનવિજયગણિ લખે છે કે "કોઈ પ્રાણીએ ભાડું આપીને થોડા દિવસ માટે એક ઘર ભાડે રાખ્યું હોય અને પછી આ મારું ઘર છે અને વપરાશે તો નાશ પામશે એમ માની તે ઘરને વાપરતો નથી; પછી મુદત પૂરી થાય છે એટલે ઘર તો છોડી દેવું પડે છે; તેવી જ રીતે આ શરીર જીવને ટુંક (પરિમિત) આયુષ્યયુક્ત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે આ જીવ વિચાર કરે છે કે પરોપકાર, તપસ્યા વિગેરે કરીશ તો આ શરીર દુર્બળ થઈ જશે, માટે આપણે તો તેવું કાંઈ પણ કરવાના નથી. આવા ખોટા વિચારથી મૂઢ બુદ્ધિવાળો જીવ શરીરનો સદુપયોગ કરતો નથી અને આયુષ્ય પૂર્ણ થાય છે કે તુરત શરીરને તજી દેવું પડે છે ત્યારે તે મનુષ્યભવ અને શરીર બંનેથી ભ્રષ્ટ થાય છે."

શરીરને ક્યારે પોષવું, કેમ પોષવું, શામાટે પોષવું વિગેરે સવાલોનો અત્ર નિર્ણય બતાવ્યો છે, તે મનન કરવા યોગ્ય છે. ૧૦.

શરીરથી કરી શકાતું આત્મહિત.

मृत्पिण्डरूपेण विनश्वरेण, जुगुप्सनीयेन गदालयेन ।
देहेन चेदात्महितं सुसाधं, धर्मान्न किं तद्यतसेऽत्र मूढ ॥ ८ ॥

"માટીના પિંડ રૂપ, નાશવંત, દુર્ગંધી અને રોગના ઘર એવા "આ શરીરવડે જ્યારે ધર્મ કરીને તારું પોતાનું હિત સારી રીતે સાધી "શકાય તેમ છે ત્યારે હે મૂઢ! તેમાં યત્ન કેમ કરતો નથી?" ૮.

ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—આ શરીર પવિત્ર માટીના પિંડરૂપ, નાશ પામનાર, દુર્ગંધનિક અને ભાઈબંધનું ઘર વિગેરે રોગોથી યુક્ત છે, ત્યારે હવે તેનાથી કાંઈ લાભ મેળવવા જેમ છે? જો આપણને તેનાથી કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ મળી શકે તેમ હોય તો તે સાધી લેવો. જ્ઞાની-

કરીને શરીરની બાબતમાં તો દેખીતી ભૂલ થાય છે, કારણ કે શરીરને પંપાળવાથી તો તે એટલી રીતે હેરાન કરે છે કે કાંઈ વાત નહિ; તબીઅત નાજુક બનાવી દે છે અને અનેક ચાળા કરાવે છે. આ સર્વનો હેતુ એ જ છે કે તેઓ શરીરને ભાડાનું ઘર સમજતા નથી, પણ ઘરનું ઘર સમજે છે. તેમને મરણ વખતે આ શરીર છોડવું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. પણ તેવું કોને થાય છે? જેઓને આગામી ભવે સારી જગો મેળવવાની આશા નથી તેઓ જ ગભરાય છે. વળી આપણે સંસારમાં ટાઢ, તડકા, ભૂખ વિગેરે સર્વ ખમીએ છીએ, પણ એક ઉપવાસ કરવો હોય તો શરીર અશક્ત બની જાય છે. આવા વર્તનવાળા પ્રાણીઓને મરણ પ્રસંગે કયા પ્રકારનો આનંદ હોય?

વળી જેમ શરીરપર બહુ મમતા રાખવી નહિ તેમ તેની તદ્દન ઉપેક્ષા પણ કરવી નહિ, કારણ કે શરીરની મદદથી જ સંસારસમુદ્ર તરી શકાય છે. શરીરને પોતાની પ્રકૃતિ અનુકૂળ સાદો સાત્વિક ખોરાક આપવો અને કુદરતના નિયમને અનુસરી શરીરને જરા કસરત પણ આપવી. નિયમિત ટેવ અને યોગ્ય કસરતથી વ્યાધિઓના પ્રસંગ અલ્પ આવે છે. શરીરને તદ્દન નાજુક તબીઅતનું બનાવી દેવું નહિ. છેલ્લા શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે શરીરને ભાડું આપી તેના બદલામાં આત્મહિત કરી લેવું. શ્રી શાંત સુધારસમાં છઠ્ઠી ભાવનાના અંતમાં લખે છે કે "કેવળ મળરૂપ પુદ્ગળોનો સમૂહ અને પવિત્ર ભોજનને અપવિત્રપણું આપનાર આ શરીરમાં માત્ર એક મોક્ષસાધન કરવાનું સામર્થ્ય છે, તેને જ મોટા સારરૂપ જાણ." શરીરની મદદથી આત્મહિત કરવામાં લક્ષ્ય રાખવું, શરીરપર મોહ ઓછો કરવો અને શરીર-પ્રાપ્તિનો બરાબર લાભ લેવો, એ સમજુનું કર્તવ્ય છે. આને બદલે આ અધિકારના પાંચમા શ્લોકના વિવેચનમાં જણાવ્યું તેમ મસ્ત બની આ જીવ શરીરનો પૂરતો લાભ લેતો નથી. વેપારી એક માણસને નોકર રાખે છે તોપણ વખતોવખત વિચાર કરે છે કે જેટલો તેને પગાર આપવામાં આવે છે તેટલું તે કામ આપે છે કે નહિ અને જો તે નોકરી બરાબર ન કરતો હોય તો પગારમાં ઘટાડો કરવામાં આવે છે અથવા ભવિષ્યમાં વધારે ધ્યાન આપી કામ કરવાની તાકીદ આપવામાં આવે છે. આ શરીરના સંબંધમાં પણ તે જ પ્રમાણે વિચાર કરવો યુક્ત છે. આ ચાલુ જમાનાને અંગે એક બીજી પણ ખાસ વિચારવા

अथ षष्ठो विषयप्रमाद-त्यागाधिकारः

[illegible]

પરિણામ જુઓ. ઇંદ્રિયજનિત વિષયમાં રમણતા એ શુદ્ધ આત્મિક દશા નથી તેથી તેના પરિણામે આ જીવ સંસારમાં પડે છે અને એવો ઉતરી જાય છે કે મોક્ષ શું છે? ક્યાં છે? કોને મળી શકે છે? એ જોવાનો, જાણવાનો કે સમજવાનો પ્રસંગ જ તેને નથી આવતો. આ સર્વનો હેતુ એટલો જ કે વિષયને સુખ માન્યું. વાસ્તવિક સુખ એ છે જ નહિ; તેને ઠેકાણે શાંત પ્રદેશ હોય, ચોતરફ દશ દશ ગાઉમાં મનુષ્યની વસ્તી પણ ન હોય, અખંડ શાંતિ પ્રવર્તતી હોય અને શાંતિનો ભંગ કરનાર કોઈ હોય નહિ, આવા અરણ્યમાં બેસી ધર્મશાસ્ત્રનું અધ્યયન અને મનન થાય ત્યારે ઉચ્ચ અંતઃકરણમાં જે આત્માનંદ થાય છે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. તે સ્વાભાવિક આનંદ છે. સર્વ દેવતાઓનાં ઇંદ્રિયજન્ય સુખો કરતાં અનુત્તર વૈમાનના દેવતાઓનું જ્ઞાનાનંદનું સુખ અસાધારણ ગણવામાં આવ્યું છે. આ રીતે ઇંદ્રિયોનાં સુખમાં વાસ્તવિક સુખ છે જ નહિ, તે ઉપરાંત સંસારરૂપ વનમાં તે એવી વિચિત્ર ગતિ કરાવે છે કે તેનો ખરેખરો ખ્યાલ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચના બીજાથી-સાતમા સુધીના પ્રસ્તાવ વાંચવાથી આવી શકશે. ઇંદ્રિયો આપણી થઇને મારે છે એ મોટી પીડા છે, કારણ કે તેથી કરીને તે ક્યારે મારે છે તે સમજુઓ પણ કેટલીકવાર જાણી શકતા નથી. ૬૨.

પરિણામે હાનિકારક વિષયો.

आपातरम्ये परिणामदुःखे,
सुखे कथं वैषयिके रतोऽसि ।
जडोऽपि कार्यं रचयन् हितार्थी,
करोति विद्वन् यदुदर्कतर्कम् ॥ २ ॥

"ભોગવતી વખતે માત્ર સુંદર લાગતા પણ પરિણામે દુઃખ "દેનારા વિષયસુખમાં તું કેમ આસક્ત થયો છે? હે નિપુણ! પોતાનું "હિત ઇચ્છનાર મૂર્ખ પ્રાકૃત માણસ પણ કાર્યના પરિણામનો તો "વિચાર કરે છે." ૨　　　　　　　　ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ-ઉપર કહ્યું તેમ હરકોઈ કાર્યમાં જોવું કે આ કાર્યમાં તાત્કાલિક સુખ છે કે પરિણામે સુખ છે. મોટા ભયંકર કુવામાં નીચે

"દેવગતિમાં પણ ઈંદ્રના હુકમો પરવશપણે માનવા પડે છે, બીજા દેવોનો ઉત્કર્ષ જોઈ ખેદ થાય છે, બીજી દેવાંગનાના સંગની ઇચ્છા મનને પીડે છે, પોતાનો ચ્યવનસમય (મરણ) નજીક આવે છે ત્યારે દેવો બહુ રડે છે, વિલાપ કરે છે અને છેવટે અશુચિમય સ્ત્રીકુક્ષિમાં પડે છે."

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ પીઠબંધ ભાષાંતર. પૃ. ૫૨

આવી રીતે સર્વ ગતિમાં દુઃખ છે તો તું શાસ્ત્ર વાંચીને કે સાંભળીને નક્કી કર કે આવાં દુઃખોનું કારણ શું હશે? તું આવો વિચાર કરીશ તો પછી તને વિષયપર તિરસ્કાર થશે અને પાપ કૃત્યોથી પણ પરાઙ્મુખ થઈશ; કારણ કે દુઃખના હેતુ વિષય પ્રમાદ છે એમ શાસ્ત્રકારે તો પાકી ખાત્રી કરેલી છે. આ હકીકતનો શાસ્ત્રથી નિર્ણય કરવાનો હેતુ એ જ છે કે સામાન્ય બુદ્ધિ આવા ગહન વિષયમાં ઉતરી શકે નહિ. શાસ્ત્રનિર્ણયનું પરિણામ મુનિસુંદરસૂરિએ આખા ગ્રંથમાં બતાવી આપ્યું છે. ૬૫.

સૂત્રકૃ નિશ્ચયપર વિચારણા.

गर्भवासनरकादिवेदनाः
पश्यतोऽनवरतं श्रुतेक्षणैः ।
नो कषायविषयेषु मानसं,
श्लिष्यते बुध विचिन्तयेति ताः ॥ ९ ॥

"જ્ઞાનચક્ષુથી ગર્ભાવાસ, નારકી વિગેરેની વેદનાઓ વારંવાર "જોવા પછી તારૂં મન વિષય કષાય ઉપર ચોંટશે નહિ; માટે હે "પંડિત! તું બરાબર તેનો વિચાર કર." ૫.		રથોદ્ધતા.

ભાવાર્થ-શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી-જ્ઞાનચક્ષુથી જ્યારે તું જોઈશ ત્યારે તને માલૂમ પડશે કે સાંસારિક દુઃખો કેવાં અને કેટલાં છે. ગર્ભવાસમાં દુઃખ બહુ સખ્ત છે, તેનો ખ્યાલ આપવા સારૂ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આખા શરીરમાં તપાવેલી લોઢાની સોઈઓ લગાવી હોય તે કરતાં આઠગણું ગર્ભમાં દુઃખ છે અને જન્મસમયે આથી પણ અનંતગણું દુઃખ છે. પ્રવચન સારોદ્ધારમાં તે સંબંધમાં કહ્યું છે કેઃ-

रम्यागर्भसदः दुर्गा त्रिगिविदितारणतेनिरंतरः-
सूचीभिः प्रतिरोमभेदितस्य पुरुषस्य दुःखं पुमान् ।

અધિરોહણ—ગુજરાતી ભાષામાં એક કહેવત છે કે, મા જાણે દીકરો મોટો થયો પણ આઉખામાંથી ઓછો થયો. દરેક કલાક, દરેક મિનિટ અને દરેક સેકંડ પોતાનું કામ કર્યે જાય છે, તેથી ઘડીમાંથી પડતી રેતીની દરેકે દરેક કણીને સોનાની ગણીને તેનો સદુપયોગ કરવો. કુદરતી રીતે શરીરનું બંધારણ પણ ઉદ્યોગ તરફ જ વલણ ધરાવે છે અને શારીરિક કે માનસિક કાર્ય કરતાં પોતાની ફરજ બજાવવા યત્ન કરવો, એ કર્તવ્યપરાયણતા છે.

વખતની દેવીને [1]અંગ્રેજીમાં આ પ્રમાણે ચિત્રી છેઃ તેના તાળવા ઉપર બાલની ચોટલી છે, પછવાડે માથું બોડું છે. પ્રસંગ–વખત–તક આવતાં તેને જે અગાડીથી પકડે છે તે તેની ચોટલી પકડી શકે છે અને તેનો લાભ મેળવે છે; જે પછવાડેથી પકડવા જાય છે તેના હાથમાં બોડું માથું આવે છે એટલે કે 'ગયો અવસર ફરીને આવતો નથી;' માટે કોઈ પણ તક હાથમાંથી જવા દેવી નહિ અને હૃદયમાં સોનેરી અક્ષરથી કોરી રાખવું કે 'વખત એ પૈસો છે.' મૃત્યુથી ડરવું એમ અત્ર કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ ઉદ્દેશ એ છે કે મૃત્યુને નજરમાં રાખી આળસ પ્રમાદ ન કરવાં, પણ અહર્નિશ કર્તવ્યપરાયણ રહેવું. ૬.

સુખ માટે સેવાતાં વિષયોમાં દુઃખો.

विभेषि जन्तो यदि दुःखराशे-
स्तदिन्द्रियार्थेषु रतिं कृथा मा ।
तदुद्भवं नश्यति शर्म यद्राक्,
नाशे च तस्य ध्रुवमेव दुःखम् ॥ ७ ॥

"હે પ્રાણી! જો તું દુઃખોની બીક રાખતો હો તો ઇંદ્રિયોના
"વિષયોમાં આસક્તિ કર નહિ. તે (વિષયો)થી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ
"તો તુરત નાશ પામે છે અને તે નાશ પામે ત્યારે તો પછી લાંબા
"વખતનું દુઃખ જ છે. ૭. ઉપજાતિ.

સાર—વિષયસુખની બાબતમાં બહુ વિચારવા જેવું છે. એક તો તેના પરિણામે દુઃખ થાય છે (દુષ્કૃત જન્ય) અને બીજું તેના અભાવે

1 Goddess of Time has been personified.

આ આક્ષેપક શ્લોક છે, પણ સહૃદય જનોને આમાંથી બહુ શીખવાનું મળે તેવું છે. આશ્ચર્યપૂર્વક કે દુઃખથી વિષયમાં નિમગ્ન થતાં માથે રહેતું વૈર સ્મરણ બહાર ન જવાની સૂચના કરનારા આ શ્લોકના ભાવપર જરૂર વિચાર કરવો યુક્ત છે. ૬૯.

વિષયપ્રમાદ ત્યાગ કરવાથી સુખ. ઉપસંહાર.

विमोह्यसे किं विषयप्रमाद-
भ्रमात्सुखस्यायतिदुःखराशेः ।
[1]तद्गर्धमुक्तस्य हि यत्सुखं ते
[2]गतोपमं चायतिमुक्तिदं तत् ॥ ९ ॥

"ભવિષ્યમાં જે અનેક દુઃખોનો રાશિ છે, તેઓમાં સુખના "ભ્રમથી તું વિષયપ્રમાદજન્ય બુદ્ધિથી કેમ મોહ પામી જાય છે? "તે સુખોની અભિલાષાથી મૂકાયલા પ્રાણીને જે સુખ થાય છે તે નિરૂ- "પમ છે અને વળી ભવિષ્યમાં તે મોક્ષ આપનારૂં છે." ૯. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—अतद्वति तत्प्रकारकं ज्ञानं भ्रमः સુખ ન હોય ત્યાં સુખ માનવું એ ભ્રમ. વિષયોમાં આ જીવ સુખ માને છે એ ભ્રમ છે, કારણ કે તેમાં જરા પણ સુખ નથી; વળી ઉત્તર કાળમાં તે માની લીધેલાં સુખથી બહુ દુઃખ થવાનું છે. આવી રીતે બન્ને પ્રકારે અગ- વડમાં નાખનાર પ્રમાદ અને વિષયો છે. તેઓ આ જીવને ઊંધા પાટા બંધાવી ઇંદ્રિયભોગોમાં સુખ મનાવે છે. વિષય સેવનારને સુખ કેવા પ્રકારનું છે તે મહારાજ ધર્મદાસગણિ લખી ગયા છે.

जह कच्छुल्लो कच्छुं, कंडुयमाणो दुहं मुणइ सुक्खं ।
मोहाउरा मणुस्सा, तह कामदुहं सुहं बिंति ॥

'જેમ કોઈ માણસને ખસ થઈ હોય અને તેનાપર ચળ— ખુજલી—આવે ત્યારે તેને ખણવામાં સુખ માને છે, તેમ મોહમાં આતુર થયેલા માણસો કામભોગના દુઃખને—વિષયોને સુખ કહે છે.' પરંતુ આ સુખ ઉપરથી ખોટો મોહ ઓછો કરી—અભિલાષા

---

૧ तद्गार्ध्यमुक्तस्येति वा पाठः ૨ तद्गतोपममिति वा पाठः

पतङ्गभृङ्गमीनेभसारङ्गा यान्ति दुर्दशाम् ।
एकैकेन्द्रियदोषाच्चेद्दुष्टैस्तैः किं न पञ्चभिः ॥

આવી રીતે પતંગ, ભ્રમર, માછલું, હાથી અને હરણ એક એક ઇંદ્રિયના પરવશપણાથી દુર્દશા પામે છે તો જ્યાં પાંચે દુષ્ટ ઇંદ્રિયોને વશ થવાપણું થાય ત્યાં તો શું ન થાય? ચિદાનંદજી મહારાજ પણ કહે છે કે–

એક એક આસક્ત જીવ એમ, નાનાવિધ દુઃખ પાવેરે ॥ વિષ ॥
પંચ પ્રબલ વર્તે નિત જાકું, તાકું કહા જ્યું કહીએરે;
ચિદાનંદ એ વચન સુણીને, નિજ સ્વભાવમાં રહીએરે.
વિષયવાસના ત્યાગો ચેતન, સાચે મારગ લાગોરે. ॥

આટલા ઉપરથી જોવું હશે કે ઇંદ્રિયોથી બહુ દુઃખ થવાનો સંભવ છે અને તેટલા માટે શ્રીમદ્યશોવિજયજી પોતાના ઇંદ્રિય અષ્ટકની શરુઆતમાંજ કહેછે કે–

बिभेषि यदि संसारान्मोक्षप्राप्तिं च काङ्क्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥

'જો તને સંસારની બીક લાગતી હોય અને મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છા રહેતી હોય તો ઇંદ્રિયોપર અંકુશ મેળવવા સારુ અસાધારણ પુરુષાર્થ ફેરવ.' આ પ્રમાણે ઇંદ્રિયોને જીતવા માટે અસાધારણ પરાક્રમ વાપરવાની જરૂર છે, કારણ કે તેની સાથે અનંત કાળનો સંબંધ છે.

બીજી અગત્યની વાત એ છે કે જીવ વિષયજન્ય સુખ માની બેઠો છે પણ તેમાં એવું કાંઈ સુખ છે જ નહિ. ભર્તૃહરિ કહે છે કે વ્યાધિનું ઔષધ કરવું તેમાં સુખ શું? ગળે તરસ લાગે ત્યારે સ્વાદિષ્ટ પાણી પીએ છે એમાં સુખ શું? પેટમાં ભૂખ લાગે ત્યારે ખાય છે તેમાં સુખ શું? શરીરમાં વિકાર થાય ત્યારે કામભોગ સેવે છે તેમાં સુખ શું? આવી રીતે સર્વ વ્યાધિનાં ઓસડો છે, તેને જીવ સુખ માની બેઠો છે. વિષયોથી ઉત્તરોત્તર પણ બહુ દુઃખ છે. આ સંબંધમાં દરેક શ્લોકની સાથે જોઇએ તેટલું વિવેચન થઇ ગયું છે તેથી અત્ર પુનરાવર્તન કરવાની આવશ્યકતા નથી.

પ્રમાદના સંબંધમાં ૧ લો અને ૬ ઠ્ઠો શ્લોક છે. આ સંબંધમાં મુખ્ય મુદ્દો એ જ છે કે મૃત્યુ નજીક આવે છે માટે જાગ્રત થા.

मुग्धोदितैः कुवचनादिभिरप्यतः किं,
क्रोधाद्धिनंसि निजपुण्यधनं दुरापम् ॥ १ ॥

"હે જીવ! કષાયવડે પરાભવનું સ્થાન થઇને નારકીમાં તેં "અનેક પીડાઓ સહન કરી અને હજુ સહન કરીશ; તેથી મૂર્ખ "મનુષ્યોએ કહેલ ગાળ વિગેરે ખરાબ વચનથી કોપ પામી જઇને "મહામુશ્કેલીથી મળી શકે એવું પુણ્યધન તું કેમ નાશ પમાડે છે?" ૧.

વસંતતિલકા.

વિવેચન-કષાય કરવાથી આ જીવે અત્યાર સુધીમાં અનેક દુઃખો સહન કર્યા; નારકીમાં પરમાધામીએ પીડ્યો અને પરસ્પર લડ્યો; નિગોદમાં સબડ્યો અને વનસ્પતિમાં રખડ્યો; તેમ જ ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં કોઈ બાકી રહી નહિ એટલું જ નહિ પણ દરેક યોનિમાં અનંતવાર આંટા મારી આવ્યો. આ સર્વનું કારણ રાગ દ્વેષ છે. દુનિયામાં રખડાવનાર, ફસાવનાર અને કર્તવ્ય-પરાયણતા ભૂલાવનાર, તેમજ તદ્દન ગાંડા અથવા ઉન્મત્ત કરી મૂકનાર આ બે શક્તિઓ છે. તેઓથી કષાય ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધ અને માન એ બન્ને દ્વેષરૂપ છે, ત્યારે માયા અને લોભ અમુક નયે રાગરૂપ છે. આ સર્વ કષાયો અનંત કાળ દુઃખ આપનારા છે. આ અધિકારમાં કષાયનું સ્વરૂપ ચાલે છે તેમાં પ્રથમ ક્રોધને મુખ્યતા આપી છે. કોઈ મૂર્ખ માણસ ગાળ આપે તો સામા ગુસ્સે થઇ જવું નહિ, તે વખતે વિચારવું કે તે બિચારો નાહક સંસાર વધારે છે; અથવા ભર્તૃહરિ કહે છે તેમ કરવું.

ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तो,
वयमिह तदभावाद्गालिदानेऽसमर्थाः ।
जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं,
न हि शशकविषाणं कोऽपि कस्मै ददाति ॥

'તમારે દેવી હોય તો ગમે તેટલી ગાળો દો; કારણ કે તમે "ગાળવાળા" છો. અમારી પાસે ગાળો છે જ નહિ તેથી અમે દઇ પણ શકતા નથી. દુનિયામાં જેની પાસે જે વસ્તુ હોય તે તેઓ બીજાને આપી શકે છે. જુઓ, શશલાનાં શૃંગ નથી હોતાં તો તે કોઇ કોઇને આપી શકતું નથી.'

ઉમાસ્વાતિવાચક મહારાજ પ્રશમરતિ પ્રકરણમાં લખે છે કે क्रोधात्प्रीतिविनाशं, ક્રોધથી સ્નેહનો નાશ થાય છે, આ હકીકતનું યથાસ્થિતપણું બરાબર અનુભવવામાં આવે છે. વળી તેજ વિદ્વદ્વર્ય લખે છે કેઃ-

> क्रोधः परितापकरः, सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः।
> वैरानुषङ्गजनकः, क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥

'ક્રોધ પરિતાપ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે મનને બાળ્યા કરે છે અને ક્રોધ સર્વ માણસોને ઉદ્વેગ કરે છે. જ્યારે ક્રોધ કરવામાં આવે છે ત્યારે વાતાવરણ આખું ઉદ્વેગ કરનારૂં થઇ જાય છે એ પદાર્થવિજ્ઞાન શાસ્ત્રનો સાંપ્રત સ્થાપિત નિયમ છે. વળી ક્રોધ વૈરસંબંધ કરે છે અને આ સર્વનાં પરિણામે ક્રોધ સુગતિનો નાશ કરે છે.' આવી રીતે ક્રોધ અનેક રીતે નુકશાન કરે છે અને પ્રાણીનો અધઃપાત કરે છે, માટે તેનો જય કરવા ઉદ્યત થવું એ કર્તવ્ય છે. શાસ્ત્રકારે ક્રોધને અગ્નિ સાથે સરખાવ્યો છે તે યોગ્ય જ છે. વિદ્વાન્ કવિ ગાઇ ગયા છે કેઃ-

> તૃણ દહન દહંતો. વસ્તુ ન્યું સર્વ બાળે.
> ગુણ કરણ ખરી ત્યું. ક્રોધ કાયા પ્રજાળે.
> પ્રશમ જળદધારા. વન્હિ તે ક્રોધ વારો.
> તપ જપ વ્રત સેવા, પ્રીતિવલ્લી વધારો.
> ધરણિ પરશુરામે. ક્રોધે નક્ષત્રી કીધી,
> ધરણિ સુભુમરાયે, ક્રોધે નિબ્રહ્મી સાધી.
> નરક ગતિ સહાઈ, ક્રોધ એ દુઃખદાઈ.
> વરજ વરજ ભાઈ. પ્રીતિ જે દે વધાઈ.

આટલા કારણથી ક્રોધ ન કરવો તે ઇષ્ટ છે; સુગતિ અને સુખપરંપરાનું કારણ છે.* ૭૨.

---

* ક્રોધ ન કરવો એ લગભગ ક્ષમા રાખવા જેવું છે. ક્રોધના ત્યાગને મળતો સદ્ગુણ ક્ષમા છે. એ કરતી વખત બહુ આનંદ થાય છે, માટે ક્ષમા કરવી. ક્રોધ કરતી વખતે માનસિક શક્તિ (mental energy)નો બહુ નાશ થાય છે, તેથી શરીરપર પણ બહુ અસર થાય છે અને કેટલીક વખત આત્મઘાત જેવું ભયંકર પાપ પણ તેનાથી થાય છે. ક્રોધનો ત્યાગ અને ક્ષમાનું આચરણ એ ખાસ કર્તવ્ય છે. 'ક્ષમા'ના મથાળાથી શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશમાં બહુ વિસ્તારથી એક ઉલ્લેખ કર્યો છે. જુઓ પુ. ૨૪ મું અંક બીજો અને ત્યાર પછીના અંકો.

पराभिभूतौ यदि मानमुक्तिस्ततस्तपोऽखंडमतः शिवं वा ।
मानादृतिर्दुर्वचनादिभिश्चेत्तपःक्षयात्तन्नरकादिदुःखम् ॥ २ ॥
वैरादि चात्रेति विचार्य लाभालाभौ कृतिन्नाभवसंभविन्याम् ।
तपोऽथवा मानमवाभिभूतावहास्ति नूनं हि गतिर्द्वियैव ॥ ३ ॥

"બીજા તરફથી પરાભવ થાય ત્યારે જો માનનો ત્યાગ થાય "તો તેથી અખંડ તપ થાય છે અને તેથી મોક્ષ થાય છે. બીજા "તરફથી દુર્વચન સાંભળતાં જો માનનો આદર થાય તો તપનો "ક્ષય થાય છે અને નારકી વિગેરેનાં દુઃખો થાય છે. આ ભવમાં "પણ માનથી વેર વિરોધ થાય છે; તેટલા માટે હે પંડિત! લાભ "અને નુકશાનનો વિચાર કરીને આ સંસારમાં જ્યારે જ્યારે તારો "પરાભવ થાય ત્યારે ત્યારે તપ અથવા માન (એમાંથી એક)નું "રક્ષણ કર. આ સંસારમાં આ બેજ રસ્તા છે. (માન કરવું અથવા "તપ કરવો)." ૨, ૩. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ-બહારના માણસથી જ્યારે પરાભવ થાય છે ત્યારે પ્રાણીને ઉછાળો આવી જાય છે. હવે આ ઉછાળો દબાવી પરાભવ ખમી શકાય તો ઇચ્છિત લાભ થાય છે, નહિ તો સંસારવૃદ્ધિ થાય છે. આ બે શ્લોકમાં કહે છે કે સંસારી જીવોને માનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં બે રસ્તા છે-કાંતો માન કરી સંસારમાં રખડવું અથવા માન દાબી દઇ પરભવે ઉચ્ચ ગતિ પ્રાપ્ત કરવી.

આ શ્લોકના પ્રાંત ભાગમાં માન અને તપનો સંબંધ બતાવ્યો છે એમાં બહુ ખુબી છે. પરથી પરાભવ થાય ત્યારે સામાન્ય વ્યક્તિ મનપરનો અંકુશ ખોઇ દે છે અને તેથી કરીને બાજી બગાડી મૂકે છે. અહંકાર કે ક્રોધ કરવાથી અભ્યંતર તપનો નાશ થાય છે (વિનય, વૈયાવચ્ચ કે સદ્ધ્યાન રહેતાં નથી, આવતાં નથી, નાશ પામે છે અને તેથી કર્મની નિર્જરા થતી નથી; પ્રાયે મોક્ષ તો દૂર જ જાય છે. આવી સ્થિતિ છે, માટે હે વિદ્વાન્! તું લાભ નુકશાનનો વિચાર

१ वा इति वा पाठः २ दुर्वचनादिभिश्च तत्. क्षय इति वा पाठः ३ मानमत्वाभिभूताविति वा पाठः

કરી અહંકાર કરજે. સંસારનાં દરેક કાર્યમાં વિચાર કરવાની જરૂર છે અને ગ્રંથકર્તા તે બાબત વારંવાર ભાર મૂકીને જણાવે છે કે તારે જે કરવું હોય તે કરજે પણ તું પ્રથમ વિચાર કરજે. ગમે તેવા પવનના સપાટાથી ગમે તે દિશામાં તારૂં આત્મવહાણ ચાલ્યું જાય તો તે ધારેલાં બંદરે પહોંચાડશે નહિ; માટે વહાણનો સુકાની થા. ૭૨-૭૩.

ક્રોધ ત્યાગ કરનાર યોગી-ને મોક્ષ પ્રાપ્તિ.

श्रुत्वाक्रोशान् यो मुदा पूरितः स्यात्, लोष्टाद्यैर्यश्चाहतो रोमहर्षी ।
यः प्राणान्तेऽप्यन्य दोषं न पश्यत्येष श्रेयो द्राग् लभेतैव योगी ॥४॥

" જે આક્રોશ (પરાભવવચન, ઝાટકણી) સાંભળીને ઉલટો
" આનંદથી ઉભરાઈ જાય છે, જેને પથ્થર વિગેરે વડે માર્યો હોય
" તોપણ જેનાં રોમરાય ઉલટાં વિકસ્વર થાય છે, જે પ્રાણાન્તે પણ
" પારકા અવગુણને દેખનો જ નથી, તે યોગી છે અને તે તુરતજ
" મોક્ષ મેળવે છે. " ૪.   શાલિની.[2]

ભાવાર્થ—વ્યવહારમાં બીજા માણસો તારા ઉપર કારણે અકારણે ક્રોધ અનેકવાર કરશે, પણ તે વખત તારે મનની સ્થિતિસ્થાપકતા જાળવી રાખવી એમાં ખૂબી છે. મનપર અંકુશ રાખનાર યોગી તે વખત સંસારસ્વરૂપનો વિચાર કરીને ગુસ્સે ન થતાં આનંદ પામે છે અને ક્ષમા રાખે છે. પથ્થર વિગેરેના માર મારવામાં આવે તોપણ તેનું મન ઊંચું થતું નથી, પરંતુ રોમરાય વિકસ્વર થાય છે; જેમ સ્કંધક મુનિ મહારાજના સંબંધમાં બન્યું હતું. તેના બનેવીએ ચામડી ઉતારી લેવા માણસો મોકલ્યા ત્યારે અતિ આનંદ પામી વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ માણસો બંધુ કરતાં પણ અતિ ઉપકારી છે, કારણ ઘણા કાળે છૂટી શકે એવું કર્મઋણ આ લોકો તુરત જ મૂકાવી દેશે. ગજસુકુમાળને તેના સાસરા ઉપર જરા પણ ગુસ્સો થયો નહોતો અને મેતાર્ય મુનિનાં મનમાં પ્રાણાંત કષ્ટ સોનીએ કર્યા છતાં પણ હર્ષ થયો હતો તેમજ દમદંતમુનિને કૌરવોએ પથ્થરના ઘા માર્યા પણ તેઓનું મન ચલિત થયું નહિ અને પાંડવોએ વિનય કર્યો તે માટે હર્ષ

---

૧ क्रोम इति वा पाठः   ૨ શાલિનીમાં ૧૧ અક્ષર હોય છે.

मात्तौ गौ चेच्छालिनी वेद लोकैः म, त, त, ग, ग.
— — — — — — — — — — — (४-७).

થયો નહિ. આનું કારણ શું? તેઓને ખરી વિચારશક્તિ હતી, સંસારસ્વરૂપનું યથાસ્થિત જ્ઞાન થયું હતું, તેમજ આત્મા અને પુદ્ગળનો ભેદ બરાબર સમજતા હતા અને તદનુસાર વર્તન કરવાની ઈચ્છા હતી. તે ઈચ્છા આવા વખતમાં ફળીભૂત થઇ જાય છે એમ જોઈ–જાણી તેઓ હર્ષ પામ્યા છે. ક્રોધપર જય અને માનત્યાગનાં ઉપર જે જે દૃષ્ટાંતો આ'યાં છે તે ખાસ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. એ સંબંધમાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે, તેઓ અશક્તિથી ક્ષમા રાખતા હતા એમ નહોતું. કોઈ પ્રાણી શરીરે નબળો હોય, વૃદ્ધ હોય, વ્યાધિગ્રસ્ત હોય, કે બાયલા જેવો હોય તે ગમે તેવી વર્તણુક પોતાની અશક્તિને અંગે ખમી જાય, ગમે તેવું અપમાન સહન કરી જાય, કડવું લાગે તોપણ શું કરે? શું કરી શકે? પણ આ મહાત્માઓના સંબંધમાં તેમ નહોતું. તેઓ બહાદુર હતા, અસાધારણ ક્ષાત્ર બળવીર્યવાળા હતા, સંગ્રામમાં અનેકને ભારે પડે તેવા હતા, છતાં તેજ આત્મબળથી તેઓ ક્ષમા રાખતા, માનનો ત્યાગ કરતા અને મનોવિકારપર સખ્ત અંકુશ રાખતા અને તેથી જ એવા મહાત્માઓને યોગી કહેતા એમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી.

વળી આવા પ્રાણી કોઈનો દોષ દેખતા જ નથી, તેઓ પોતાના કર્મનો જ દોષ સમજે છે. જેમ ચાલતા ચાલતા ભીંત સાથે અથડાવાથી ભીંત પાસે અને તેનાપર ગુસ્સો કરતા અજ્ઞાની મૂર્ખ એમ સૂચવે છે તેમજ બીજાના અપરાધથી તેનાપર ગુસ્સો થવું એમ સૂચવે છે. આ વસ્તુતઃ ક્ષમાગુણનું માહાત્મ્ય જણાવી મોક્ષપ્રાપ્તિ કરે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. ૪

કષાયવિપાક.

को गुणस्तव कदा च कषायैर्निर्ममे भजसि नित्यमिमान् यत्।
किं न पश्यसि दोषममीषां, तापमत्र नरके च परत्र ॥ ५ ॥

"તને કષાયોએ કયો ગુણ કર્યો! ને ગુણ ક્યારે કર્યો' કે તું "તેઓને હમેશા સેવે છે? આ ભવમાં સંતાપ અને પરભવમાં નરક "આપવા રૂપ તેઓના દોષો છે તે શું તું દેખતો નથી?" ૫.

સ્વાગતા.

ભાવાર્થ-કષાયથી ગુણ તો દેખાતો નથી, કોઇ પ્રાણીને કોઈ વખતે કોઈ પણ પ્રકારનો ગુણ થયો હોય એવું સાંભળ્યું નથી. દરેક કષાયથી તેના વિષયમાં કેવી કેવી પીડા થાય છે તે દૃષ્ટાંત આપીને બતાવી આપ્યું છે. ક્રોધથી તાત્કાળિક મગજનો ઉકળાટ, અહંકારથી માનભંગ વખતે મગજની બદલાતી સ્થિતિ, માયાથી દરરોજ ખોટો દેખાવ કરવાની પીડા અને લોભથી આખી જીન્દગી સુધીની વેઠ, આવો આ ભવનો સંતાપ અને પરભવમાં તેના પરિણામે થતી દુઃખસંતતિપર વિચાર કરી કષાય ન કરવો; તેમ ન બને તો છેવટે ઓછો કરવો, તેવા પ્રસંગ જ ન આવવા દેવા, આવતા હોય તો અટકાવવા અને સંસારને ચાટતા ન જવું પણ જરા ઊંચા આવવાનો વિચાર કરવો એ સુજ્ઞનું કર્ત્તવ્ય છે. ૭૫.

કષાય સેવન અસેવનના ફળપર વિચારણા.

यत्कषायजनितं तव सौख्यं, यत्कषायपरिहानिभवं च ।
तद्विशेषमथवैतदुदर्कं, संविभाव्य भज धीर विशिष्टम् ॥ ६ ॥

"કષાયસેવનથી તને જે સુખ થાય અને કષાયના ક્ષયથી તને "જે સુખ થાય તેમાં વધારે સુખ કયું છે, અથવા તો કષાયનું ને "તેના ત્યાગનું પરિણામ કેવું આવે છે તેનો વિચાર કરીને તે બેમાંથી "સારૂં હોય તે હે પંડિત! આદરી લે." ૬. સ્વાગતાવૃત્ત.

ભાવાર્થ-સર્વ પ્રાણીને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા સદૈવ હોય છે અને તેથી વિચારવાળા પ્રાણીઓ કોઈ પણ કાર્ય કરતાં તેમાં સુખ કેટલું અને દુઃખ કેટલું તેનો તોલ કરે છે. હવે આપણે એક પ્રાણીપર ક્રોધ કરીએ કે કપટ કરીએ અથવા મગરૂરી કરીએ તેમાં સુખ શું! જ્યારે એકમાં મગજનો ઉકાળો થાય છે ત્યારે બીજામાં હૃદયનો ઉદ્વેગ થાય છે. બહુ બહુ તો તાત્કાળિક મનોવિકારોને જરા પુષ્ટિ મળે છે, પણ ક્રોધ કપટ કર્યો પછી બે ચાર કલાકે શાંતિનો સમય આવે ત્યારે શી સ્થિતિ થાય છે? પસ્તાવો-એટલે તેના પરિણામે ભવિષ્યમાં થવાના પરાભવના વિચારથી અત્યંત દુઃખ; અથવા ક્રોધ માનનું પરિણામ શું આવે? એક કહેવત છે કે જો તમે ક્રોધ કરશો તો સામા તરફથી બદલામાં તે જ મળશે, એટલે પરિણામે ખરાબી. હવે બીજી તરફ કોઈ પણ કષાય ન કરનારની સ્થિતિ

જોઇએ તો તેને નથી મગજનો ઉકળાટ કે નથી હૃદયની ગ્લાનિ. તે ઉપરાંત જાણે પોતે એક મહાન્ કાર્ય કર્યું છે—એક ફરજ બજાવી છે એ વિચારથી તેના મનને બહુ જ આનંદ રહે છે. ક્રોધ કે લોભનો પ્રસંગ આવતાં તે ન કરવાથી મનને કેટલો આનંદ થાય છે અને સામો માણસ કેવી કફોડી સ્થિતિમાં મૂકાઇ ઉલટો માફી માગે છે એ સર્વના અનુભવની વાત છે. આ ઉપરાંત પરભવમાં તો તેથી ઘણો લાભ મળે છે.

આવી રીતે કષાયત્યાગથી સર્વને સર્વ કાળે આનંદ થાય છે અને કષાયથી ઉદ્વેગ થાય છે. આ સ્થિતિપર વિચાર કરીને બેમાંથી એક તને યોગ્ય લાગે તે કર. ૭૬.

કષાયત્યાગ મહા નિગ્રહ બાહુબલિ.

सुखेन साध्या तपसां प्रवृत्तिर्यथा तथा नैव तु मानमुक्तिः ।
आद्या न दत्तेऽपि शिवं परा तु, निदर्शनाद्बाहुबलेः प्रदत्ते ॥७॥

"જેવી રીતે તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે સુખે થઈ શકે તેમ "છે તેવી રીતે માનનો ત્યાગ કરવો તે સુખે થઇ શકે તેમ નથી જ. "કેવળ તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ મોક્ષને આપી શકતી નથી, પણ માનનો ત્યાગ તો બાહુબલિના દૃષ્ટાંતની જેમ મોક્ષ જરૂર આપે છે." ૭.

ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—દુનિયાનું અવલોકન કરનારને જણાશે કે તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ મુશ્કેલ નથી, પણ એક વખત પ્રવૃત્તિ થયા પછી બહુ મુશ્કેલી રહેતી નથી, પણ તેને અથવા બીજી કોઈ પણ છતી વસ્તુ, ગુણ કે ધનનો અહંકાર ન કરવો એ બહુ જ મુશ્કેલ છે. એટલું બધું મુશ્કેલ છે કે મનુષ્ય અજાણ્યા પણ માન મજરૂરી કરી નાખે છે. જ્યારે પોતાની નમ્રતા બતાવવા જાય છે ત્યારે પણ તે દ્વારા શ્લાઘના પ્રાપ્ત કરવાની અનુવૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે. આવી રીતે માનમુક્તિ બહુ મુશ્કેલ છે. મનોવિકાર એવી અજબ રીતે કામ કરે છે કે આ પ્રાણી મોહમાં મુંઝાઈ વસ્તુસ્વરૂપ સમજી શકતો નથી, અંધ બને છે, ઘેનમાં પડે છે અને અનેક અકાર્યો કરે છે, પણ તેનો હેતુ-ફળ કાંઈ પણ સમજતો નથી. કેવળ તપસ્યામાં પ્રવૃત્તિ જ્યારે એકાંત મોક્ષ આપી શકતી નથી

ત્યારે માનમુક્તિ તુરત જ મોક્ષ આપે છે. (માનમુક્તિ
નવમા ગુણસ્થાનમાં બહુ ઉચ્ચ સ્થિતિપર ગયા પછી પ્રા

મારાથી નાના ભાઈઓને વંદન કેમ કરૂં એવા
બાહુબળિએ એક વરસ સુધી તપ કર્યો અને તે દરમ્
કર્યો કે તપથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ભાઈઓ પાસે જાઉ
કરવું પડે નહિ, પણ સખ્ત તપસ્યા છતાં સાથે માન હો
ફળની પ્રાપ્તિ થઈ નહિ. તેમની ઇચ્છા હોત તો દેવવૈભ
પણ તે તો જોઈતા નહોતા. "વીરા મારા ગજથકી ઉ
ચડ્યા કેવળ ન હોવેરે" એવા પ્રતિબોધનો અવસર થયે
મોકલેલી બ્હેનોના મધુર રવ સાંભળી સુજ્ઞ વીર ચેત્યો
અને ગજને ઓળખી ગયો. તે ગજને તજ્યો કે તે જ
ફળ પ્રાપ્ત થયું, જ્યારે એક વરસમાં તે ફળ પ્રાપ્ત થયું
વૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાની બહુ જરૂર છે. ગજપર ચડવાની વૃ
દેખાય છે. જમાનાની પ્રવૃત્તિ માનને અનુકૂળ છે અ
પરિભ્રમણ કરાવનારા આ મહાન્ દુર્ગુણને self-respect,
dignity? વિગેરે ઉપનામો આપી સદ્ગુણમાં ખતાવી
વિવેકવાન્ પ્રાણીએ આનાથી ચેતવાની જરૂર છે. મા
મહાન્ ગુણો પારખી શકાતા નથી, કદાચ દૃષ્ટિતળે આવે
તેની હોય તે કરતાં બહુ ઓછી કિંમત અંકાય છે, કેટલી
કુલ અંકાતી પણ નથી અને વિનયધર્મ કે જેને પૂર્વ
ધમ્મસ્સ મૂલં જૈન ધર્મનું મૂળ વિનય છે એમ કહી ગયા
પાણી ફરી વળે છે, પોતાપણું સ્થાપવાની, ન હોય તે
ધરાવવાનો દેખાવ કરવાની અને વિવેકવિચાર-કર્તવ્ય
જવાની ટેવ પડી જાય છે અને તેથી પરિણામે શુન્ય

આ શ્લોકમાં કેટલીક હકીકત ખાસ વિચારવા જેવી
તપ પ્રવૃત્તિની સરળતા અને માનમુક્તિની વિષમતા
જનસ્વભાવને લઈને છે. બીજા દુર્ગુણો હમેશા તજવા વ

આત્માનો દોષ જોતાં શીખે અને તેમ કરીને ક્ષમા રાખે ત્યારે તેની ઉચ્ચ વૃત્તિ થઇ એમ સમજવું. માનત્યાગ, ક્ષમાધારણ અને અપમાનસહન એ ત્રણ બાબતપર અત્ર ઉપદેશ આપ્યો છે. માનનો ત્યાગ કરવા ઉપરાંત અપમાન સહન કરવાનો અત્ર ઉપદેશ કર્યો તે બહુ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે. અપમાન એ શું વસ્તુ છે અને અપમાન કરનાર કોણ છે અને શા માટે કરે છે એ પ્રથમ વિચારવું. પ્રથમ તો એમ ચોકસ લાગશે કે ખાનદાની વગરના, અધમ કુળમાં અવતરેલા અથવા સંયોગોને લીધે અધમ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો જ અપમાન કરવા લલચાશે. સુજ્ઞ, ખાનદાન, ડાહ્યો માણસ કદિ તેમ કરવાનો સંકલ્પ પણ નહિ કરે, તેથી પ્રથમ તો અપમાન કરનારની નીચતા ઉપર વિચાર કરવો અને બીજું એવા પ્રસંગોપર મનની સ્થિતિસ્થાપકતા રાખવી અતિ મુશ્કેલ છે, સંસારમાં રસિયા જીવોના માન અપમાનના ખ્યાલ ચિત્ર વિચિત્ર હોવાને લીધે તે જાળવી રાખવી લગભગ અશક્ય જેવી છે એમ કહીએ તો ચાલે, ત્યારે તેવા વખતમાં–તેવા સંયોગમાં મનપર કાબુ રાખી અપમાન ગળી જવું તે બહાદુરી છે, મનપરનો અસાધારણ કાબુ છે અને શુરવીરપણું છે. અને તેટલા જ માટે ગ્રંથમાં શુરવીર શબ્દ મૂક્યો છે. અપમાન સહન કરી જનાર નબળા–નરમ–બાયલા હોય છે એમ સમજવું ભૂલ ભરેલું છે, તે બહાદુરનું કામ છે, મનોબળવાળાનું કામ છે, મર્દનું કામ છે. આવી બાબતમા ચાલુ પ્રવાહીક વિચારોને આધીન થઇ ન જતાં દરેક વાતનું પૃથક્કરણ કરતા શીખવું એ ખાસ લાભ કરનાર નીવડશે. ૯૮

સંબંધી ક્રોધનિગ્રહ.

पराभिभूत्याल्पिकयापि कुप्यस्यघैरपीमां प्रतिकर्तुमिच्छन् ।
न वेत्सि तिर्यङ्नरकादिकेषु, तास्तैरनन्तास्त्वतुला भवित्रीः ॥ ९ ॥

“ સહજ પરાભવથી પણ તું કોપ કરે છે અને વળી તેવાં પાપ
“ કરીને તેનું વેર વાળવાને ઇચ્છે છે, પણ નારકી તિર્યંચ વિગેરે
“ યોનિઓમાં પારાવાર અતુલ પરાભવ પીડાઓ થવાની છે તેને તો
“ તું જાણતો કે વિચારતો પણ નથી.” ૯.   ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—આ જીવ જરા માત્ર પરાભવથી ગુસ્સે થઈ જાય છે અને સામાને સજાથી, હાસ્યથી કે હરિફાઈથી મારવા ઉઠેલો થઈ જાય

આત્માનો દોષ જોતાં શીખે અને તેમ કરીને ક્ષમા રાખે ત્યારે તેની ઉચ્ચ વૃત્તિ થઇ એમ સમજવું. માનત્યાગ, ક્ષમાધારણ અને અપમાનસહન એ ત્રણ બાબતપર અત્ર ઉપદેશ આપ્યો છે. માનનો ત્યાગ કરવા ઉપરાંત અપમાન સહન કરવાનો અત્ર ઉપદેશ કર્યો તે બહુ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે. અપમાન એ શું વસ્તુ છે અને અપમાન કરનાર કોણ છે અને શા માટે કરે છે એ પ્રથમ વિચારવું. પ્રથમ તો એમ ચોકસ લાગશે કે ખાનદાની વગરના, અધમ કુળમાં અવતરેલા અથવા સંયોગોને લીધે અધમ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યો જ અપમાન કરવા લલચાશે. સુજ્ઞ, ખાનદાન, ડાહ્યો માણસ કદિ તેમ કરવાનો સંકલ્પ પણ નહિ કરે, તેથી પ્રથમ તો અપમાન કરનારની નીચતા ઉપર વિચાર કરવો અને બીજું એવા પ્રસંગોપર મનની સ્થિતિસ્થાપકતા રાખવી અતિ મુશ્કેલ છે, સંસારમાં રસિયા જીવોના માન અપમાનના ખ્યાલ ચિત્ર વિચિત્ર હોવાને લીધે તે જાળવી રાખવી લગભગ અશક્ય જેવી છે એમ કહીએ તો ચાલે, ત્યારે તેવા વખતમાં-તેવા સંયોગમાં મનપર કાબુ રાખી અપમાન ગળી જવું તે બહાદુરી છે, મનપરનો અસાધારણ કાબુ છે અને શૂરવીરપણું છે. અને તેટલા જ માટે ગ્રંથમાં શૂરવીર શબ્દ મૂક્યો છે. અપમાન સહન કરી જનાર નબળા-નરમ-બાયલા હોય છે એમ સમજવું ભૂલ ભરેલું છે, તે બહાદુરનું કામ છે, મનોબળવાળાનું કામ છે, પ્રાજ્ઞનું કામ છે. આવી બાબતમાં ચાલુ પ્રવાહીક વિચારોને આધીન થઇ ન જતાં દરેક વાતનું પૃથક્કરણ કરતાં શીખવું એ ખાસ લાભ કરનાર નીવડશે. ૭૮

સંક્ષેપથી ક્રોધનિગ્રહ.

पराभिभूत्याल्पिकयापि कुप्यस्यघैरपीमां प्रतिकर्तुमिच्छन् ।
न वेत्सि तिर्यङ्नरकादिकेषु, तास्तैरनन्तास्त्वतुला भवित्रीः ॥ ९ ॥

" સહજ પરાભવથી પણ તું કોપ કરે છે અને ગમે તેવાં પાપ
" કર્મોથી તેનું વેર વાળવાને ઇચ્છે છે, પણ નારકી તિર્યંચ વિગેરે
" ગતિઓમાં પાર વગરની અતુલ પરકૃત પીડાઓ થવાની છે તેને તો
" તું જાણતો કે વિચારતો પણ નથી. " ૯.

ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ-આ જીવ જરા માત્ર પરાભવથી ગુસ્સે થઇ જાય છે અને સામાને શબ્દથી, હસ્તથી કે હથિયારથી મારવા ઊઠો થઈ જાય

છે અથવા મનમાં દ્વેષ રાખી વૈર શોધ્યા કરે છે, લાગ શોધ્યા ક
છે અને આખો વખત ધમધમાટમાં રહે છે. આ મનોવિકારની અસ
તળે આવેલા પ્રાણીને કૃત્યાકૃત્યનો વિવેક રહેતો નથી અને ભવિષ્ય
વિચાર પણ રહેતો નથી. એ તો પોતાના મસ્ત મગજમાં મગ્ન અ
નિરંકુશ વૃત્તિએ વર્તે છે, પણ બિચારા જીવને ખબર પડતી નથી કે તે
કરવાથી અગાઉ જણાવ્યું તેમ આ ભવમાં પણ દુઃખ થાય છે અને
ઉપરાંત પરભવમાં પણ બહુ દુઃખ ખમવું પડે છે. માનસિક વિકા
જેવા કે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરેના પરિણામમાં બહુ સ
દુઃખ ખમવું પડે છે. જ્યારે ભુજ વખત કરેલા ભોજનના અંતરા
જેવા સ્થૂળ પાપનું પરિણામ શ્રીઆદિપ્રભુને વરસ સુધી ભોજ
ન મળવામાં આવ્યું તો ચિત્તવૃત્તિને તોડી અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખ
નાર કષાયો તો કેવું પરિણામ લાવે તે વિચારવા જેવું છે. ૯.

ષડ્રિપુપર ક્રોધ-ઉપસર્ગ કરનાર સાથે મૈત્રી.

धत्से कृतिन् ! यद्यपकारकेषु, क्रोधं[1] ततो धेह्यरिषट्क एव ।
अथोपकारिष्वपि तद्भवार्त्तिकृत्कर्महृन्मित्र बहिर्द्विषत्सु ॥ १० ॥

"હે પંડિત! જો તારૂં અહિત કરનાર ઉપર તું ક્રોધ કરતો
"હો તો ષડ્રિપુ (છ શત્રુ-કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ)
"ઉપર ક્રોધ કર, અને જો તું તારા હિત કરનારા ઉપર પણ ક્રોધ
"કરતો હો તો સંસારમાં થતી સર્વ પીડા કરનારાં જે કર્મો છે
"તેઓને હરી જનાર (ઉપસર્ગો, પરીષહો વિગેરે) જે ખરેખરા તારા
"હિતેચ્છુ છે અને બાહ્ય દ્રષ્ટિથી જે તારા શત્રુ જેવા લાગે છે તેના
"ઉપર ક્રોધ કર." ૧૦. ઉપજાતિ.

વા. ક. આ શ્લોકનો ભાવ સમજવા યત્ન કરવો. શ્લોક બહુ સારો છે.

ભાવાર્થ-વાસ્તવિક રીતે મનુષ્ય પોતાના ઉપર અપકાર-નુક-
સાન કરનારપર ક્રોધ કરે છે. નુકશાન કરનાર શત્રુ કહેવાય છે. તે
શત્રુ ડાહ્યા માણસોએ શોધી રાખ્યા છે. તેઓનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે
છે તે ધ્યાનમાં રાખીને વિચારજે.

૧ પારકી અથવા પોતાની સ્ત્રી સાથે અથવા કુંવારી સ્ત્રી સાથે વિષય
સંબંધ કરવો, કરવાની ઇચ્છા રાખવી અથવા કુચેષ્ટા કરવી તે કામ.

---

[1] मानमिति वा पाठांतरः

૨ બીજા પ્રાણીઓપર શી અસર થશે અથવા પોતાને કે પરને કેટલું નુકશાન થશે તેવા કોઇ પણ પ્રકારના પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર મનનું અવ્યવસ્થિતપણે ગુસ્સામાં પ્રવર્તન તે ક્રોધ.

૩ છતી જોગવાઇએ દાનયોગ્યને દાન ન આપવું, નિષ્કારણ પારકું ધન લઇ લેવાની ઇચ્છા રાખવી, તૃષ્ણા રાખવી અને દ્રવ્ય અથવા કોઇ પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુ માટે એકવૃત્તિથી ધ્યાન કરવું તે લોભ.

૪ પોતાનામાં ન હોય તેવા ગુણો માની લેવા તેમ જ તે હોવાનો દેખાવ કરવો તે માન (Vanity).

૫ કુળ, વિદ્યા, ધન વિગેરેનો અહંકાર કરવો તે મદ (Pride).

૬ વગર લેવે દેવે પારકાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરીને અથવા દ્યૂત વિગેરે વ્યસનોનો આશ્રય કરીને મનમાં ખુશી થવું તે હર્ષ.[1]

આ છ ખરેખરા દુશ્મન છે, કારણકે દુઃખ આપે તે દુશ્મન અને તેથી અનંત ભવભ્રમણમાં નારકી નિગોદનાં દુઃખ આપનાર આ દુશ્મનો છે, દેખાવમાં સુંદર લાગે છે પણ તેઓ ખરેખરા શત્રુ છે; માટે તેઓપર ખરેખરો ક્રોધ કરવો એટલે કે ક્રોધ કરી તેઓની હસ્તી છોડી નાખવી એ ઉચિત છે.

વળી સંસારમાં રખડાવનાર કર્મો છે અને તે કર્મોનો નાશ કરનાર ઉપસર્ગ-પરીષહ વિગેરે છે. દુઃખને ઓછા કરાવનાર આ તો તારા વાસ્તવિક મિત્ર થયા અને તેઓ તેવા છે એમ જાણી જો ઉપકાર કરનારાઓ ઉપર પણ ક્રોધ કરતો હો તો તેઓના ઉપર પણ કર. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપકાર કરનારપર કોઇને ક્રોધ હોય નહિ અને તેથી તારું કર્તવ્ય એ જ છે કે ષડ્રિપુને તજવા અને ઉપસર્ગ, પરીષહ વિગેરેને મિત્રબુદ્ધિએ ગ્રહણ કરવા—તેઓ સાથે મૈત્રી કરવી. ગજસુકુમાળને તેઓના સસરા સોમિલપર પ્રેમ આવ્યો હતો, બાહ્ય દ્રષ્ટિથી તો તે દુઃખ આપનાર હતો, પણ વાસ્ત-

૧ [illegible]

૨ [illegible] ([illegible]).

વિક રીતે તો તે ઉપકારી હતો, એવી જ રીતે અવંતિસુકુમાર પણ શિયાળણી વાસ્તવિક ઉપકાર કરનારી થઈ પડી હતી. ઉપર સ્કંદક, અરણીક, મેતાર્ય વિગેરે મુનિ મહારાજાઓનાં દૃષ્ટ પણ વિચાર.

આવી રીતે દ્વેષના ઘરના ક્રોધ અને માનના સંબંધમાં ઉ દેશ કર્યો; તે સંબંધમાં વિશેષ આ અધિકારના છેવટના ભાગમાં લખ છે. હવે રાગના ઘરના માયા અને લોભનું વિવરણ કરે છે. ૮૦.

માયાનિગ્રહ ઉપદેશ.

अधीत्यनुष्ठानतपःशमाद्यान्, धर्मान् विचित्रान् विदधत्समायान्।
न लप्स्यसे तत्फलमात्मदेहक्लेशाधिकं तांश्च भवान्तरेषु ॥ ११ ॥

"શાસ્ત્રાભ્યાસ, ધર્માનુષ્ઠાન, તપસ્યા, શમ વિગેરે વિગેરે અને "ધર્મો અથવા ધર્મકાર્યો માયા સાથે આચરે છે, તેથી તારા શરીરં "કલેશ થવા ઉપરાંત ભવાંતરને વિષે બીજું કાંઈ પણ ફળ મેળવવાને "નથી અને તે ધર્મો પણ ભવાંતરમાં મળવાના નથી." ૧૧. ઉપજાતિ

વિવરણ–શાસ્ત્રાભ્યાસ, પ્રતિક્રમણ (આવશ્યક) વિગેરે ધાર્મિ અનુષ્ઠાન, બાહ્યાભ્યંતર બાર પ્રકારનાં તપ, ઉપશમ, દમ, યમ, દા વિગેરે વિગેરે અનેક ધર્મકાર્યો કરતાં છતાં પણ સાથે માયા હોય તો વેઠ થાય છે, લાભ થતો નથી. માયા-કપટ-લુચ્ચાઈ-બગવૃત્તિ એનો ત્યાગ કરવો બહુ મુશ્કેલ છે. વળી ક્રોધ તથા માન બહુધા જણાઈ આવે છે, પણ માયા ગુપ્ત રહીને કામ કરે છે તેથી સામા માણસને તેની ખબર પડતી નથી અને કેટલીક વાર માયા કરનારને પણ ખબર પડતી નથી. જેને લોકો 'ભદ્રક' જીવો કહે છે તેવા થવાની બહુ જરૂર છે. એટલું તો સત્ય છે કે આવા ભદ્રક પ્રાણીઓને કર્મબંધ બહુ ઓછો થાય છે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહી ગયા છે કે "કેશનો લોચ કરાવવો, શરીરપરથી મેલનો ત્યાગ ન કરવો, ભૂમિપર શયન કરવું, તપસ્યા કરવી, વ્રતો ધારણ કરવાં વિગેરે આચરણો આચરવાં તે સાધુને સહેલ છે પણ માયાનો ત્યાગ મહા મુશ્કેલ છે."[1] આવા વિદ્વાન્ અવલોકનકારનાં વચનોપર ખાસ ધ્યાન

---

1 માયાની સજ્ઝાય.

ખેંચવામાં આવે છે. માયા બહુ ઉંડાણુમાં થાય છે તેથી બહુધા તે જાણી શકાતી નથી. સોફ્ત, એટીકેટ (ગૃહસ્થાઇના નિયમો), બીન જરૂરીઆતી વિવેક અથવા formality વિગેરે માયાના અનેક ભેદો છે. આ જમાનાના જીવનમાં માયાના પ્રસંગો વધતા જાય છે. રાજ્યનું અંગ બહુધા ક્રોધ ને માન હોય છે તેને બદલે હવે માયા ને લોભ થતાં જાય છે. આ જમાનામાં ઉપર ઉપરની ટાપટીપ વધતી જાય છે અને વધશે એમ લાગે છે. વળી વાણીઆપણું-એ માયાના પર્યાય તરીકે વપરાય છે. આથી જૈન ધર્મને અનુસરનારાઓએ મોટા ભાગે આ પાપથી વધારે ડરવાની જરૂર છે. ઉદયરત્નજી કહે છે કે "મુખ મીઠો જુઠો મનેજી, કુડ કપટનોરે કોટ; જીસે તો જીજી કરે જી, ચિત્તમાં તાકે ચોટરે, પ્રાણી! મ કરીશ માયા લગાર." આવી રીતે માયાને ઓળખી, તેનો ત્યાગ કરવાની મુશ્કેલી સંબંધી વિચાર કરી, તેપર ચિત્ત લગાડી, માયાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

હવે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે તમે ગમે તેવું ધર્મકાર્ય કરો પણ તમારા અંતરમાં જો માયા-કપટ હશે તો તમને ફોકટની મહેનત જ થશે. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે કે કુસુમપુર નામના નગરમાં એક શેઠને ઘેર બે સાધુ ઉતર્યા હતા. એક મુનિ ભોળા, સાધારણ બુદ્ધિના, સરળ, ગુણગ્રાહી અને ટુંકામાં કહીએ તો 'ભદ્રક' હતા, જ્યારે બીજા વિદ્વાન્ બહુ હતા પણ કપટી અને નિંદા કરનાર હતા. જ્ઞાની મહારાજ કહે છે કે લોકો જો કે બીજાની વાહવાહ બોલતા હતા, પણ પહેલો સાધુ થોડા કાળમાં મોક્ષે જશે જ્યારે બીજો ઘણો સંસાર પરિભ્રમણ કરશે. માયાયુક્ત જ્ઞાન પણ નકામું છે બલકે વધારે નુકશાન કરનારૂં છે. "શાસ્ત્રમાં બીજી બધી બાબતમાં સ્યાદ્વાદ છે, પરંતુ માયા કરવાના પ્રસંગો (ધર્મોપદેશાદિ) આવે તે વખતે નિષ્કપટી રહેવું એ આજ્ઞા તો જૈન શાસ્ત્રમાં એકાંત છે."[1] આ ટંકશાળી વચનો ઉપાધ્યાયજી મહારાજનાં છે. જેમ માયાથી આ ભવમાં લાભ થતો

---

[1] વિધિ નિષેધ નવી ઉપદીશે-સુણો સંતાજી,
એકાંતે ભગવંત-ગુણવંતાજી;
કારણે નિષ્કપટી થવું-સુણો સંતાજી,
એ આણા છે તંત-ગુણવંતાજી. યશોવિજયજી.

લોભનું સ્વરૂપ સમજવાની બહુ જરૂર છે. લોભ એ એટલો મોટો વિશાળ દરિયો છે કે તેના વમળમાં એક વખત પડ્યા પછી તેનો પાર પામવો મુશ્કેલ છે; કારણકે દરિયાની દૃષ્ટિમર્યાદા વધતી જાય છે અને જેમ ધનમમત્વમોચન અધિકારમાં કહ્યું તેમ સોવાળાને હજારનો અને તે મળ્યા પછી ઉત્તરોત્તર લાખ, કરોડ, અબજ, રાજ્ય, સ્વર્ગ અને ઇંદ્રપદવીનો લોભ થતો જાય છે. લોભી પ્રાણીને કોઇ દિવસ સુખ નથી અને લોભથી બહુ નુકશાન થાય છે. લોભથી મન આખો દિવસ ડોળાયા કરે છે અને લોભથી દુર્ઘટ રસ્તે સંચાર કરવામાં આવે છે. લોભી પ્રાણી શું શું કરે છે તે ભર્તૃહરિ પોતાના વૈરાગ્ય શતકના ૩-૪-૫-૬-૭ શ્લોકમાં બતાવે છે. સિંદૂરપ્રકરમાં કહે છે કેઃ—

> यद्दुर्गामटवीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरम्,
> गाहन्ते गहनं समुद्रमतनुक्लेशां कृषिं कुर्वते।
> सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचरम्,
> सर्पन्ति प्रधनं धनान्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम्॥

"ધનથી અંધ થયેલી બુદ્ધિવાળા પુરૂષો ભયંકર અટવીમાં રખડે છે, વિસ્તીર્ણ દેશાંતરમાં શ્રમણ કરે છે, ગહન સમુદ્રમાં અવગાહન કરે છે, બહુ કષ્ટસાધ્ય ખેતી કરે છે, કૃપણ શેઠની નોકરી કરે છે, હાથીની ઘટાને લીધે જેમાં સંચાર કરવો પણ મુશ્કેલ છે એવી લડાઇઓમાં સંચરે છે—આ સર્વ લોભની ચેષ્ટા જાણવી." લોભથી પ્રાણી અનેક ચાળા કરે છે, પુરૂષ હોઇ સ્રીનો વેશ લે છે, ભીખ માગે છે, અને કોઈ પણ અકાર્ય, અપ્રમાણિકપણું કે વિશ્વાસઘાત કરવામાં આંચકો ખાતો નથી. અતિશય લોભી પ્રાણી ગમે તેવું અકાર્ય પણ કરે છે. લોભીને મન સગપણ કે સ્નેહ હિસાબમાં નથી. શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક મહારાજ પ્રશમરતિમાં કહે છે કે सर्वगुणविनाशनं लोभात् લોભથી સર્વ ગુણોનો નાશ થાય છે, એ ખરેખર અનુભવીનું વચન છે. ક્રોધ માન માયાથી મુખ્યતાએ જ્યારે એક એક ગુણનો નાશ થાય છે ત્યારે લોભથી સર્વ ગુણોનો નાશ થાય છે. કારણ તેનું એ જ છે કે લોભનો છેડો આવતો નથી.

લોભથી અનેક પ્રાણીઓ દુઃખી થયા છે અને તેનાં દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. છ ખંડનું રાજ્ય મળ્યા છતાં પણ લોભનો

બીજા કષાયો જ્યારે નવમા ગુણસ્થાનકના અંત સુધીમાં નાશ પામી જાય છે ત્યારે લોભ દશમા સુધી રહે છે, જે બતાવે છે કે લોભની સ્થિતિ વધારે છે. આ મનોવિકારપર જય મેળવવા પૂરેપૂરો પુરુષાર્થ કરવો અને તેને ઓળખી પણ લેવો. ૮૨.

મદ મત્સર નિગ્રહ ઉપદેશ.

करोषि यत्प्रेत्यहिताय किञ्चित्, कदाचिदल्पं सुकृतं कथञ्चित् ।
मा जीहरस्तन्मदमत्सराद्यैर्विना च तन्मा नरकातिथिर्भूः ॥ १३ ॥

ઉપજાતિ

"કોઈ વખત મહા મુશ્કેલીએ આવતા ભવ માટે જરા કાંઈ "સારૂં કામ (સુકૃત્ય) કરવાનું તારે બની આવે તો પછી વળી "તેને મદમત્સર કરીને હારી જઈશ મા, અને સુકૃત્ય વગર તું "નરકનો પરોણો થઈશ મા." ૧૩.

ભાવાર્થ–કોઈ વખત તેર કાઠિયા માર્ગ આપે ત્યારે ગુરૂ મહારાજનો યોગ થાય છે અને તેથી અનેક કર્મોનો ક્ષય થાય ત્યારે દાન, શીલાદિક ધર્મકાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય છે. મૂળ તો મનુષ્યપણું જ મળવું દુર્લભ છે અને તે મળે તોપણ શ્રાવક કુળ, ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ દેહ, દેવગુરૂની જોગવાઈ અને શ્રદ્ધા મળતાં નથી. આ સર્વ યોગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પણ નીચે જણાવેલા કાઠિયા ધર્મકાર્યમાં માર્ગ આપતા નથી અને કદાચ મોહરાજાનું બંધન તોડી ગુરૂ સમીપે જાય તો ત્યાં પણ અહંકાર અથવા મગરૂબી કરી ધર્મધન હારી જાય છે. આવા પ્રસંગે જ્યારે અહંકાર કે મત્સર રાખે છે ત્યારે તેનો અધઃપાત થાય છે અને પાછા ચડવાનો વારો આવતો નથી. માટે એવે પ્રસંગે તું બરાબર ચેતીને ચાલજે. તું ગમે તેવો ધનવાન્, ગુણવાન્, પુત્રવાન્ હો, પણ તારા કરતા દુનિયામા વધારે મોટા, તારાથી સવાયા ઘણા પડ્યા છે, વળી તું ધન, પુત્ર કે સંપત્તિથી આછો હો તો તે જેની પાસે હોય તેની ઇર્ષ્યા કરીશ નહિ, કારણકે એ સર્વ કર્મજન્ય છે. આ તો બધો મેળો મળ્યો છે અને થોડા વખતમા પાછા બધા ચાલ્યા જશે. જો આવી વૃત્તિ નહિ રાખ તો પરિણામ સારૂં આવશે નહિ.

ગુરૂ પાસે ન જાય તે આળસ, ઘર કામમા પડ્યો રહે તે

એ છપ્પામાં કહ્યા જેવું થઇ જાય છે. જ્ઞાન, શક્તિ, ધનવ્યય, સંતોષ, ઋજુતા, પ્રાજ્ઞતા, વિદ્વત્તા, બ્રહ્મચર્ય, દયાળુતા, નમ્રતા વિગેરે ગુણો એવા છે કે તે ગુણો જેમાં ન હોય તે માણસો તે ગુણવાળાની અદેખાઇ, ઇર્ષ્યા અથવા સ્પર્ધા કરે છે અને તેથી કરીને મહા અધોગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. આથી કરીને સંસારબંદીખાનામાં પડેલા પ્રાણીને વધારે સાંકળો બંધાય છે કે જેથી આ જીવરૂપ કેદી તેમાંથી જલદી નીકળી નાશી જઇ શકતો નથી. વાતનો સાર એ જ છે કે જો સંસારમાંથી છુટા પડવાની ઇચ્છા હોય તો ગુણવાનની ઇર્ષ્યા કરવી નહિ, પણ ગુણવાન્ થવું, ગુણવાનનું બહુમાન કરવું. સાદા મનુષ્યોની પણ ઇર્ષ્યા ન કરવી એ તો સમજાઈ જાય તેવું જ છે; ખાસ કરીને ગુણવાનના તો પગ પીવા જોઇએ. ગુણ પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો એ જ છે કે ગુણીની સેવા કરવી. "સ્વામી ગુણ ઓળખી, સ્વામીને જે ભજે, દર્શન શુદ્ધતા તેહ પામે;"[૧] ગુણના જ્ઞાનનો આ મહિમા સમજો, વિચારો અને ગુણ ગ્રહણ કરો, એ જ કર્તવ્ય છે અને તે તરફ જ પ્રેરણા છે. ગુણવાન્પર મત્સર કરવાથી સમકિતની ચાર ભાવના જેનું વર્ણન પ્રથમ અધિકારમાં કરવામાં આવ્યું છે તે પૈકી પ્રમોદ ભાવનાનો નાશ થાય છે. એ પ્રમોદ ભાવનાનો નાશ થવાથી મૈત્રીભાવ રહેતો જ નથી; અને ભાવના વગર સમકિતની શુદ્ધિ રહેતી નથી એટલું જ નહિ પણ છેવટે તેનો ક્ષય પણ થઇ જાય છે, માટે ગુણવાન્પર પ્રેમ રાખવો એ શુદ્ધ જીવનનું એક ખાસ કર્તવ્ય છે. ૮૪.

કષાયથી સુકૃતનો નાશ.

कष्टेन धर्मो लवशो मिलत्ययं, क्षयं कषायैर्युगपत्प्रयाति च ।
अतिप्रयत्नार्जितमर्जुनं ततः, किमज्ञ ही हारयसे नभस्वता ॥ १५ ॥

"મહા કષ્ટથી જરા જરા કરીને 'ધર્મ' પ્રાપ્ત થાય છે તે "કષાય કરવાથી એક સપાટામાં એકદમ નાશ પામે છે. હે મૂર્ખ! "મહાપ્રયાસથી મેળવેલું સોનું એક ફુંક મારીને કેમ ઉડાવી દે છે?" ૧૫.

વંશસ્થ.

ભાવાર્થ—શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણ ધર્મ મહા મુશ્કેલીએ જરા જરા મળે છે. અનંત પુદ્ગલ પરાવર્તન કર્યો પછી છેલ્લા પરાવર્તમાં કાંઇક

---

૧ દેવચંદ્ર- ચોવીશી

પોતે થોડું ખરચી કર્ણ જેવો દાતાર કહેવરાવવામાં આનંદ માને છે, પોતાના ઉત્તમ જ્ઞાનનું અભિમાન કરે છે, પોતાના જેવો અગાઉ કોઇ થયો નથી, આ કાળમાં તો કોઇ છેજ નહિ એમ માને છે, મનાવે છે અને પોતાથી વિરૂદ્ધ વિચાર ધરાવનારને હાસ્યાસ્પદ કેમ કરવા એના સીધા અને આડકતરા માર્ગ શોધે છે; કાંતો પોતાનામાં કાંઈ ગુણ નથી એમ ઉપર ઉપરથી બતાવી માન શોધે છે, અતિ અધમ આચરણો કરતાં છતાં ઉપરથી મહા સદ્ગુણી હોવાનો આડંબર કરે છે, ધર્મને નામે લોકોને છેતરે છે, પોતાની ધાર્મિક વૃત્તિના દેખાવનો ગેરલાભ લે છે; અને કાંતો ધર્મમાર્ગે એક દોકડો પણ ખરચતો નથી, માન ખાતર લાખો ખરચે છે પણ ખરી સખાવત ગુપ્ત રીતે કરતો નથી, એકવાર ખરચવા ધારેલ પૈસાનું દશ વખત જૂદી જૂદી રીતે જૂદા જૂદા આકારમાં માન લે છે અને તેમ કરીને ધર્મધનને ખોઈ બેસે છે, એક ફુંક મારીને ધર્મસુવર્ણરજને ઉડાડી મૂકે છે અને પછી એક ખાડામાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં પોતાની વસ્તુસ્વરૂપની અજ્ઞતાને લીધે પડ્યા કરે છે તેને ચેતવણી આપનાર આ શ્લોક બહુ વિચારવા લાયક છે. ૮૫.

કષાયથી થતી હાનિની પરંપરા.

शत्रूभवन्ति सुहृदः, कलुषीभवन्ति,
धर्मा, यशांसि निचितायशसीभवन्ति ।
स्निह्यन्ति नैव पितरोऽपि च[1] बान्धवाश्च,
लोकद्वयेऽपि विपदो भविनां कषायैः ॥ १६ ॥

"કષાયથી મિત્ર શત્રુ થાય છે, ધર્મ મલિન થાય છે, આબરુ "સજ્જડ અપયશમાં બદલાઈ જાય છે, માબાપ અને ભાઈઓ કે "સ્નેહીઓ પણ પ્રેમ રાખતા નથી અને આ લોક તથા પરલોકમાં "પ્રાણીને વિપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે." ૧૬. વસંતતિલકા.

વિવેચન-કષાયથી બહુ હાનિ થાય છે. તેમાંથી અત્ર થોડી બતાવે છે.

---

१ च स्थाने न इति वा पाटः

થઇને ચાલે છે કે તેના સંબંધમાં આવનાર માણસો તેનું વલણ એકવાર જોયા પછી તેનો પરિચય કરવા ઇચ્છતા નથી અને કદાચ પૂર્વ પુણ્યના યોગે ધન કે વિદ્યા તેને મળી ગયાં હોય તો તેની ગેરહાજરીમાં તેને એટલો ઉતારી પાડે છે કે અન્ન છોકરાઓ પણ તેની તરફ આંગળી બતાવ્યા કરે છે. કપટ કરનાર માયાવી માણસને તો બધા દૂરથી જ નમસ્કાર કરે છે, તેઓ સમજે છે કે એની સાથે વધારે સંબંધ થશે તો એ જરૂર નુકશાનીના ખાડામાં ઉતારશે અને તે ક્યારે અને કેવી રીતે ઉતારશે તેની ખબર ન હોવાથી દરેક તક લઇને તેનું સીધી અને આડકતરી રીતે અપમાન કરે છે. લોભી મનુષ્યની ઘરાકી ટકતી નથી, તેના આડતીઆઓ, અસીલો અને નોકરો સમજે છે કે તે માત્ર પોતાના જ સ્વાર્થને જોનારો છે, પોતાના એક પૈસાના લાભ ખાતર સામાના હજારો રૂપિયાના નુકશાનને ધ્યાનમાં પણ લે નહિ તેવો તે છે અને વ્યવહારમાં આવી પ્રતિષ્ઠાહાનિ સહન કરવી એ અધમાધમ છે. આવી રીતે ક્રોધ, માન, માયા કે લોભ કરનાર પ્રાણીને જરા પણ યશ મળતો નથી અને હોય તે અપયશમાં ફેરવાઇ જાય છે. એવો માણસ દુનિયાને દેખાડવા કોઇ વખત જમણ કે ઉજાણી કરે તો કરતી વખત અને કર્યા પછી લોકો તેને માટે શું બોલે છે એ સાંભળવાથી બરાબર અપયશની ગાઢતાનો ખ્યાલ આવશે.

૪. માબાપ અને ભાઇઓ તેવા પ્રાણી ઉપર પ્રેમ રાખતા નથી. માબાપ એ પ્રેમના ઝરા કહેવાય છે જે કદિ પણ સુકાતા નથી. તેઓ અને ભાઇઓ જાણે છે કે આ ભાઇ ક્રોધી, અભિમાની, કપટી કે લોભી છે ત્યારે તેઓ તેનાપર હેત રાખતાં બંધ પડે છે. કષાય કરનાર પુત્ર અથવા ભાઇ માત્ર પોતાના હિત તરફ જ જુએ છે અને સ્વાર્થસંઘટ્ટ વખતે તો અતિ અધમ વર્તન કરે છે તેવે વખતે તેના વડિલો કે ભાઇઓ તેને કેવી રીતે ચાહી શકે? માતપિતાનો પ્રેમ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એ ખરી વાત છે પણ તે ત્યાગની અપેક્ષાએ છે. સંસાર વ્યવહારની અપેક્ષાએ અને ક્રોધાદિનું સત્ય સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવા વખતે વ્યવહારપર તેની કેવી અસર થાય છે એ બતાવવામાં માબાપનો પ્રેમ કે બંધુવર્ગમાં પ્રીતિ એ

એટલે એ આઠનો મદ કરતાં તે જ વસ્તુઓ નબળી મળે છે. આઠ મદ કરનારના શા હાલ થયા છે તેની વિસ્તારથી કથા જોવી હોય તેમને જૈનકથા રત્નકોષ ભાગ ૬ ઠ્ઠામાં ગૌતમ કુળકના પૃષ્ઠ ૯૩ થી વાંચવાની ભલામણ છે. (૧) જાતિમદઃ–હું ઉત્તમ જાતિનો છું એવો ફાંકો રાખવો. હરીકેશી મુનિ આ મદ કરવાથી ચંડાળના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા. (૨) લાભમદઃ-છ ખંડના લાભથી મદમાં આવી જઈ સર્વ ચક્રવર્તીઓથી મોટો થવા સુભૂમ સાતમો ખંડ સાધવા ગયો અને પ્રાણ ખોયા. અત્યારે પણ વ્યાપારમાં ખોટ જાય ત્યારે કર્મની નિંદા થાય છે અને લાભ થાય ત્યારે તેનો મદ થાય છે. (૩) કુળમદઃ-અમે આવા, અમારા બાપદાદાએ આવાં આવાં મોટાં કામ કરેલાં વિગેરે. મરિચીને પોતાના કુળનો મદ થઈ ગયો તો નીચ ગોત્ર બાંધ્યું અને તે અનેક ભવમાં વેઠવું પડ્યું. (૪) ઐશ્વર્યમદઃ– દશાર્ણભદ્રને થયો હતો. અત્યારે રૂશિયાના ઝાર પ્રમુખને થાય છે. બીજાઓ પણ અધિકાર, સ્વામીત્વાદિ પ્રાપ્ત થયે અભિમાની બની જાય છે તે ઐશ્વર્યમદ કહેવાય છે. (૫) બળમદઃ-શ્રી આદિનાથ પ્રભુના પુત્ર બાહુબલિ (Hercules) ને આ મદ થયો હતો તેથી તેણે ભાઈની સાથે પણ યુદ્ધ કર્યું. (૬) રૂપમદઃ-સનત્કુમારને આ મદ થયો હતો, અત્યારે પણ ગોરી કોમોને આ મદ થાય છે. સ્ત્રીઓમાં આ મદ વિશેષ હોય છે, પરંતુ તેથી પરિણામે હાનિ છે. (૭) તપમદઃ–તપસ્વીને મદ થઈ જાય છે તેથી તપના ફળને હારી જાય છે. જુઓ કુરગડુ અને ચાર મુનિનું દૃષ્ટાંત. (૮) શ્રુતમદઃ– વિદ્વાનો મદ આ જમાનામાં ઘણાખરાને થાય છે. સ્થૂલિભદ્રજીને થયો હતો, જેથી પાછલાં ચાર પૂર્વ શ્રી સંઘનો આગ્રહ થવાથી માત્ર સૂત્રરૂપે મળ્યાં-અર્થથી મળ્યાં નહીં. આ આઠ મદ બહુ વિચારવા જેવા છે. સીધી કે આડકતરી રીતે દરેક માણસ તેમાં ફસાઈ જાય છે અને સંસાર દીર્ઘ કરી નાખે છે. એને વશ ન થવું એમાં મન-પર અંકુશ અને જીવનઘટનાની સફળતા છે.

ઘણાખરા લેખકો માન અને મદ વચ્ચે કાંઈ તફાવત હોય એમ ધારતા નથી. અછતા ગુણોનો સદ્ભાવ અને છતા ગુણોનો ઉત્કર્ષ બતાવવો એને આપણે અનુક્રમે માન અને મદ સમજીએ તો મદના સંબંધમાં બહુ

એટલે એ આઠનો મદ કરતાં તે જ વસ્તુઓ નબળી મળે છે. આઠ મદ કરનારના શા હાલ થયા છે તેની વિસ્તારથી કથા જોવી હોય તેમને જૈનકથા રત્નકોષ ભાગ ૬ ઠ્ઠામાં ગૌતમ કુળકના પૃષ્ઠ ૯૩ થી વાંચવાની ભલામણ છે. (૧) જાતિમદઃ–હું ઉત્તમ જાતિનો છું એવો ફાંકો રાખવો. હરીકેશી મુનિ આ મદ કરવાથી ચંડાળના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા. (૨) લાભમદઃ–છ ખંડના લાભથી મદમાં આવી જઈ સર્વ ચક્રવર્તીઓથી મોટો થવા સુભૂમ સાતમો ખંડ સાધવા ગયો અને પ્રાણ ખોયા. અત્યારે પણ વ્યાપારમાં ખોટ જાય ત્યારે કર્મની નિંદા થાય છે અને લાભ થાય ત્યારે તેનો મદ થાય છે. (૩) કુળમદઃ–અમે આવા, અમારા બાપદાદાએ આવાં આવાં મોટાં કામ કરેલાં વિગેરે. મરિચીને પોતાના કુળનો મદ થઈ ગયો તો નીચ ગોત્ર બાંધ્યું અને તે અનેક ભવમાં વેડવું પડ્યું. (૪) ઐશ્વર્યમદઃ– દશાર્ણભદ્રને થયો હતો. અત્યારે રૂશિયાના ઝાર પ્રમુખને થાય છે. બીજાઓ પણ અધિકાર, સ્વામીત્વાદિ પ્રાપ્ત થયે અભિમાની બની જાય છે તે ઐશ્વર્યમદ કહેવાય છે. (૫) બળમદઃ–શ્રી આદિનાથ પ્રભુના પુત્ર બાહુબલિ (Hercules) ને આ મદ થયો હતો તેથી તેણે બાહુની સાથે પણ યુદ્ધ કર્યું. (૬) રૂપમદઃ–સનત્કુમારને આ મદ થયો હતો, અત્યારે પણ ગોરી કોમોને આ મદ થાય છે. સ્ત્રીઓમાં આ મદ વિશેષ હોય છે. પરંતુ તેથી પરિણામે હાનિ છે. (૭) તપમદ.–તપસ્વીને મદ થઈ જાય છે તેથી તપના ફળને હારી જાય છે. જુઓ. કુરગડુ અને ચાર મુનિનું દૃષ્ટાંત. (૮) શ્રુતમદ– વિદ્યાનો મદ આ જમાનામાં ઘણાખરાને થાય છે. સ્થૂલિભદ્રજીને થયો હતો, જેથી પાછલા ચાર પૂર્વ શ્રી તથ્થંના આમ્નાય થવાથી માત્ર સૂત્રરૂપે મળ્યા અર્થથી મળ્યા નહીં. આ આઠ મદ બહુ વિચારવા જેવા છે. લોકો કે આ કનારી રીતે દરેક મનુષ્ય તેના ફેલાં જાય છે અને સતત દંપ કરી નાખે છે એને વશ ન થવું એમાં મન-પર અંકુશ અને જીવનયાત્રાની જરૂરત છે.

ઘણી વાર લોકો માન અને મદ વચ્ચે ફેર નહીં રાખતા હોય એમ જણાતું નથી. અહીં ગુણીને વહુમાન અને બીજા ગુણીને ઠેકાણે બનાવવાં એને આ પછી અનુક્રમે માન અને મદ સમજીએ તો માનનો સંબંધમાં બહુ

એટલે એ આઠનો મદ કરતાં તે જ વસ્તુઓ નબળી મળે છે. આઠ મદ કરનારના શા હાલ થયા છે તેની વિસ્તારથી કથા જોવી હોય તેમને જૈનકથા રત્નકોષ ભાગ ૬ ઠ્ઠામાં ગૌતમ કુળકના પૃષ્ઠ ૯૩ થી વાંચવાની ભલામણ છે. (૧) જાતિમદઃ-હું ઉત્તમ જાતિનો છું એવો ફાંકો રાખવો. હરિકેશી મુનિ આ મદ કરવાથી ચંડાળના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા. (૨) લાભમદઃ-છ ખંડના લાભથી મદમાં આવી જઈ સર્વ ચક્રવર્તીઓથી મોટો થવા સુભૂમ સાતમો ખંડ સાધવા ગયો અને પ્રાણ ખોયા. અત્યારે પણ વ્યાપારમાં ખોટ જાય ત્યારે કર્મની નિંદા થાય છે અને લાભ થાય ત્યારે તેનો મદ થાય છે. (૩) કુળમદઃ-અમે આવા, અમારા બાપદાદાએ આવાં આવાં મોટાં કામ કરેલાં વિગેરે. મરિચીને પોતાના કુળનો મદ થઈ ગયો તો નીચ ગોત્ર બાંધ્યું અને તે અનેક ભવમાં વેઠવું પડયું. (૪) ઐશ્વર્યમદઃ-દશાર્ણભદ્રને થયો હતો. અત્યારે રૂશિયાના ઝાર પ્રમુખને થાય છે. બીજાઓ પણ અધિકાર, સ્વામીત્વાદિ પ્રાપ્ત થયે અભિમાની બની જાય છે તે ઐશ્વર્યમદ કહેવાય છે. (૫) બળમદઃ-શ્રી આદિનાથ પ્રભુના પુત્ર બાહુબલિ (Hercules) ને આ મદ થયો હતો તેથી તેણે ભાઈની સાથે પણ યુદ્ધ કર્યું. (૬) રૂપમદઃ-સનત્કુમારને આ મદ થયો હતો, અત્યારે પણ ગોરી કોમોને આ મદ થાય છે. સ્ત્રીઓમાં આ મદ વિશેષ હોય છે, પરંતુ તેથી પરિણામે હાનિ છે. (૭) તપમદઃ-તપસ્વીને મદ થઈ જાય છે તેથી તપના ફળને હારી જાય છે. જુઓ કૂરગડુ અને ચાર મુનિનું દૃષ્ટાંત. (૮) શ્રુતમદઃ-વિદ્યાનો મદ આ જમાનામાં ઘણાખરાને થાય છે. સ્થૂલિભદ્રજીને થયો હતો, જેથી પાછલા ચાર પૂર્વ શ્રી સંઘનો આગ્રહ થવાથી માત્ર સૂત્રરૂપે મળ્યા-અર્થથી મળ્યા નહીં. આ આઠ મદ બહુ વિચારવા જેવા છે કારણ કે આડકતરી રીતે દરેક માણસ તેમાં ફસાઈ જાય છે અને સંસાર દીર્ઘ કરી નાખે છે. એને વશ ન થવું એમાં મન-પર અંકુશ અને જીવનયાત્રાની સફળતા છે.

ઘણાખરા લેખકો માન અને મદ વચ્ચે કાંઇ તફાવત હોય એમ ધારતા નથી. અછતા ગુણોનો સદ્ભાવ અને છતા ગુણોનો ઉત્કર્ષ બતાવવો એને આપણે અનુક્રમે માન અને મદ સમજીએ તો મદના સંબંધમાં બહુ

તેનાં મૂળો બાળી નાખવાં. (ઝાડ બાળવામાં પાપ છે તેથી ડરીશ નહિ. આ કષાયઝાડ તો અનંત દયાના સ્થાન પરમાત્મા તીર્થંકરોએ પણ મૂળથી ઉચ્છેદી નાખ્યું હતું.)

દરેક ભવ્યાત્માએ ઘરમાં આ વાક્ય કોરી રાખવું કે "मूलं हि संसारतरोः कषायाः" આ વાક્યના ખરેખરા સમજવાપર ભવિષ્ય સ્થિતિનો આધાર છે. ૮૮.

કષાયના સહચારી વિષયોનો ત્યાગ.

समीक्ष्य तिर्यङ्नरकादिवेदनाः, श्रुतेक्षणैर्धर्मदुरापतां तथा ।
प्रमोदसे यद्विषयैः सकौतुकैस्ततस्तवात्मन् विफलैव चेतना ॥ १९ ॥

"શાસ્ત્રરૂપ આંખોથી તિર્યંચ નારકી વિગેરેની વેદનાને જાણી, "તેમ જ ધર્મ મળવાની મુશ્કેલી પણ જાણી, તેમ છતાં પણ કુતૂ-"હળવાળા વિષયોમાં તું આનંદ માનશે તો હે ચેતન! તારું ચેતન-"પણું તદ્દન નકામું છે." ૧૯. વંશસ્થ.

વિવેચન—વિષય અને પ્રમાદને પરસ્પર સાધર્મ્ય છે અને વિષય અને કષાય સહચારી છે તેથી કષાયદ્વારમાં વિષયનો ઉપદેશ કરે છે. દેવતાને ચ્યવનસમયે અનંત દુઃખ છે, મનુષ્યભવમાં પ્રવૃત્તિ, વિયોગ, વ્યાધિ, જરા, મૃત્યુ વિગેરે દુઃખ છે, તિર્યંચને પરસ્વાધીન વૃત્તિનું દુઃખ છે અને નારકી તો દુઃખમય જ છે; એ સર્વ હકીકત તેં શાસ્ત્રમાં વાંચી છે એટલે શાસ્ત્રરૂપ જ્ઞાનચક્ષુથી તેં જોઈ છે,[1] વળી તું સારી રીતે સમજે છે કે અનંત કષ્ટથી પંચેંદ્રિયપણું મળે છે અને ધર્મ તો બહુ મુશ્કેલીએ મળે છે, આટલું આટલું નજરે જોયા છતાં પણ તારી વૃત્તિ ફરે જ નહિ, તને જરા પણ નિર્વેદ થાય નહિ તો જાણવું કે તારું જાણવું ગાવું ફોગટ છે, વાગાડંબર છે, દેખાવ માત્ર છે, નિંદ્યા છે, [illegible]

[1] [illegible] चक्षुषा [illegible]

[illegible] હોય ત્યારે તેનું જ્ઞાનચક્ષુ [illegible] તેવી વસ્તુઓનું વર્ણન સાંભળી તેનો ઉલ્લેખ [illegible] જોઈ છે એમ કહ્યું, એનો ભાવાર્થ [illegible]

दृष्ट्वा कोपि हि कच्छपो ह्रदगुणे सेवालवल्यच्युते,
पूर्णेन्दुं द्युतिभिः कुटुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान् ।
सेवाले मिलिते कदापि स पुनश्चन्द्रं समालोकते,
अहो मर्त्यभवाप्तमप्यवहृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ ८ ॥
धान्या पूर्वपयोनिधौ निपतिता भ्रष्टं युगं पश्चिमा-
म्भोधौ दुर्धरवीचिभिभ्र सुचिरात्संयोजितं तद्द्वयम् ।
सा धान्या प्रविशेद्युगस्य विवरे तस्य स्वयं क्वापि चेत्,
अहो मर्त्यभवाप्तमप्यवहृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ ९ ॥
चूर्णीकृत्य पराक्रमात् मणिमयं स्तम्भं सुरः क्रीडया,
मेरौ स्वकनिकासमीरवशतः क्षिप्त्वा रजो दिक्षु चेत् ।
स्तम्भं तैः परमाणुभिः सुनिचितैः कुर्यात्स चेत्पूर्ववत्,
अहो मर्त्यभवाप्तमप्यवहृती भूयस्तमाप्नोति न ॥ १० ॥

ભોજન—બ્રહ્મરાજાનો પુત્ર બ્રહ્મદત્ત બે વરસની વયનો હતો ત્યારે તે રાજા મરણ પામ્યો. રાજ્યકાર્ય દીર્ઘ નામના મંત્રીને સોંપવામાં આવ્યું. આ મંત્રીની સાથે બ્રહ્મરાજાની રાણી ચુલણી પ્રેમમાં પડી અને વિષય સેવવા લાગી. બ્રહ્મદત્તને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે આ દુષ્ટ સંયોગ તોડી નખાવવા આડકતરી રીતે પ્રયાસ કર્યો, પણ રાણીએ તે ઉલટો તેનો જીવ લેવાનો નિશ્ચય કરી એક લાક્ષાગૃહ બનાવ્યું અને તેમાં નવપરિણીત વધૂ સાથે કુંવરને મોકલ્યો અને રાતે આગ લગાડવાનો વિચાર કર્યો. આ દુષ્ટ નિર્ણયની ખબર કુંવરને બીજા મંત્રીએ કરી અને ભૂમિમાં કરેલી સુરંગને રસ્તે થઈ કુંવરને બહાર સહીસલામત કાઢ્યો. અરણ્યમાં એકલા ફરતા મહા સંકટમાં કુંવર આવી પડ્યો તે વખતે એક બ્રાહ્મણ સાથે થયો અને અંતે કોઈ દિવસ રાજ્ય મળે ત્યારે આવવાનું કહી બ્રહ્મદત્તે કૃતજ્ઞપણું બતાવ્યું. અનુક્રમે કેટલેક કાળે બ્રહ્મદત્તને કાંપિલ્યપુરનું રાજ્ય મળ્યું અને છ ખંડ પૃથ્વી સાધી ચક્રવર્તી થયા. ઉક્ત બ્રાહ્મણ આ હકીકત જાણી કાંપિલ્યપુર આવ્યો અને બહુ પ્રયાસે ચક્રવર્તીને મળ્યો. ચક્રવર્તીએ યથેચ્છ વર માગવા કહ્યું. બ્રાહ્મણે વિચાર કરી જવાબ આપવા જણાવ્યું. ઘરે આવી પોતાની સ્ત્રીને પૂછતાં તેણીએ વિચાર કર્યો કે જો આને ગામગરાસ મળશે તો તેના વહીવટની ખટપટ કરવા પડશે અને ઋદ્ધિને અંગે ગરીબ અવસ્થામાં પરણેલી

આ પ્રમાણે રમતાં રમતાં કેટલીકવાર જીતે અને વળી હારી જાય, પણ સંપૂર્ણ તો કોઇ કાળે થાય જ નહિ. આથી દ્વિતીય શ્લોકમાં કહે છે કે "એકસો આઠ થાંભલા પૈકી પ્રત્યેક સ્તંભને એકસો આઠ હાંસો છે અને તે પ્રત્યેક હાંસને પુત્ર પિતા સાથે દ્યૂત રમતાં જીતે ત્યારે તેને સામ્રાજ્ય મળે તે દુર્ઘટ તો છેજ; પણ કદાપિ તેમ બની આવે, પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય છે તે ફરીવાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી."

ધાન્ય—એક રાજાએ ભરતક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થતાં સર્વ પ્રકારનાં ધાન્યો કૌતુક માટે એકઠાં કર્યાં અને તેમાં એક પાલી સરસવના દાણા નાખ્યા; પછી એક વૃદ્ધ ડોશીને બોલાવી, ધાન્યના ઢગલામાંથી સરસવના સર્વ દાણા જુદા પાડી આપવા આજ્ઞા કરી. બિચારી ડોશી આ કેવી રીતે કરી શકે ? તેથી ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે "આખા ભરતક્ષેત્રના સર્વ ધાન્યના સમૂહમાં એક પાલી સરસવ નાખેલા હોય અને તેજ દાણાઓને જૂદા કરી આપવાનું એક વૃદ્ધ ડોશીને [illegible] તે ડોશી સર્વ દાણાઓને અને સરસવને જૂદા [illegible] કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ પામી હારી જાય [illegible] શકતા નથી."

[illegible] પ્રમાદપૂર્વક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] જુએ. [illegible] જાય છે અને [illegible] [illegible] [illegible]

રત્ન—વસંતપુર નગરમાં ધન્નો નામે એક શેઠ રહેતો હતો, તેને પાંચ પુત્ર હતા. આ ધન્ના શેઠ રત્નની પરીક્ષામાં બહુ કાબેલ હોવાથી તેને રત્નપરીક્ષકના નામથી સર્વ ઓળખતા હતા. શેઠની એક એવી પ્રકૃતિ પડી હતી કે બહુ મૂલ્યવાળાં જે જે રત્નો આવે તે ખરીદી સંગ્રહી રાખે પણ વેચે નહિ. પુત્રો પણ વારંવાર કહે કે બમણાં તમણાં દામ આવે છે છતાં શામાટે વેચતા નથી? આ પ્રમાણે વારંવાર થયા કરે તોપણ શેઠ તો વેચવાની વાત કરે જ નહિ. એક વખત શેઠ પરદેશ ગયા અને કેટલાક દિવસ પછી પાછા આવ્યા ત્યારે માલુમ પડયું કે પોતાના પુત્રોએ સર્વ રત્નો પરદેશી માણસોને વેચી નાખ્યાં છે. શેઠે તો આ સમાચાર સાંભળી સર્વ પુત્રોને ઘર બહાર કાઢી મૂક્યા અને સર્વ રત્નો લઈને જ ઘરે પાછા આવવાનું કહ્યું. પુત્રો તો બાપડા પરદેશ નીકળ્યા, પણ એ જ સર્વ રત્નો પાછા કેવી રીતે મેળવી શકે? તેથી પાંચમા શ્લોકમાં કહે છે કે "શેઠના છોકરાઓએ પરદેશથી આવેલા વ્યાપારીઓને રત્નો વેચી દીધાં અને વળી પશ્ચાત્તાપ કરીને તે જ પાછાં મેળવવાનો પ્રયાસ કરવા લાગ્યા, કોઈ દેવની સહાયથી કદાચ તે જ સર્વ રત્નો વણિક્પુત્ર પાછા મેળવે, પણ જે કમનસીબ પ્રાણી મનુષ્યભવ હારી જાય છે તે ફરીવાર તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી."

સ્વપ્ન—ઉજ્જયિણી નગરીમાં એક મૂળદેવ નામનો ચતુર રાજપુત્ર છે તે દેવદત્તા વેશ્યા ઉપર રાગાસક્ત છે. એક દિવસ એક શેઠે તેનું અપમાન કરી ત્યાંથી દૂર કર્યો, તેથી તે પરદેશમાં ભમવા લાગ્યો. અનેક પ્રકારના નાટ્યાનુભવ જોતો તે એક વખત ધર્મશાળામાં સૂતો હતો, તેવામાં તેણે સ્વપ્ન દીઠું કે ચંદ્રમા પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરે છે. સ્વપ્ન દેખી તે જાગ્યો. તે વખતે એક બીજા કાર્પટિકે પણ તેવું જ સ્વપ્ન દીઠું. તેણે પણ જાગી સ્વપ્નનો વિચાર પોતાના ગુરુને પૂછ્યો. ગુરુએ કહ્યું કે 'તું આજ રાબડી સહિત રોટલો પામીશ.' શિષ્યને તે પ્રમાણે ભોજન મળ્યું. હવે મૂળદેવ તો શાસ્ત્રવિદ્ છે તેથી મઠમાંથી બહાર નીકળી ફળ-ફૂલ વગેરે લઈ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે સ્વપ્નપાઠક પાસે તે મૂકી તેને સ્વપ્નસમાચાર પૂછ્યા. સ્વપ્નપાઠકે કહ્યું કે 'તમને રાજ્ય મળશે.' મૂળદેવે આ વચન માન્ય કર્યું. નગરમાંથી અશ્વ મેળવી કેટલુંક મ.સ-

પણ પુત્રીની ઈચ્છા અનુસાર સર્વ દેશોમાંથી રાજપુત્રોને બોલાવ્યા. ઈંદ્રદત્ત રાજા પણ પુત્રો સહિત આવ્યો. મંત્રી સુરેંદ્રદત્તને પણ સાથે લઇ આવ્યો. સ્વયવરમંડપની શોભા અદ્ભુત કરી હતી. મંડપની વચ્ચે સ્તંભ ઊભો કર્યો. તેની ઉપર ચાર ચાર ચક્ર મંડાવ્યાં. એક એક ચક્રમાં બહુ આરા કર્યા અને દરેક ચક્રને એવી રીતે સંચ કરી ગોઠવ્યું કે એક જમણી બાજુએ ફરે અને એક ડાબી બાજુએ ફરે. તે સ્તંભની ઉપર એક સુંદર પુતળી માંડી અને તેનું મુખ અધો કરાવ્યું. નીચે મોટી તેલની કઢાઈ માંડી. તેની બાજુમાં કન્યા પંચવર્ણી ફુલમાળા હસ્તમાં લઈ ઊભી રહી. નીચેની કઢાઇમાં નજર રાખી, ઉપર આઠ ચક્રમાં પસાર કરી, શાપાની ડાબી આંખને વીંધે, એવી રીતે જે રાજપુત્ર બાણ મારે તેને વરવું એવી તેની પ્રતિજ્ઞા હતી. રાજપુત્રોએ કાર્ય શરૂ કર્યું. કેટલાક તો પોતાની જગાપરથી ઉઠ્યા જ નહિ, કેટલાક કઢાઇ સુધી જઈ પાછા આવ્યા, કેટલાક ધનુષ્ય પડતું મૂકી ચાલ્યા આવ્યા અને એવી રીતે સર્વ નષ્ટભ્રષ્ટ થયા. ઇંદ્રદત્ત રાજાના બાવીશ પુત્રોના પણ એ જ હાલ થયા ત્યારે રાજા બહુ ખિન્ન થઈ ગયા. મંત્રીએ પછી ત્રેવીશમા પુત્રની હકીકત કહી રાજાને [illegible] રાજાને સર્વ હકીકત યાદ આવી, સુરેંદ્રદત્તને [illegible] કર્યો [illegible] ઊઠ્યો, ચાલ્યો, ધનુષ્ય લીધું, [illegible] ધનુષ્ય [illegible] યોગ કર્યો અને સર્વ [illegible] બાણ છોડ્યું, જેણે આઠ ચક્રના [illegible] વગર શાપાની ડાબી આંખને [illegible] ચોપણ [illegible] "ઉપદેશમાળામાં કહ્યું છે કે [illegible] એક બીજાની વિરુદ્ધ [illegible] ધનુષ્ય પર ફેરવ નીચું મુખ [illegible] શાપાની ડાબી [illegible] પણ કૃત્રિમ [illegible] મનુષ્ય-[illegible] કરી શકાતા નથી."

[illegible] કહ્યું છે, [illegible] એક [illegible] રહે છે. તેણે [illegible] ગુરુ પૂર્ણિમાની રાત્રે

માણુની અલ્પતાનો વિચાર કરતાં ઉપરની હકીકત લગભગ ખ્યાલી જેવી જ લાગે છે.

દશે દૃષ્ટાંતોનું એ જ પ્રમાણે સમજવું. દરેક દૃષ્ટાંતમાં બહુ ખૂબિ છે, દરેક દૃષ્ટાંત મનન કરીને સમજવા જેવું છે, મનુષ્યભવની દુર્લભતા બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. દૃષ્ટાંતની સત્યતા કરતાં હમેશા તેમાંથી પ્રકાશ થતો ભાવ બહુ વિચારવો. દેવકૃત મંત્ર, ચમત્કાર કે બીજી વાત સ્થૂળવાદના આ જમાનામાં ગળે ન ઉતરે તો તેની સામે વિચાર કરવાની અગત્ય નથી, પરંતુ દરેક દૃષ્ટાંતમાં એક અદ્ભુત ભાવ છે અને તે એ છે કે આવો મનુષ્યભવ મહા કષ્ટે મળ્યો છે અને ફરી મળવો મહા મુશ્કેલ છે. એના પરિણામ તરીકે મનુષ્યભવની સફળતા કરવા ખાસ ઉપદેશ છે. ધર્મસામગ્રી મુખ્યત્વે મનુષ્યભવમાં જ મળી શકે છે તેથી આ સર્વ દૃષ્ટાંતનું ઉપયોગીપણું પ્રાપ્ત થાય છે.

આટલા ઉપરથી ધર્મની દુરાપતા સમજી કષાય ન કરવા અને તેટલા સારૂ તેના સહચારી પાંચે ઇંદ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોને ખાસ કરીને ત્યજવા. ૮૯.

કષાયના સહચારી પ્રમાદનો ત્યાગ.

चौरैस्तथा कर्मकरैर्गृहीते, दुष्टैः स्वमात्रेऽप्युपतप्यसे त्वम् ।
पुष्टैः प्रमादैस्तनुभिश्च पुण्यधनं न किं वेत्स्यपि लुट्यमानम् ॥९०॥

"ચોર અથવા કામકાજ કરનારા (નોકર ચાકરો) તારૂં જરા "પણ ધન ઉપાડી જાય છે તોપણ તું તપી જાય છે, જ્યારે પુષ્ટ "અથવા પાતળા પ્રમાદો તારૂં પુણ્યધન લુટી લે છે તે તું જાણતો "પણ નથી. ૯૦ ઉપજાતિ

ભાવાર્થ ધનની સહજ ચોરી થાય તો ધાધલ મચાવી મૂકે છે, પોલીસને ખબર દે છે, જપ્ત કરાવે છે અથવા કાયદો હાથમાં લઇ ચોરનાં ટુકડા ખોખરા કરે છે. આ સર્વ શાને માટે? ધનને માટે. સ્થૂળ દ્રવ્ય માટે. પણ મદ્ય, વિષય, કષાય, વિકથા અને નિદ્રારૂપ પ્રમાદ-ચોરો તારૂં પુણ્યધન લુંટી જાય છે તેનો તેં વિચાર કર્યો? વિષય કષાય એ પુષ્ટ ચોરો છે અને વિકથા, નિદ્રા, નોકષાય એ પાતળા ચોરો

ભવ માટે તેં નરક કાપી નાંખી? તને ગેરંટી મળી છે કે તું કદિ નારકીમાં તો જઇશ જ નહીં? અથવા તેં નરકનોજ નાશ કર્યો છે કે જેથી કોઇ પણ પ્રાણીને ત્યાં જવું પડે નહિ? તારી ફરજ બજાવી તેં જનસમૂહ કે પ્રાણીસમૂહનું સુખ વધાર્યું? આમાંનું થોડું કે ઘણું કાંઇ કરી શકયો નથી અને તને અહંકાર થાય છે અથવા પારકા માણસો પાસેથી સ્તુતિ સાંભળવાની ઇચ્છા થાય છે તે તદ્દન અસ્થાને, અયોગ્ય, અણઘટતી છે. તારો તેના ઉપર કશો હક નથી. જરા ચેત, જરા વિચાર. આવા ગુણવાળા માણસો તો તેનો ફાંકો રાખતાજ નથી, પણ તારે તો ફાંકો રાખવાનો હક પણ નથી. જો ચેતીશ નહિ તો અનંત કાળચક્રના પ્રવાહમાં તણાઈ જઇશ અને તારો પત્તો લાગશે નહિ. અનુકૂળ સમય, સ્થાન અને સંજોગોનો લાભ લઈ લે.

ઉપરની ગાથામાં સોળ ભય કહ્યા છે તેનાં નામઃ-રોગ, પાણી, અગ્નિ, સર્પ, ચોર, શત્રુ, મત્ત હસ્તી, સિંહ, યુદ્ધ એ નવ અને ઇહલોક ભય (મનુષ્યને મનુષ્યથી ભય તેવી જ રીતે સ્વજાતીય ભય), પરલોક ભય (મનુષ્યને તિર્યંચ અથવા દેવતા કે અસુરથી ભય), આદાન ભય (ધન ચોરાઇ જવાનો ભય), અકસ્માત ભય (ઘરમાં બેઠા બેઠા કાંઈ પણ કારણ વગર ભય લાગે તે), આજીવિકા ભય (કેવી રીતે પેટ ભરાશે તેની નિર્ધનને ચિંતા થાય છે તે ભય), મરણ ભય, અશ્લોક ભય (લોકમાં અપકીર્તિ થવાની બીક). ૯૧.

* * * * * *

આ રીતે આપણા સંસારના દરેક કાર્યમાં અગત્યનો ભાગ બજાવનાર બહુ જ અગત્યનો વિષય સંપૂર્ણ થયો. એ વિષયની અગત્યતા એટલા માટે છે કે જ્યારે લોકો બહ્યાચાર અને દેખાવ ઉપર બહુ ધ્યાન આપે છે ઘણીવાર તેથી ભૂલ પણ ખાય છે, ત્યારે શાસ્ત્રકાર તેથી તદ્દન ઉલટી દૃષ્ટિએ જુએ છે દુનિયાના દેખાવમાં "ભગત"ના નામથી ઓળખાવનાર કેટલીકવાર તીવ્ર વિષયી કે કષાયી હોય છે, જ્યારે તદ્દન ભદ્રક જેવો શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિમાં મહા ભાગ્યશાળી ગણાય છે આ વાતનું કેટલીકવાર સ્પષ્ટ ભાન થાય છે, પણ જરૂરને વખતે બધું ભૂલી જવાય છે. અધ્યવસાય અને આંતરવૃત્તિ ઉપર કેટલો

આણે છે, ઉદ્વેગ કરાવે છે, અવદ્ય વચન બોલાવે છે, કલેશ કરાવે છે, કીર્ત્તિનો નાશ કરે છે, દુર્મતિ ઉત્પન્ન કરે છે, પુણ્યોદયને હણે છે અને કુગતિ આપે છે. આવા આવા અનેક દોષો ક્રોધથી ઉત્પન્ન થાય છે, સુજ્ઞ તે અનુભવથી સમજી શકે છે. ક્રોધ કરવાથી નુકશાન પ્રત્યક્ષ છે. સિંદુરપ્રકર, ઉપાધ્યાયજીની સજ્ઝાય વિગેરે અનેક ગ્રંથોમાં તે સંબંધી બહુ વિવેચન છે. ક્રોધનો ત્યાગ એટલે ક્ષમા–ક્ષમા એ જૈન શાસ્ત્રનો સાર; એમાં અહિંસા, અભયદાન, અનુકંપા આદિ સર્વનો સમાવેશ થઈ જાય છે. સ્કંદકાચાર્ય ક્રોધથી રખડ્યા અને તેના ત્યાગથી ગજસુકુમાળ, મેતાર્ય વિગેરે બહુ જીવ સુખી થયા.

માન–આને માટે ૨-૩-૭-૮-૧૭ મા શ્લોકો છે, આ મીઠો કષાય છે, સર્વને કરવો ગમે છે, ઘણીવાર પોતે નિર્ગુણી છે એમ બતાવતાં પણ અંતરંગમાં અહંકાર હોય છે. કેટલાક મગરૂબ હોય છે તે છતી વસ્તુ માટે હોય છે, એને pride (મદ) કહે છે; કેટલાક મગરૂબ હોય છે તે અછતી વસ્તુ માટે ડોળઘાલુ હોય છે એને Vanity, vainglory કહે છે મગરૂબી કે ફાંકો રાખવો તેના કરતાં પણ દંભ રાખવો એ વધારે ખરાબ છે. હાલના સમયમાં માણસો દંભી વધારે હોય છે. બીજું ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે આ જમાનામાં કેટલાક દુર્ગુણોને સદ્ગુણમાં ગણવામાં આવે છે. કેટલાક માણસો આત્મ-સત્કાર 'સ્વ-વ્યક્તિ સ્થાપન' અથવા 'જાતિયમાન' ના નામથી ઘણો અહંકાર કરે છે. એવી બાબતમાં ખાસ ચેતતા રહેવાની જરૂર છે. એમાં ખુબી શું છે તે વિચારવાની જરૂર છે. પોતાની જાતને દીન કરી દેવી, દરેક અપમાનને પાત્ર બનાવવી એમ કહેવાની મતલબ નથી, પણ એ દેખાવના રૂપમાં અહંભાવ પેસી જાય છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. અહંકાર કે દંભ અનેક પ્રકારના છે. શાસ્ત્રકાર મદ ૮ પ્રકારના કહે છે, તે ઉપર જણાવ્યા છે અને તે મદ કરવાથી હેરાન થયેલાના દૃષ્ટાંત પણ સાથે બતાવ્યા છે.† આ જમાનામાં આ બાબતમાં સાવચેત રહેવાની ખાસ જરૂર છે. ભવભાવનામાં એક ઉજ્ઝિતકુમારની કથા છે તે આ બાબતમાં ધ્યાનમાં રાખવા જેવી

* આ આ પ્રકારે પણ દંભસ્વરૂપ સમજવા.   † જુઓ આ અધિકારના [illegible]

કરતાં દુનિયાની નજરમાં હુશિયાર-કરમી કહેવાતામાં વધારે હોય છે. ગાંડી માના ડાહ્યા દીકરાઓનો એ ખાસ ગુણ મનાયો છે. 'વણિક તેહનું નામ જેહ જુઠું નવ બોલે' વિ. વિ. શામળ ભટ્ટે કહ્યું તેમાં નવાઈ લાગે છે. હાલ તો વાણિયાવેડા-વિસાપણું-એ માયાવિપણાના પર્યાય શબ્દો થઈ પડ્યા છે. એ માયા કરવાથી મન બહુ વ્યાકુળ રહે છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે मायाविणो हुंति परस्स पेसा 'માયાવી માણસો પારકાના નોકર થાય છે' એ તદ્દન અનુભવસિદ્ધ છે. એક બાબતમાં માયા-કપટ કર્યું તેને નભાવવું એ બહુ મુશ્કેલ છે; પછી અનેક યુક્તિઓ લગાવવી પડે છે, અસત્ય પરંપરા ચાલે છે અને છતાં પણ મનમાં પકડાઈ જવાની ધાસ્તી રહે છે. વાણિયાવેડા કરવાની માયા તેમજ રાજખટપટની માયા-એ તો દેખીતી રીતે ત્યાજ્ય છે. એ માયા કરનારમાં બગ-વૃત્તિ, ખોટો દેખાવ બહુ હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ મલ્લીનાથજીના દૃષ્ટાંતથી જણાય છે કે પ્રશસ્ત માયા પણ કરવી નહીં. ખસુસ કરીને કોમ કે નાત કે સંઘના આગેવાનો, દેરાસરના ટ્રસ્ટીઓ-વિગેરે નેતા પુરૂષોએ તો એવા સરળ થવું જોઈએ કે બીજાઓ તેનું અનુકરણ કરે. વાચનાર! નાત કે સંઘની મીટીંગમાં જવાનો તને કોઈવાર પ્રસંગ આવ્યો છે? ત્યાં શું થાય છે? એ કોમની અને આખા દેશની સ્થિતિ બતાવે છે, એ પાયમાલીનું ચિહ્ન છે; એ બતાવે છે કે આર્યાવર્તમાં જ્યાંસુધી સરળતા નથી, સ્વાર્પણ નથી, પક્ષબુદ્ધિનો ત્યાગ નથી, સ્વાત્મભોગ નથી, ત્યાંસુધી જાપાનના પાડોશી હોવાની મગરૂબી કરવાનો તેને જરા પણ હક નથી. ભલા ભાઈ! તારાં સાંસારિક કાર્યોમાં તો માયા, પણ વળી તારાં ધાર્મિક કાર્યોમાં પણ માયા! તું જૈન હો કે હિંદુ હો કે કોઈ પણ હો, તું સાધુ હો કે સન્યાસી હો કે પંડ્યા હો પણ તારૂં જીવન જો. તું દેખાવ કેટલો કરે છે? લોકરંજન કરવા માટે, વાહવાહ બોલાવવા માટે કેટલું કરે છે? તે જો. વિચાર કર. બહુ નકામું ચલાવ્યું જાય છે, તું સમજ્યો નથી, સમજવા યત્ન કર્યો નથી તેથી બધી ભૂલ થાય છે.

લોભ-એને શાસ્ત્રકાર 'આકાશ' સાથે સરખાવે છે. આકાશનો છેડો આવતો નથી તેમ તેનો છેડો આવતો નથી. તેને માટે ૧૨ મી

* હેમચંદ્ર મહારાજ એને 'સમુદ્ર' સાથે સરખાવે છે. એ દેખાવ છે મલોદાવાળો, ... જ્યાર ... માર ... ઉપર ... જાય છે, એનું ... ...

શાસ્ત્ર ભણેલા પ્રમાદીને ઉપદેશ.

यस्यागमाम्भोदरसैर्न धौतः प्रमादपङ्कः स कथं शिवेच्छुः ।
रसायनैर्यस्य गदाः क्षता नो, सुदुर्लभं जीवितमस्य नूनम् ॥ २ ॥

"જે પ્રાણીનો પ્રમાદરૂપ કાદવ સિદ્ધાંતરૂપ વરસાદના જળ-"પ્રવાહથી પણ ધોવાતો નથી તે કેવી રીતે મુમુક્ષુ (મોક્ષ મેળ-"વવાની ઇચ્છાવાળો) હોઈ શકે? ખરેખર, રસાયણથી પણ જો "કોઈ પ્રાણીના વ્યાધિઓ નાશ પામે નહિ તો પછી તેનું જીવન "રહેવાનું જ નહિ એમ જાણવું." ૨. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—જ્યારે શાસ્ત્રશ્રવણથી પણ પ્રમાદનો નાશ થાય નહિ ત્યારે પછી આ જીવને અનંતકાળ પર્યંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું જ છે, એમ સમજવું. પ્રમાદ આઠ પ્રકારના છે—૧ સંશય, ૨ વિપર્યય (ઉલટો બોધ), ૩ રાગ, ૪ દ્વેષ, ૫ મતિભ્રંશ, ૬ મન વચન કાયાના યોગોનું દુઃપ્રણિધાન, ૭ ધર્મપર અનાદર, ૮ અજ્ઞાન; અથવા પાંચ પ્રકારે પણ પ્રમાદ છે—મદ્ય, વિષય, કષાય, વિકથા ને નિદ્રા. આનું વિશેષ સ્વરૂપ છઠ્ઠા અધિકારમાં બતાવાઈ ગયું છે. અત્ર આઠ પ્રકારના પ્રમાદનો ત્યાગ સમજવો. શાસ્ત્રાભ્યાસ કે શ્રવણ પછી તે બન્યા જ રહે તો પછી થઈ જ રહ્યું! વૈદિક શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક મારેલા તામ્ર કે પારદ પ્રમુખના પ્રયોગથી પણ જ્યારે વ્યાધિ મટે નહિ ત્યારે તે કેસની આશા છોડવી. તેમ જ સંસારદુઃખરૂપ વ્યાધિ પણ તેને મહાટેના રસાયણરૂપ શાસ્ત્રથી પણ જો મટે નહિ તો જાણવું કે તેવા વ્યાધિવાળો પ્રાણી 'દુઃસાધ્ય' કે 'અસાધ્ય'ના વર્ગમાં છે. દરેક ભૂલને સુધારવાના ઉપાય હોય છે, દરેક વિમાર્ગગમનને સુમાર્ગે લાવવાના સાધન હોય છે, દરેક વ્યાધિના ઔષધ હોય છે.

પ્રમાદનો પારિભાષિક અર્થ ન કરીએ તો સામાન્ય ભાષામાં તેનો આળસ—પુરૂષાર્થના અભાવ એ અર્થ થાય છે. દરેક વ્યક્તિ પછી તે ઉપાધિ સહિત કે રહિત હોય તેને સ્વકર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરનાર આ મહા દુર્ગુણ છે એની હાજરી હોય ત્યારે કોઈ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી અને દરેક પગલે સ્ખલના પ્રાપ્ત થાય છે. સાધુજીવનમાં પ્રમત્ત અવસ્થા અધઃપાત કરાવનારી થાય છે અને સાધ્યને રસ્તે વધારો કરાવવાને બદલે એક પગલું પાછી હઠે છે.

આંખથી જ દેખાય છે. શાસ્ત્રાભ્યાસ વગર દુર્ગતિનો નાશ થતો નથી, પણ જ્યારે તે જ અભ્યાસ પોતાની પૂજાસત્કાર માટે તેમજ પદવી ખુશી મેળવવા માટે થયો હોય ત્યારે નિષ્ફળ થાય છે એટલું જ નહિ પણ નુકશાન કરનાર થાય છે. જરા માન મળે તેને લાભ કહો તો ભલે, પણ શાસ્ત્રકાર એને નુકશાન કહે છે. શાસ્ત્રાભ્યાસના પરિણામે બધું મળે છે, માન મળે છે, પ્રમુખની ખુરશી મળે છે, અંધકાર થવાય છે, પણ અભ્યાસીની અભ્યાસના ફળ તરીકે એ ઇચ્છા ન હોવી જોઇએ; એ ઇચ્છા થઇ કે બધું ગયું એમ સમજવું. શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ તેટલા માટે વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે એ જ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ કેવી કરવી તે સંબંધમાં તદ્દન નિરપેક્ષ વૃત્તિ રહે છે; અને વર્તન વગરના જ્ઞાનથી લાભ થતો નથી તે જેમ અત્ર દૃષ્ટાંત આપીને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે તેમ અષ્ટકમાં તેવા જ્ઞાનને મહા અપાયના કારણરૂપ કહ્યું છે.* આપને વ્યવહારમાં પણ એ વાતનો વારવાર અનુભવ કરીએ છીએ. [illegible] પણું બહુ અભ્યાસ કરી ગયા હોય છે તેઓને [illegible] બહુ વિવેક રહેતો નથી. એકનું મગજ [illegible] કરણ [illegible] હોય ત્યારે આવું [illegible] M. [illegible] F. [illegible] [illegible] M. [illegible] કરણની [illegible]) [illegible] મનુષ્યને [illegible] સમજવું કે [illegible] પ્રવૃત્તિ [illegible] સુધી [illegible] રહે છે. અને તે [illegible]

[illegible] સુધી [illegible]

* [illegible]

"સમ્યગ્દૃષ્ટિની બુદ્ધિ તે 'મતિજ્ઞાન' છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિની બુદ્ધિ તે 'મતિઅજ્ઞાન' છે. મતિમાં કાંઈ ફેરફાર નથી. શ્રુતજ્ઞાનના સંબંધમાં પણ તે જ પ્રકારે સમજવું." મહા તર્ક કરનાર હોય તોપણ જ્યાંસુધી જ્ઞાનની અસર આત્મિક શુભ પ્રવૃત્તિમાં થતી નથી ત્યાંસુધી તેવા જ્ઞાનને શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાન જ કહે છે; અને અજ્ઞાન તો કષાયાદિ મહા રિપુઓથી પણ વધારે ખરાબ છે. આથી અમુક વ્યક્તિ વિદ્વાન હોય તો તેથી કાંઈ બહુ ખુશી થઈ જવા જેવું નથી. વાસ્તવિક તુલના તો પ્રવૃત્તિ ઉપર જ રહે છે અને જેઓ અમુક કાર્યનો આત્મિક ઉન્નતિ અવનતિને અંગે શો સંબંધ છે તે વિચારતા નથી અથવા વિચાર કરવાની દરકાર કરતા નથી અને વિચાર કરીને ઉન્નતિને માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તેઓ વસ્તુતઃ અજ્ઞાની જ છે, સંસારરસિક જ છે, સંસારમાં રખડનારા જ છે અને તેથી તેઓને 'પેટભરા' કહેવા યુક્ત જ છે. જેઓ પોતાના પેટ પૂરતો વિચાર કરી બેસી રહે છે તેઓ પેટભરા કહેવાય છે. અત્ર સંસારના વધારનારને તે નામ આપવું બહુ સાર્થ છે, વિચાર કરીને સમજવા યોગ્ય છે અને સમજાઈ જાય તેવું છે.

'અમે કહીએ છીએ' એમ મુનિસુંદર મહારાજ ભાર મૂકીને કહે છે. ગ્રંથકારને બહુવચનથી લખવાનો હક છે એમાં માન જેવું કશું નથી. વિષય લોકોના મનપર ઠસાવવા માટે ભાર મૂકીને કહેવાની આ પદ્ધતિ બહુ અસરકારક છે. ટીકાકારના કહેવા પ્રમાણે તે સમાન ધર્મવાળાઓનાં એકવાક્યતા, એટલે સરખા વિચાર ધરાવનારનો તત્ત્વ સંબંધે થયેલો નિશ્ચય બતાવે છે. ૯૫.

શાસ્ત્ર ભણીને શું કરવું?

किं मोदसे पण्डितनाममात्रात्, शास्त्रेष्वधीती जनरञ्जकेषु ।
तत्किञ्चनाधीष्व कुरुष्व चाशु, न ते भवेद्येन भवाब्धिपातः ॥ ६ ॥

"હે ! લોકરંજન કરનાર શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને તું પંડિત નામ
"માત્રથી કેમ રાજી થઈ જાય છે? તું કાંઈ એવો અભ્યાસ કર
"અને એવું અનુષ્ઠાન કર કે જેથી તારે સંસારસમુ-
"દ્રમાં પડવું પડે જ નહિ." ૬.   ઇન્દ્ર.

ભાવ–ઉક્ત હકીકત સ્પષ્ટ કરે છે. શાસ્ત્રાભ્યાસથી રાજી
જવાનું નથી, પણ કાંઇ કરવું–કાંઈ દાન, શીલ, તપ, ભાવ અ
શુદ્ધ વર્તન, વિવેક, અનુકંપા–વર્તનમાં આવે એવું કાંઇ કરવું જો
એના સંયોગમાં આબરૂ કીર્તિ આવે તો ભલે આવે પણ
જઇશ નહિ. તારે તો આંખો મીંચીને ઉચી પદવીપર જવા,
સ્થાન આરોહણ કરવા, મોક્ષ સન્મુખ કરવા આગળ ચ
જવું. અભ્યાસનો આ જ હેતુ છે, આ જ ફળ છે અને
પરાકાષ્ઠા છે.

જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે. એકમાં માત્ર મગજ કેળવાય છે, બીજ
હૃદય કેળવાય છે. જેઓ વાદવિવાદ કરવા માત્રમાં જ કુશળ
જેઓ ભાષણ કરવા માત્રમાં જ કુશળ હોય, જેઓ લેખ લ
માત્રમાં જ કુશળ હોય, તેઓએ કોઇ પણ પ્રકારે આનંદ પામ
નથી. એવા જ્ઞાનથી અટકી ન જતાં હૃદયની કેળવણી કરવાની
બહુ છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે જનમનરંજન ધર્મનું મૂલ્ય ન
બદામ. અમુક અપેક્ષાએ આ વચન સત્ય છે અને એ અ
ધ્યાનમાં રાખીને જ આ અધિકારનો ઉલ્લેખ થયો છે.

બીજું આત્મપરિણતિમત્ જ્ઞાન છે તેમાં અમુક કાર્
આત્મિક ગુણ વિકસ્વર કરવામાં લાભહાનિ કેટલી છે તે બહુ સ
રીતે સમજાય છે, પરંતુ અનર્થનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. આ
શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળા અવિરતીને હોય છે. એ જ્ઞાનમાં તથા પ્રકાર
પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, પણ તે જ્ઞાનવાન્ શુદ્ધ માર્ગની સન્મુખ છે
વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાનું તેને કારણ પ્રાપ્ત થયું છે. આવા જ્ઞાનવાળ
પણ ખુશી થઇ જવા જેવું નથી. જ્યાંસુધી એવા પ્રકારનો અભ્ય
ન કરવામાં આવે કે જેથી ભવચક્રમાં રખડપટ્ટી મટી જાય ત્યાંસુ
જોઇએ તેટલું ઉપયોગી કાંઇ થતું નથી. ૯૬.

શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને સંયમ રાખવો.

धिगागमैर्माद्यसि रञ्जयन् जनान्, नोद्यच्छसि प्रेत्यहिताय संयमे।
दधासि कुक्षिम्भरिमात्रतां मुने, क ते क तत् क्वैष च ते भवान्तरे॥९

"હે મુનિ! સિદ્ધાન્તવડે તું લોકોને રંજન કરતો ખુશી થા
"છે અને તારા પોતાના આમુષ્મિક હિત માટે યત્ન કરતો ન

"તેથી તને ધિક્કાર છે! તું માત્ર પેટભરાપણું જ ધારણ કરે છે; પણ
"હે મુને! ભવાંતરમાં તે તારાં આગમો કયાં જશે, તે તારૂં જન-
"રંજન કયાં જશે અને આ તારો સંયમ કયાં જશે!" ૬.

ઉપજાતિ.

ભાવ—શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને શું કરવું તે ઉપર સામાન્ય શબ્દોમાં કહ્યું, અત્ર સ્પષ્ટ શબ્દોમાં મુનિને ઉદ્દેશીને કહે છે કે જો પાંચ ઇંદ્રિયોપર સંયમ ન હોય તો અભ્યાસ વ્યર્થ છે, પેટભરાપણુંજ છે એટલે કે સર્વસંપત્કરી ભિક્ષાનો* અધિકારી તું થઈ શકતો જ નથી. આવા સાધુઓ નથી સાધતા આ ભવનું અને નથી સાધતા પરભવનું; તેવીજ રીતે પંડિત હોવાનો દેખાવ કરનારા કેટલાક શ્રાવકો પણ તેજ સ્થિતિમાં હોય છે. જે 'શુકપાઠી' કહેવાય છે તે આ વર્ગમાં આવે છે. અભ્યાસનું ફળ આત્મપરિણતિ સુધારવી એ જ છે, એ ન બને તો પછી અભ્યાસ વંધ્ય થાય છે. ગ્રંથકાર પોતે તો નીચેની આઠમી ગાથામાં આથી પણ નીચી હદે તે વાત મૂકે છે. જીવનનો હેતુ, અભ્યાસનો હેતુ શો છે, કયાં રહી શકે છે તે વિચારો. લોકરંજન કરનાર અભ્યાસીનું પેટભરાપણું ચોથા શ્લોકમાં આપણે વિસ્તારથી જોયું છે. આમાં ખાસ વિચારવા યોગ્ય એટલું છે કે પરભવમાં તું કયાં જઇશ? તારા આગમો કયાં જશે? અને તારો સંયમ કયાં જશે? વળી તારૂં પ્રેય હિત કયાં જશે અને જેઓની પાસેથી તું કીર્તિની ઇચ્છા રાખે છે તેઓ કયાં જશે? જરા માની લીધેલા માન નામના મનોવિકારને તૃપ્તિ આપવા ખાતર તારૂં બહુ બગડે છે અને તૃપ્તિ પણ પૂરી થતી નથી. અત્ર મરણ તો અનિવાર્ય છે અને ત્યાર પછી તારી ગતિ તું જાણતો નથી અને છેવટે સંસારસમુદ્રના કોઇ ખડક ઉપર તારૂં જીવનવહાણ તને દૂર ફેંકી દેશે ત્યારે પછી તારો કીર્તિનો લોભ અને તે ખાતર સહન કરેલા પરીષહો તને કાંઇ ઉપયોગી નહિ થાય. ઉદ્દેશ અત્ર એ જ છે કે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને નયન રાખવું.

ટીકાકાર નોટ લખે છે કે "પિતા પુત્રને શિખામણ આપવા સારૂ તિરસ્કારનો શબ્દ લખે તે યુક્ત જ છે." ૯૭.

---

* જુઓ હરિભદ્રસૂરિના અષ્ટક. અષ્ટક પાંચમું

મૂળ શ્લોકમાં શાસ્ત્રનો નહિ અભ્યાસ કરનાર એમ કહ્યું છે તે અલ્પ અભ્યાસ કરનાર માટે હોય એમ સમજાય છે. આ શ્લોકથી અજ્ઞાનવાદને પુષ્ટિ આપી નથી તે ખાસ સમજવાની જરૂર છે. આ આખા અધિકારમાં જ્ઞાનને અલ્પાંશે પદ આપવામાં આવ્યું હોય ત્યાં વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનને અંગે તે કથન છે એમ સમજવું. તત્ત્વસંવેદન જ્ઞાન જ્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તો આ અધિકારમાં વર્ણવેલી સ્થિતિ હોય જ નહિ. તે જ્ઞાનવાન્‌ને હેય ઉપાદેયનો શુદ્ધ નિશ્ચય હોય છે, તેની વૃત્તિ સ્વસ્થ હોય છે અને તેની મુખમુદ્રાપર શાંત રસ ઢળેલો હોય છે.[૧] તેવા જ્ઞાનવાળાનું વર્તન બહુ શુદ્ધ હોય છે અને તેની અને અલ્પ અભ્યાસીની કદિ પણ સરખામણી થઈ શકે જ નહિ. શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાનવાદની કદિ પણ પુષ્ટિ આપતા નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. બાકી જ્ઞાનનાં પુસ્તકોનો ભંડાર કબજામાં રાખવાથી અને મોટી સભાઓ જીતવા માત્રથી કાંઈ બહુ લાભ નથી એ અત્ર ઉદ્દેશ છે. ૯૮.

મુગ્ધબુદ્ધિ. વિ પંડિત.

धन्यः स मुग्धमतिरप्युदितार्हदाज्ञा-
रागेण यः सृजति पुण्यमदुर्विकल्पः ।
पाठेन किं व्यसनतोऽस्य तु दुर्विकल्पै-
र्यो दुस्थितोऽत्र सदनुष्ठितिषु प्रमादी ॥ ८ ॥

"માઠા સંકલ્પ નહીં કરનારો અને તીર્થંકર મહારાજે ફરમાવેલી આજ્ઞાઓના રાગથી શુભ ક્રિયા કરનારો પ્રાણી અભ્યાસ કરવામાં મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો હોય તોપણ ભાગ્યશાળી છે. જે પ્રાણી માઠા વિચારો કર્યા કરે છે અને જે શુભ ક્રિયામાં પ્રમાદી હોય છે તેવા પ્રાણીને અભ્યાસથી અને તેની ટેવથી પણ શો લાભ છે?" ૮.

વસંતતિલકા.

ભાવાર્થ—'તીર્થંકર મહારાજે કહ્યું છે તે ખરું છે બાકી સર્વ મિથ્યા છે' એવી સામાન્ય બુદ્ધિવાળા પ્રાણી સંસારસમુદ્ર તરી જાય છે; પણ જે પ્રાણી માઠા વિચાર કરતા હોય, સંસારમાં રાચ્યો માચ્યો

૧ [illegible] (૯-૪)

ભાવાર્થ–'માત્ર અભ્યાસ અને પરભવમાં તેથી સુખ' એ વાતને વ્યભિચાર છે, અધ્યયન ઉચ્ચ પ્રકારનું સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું એક કારણ છે, પણ તેથી તે મળે જ છે એમ નથી, કારણકે અભ્યાસી હોય છતાં ફળ મળતું નથી એમ બને છે, તેમ જ વળી અભ્યાસી ન હોય છતાં ફળપ્રાપ્તિ થાય છે એમ પણ બને છે. આથી માત્ર અભ્યાસ ઉપર કાંઈ પણ આધાર નથી. સુખ–આત્મિક સુખ મેળવવાનો ઉપાય શાસ્ત્રમાં ફરમાવેલા અનુષ્ઠાન–ચારિત્ર–વર્તનમાં છે. જેવી રીતે ગર્દભ સાકરનો બોજો ઉપાડે તેથી તેને કાંઈ મીઠાશ આવતી નથી, તેવી રીતે જ્ઞાન પણ વર્તન વગર માત્ર બોજો જ છે. એટલે જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તન કરે તો જ જ્ઞાનની મીઠાશ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપદેશમાળામાં ધર્મદાસ ગણિ કહે છે કેઃ–

जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी न हु चंदणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी न हु सुग्गइए ॥

જેવી રીતે ચંદનનો–સુખડનો ભાર વહન કરનારો ગધેડો ભારનો ભાગી છે પણ ચંદનનો નથી તેવી જ રીતે વર્તન વગરના જ્ઞાનને જાણનારો જ્ઞાનનો ભાગી છે, પણ સુગતિનો નથી. આ હકીકત ઉપરના શ્લોકમાં પણ તે જ રૂપમાં કહી છે. ૧૦૦.

*

*

શાસ્ત્રાભ્યાસ અને વર્તન એ ઉપર વિવેચન થયું. પ્રથમ બે શ્લોકમાં શ્રવણ કરનારાઓ અને બાકીના શ્લોકમાં અભ્યાસ કરનારાઓને બહુ ધડો લેવા જેવું બતાવ્યું છે. જેઓ અભ્યાસની ખાતર જ અભ્યાસ કરતા હોય, સભાઓ જીતી પોતાના વિજયડંકા વગાડવાની ઇચ્છા રાખતા હોય, અકારણે શાસ્ત્રનો શુષ્કવાદ કરવાનું અનુસરણ કરતા હોય તેઓએ ચોથો શ્લોક ગોખી રાખવા જેવો છે. એ ઉપરાન્ત કહેવાતા 'પંડિતો' ઉપર આ અધિકારમાં સખત ચાબખો છે. "હે ચેતન' એ તો જ્ઞાની મહારાજ ભાખી ગયા છે કે વિ. વિ" ચોક્કસ નિર્ધાર સન્દેહમુક્ત ભાષામાં બોલતા આવા ડાળઘાલુઓની તે વખતની બોલવાની ઢબછબ, મુખનો રંગ અને આંખના અને હાથના ચાળા જોયા હોય તો જાણે મહા ઊંડા તત્ત્વ-

જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરી પોતાને યોગ્ય ક્રિયા કરી શુદ્ધ વ્યવહાર કરવો, કારણકે જ્ઞાનનું ફળ જ વિરતિ છે. નહિ તો તે જ્ઞાન વંધ્ય છે. તું સાધુ હો તો સંસારની અસારતા વિચાર, ધર્મોપદેશ આપી લોકોને યોગ્ય રસ્તે દોર, ઇંદ્રિયોપર સંયમ કર, મનપર અંકુશ રાખ; તું શ્રાવક હો તો મતદ્રઢતા રાખ, વ્યવહાર શુદ્ધ રાખ, ચિત્તવૃત્તિમાંથી કચરો કાઢી નાખ, દેખાવ કરવાની ચાહનામાં ફસાઈ જઈશ નહિ. આ જમાનામાં ફસાવાનું કારણ બાહ્ય દેખાવ જ છે અને તેમાં ઘણાં આમુસો હલચાઈ જાય છે.

ચૌદ પૂર્વધર જ્યારે પ્રમાદવશ થઈ નિગોદમાં રખડે છે ત્યારે સારી રીતે સામાયિક કરનાર મોક્ષે જાય છે તેનું કારણ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિએ વિચારવા યોગ્ય છે. શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુષ્ઠાન સિવાય અંગારમર્દકાચાર્યનું જ્ઞાન શું કામ આવ્યું? અને રુદ્રકાચાર્યના પાંચસે શિષ્યોની ગતિ શી થઈ અને તેઓની પોતાની ગતિ જ્ઞાન છતાં પણ શમના અભાવે કેવી થઈ? શુદ્ધ જ્ઞાન સાથે ઉચ્ચ વર્તન, ઇંદ્રિયદમન, ચિત્તપર અંકુશ વિગેરે હોય તો ધારેલ લાભ થાય છે.

આ વિષયને અંગે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજનું નવમું અષ્ટક [illegible] મનન કરવા યોગ્ય છે. જ્યાંસુધી વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન હોય [illegible] થતો. નથી [illegible] જ્ઞાનની [illegible] નથી. [illegible] પણ નહિ. પણ [illegible] ઉપર કહ્યું તે જ જ્ઞાન [illegible] શુદ્ધ સ્વરૂપ પણ [illegible] પણ [illegible] નથી. શાસ્ત્રકારો [illegible] કહે [illegible] વસ્તુસ્વરૂપનું શુદ્ધ ભાન કરા- [illegible] હોવો [illegible] કહેવા [illegible] જ્ઞાન [illegible] જ છે.

. . . . .

[illegible]

[illegible] છે તે [illegible] પછી [illegible] તે એ છે કે આ [illegible] પણ [illegible] નહિ. [illegible] જીવોનો

વિવેચન—નારકીમાં દુર્ગંધ એટલી હોય છે કે તેના બહુ સૂક્ષ્મ ભાગથી જ આખા નગરવાસી જનોનાં મરણ થઈ જાય.

મનુષ્યનું આયુષ્ય મહામારી, શસ્ત્રઘાત, ભય વિગેરે કારણોથી નાશ પામે છે એટલે તે સોપક્રમ હોય છે, પણ નારકીના જીવનું આયુષ્ય તો ગમે તે કારણથી તૂટતું જ નથી. ઘણા કટકા શરીરના થઈ જાય તોપણ પારાની પેઠે તે જોડાઈ જાય છે. વળી નારકીનું આયુષ્ય સાગરોપમથી ગણાય છે. સાગરોપમ એટલે અસંખ્યાતા વરસનું એક પલ્યોપમ અને દશ કોટાકોટિ પલ્યોપમે એક સાગરોપમ. પલ્યોપમનો પણ ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે. (પાંચમા કર્મગ્રંથની ગાથા ૮૫ મી જુઓ.) આવું મોટું આયુષ્ય અને તેમાં દુઃખ દુઃખ જ છે એટલે ક્ષણમાત્ર પણ સુખ નથી. નરકભૂમિનો સ્પર્શ કરવતની ધારથી પણ સખત છે અને ત્યાંની ઠંડી આગળ ઉત્તરધ્રુવની ઠંડી અને તાપ આગળ સહરાના રણનો તાપ કાંઈ ગણતરીમાં નથી. ક્ષેત્રવેદના બહુ જ સખત છે. કેટલાંક ક્ષેત્રો તદ્દન ઠંડાં છે, ત્યાંની ઠંડી સહન થઈ શકે નહિ, જ્યારે કેટલાંક ક્ષેત્રો તદ્દન ગરમ છે. એનાં દુઃખને ખ્યાલ એટલાથી આવશે કે નારકીના જીવને ઉષ્ણ ક્ષેત્રમાં એટલી વેદના થાય છે કે તેને ઉપાડી ખેરના અંગારાની ખાઈમાં ભર ઉનાળામાં સુવરાવવામાં આવે તો જેમ મનુષ્ય કમળની શય્યામાં સુખેથી સુઈ રહે તેમ છમાસ સુધી નિદ્રા કરે. આ પ્રથમ પ્રકારની ક્ષેત્રવેદના છે. જિજ્ઞાસુએ બીજા ગ્રંથોથી તેનું વિશેષ સ્વરૂપ જાણી લેવું.

બીજા પ્રકારની પરમાધામીકૃત વેદના છે. આ હલકી જાતના દેવોને જીવોને દુઃખ દેવામાં જ આનંદ આવે છે. તેઓ તેને મારે છે, કૂટે છે, તેના શરીરને તોડે છે, કાપે છે, તેને રાડો પડાવે છે, એકબીજાને ન[illegible] છે, કરવતથી વેરે છે, શૂળ ખુંચે છે અને એવી એવી બીજી અનેક પ્રકારની વેદનાઓ કરે છે તેનો ખ્યાલ આવવો મુશ્કેલ છે.

આ ઉપરાંત ત્રીજી અન્યોન્યકૃત વેદના છે. અગાઉના વેરભાવથી જીવો પરસ્પર કાપે છે, મારે છે, કૂટે છે અને કદર્થના પામે છે, પમાડે છે.

ઉપરની હકીકત ઉપરથી જણાય છે કે ક્રોધી, અહંકારી, કપટી, લોભી, વિષયમાં આસક્ત જીવ નરકગતિમાં જાય છે. જો તારી

"કાળ, અલ્પસ્થિતિ અને દુર્ગતિનો ભય-આવી રીતે દેવગતિમાં પણ "નિરંતર દુઃખો છે. વળી જેને પરિણામે દુઃખ છે તેવા સુખથી "શું?" ૧૩. ઉપજાતિ.

ભાવ-૧. મનુષ્ય પારકી ચાકરી કરે છે તેનો હેતુ ગુજરાન ચલાવવાનો હોય છે, પણ દેવતાને આજીવિકાનું કારણ નહિ છતાં તેમ જ દ્રવ્યપ્રાપ્તિનો હેતુ નહિ છતાં પણ અભિયોગાદિક ભાવનાએ કરી પૂર્વોપાર્જન કરેલાં કર્મના આધીનપણાથી વગર કારણે ઇંદ્રાદિની ચાકરી કરવી પડે છે.

૨. પોતાથી વધારે બળવાન દેવો પોતાની સ્ત્રીને ઉપાડી જાય ઇત્યાદિ અભિભવ-પરાભવ.

૩. પરનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવો તે અસૂયા. દેવતાને બીજા દેવોનું વિશેષ સુખ જોઇને ઇર્ષ્યા બહુ થાય છે.

૪ દેવતાને મરણની બીક બહુ લાગે છે ફુલની માળાનું કરમાવું વિગેરે મરણના ચિહ્ન જોઇને છ માસથી તો વિલાપ કરવા માંડે છે.

૫ [illegible] નવ માસ અશુચિ સ્થાનમાં ઊંધું લટ- [illegible] પછી [illegible] બહુ લાગે [illegible]

[illegible] બહુ [illegible] કરે છે

[illegible] બહુ [illegible] પણ [illegible] બહુ [illegible] સુખ [illegible] અને [illegible]

[illegible] પણ દેવ [illegible] પછી [illegible] છે કે [illegible] છે." [illegible] પડેલ [illegible] થઇ જાય છે. [illegible] જાય છે.

પરંતુ આ જીવ તો વિચાર જ કરતો નથી. સંસ્કૃતમાં એક જગ્યાએ કહે છે કે "પ્રથમ તો, માની કુખમાં બહુ દુઃખ છે, ત્યાર પછી નાનપણમાં પરાધીનવૃત્તિનું દુઃખ, યુવાવસ્થામાં વિયોગનું દુઃખ અને ઘડપણ તો દુઃખનું ભરેલું હોવાથી અસાર જ છે. આ મનુષ્યજન્મમાં હે ભાઈઓ! કહો કહું સુખ છે? હોય તો બોલો." આવું જાણે છે તોપણ સંસારમાં રાચ્યો માચ્યો રહે છે. કોઈ પ્રેમી સ્નેહી સગાના મરણ વખતે મોટી પોક મૂકીને રડે છે; પણ વિચારતો નથી કે આ મનુષ્યભવ અમર કરી દેવામાં આવે તો અહીં ગોઠે તેમ નથી. એ તો પચાસ સાઠ વરસ રહેવાનું છે તે જરા ઠીક લાગે છે. બાકી તો મોટા થયા પછી શોકાદિના નિમિત્ત, જવાબદારી અને પંચાતી એટલી બધી જાય છે કે એવી જીંદગી અમર થઈ ગઈ હોય તો દુનિયાને છોડીને ચાલ્યા જવું પડે.

આવી રીતે મનુષ્યભવમાં પણ દુઃખ જ છે તો દુઃખથી કંટાળી ગયેલા મનુષ્યજન્મને પારમાર્થિક ધાર્મિક કાર્ય કરવાદ્વારા પુણ્યોપાર્જન કરી સફળ કર. હવે ચાર ગતિમાં થતા દુઃખો બતાવી તે દુઃખો ન થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવા ઉપદેશ આપે છે ૧૦૫.

ઉક્ત સ્થિતિદર્શનનું પરિણામ.

इति चतुर्गतिदुःखततीः कृतिन्नतिभयांस्त्वमनन्तमनेहसम् ।
हृदि विभाव्य जिनोक्तकृतान्ततः कुरु तथा न यथा स्युरिमास्तव ॥१५॥

"એ પ્રમાણે અનન્તકાળ પર્યન્ત (સહન કરેલી), અતિશય ભય આપનાર ચાર ગતિના દુઃખોની નતિઓને કેવળી ભગવંતે કહેલ સિદ્ધાન્તથી હૃદયમાં વિચારીને હે વિદ્વન્! એવું કર કે જેથી તેને તારે ફરી થાય નહિ." ૧૫　　　　દ્રુતવિલંબિત.

આવી રીતે જાણી, વિચારી, અનુભવી, તેનું પરિણામ એ થવું જોઈએ કે પુરુષાર્થ કરીને ઉપાય-પ્રતિકાર એવો કરવો કે જેથી ભવિષ્યમાં એ પીડા થાય જ નહિ. સર્વ પ્રાણી કલ્પિત સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે, અને માન્યતા પ્રમાણે તે મેળવે છે. પણ સિદ્ધાંતના ફરમાનથી વાસ્તવિક રીતે વિચારતા જણાય છે કે આ સંસારમાં સુખ જ નથી અને દુઃખ ભર્યું છે. દુઃખ દૂર કરવા ઉપાય કરવો એ

"હે મન! મારા લાંબા વખતના મિત્ર! હું પ્રાર્થના કરૂં છું
"કે મારા ઉપર કૃપા કર. ખરાબ સંકલ્પો કરીને શામાટે મને
"સંસારમાં નાખે છે? (તારી પાસે) હું હાથ જોડીને ઊભો રહું
"છું, મારાપર કૃપા કર; સારા વિચારો કર અને આપણી લાંબા
"વખતની દોસ્તી સફળ કર-કારણકે હું નરકથી બીહું છું." ૨.

વસંતતિલકા.

વિવેચન-મનનો વિશ્વાસ ન કરવો એ તો ખરૂં, પણ તે તો અસ્તવ્યસ્તપણે ચાલ્યું જાય છે. ત્યારે હવે આત્મા તેને સમજાવે છે, તેની ખુશામત કરે છે. મન અને જીવને ઘણા વખતથી સંબંધ છે. જ્યારે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયપણાની સ્થિતિમાં જીવ આવે છે ત્યારથી તેને મન હોય છે તેથી તેને લાંબા વખતના મિત્રની સંજ્ઞાથી બોલાવે છે. વળી કોઈ પાસેથી કાર્ય સાધવું હોય ત્યારે તેને મીઠાશથી બોલાવવાથી જલદી કામ થાય છે. હે મિત્ર મન! તું શું કરવા મને સંસારમાં ફેંકી દે છે? તું ખરાબ સંકલ્પો કરે છે તે છોડી દે તો મારા ભવના ફેરા મટી જાય. જે લાંબા વખતના મિત્ર હોય તે એકબીજાનું સાંભળે છે તો મહેરબાની કરી હવે એ બધું [illegible] છોડી દે.

મનને આવી રીતે પુન: પુન: પ્રાર્થના કરવાથી તે બાબતમાં ચીવટ થાય છે અને નિવૃત્તિ વિકલ્પ એ છા થાય છે. આમ પ્રાર્થનાનું વારંવાર પુનરાવર્તન થાય તો પછી મનપર અંકુશ આવી જાય છે. એ બાબત મનપર [illegible] છે એ પગથીયું આવતાં જીવ તેના [illegible] નજીક થઈ ગયો એમ સમજવું.

"નરકથી બીહું છું" એટલે આ ભવ અને પરભવમાં થતી [illegible] છું એમ સમજવું.

મનના નિયંત્રણ કરવા એટલે તે વાત મનપર વારંવાર ઠસાવવી. [illegible] એ પ્રથમ પગથીયું છે ૧૦૯

મનપર અંકુશનો સીધો ઉપદેશ.

स्वर्गापवर्गौ नरकं तथान्तर्मुहूर्तमात्रेण वशावशं यत् ।
ददाति जन्तोः सततं प्रयत्नाद्वशं तदन्तःकरणं कुरुष्व ॥ ३ ॥

"સ્વર્ગ અને અપવર્ગ. મન ક્ષણવારમાં સ્વર્ગ, મોક્ષ અથવ

જીરણ શેઠે શ્રી મહાવીર ભગવાનને પારણું કરાવવા મનથી જ શુભ ભાવના ભાવી, બારમું દેવલોક પ્રાપ્ત કર્યું અને દેવદુંદુભિ ન વાગી હોત તો ચડતી ધારાએ થોડા વખતમાં મોક્ષ મેળવત. આ ત્રણે દ્રષ્ટાંતોથી મન વશ હોય તો મોક્ષ સહજ મળી જાય છે અને મન વશ ન હોય તો નરક મળે છે એ સમજાયું. એ સંબંધમાં શાસ્ત્રમાં બીજાં અનેક દ્રષ્ટાંતો છે.

આ દ્રષ્ટાંતોનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે આ પ્રકારની મનની સ્થિતિ વર્તે છે. તેને વશ કરી બરાબર ઉપયોગમાં લીધું હોય તો તેનાથી મોક્ષ પણ મળે છે અને તેને મોકળું મૂકી દીધું હોય તો તેથી સાતમી નરક પણ મળે છે. માટે જો અવ્યાબાધ સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છા રહેતી હોય તો મનને વશ કરવાનો માર્ગ પકડવો. કાર્યસિદ્ધિનું આ દ્વિતીય સોપાન છે. ૧૧૦.

સંસારભ્રમણનો હેતુ-મન.

सुखाय दुःखाय च नैव देवा, न चापि कालः सुहृदोऽरयो वा ।
भवेत्परं मानसमेव जन्तोः, संसारचक्रभ्रमणैकहेतुः ॥ ४ ॥

"દેવતા આ જીવને સુખ કે દુઃખ આપતા નથી, તેમજ "કાળ પણ નહિ, તેમજ મિત્રો પણ નહિ અને શત્રુ પણ નહિ. મનુ"ષ્યને સંસારચક્રમાં ભમવાનો માત્ર એક હેતુ મન જ છે."૪. ઉપજાતિ.

ભાવ-દરરોજ સુખદુઃખ થયા કરે છે. કેટલીકવાર જીવ એમ ધારે છે કે ગોત્રદેવતા કે અધિષ્ઠાયક દેવતા દુઃખ આપે છે અથવા સુખ આપે છે, કેટલીકવાર વખત ખરાબ છે એમ બોલે છે, કેટલીકવાર સ્નેહીથી સુખ મળે છે અથવા શત્રુથી દુઃખ મળે છે એમ આ જીવ ધારે છે, આ બધું ખોટું છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે.—

"સુખ દુખ કારણ જીવને, કોઈ અવર ન હોય.
કર્મ આપ જ આચર્યાં, ભોગવીએ સોય."

ત્યારે કર્મના ઉદયથી જ બધું સુખદુઃખ થાય છે. કર્મબંધ મનના સંકલ્પ પર આધાર રાખે છે તે સ્પષ્ટ છે, અને તેપર હજુ વિશેષ વિવેચન કરવામાં આવશે. તેથી મિત્ર સુખ આપે કે વખત અનુકૂળ થઈ જાય તે પણ મનપર આધાર રાખે છે. સંસારભ્રમણનો હેતુ પરવશ થતું મન છે.

પરિભાષામાં કહીએ તો એ 'સહજયોગ' છે. અત્ર ઉદ્દેશ ને ઉપદેશ એટલો જ છે કે મનમાં જે ખોટા સંકલ્પ વિકલ્પો થાય છે તેને દૂર કરી નાખો અને મનને એકદમ અંકુશમાં રાખો. એને છૂટું મૂકવું એ નુકશાનકારક છે, ભય ભરેલું છે, દુઃખશ્રેણીનું કારણ છે. ૧૧૩.

મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું.

जपो न मुक्त्यै न तपो द्विभेदं, न संयमो नापि दमो न मौनम् ।
न साधनाद्यं पवनादिकस्य, किं त्वेकमन्तःकरणं सुदान्तम् ॥ ७ ॥

"જાપ કરવાથી મોક્ષ મળતું નથી, તેમ જ નથી મળતું બે "પ્રકારનાં તપ કરવાથી; તેવી જ રીતે સંયમ, દમ, મૌનધારણ "અથવા પવનાદિકની સાધના વિગેરે પણ મોક્ષ આપી શકતાં નથી; "પરંતુ સારી રીતે વશ કરેલું એકલું મન જ મોક્ષ આપે છે." ૭.

ઉપજાતિ.

વિવેચન—અર્થ સ્પષ્ટ છે. ઓંકારાદિના જાપ કરો કે ઉપવાસાદિ તપ કરો, ધ્યાન કરો કે આશ્રવને રોકો, ઇંદ્રિયનું દમન કરો કે મૌન ધારણ કરીને બેસી જાઓ, આસનસ્થ રહો કે ધ્યાનનો આડંબર કરો, ગુફામા પેસો કે હિમાલયના શિખરપર જાઓ, જનસમૂહની વચ્ચે રહો કે ગાઢ જંગલના મધ્ય ભાગમાં બેસી જાઓ; પણ જ્યાંસુધી મન તમારા કબજામાં આવ્યું નથી, જ્યાંસુધી તે દૂર દેશમાં મુસાફરી કર્યા કરે છે, જ્યાંસુધી તેને સ્વપરનો ખ્યાલ નથી, જ્યાંસુધી તેને ઇંવાં થયા કરે છે, જ્યાંસુધી તે અમુક નિયમાનુસાર ચાલી શકતું નથી ત્યાંસુધી તે સર્વ કાંઇ હિસાબમાં નથી; સર્વ પ્રયાસ અસ્થાને છે, અયોગ્ય છે, દુ ખદાયી છે, દેખાવમાત્ર છે. આટલા ઉપરથી અનુભવી વિદ્વાન્ યોગી આનંદઘનજી મહારાજ કહી ગયા છે કે "મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું, એહ વાત નહીં ખોટી." અનુભવરસિક વિદ્વાનના આ શબ્દો પૂરેપૂરા સાર્થ છે, સૂચક છે, ધડો લેવા લાયક છે અને તેની સાથે જ જ્યારે તેઓ કહે છે કે કોઇ પણ માણસ એમ કહેતો હોય કે મેં મન સાધ્યું છે તો તે જેમ તેમ માનવામાં આવશે નહિ, કારણકે મન સાધવું—મનોનિગ્રહ કરવો એ તો બહુ જ મોટી વાત છે આટલા ઉપરથી સમજાય છે કે મનોનિગ્રહ એ રાજયોગ[1] છે.

---

1 રાજયોગ.

આવી રીતે મહાજ્ઞાની મુમુક્ષુઓને પણ ઊંધા પાટા બંધાવનાર મન છે અને ત્રીજા શ્લોકમાં કહ્યું છે તેમ જો તે જ મન વશ હોય તો એક ક્ષણવારમાં મોક્ષસુખ સન્મુખ કરી દે છે.

વચન ઉચ્ચારવાં કે કાયાની પ્રવૃત્તિ કરવી એ મનના હુકમ ઉપર આધાર રાખે છે, તેથી જો મન પરવશ પડી ગયું તો પછી વચન અને કાયા ઉપર કાંઈ પણ અંકુશ રહેતો નથી. મન વચન કાયાને કબજે રાખવાં એ બહુ મુશ્કેલ પણ તેટલી જ જરૂરની ફરજ છે અને તે ત્રણેને સંબંધ એવો છે કે એક મન જો વશ થયું તો પછી બીજું સર્વ વશ થઈ ગયું સમજવું. ૧૧૬.

મન તરફ ઉક્તિ.

रे चित्त वैरि तव किं नु मयापराद्धं,
यद्दुर्गतौ क्षिपसि मां कुविकल्पजालैः ।
जानासि मामयमपास्य शिवेऽस्ति गन्ता,
तत्किं न सन्ति तव वासपदं ह्यसंख्याः ॥ १० ॥

"હે ચિત્તવૈરિ! મેં તે તારો શો અપરાધ કર્યો છે કે તું કુવિ-
"કલ્પજાળવડે મને બાંધીને દુર્ગતિમાં ફેંકી દે છે? શું તારા મનમાં
"એમ આવે છે કે આ જીવ મને તજીને મોક્ષમાં ચાલ્યો જવાનો
"છે (અને તેથી મને પકડી રાખે છે)? પણ તારે શું રહેવાનાં
"બીજાં અસંખ્ય સ્થાનકો નથી?" ૧૦ વસંતતિલકા.

ભાવાર્થ-શાંત સ્થાનમાં, શાંત વખતે, અનુકૂળ સંજોગોમાં, શાંત ચિત્તે પોતાના પોતાના કૃત્યો-વિચાર-વર્તનનું અવલોકન કરે છે. તેને આ ભાવ સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. તે વખતે બરાબર [1]શારડા મૂકનારને ફેર એર જેવડા આવું પડે છે, નસાર કડવો ઝેર લાગે છે અને મનને પછી ઉપદેશ આપી ભવિષ્યમાં એમ ન કરવા સૂચન છે. આ સ્થિતિ પ્રતિક્રમણાદિ અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થાય છે. જો કે લખવું અપ્રસ્તુત નથી તથાપિ લખાય છે કે આવશ્યક ક્રિયા આવી રીતે વિચાર કરીને કરવાની બહુ જ જરૂર છે. ગડબડ કરી અડધી

[1] [illegible]

કલાકમાં પ્રતિક્રમણ ખલાસ કરી આત્માનો ઉદ્ધાર થયો એમ માનનાર ગમે તેમ માને, પણ થયેલ પાપપર નિરીક્ષણ કરી, અંતઃકરણથી પસ્તાવો કરી, ફરી ન કરવાનો નિર્ધાર કરવો, ન કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, એ જ આવશ્યક ક્રિયાનો ઉદ્દેશ છે. ન કરવી એમ કહેવાનો ઉદ્દેશ નથી પણ ઉક્ત રીતે શુદ્ધ મનથી કરવું, તેમ ન થઇ શકે ત્યાંસુધી તે દશાની ભાવના રાખી પ્રમાદરહિતપણે કરવાનો અભ્યાસ પાડવો એ જ તેનો નિર્દેશ છે.

એવી શાંત અવસ્થામાં આ જીવ ઊંચી પાયરીએ, ગુણસ્થાનપર ચડતો જાય છે. એકને એક ગુણસ્થાનમાં પણ ગુણોની બહુ તરતમતા છે. જીવ ઊંચી સ્થિતિપર જાય છે ત્યારે વિચાર શુદ્ધ થતા જાય છે. મનને તો અત્ર ફક્ત આક્ષેપ છે. મનને કહે છે કે વત્સ તને બીક લાગતી હશે કે આ જીવ કાંઇક મારી દોસ્તી છોડી દેશે, પણ તારે તો મારા જેવા અસંખ્ય જીવો રહેવાનાં સ્થાનક તરીકે ઉપયોગમાં લઇ શકાય તેમ છે. વાતનો સાર એ છે કે જ્યારે શાંત ભાવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મનને સારી રીતે સમજાવી, વસ્તુસ્થિતિનું ભાન કરાવી તેને કબજામાં લઇ લેવું. ૧૧૭.

પરવશ મનવાળાનું ભવિષ્ય.

पूतिश्रुतिः[1] श्वेव रतेर्विदूरे, कुष्टीव संपत्सुदृशामनर्हः ।
श्वपाकवत्सद्गतिमन्दिरेषु, नार्हेत्प्रवेशं कुमनोहतोऽङ्गी ॥ ११ ॥

"જે પ્રાણીનું મન ખરાબ સ્થિતિમાં હોવાથી સંતાપ પમાડ્યા "કરે છે તે પ્રાણી કૃમિથી ભરપૂર કાનવાળા કૂતરાની પેઠે મોજ "મજાથી બહુ દૂર રહે છે, કોઢીઆની પેઠે લક્ષ્મીસુંદરીને વરવાને "અયોગ્ય થઈ જાય છે અને ચંડાળની પેઠે શુભગતિમંદિરમાં "પ્રવેશ કરવાને લાયક રહેતો નથી." ૧૧. ઉપજાતિ.

વિવેચન-અસ્થિર મનવાળા માણસો મોજમજા, પૈસા કે સારી સોબત પામી શકતા નથી. આખા શરીરે ખસ નીકળી હોય, શરીર અને કાનપર ગંડોલા લાગેલા હોય, ખરજ આવતી હોય એવા શ્વાનને બિચારાને કોઇ ઠેકાણે પણ ચેન પડતું નથી-આવી જ

૧ पूतिश्रुतिश्वेव इति वा पाठः

સ્થિતિ અસ્થિર મનવાળાની થાય છે. જેને મન વશ ન હોય તેઓ આ બરાબર અનુભવી શકશે. જરા વાંચોઃ–ટપાલ આવી, કાગળ ફોડ્યો, વાંચ્યો, લખ્યું છે કે પુત્રને એકદમ સખત મંદવાડ થઈ ગયો છે અને જલદી તેડાવે છે. ટ્રેન મળવાને ૧૦ કલાકની વાર છે અને તરત જ ઉક્ત શ્વાનની પેઠે ખરજ આવવા માંડે છે. તાર ઉપર તાર છૂટે છે, ડાકટરની સલાહ લેવા દોડાય છે, આંખમાં આંસુની ધાર ચાલે છે, મનમાં ઉકળાટ ઉકળાટ થઈ જાય છે, ખાવું ભાવતું નથી, પુત્રનું અશુભ થયું હશે એવો વિચાર આંખ આગળ ખડો થાય છે. આ સર્વ કોને? પરવશ મનવાળાને. કર્મસ્થિતિ સમજનાર, ભાવીપર ભરોસો રાખનાર–મનપર અંકુશવાળા પ્રાણીનું હૃદય ફરકતું નથી. છતાં ખૂબિ એ છે કે એની લાગણી બુટ્ટી થઈ જતી નથી. લાગણી રહે છે અને વસ્તુસ્થિતિનું ભાન બરાબર તાદાત્મ્ય બની રહે છે. તે ટ્રેનમાં જાય છે ખરો, પણ બિચારા પરવશ જીવને ગામ પહોંચતાં રૌદ્રધ્યાનની ધારા ચાલે છે ત્યારે આપણો સ્વવશ મનવાળો વીર કર્મવિપાકની વિચારણામાં લીન થઈ નિર્જરા કરે છે. આ સવ અનુભવસિદ્ધ છે; પણ યોગ્ય સમયે મનપર જય કરવો એમા જ રજવટ છે, વાતો કરવામા કાઇ સાર નથી.

કુષ્ટ રોગવાળાને જેમ કોઇ સુંદરી વરતી નથી તેમ જ પરવશ મનવાળાને સંપત્તિ વરતી નથી. લક્ષ્મીની પાછળ પડનારને તે મળતી નથી અને મળે છે તો થોડા વખતમા નાશ પામે છે. રૂપિઆની લોટરીમાંથી એકદમ પૈસાદાર થવાની ઇચ્છાવાળાએ દશ રૂપિયાની ટિકિટ લીધી, મનમા થયુ કે જો દૈવયોગે આ વખત થોડો લાગી જાય તો રૂપિયા ચાર લાખ મળે, તેમાંથી નેરી પરણુ, બંગલો બંધાવુ, વ્યાપાર કરું, નાટકના નકશા ઉડાવુ વિગેરે. આ વિચાર કરનારને લક્ષ્મીસુંદરી કેમ મળે? અને મળે તો વૈરભાવે મળે એટલે થોડો વખત આનંદ આપી ચાલી જાય અને પરિણામમા દુઃખશ્રેણી મૂકતી જાય.

જેમ ચંડાળ ઉત્તમ મનુષ્યના મંદિરમા પ્રવેશ કરી શકતો નથી તેમ પરવશ મનવાળો મોક્ષરૂપ સદ્ગતિ મંદિરમા જઈ શકતો નથી. આથી કરીને તેને સારી સોબત મળી શકતી નથી અને સત્સંગતિ

વિચાર શ્લોક પાંચમામાં વિસ્તારથી વિચાર્યો છે તેથી અત્ર પુનરાવર્તન કરતા નથી. ૧૧૯.

મન સાથે પુણ્યપાપનો સંબંધ.

अकृच्छ्रसाध्यं मनसो वशीकृतात्, परं च पुण्यं, न तु यस्य तद्वशम् ।
स वञ्चितः पुण्यचयैस्तदुद्भवैः, फलैश्च ही ही हतकः करोतु किम् ॥१३॥

"વશ કરેલા મનથી મહા ઉત્તમ પ્રકારનું પુણ્ય બીલકુલ કષ્ટ "વગર સાધી શકાય છે. જેને મન વશ નથી તે પ્રાણી પુણ્યની "રાશિથી છેતરાય છે અને તેથી થનારાં ફળવડે પણ છેતરાય છે "(એટલે પુણ્યબંધ થતો નથી અને તેથી થનારાં સારાં ફળ પણ "પ્રાપ્ત થતાં નથી). અહો અહો!! આવો હતભાગી જીવ બિચારો "શું કરે? (શું કરી શકે?)" ૧૩.　　　　　　　　વંશસ્થવિલ.

ભાવાર્થ-મન વશ હોય તો અહીં ઇંદ્રાસન ખડું કરી શકાય છે, મોક્ષ સન્મુખ કરી શકાય છે; એટલે કે વશ મનવાળાને કાંઈ કાંઈ અશક્ય નથી. બીજી રીતે જેને મનપર અંકુશ નથી, જેનું મન અસ્થિર છે અને જેને મનમાં સંકલ્પવિકલ્પો થયા કરે છે તેને [illegible] પણ [illegible] થતું નથી. ચિદાનંદજી મહારાજ તેટલા જ [illegible] છે કે-

અબ [illegible] હાથ આવે દઢ ન પડે, ચિત તુરંગ સમાન,
તાકે તુ ન ચહે શિવસાધન, જિઉં કણુ [illegible]
[illegible] આવે નહિ [illegible]

[illegible] નથી [illegible] નથી [illegible] ઔષધ [illegible] કે-

[illegible]
[illegible] ।

[illegible] હોય? [illegible] ઉપરથી [illegible] મનની [illegible] અને અસ્થિરતા [illegible]

ભાવાર્થ-શાસ્ત્રનો કોઇ પણ ગ્રંથ વાંચતાં જણાશે કે તેરમા શ્લોકમાં કહ્યું તેમ મનોનિગ્રહથી અશુભ કર્મબંધ રોકાય છે, પુણ્યબંધ થાય છે, એટલુંજ નહીં પણ તેથી પરિણામે મોક્ષપ્રાપ્તિ પણ થાય છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આત્માને ઊંચી પાયરીએ ચડાવવા પહેલાં શુદ્ધ ભૂમિકા કરવી જોઇએ. એક ભીંતપર ચિત્ર કાઢવાં હોય તો પ્રથમ તે સાફ કરવી જોઇએ. મનમાં દ્વેષ, ખેદ, વિકલ્પ, અસ્થિરતારૂપ ઝાંખરાં અને કચરો બાઝેલાં હોય ત્યાંસુધી ભૂમિકા અશુદ્ધ કહેવાય છે અને તેવી ભૂમિકાપર ગમે તેટલાં ચિત્ર કરો, અર્થાત્ વાંચન વાંચો, વિચારો, સાંભળો, પણ અસરકારક રીતે શોભતાં થશે નહિ. તે થવા સારૂ મનને સ્થિર, એકાગ્ર, રાગ દ્વેષ સંકલ્પ રહિત કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. એક વખત સમતા પ્રાપ્ત થઇ, સ્થિતિસ્થાપકતા આવી એટલે મનપર કબજો આવશે. આવી રીતે જ્યારે યોગપર જય થાય ત્યારે ઇંદ્રિયોપર અંકુશ આવે છે અને તેથી છ બાહ્ય અને છ અભ્યતર તપ કરવાનું સુઝે છે અને કરેલાં તપ કર્મ તપાવવાનું-નિર્જરા કરવાનું પોતાનું કામ પણ ત્યારેજ કરે છે. ત્યાંસુધી ઘણું ખરું તો તપ કરવાનું મન જ થતું નથી; અથવા અજ્ઞાન કષ્ટરૂપ તપ, ફળની ઇચ્છા સાથે થાય છે, જે શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ લાભ વગરનાં જ છે. તેથી મનઃસંયમપૂર્વક તપ થાય તો તેનાથી કર્મનિર્જરા થઇને તુરત જ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે. મોક્ષપ્રાપ્તિ કરી આ સંસારના દુર્ધ્યાન, કચકચાટનો, રખડપટ્ટાનો છેડો આણવો એ સર્વનો અંતરંગ હેતુ છે અને તેનું મૂળ સાધન મન સમાધિ છે. સુજ્ઞ પુરૂષોએ મનની સમાધિ રાખવા યત્ન કરવો એ ખાસ જરૂરનું કર્તવ્ય છે. ૧૨૨.

મનોનિગ્રહના કેટલાક ઉપાય

स्वाध्याययोगैश्चरणक्रियासु, व्यापारणैर्द्वादशभावनाभिः ।
सुधीस्त्रियोगी सदसत्प्रवृत्तिफलोपयोगैश्च मनो निरुन्ध्यात् ॥ १६ ॥

"સ્વાધ્યાય (શાસ્ત્રનો અભ્યાસ), યોગવહન, ચારિત્રક્રિયામાં "વ્યાપાર, બાર ભાવના અને મન વચન કાયાના શુભ અશુભ "પ્રવૃત્તિના ફળના ચિંતવનથી સુજ્ઞ પ્રાણી મનનો નિરોધ કરે" ૧૬.

ઉપજાતિ

અધ્યાત્મ ગ્રંથોના વાંચન અથવા મનનમાં મન એટલું બધું એકામ થઈ જાય છે કે બહારના વિચારો આવતા નથી, વિકલ્પો નાસી જાય છે અને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે. અત્ર વર્ણવેલ સ્થિતિ તો માત્ર વાનકી છે, બાકી જ્યારે આ જીવને ભાવના ભાવવાની ટેવ પડી જાય છે ત્યારે તો મનમાં અલૌકિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારના કોઈ સુખ સાથે એ આનંદની સરખામણી કરી શકાય તેમ નથી, કારણકે સંસારમાં કોઈ સુખ તેવું છે જ નહિ. ૧૨૪.

* * * * *

એવી રીતે મનોનિગ્રહ દ્વાર પૂર્ણ થયું. મનોનિગ્રહ અથવા ચિત્તદમન એ શબ્દ આ અધિકારમાં વારંવાર વાપરવામાં આવ્યો છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે મનમાં વારંવાર જે ખાડા સંકલ્પો આવે છે તેપર અંકુશ રાખવો, અસ્થિરતા દૂર કરવી અને મનની સ્થિતિસ્થાપકતા (equilibrium) જાળવી રાખવાની વ્યવસ્થા કરવી. ઘરમાં કોઇને સખત મંદવાડ થયો હોય ત્યારે અથવા મરણ થયું હોય ત્યારે આ જીવની કેવી દુઃખી સ્થિતિ થઈ જાય છે! પોતે જાણે છે કે અત્ર પોતાને પણ બેસી રહેવાનું નથી, છતાં પણ મનમા અનેક ખ્યાલો કરી પોતાની મેળે દુઃખી થાય છે. પાડોશીના ઘરમાં આગ લાગી હોય ત્યારે સામાન ફેરવવાની ધમાલ અને પોતાના ઘરમાં આગ લાગી હોય ત્યારે જીવની સ્થિતિ મનપર કાબુ કેવો છે તે બતાવે છે. એ તો જાણે ઊભો ઊભો સળગી જાય છે આવે વખતે સ્થિર પ્રકૃતિના માણસો ભવિતવ્યતાપર ખ્યાલ કરી જોયા કરે છે. જરૂરના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં પેટમાંથી પાણી પણ ન હાલે ત્યારે જાણવું કે આ જીવ હવે ઉચ્ચતર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને લાયક થયો છે વ્યવહારકુશળ માણસો આવું દઢ મન રાખી શકે છે પણ તેથી આ વિષયની કિંમત ઓછી થતી નથી; કારણકે વ્યવહારકુશળ માણસો ધાર્મિક સદ્‌ગુણો તરફ ધ્યાન આપે છે ત્યારે ત્યા પણ અદ્વિતીયપણે કામ કરી શકે છે. મનના સંકલ્પો જવા એ બહુ મુશ્કેલ છે અને ધ્યાનના પ્રથમ પાયામાં મનને સ્વચ્છ, સ્થિર, રાગદ્વેષરહિત કરવાનું કહ્યું છે. એ ભૂમિકા શુદ્ધ થયા પછી યોગક્રિયા થઈ શકે છે, અને તેટલા માટે યમ-

૫. મનોનિગ્રહથી પરમ પુણ્ય (૧૩) મોક્ષ (૧૫) અને તે વગર વિદ્વત્તાની નિરર્થકતા. (૧૪)

ચોથા વિષયની બીજી બાજુ અત્ર નિર્દિષ્ટ થઈ છે.

૬. મનોનિગ્રહના ઉપાય.

જ્ઞાન, ચારિત્ર, ભાવના અને આત્મવિચારણા (૧૬)

આ છ વિષયો જૂદાં જૂદાં રૂપમાં નોટમાં સારી રીતે ચર્ચવામાં આવ્યા છે. બધી વાતનો સાર એ છે કે મનને મોકળું મૂકી દેવું નહિ.

હવે મનમાંથી સંકલ્પો દૂર કરવા અથવા સારા વિચાર કરવા તેની સાથે જ મનને શાંત રાખવું. દરિયામાં વારંવાર મોજાં આવે છે તેમ મનમાં પણ તરંગના ઉછાળા આવે છે. એ વખતે મનને સ્થિર રાખવું એ મોટો રાજયોગ છે. આ સંબંધમાં નીચેની કહેવત ઘરમાં સુવર્ણાક્ષરથી કોતરી રાખવા જેવી છે.

Under all Circumstances

KEEP AN EVEN MIND.

Take it,

Try it.

Walk with it,

Talk with it.

Lean on it.

Believe in it,

FOR EVER.

સર્વ સંજોગોમાં એક સરખું મન રાખવું.

આ શિક્ષા લ્યો,
તેને અજમાવો,
તેની સાથે ચાલો,
તેની સાથે વાત કરો,
તેના ઉપર આધાર રાખો,
તેમાં માન્યતા રાખો.

હમેશાં.

આ જ રાજયોગ, આ જ સંસારનો પાર, આ જ મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપાય. ગુરુશિષ્ય આનાથી જ મોક્ષ જશે અને તંદુલમત્સ્ય આ નિયમ ભૂલવાથી જ સંસારમાં રઝળે છે. मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः એ નિયમ (૪) અને (૫) વિષયમાં બહુ સ્પષ્ટ લખ્યો છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરતા નથી.

ચિત્તદમન એ ઘણો જ અગત્યનો વિષય છે. તેનાથી કેટલો લાભ છે તે વાંચનારે જોયું હશે. મન સીધું હોય તો કરોડો વરસમાં જે કામ ન થઇ શકે તે એક ઘડીમાં થાય છે. આવા લાભાલાભનો વિચાર વાંચીને વિચારીને, મનોનિગ્રહ કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો છે તે અજમાવવો. શુદ્ધ વર્તન અને ભાવના ઉપર મન દોડાવવું. એક વાર લાઇનમાં પડી જવાશે એટલે પછી આગળ કેમ વધવું તે સુઝી રહેશે. છેવટે 'મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું' એ આનંદઘનજી મહારાજના અનુભવસૂત્રપર ફરી ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

इति सविवरणश्चित्तदमननामा नवमोऽधिकारः ॥

अथ दशमो वैराग्योपदेशाधिकारः

१

મનોનિગ્રહ કરવાનાં ચાર સાધનો પૈકી ભાવનાનું તારતમ્ય ગત અધિકારના સોળમા શ્લોકમાં કહ્યું. હવે મનને ભાવનાવાસિત કરવા માટે સંસાર કેવો છે, તેની સ્થિતિ કેવી છે, તેપર વિચાર ચલાવવાની જરૂર છે. તત્ત્વચિંતકોએ વિચાર કરી કહ્યું છે કે વિચાર કરતાં વૈરાગ્ય આવશે એટલે સંસારપરથી મન ઉઠી જશે. સંસારબંધનને તોડનાર આ અધિકારનો વિષય પણ બહુ ઉપયોગી છે અને તેના શ્લોકોપર જોઈતું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ખાસ વૈરાગ્યનો વિષય આ જમાનામાં કેટલો ઉપયોગી છે તે સંબંધમાં આ ગ્રંથની ઉપોદ્ઘાતમાં પુષ્કળ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

મૃત્યુનો દોર, તેનો ભય અને તેપર વિચાર.

किं जीव माद्यसि हससि त्वयमीहसेऽर्थान्,
कामांश्च खेलसि तथा कुतुकैरशङ्कः ।
चिक्षिप्सु घोरनरकावटकोटरे त्वा-
मभ्यापतद्ध्रुव विभावय मृत्युरक्षः ॥ १ ॥
आलम्बनं तव लवादिकुठारघाता-
श्छिन्दन्ति जीवितमरं न हि यावदात्मन् ।
तावद्यतस्व परिणामहिताय तस्मि-
श्छिन्ने हि कः क च कथं भवितास्यतन्त्रः[१] ॥ २ ॥

१ स्वतन्त्रः इत्यस्य स्थाने स्वतन्त्रः इति वा पाठः स एव स्वीकृतः औचित्येन द्रष्टव्यः

अप्पा नइ वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली ।
अप्पा कामदुहा धेणू, अप्पा मे नंदणं वणं ॥

'મારો આત્મા વૈતરણી નદી છે અને તે જ શાલ્મલી વૃક્ષ છે, [illegible] તેજ કામદુધા ગાય છે અને તેજ નંદનવન છે.' આવા [illegible] કરવાની શક્તિ ધરાવનાર મહાન્ આત્માઓનાં ચરિત્રો [illegible] પ્રખ્યાત છે. ૧૨૭

લોકરંજન અને આત્મરંજન.

यत्नं निरञ्जन चिरं जनरञ्जनेन,
धीमन्! गुणोऽस्ति परमार्थहतोऽपि पस्य ।
तं रञ्जयाशु विशदैश्चरितैर्भवाब्धौ,
यस्त्वां प्रपन्नमचलं परिपातुमीष्टे ॥ ४ ॥

'હે નિર્દોષ ! હે બુદ્ધિમાન ! લાંબા વખત સુધી જનરંજન [illegible] તને કરે, શુભ થઈ [illegible] આત્મરંજન [illegible] અને [illegible]

[illegible]

ભવમાં હમેશાં અસંતોષ રહ્યા કરે છે, કારણકે દરેક વાત પોતા ધારી થતી નથી અને શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આવતા ભવમાં અહંકૃ કરેલી બાબતમાં જ હીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચા મહારાજ યોગશાસ્ત્રમાં લખે છે કે–

जातिलाभकुलैश्वर्यबलरूपतपःश्रुतैः ।
कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥

જાતિ, લાભ, કુળ, ઐશ્વર્ય, બળ, રૂપ, તપ અને જ્ઞાનનો મ કરવાથી પ્રાણી તે જ બાબતમાં હીન થાય છે.* ૧૨૯.

તને મળેલી જોગવાઈ.

वेत्सि स्वरूपफलसाधनबाधनानि,
धर्मस्य, तं प्रभवसि स्ववशश्च कर्तुम् ।
तस्मिन् यतस्व मतिमन्नधुनेत्यमुत्र,
किंचित्त्वया हि न हि सेत्स्यति भोत्स्यते वा ॥ ६ ॥

"તું ધર્મનું સ્વરૂપ, ફળ, સાધન અને બાધક જાણે છે અને
"તું સ્વતંત્ર હોઈને ધર્મ કરવાને સમર્થ છે. તે માટે તું હમણાં
"(આ ભવમાં જ) તે કરવા યત્ન કર; કારણકે આવતા ભવમ
"તારાથી કોઈ પણ સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ અથવા જાણી શકશે
"નહિ." ૬. વસંતતિલકા

વિવેચન–ધર્મનું સ્વરૂપ–શ્રાવકધર્મ અથવા સાધુધર્મનું સ્વરૂપ

ધર્મનું ફળ–પરંપરાએ મોક્ષ અને તાત્કાળિક નિર્જરા અથવ પુણ્યપ્રાપ્તિ.

સાધન–ચાર અનુયોગ, અનુકૂળ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વિગેરે અથવા ચાર વસ્તુઓ મળવી બહુ દુર્લભ છે. મનુષ્યપણું, ધર્મશ્રુતિ શ્રદ્ધા અને સંયમમાં વીર્ય.

બાધક–કુજન્મ, કુક્ષેત્ર, પ્રતિકૂળ દ્રવ્ય, પ્રમાદ વિગેરે

* આ સંબંધી વિશેષ હકીકત સાતમા કષાય અધિકારમાંથી મળશે, અને ત્યાં તો રાવણ, બાહુબળ, સ્થૂળિભદ્ર, સનત્કુમાર વિગેરેનાં દૃષ્ટાંતો પ્રસિદ્ધ છે.

ધર્મ કરવાની આવશ્યકતા, તેથી થતો દુઃખક્ષય.

धर्मस्यावसरोऽस्ति पुद्गलपरावर्तैरनन्तैस्तवा-
यातः संप्रति जीव हे प्रसहतो दुःखान्यनन्तान्ययम् ।
स्वल्पाहः पुनरेष दुर्लभतमश्चास्मिन् यतस्वार्हतो,
धर्मं कर्तुमिमं विना हि नहि ते दुःखक्षयः कर्हिचित् ॥ ७॥

"હે ચેતન! બહુ પ્રકારે અનેક દુઃખો સહન કરતાં "અનંતા પુદ્ગલ પરાવર્તન કર્યાં પછી હાલમાં તને આ ધર્મ "વાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે; તે પણ થોડા દિવસ ચાલશે, "ફરી ફરીને તેવો અવસર મળવો મહા મુશ્કેલ છે; માટે "કરવામાં ઉદ્યમ કર. આ વગર તારાં દુઃખનો કદિ પણ "થશે નહિ." ૭.

શાર્દૂલવિક્રીડિત

વિવેચન—અનંત દુઃખ ખમતાં અને અનંતકાળ જતાં કુદરતી રીતે નદીના પ્રવાહમાં અથડાઈ અથડાઈને ગોળ પાષાણના ન્યાયથી આ જીવ મનુષ્યભવ પામે છે. એની દુર્લભ કેટલી છે તે ઉપર સમજાઈ ગયું છે. એ મનુષ્યભવ પણ વળી થોડો વખત ચાલે છે. આ જમાનામાં મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦ સનું આયુષ્ય ગણીએ તો તેમાંથી પ્રથમનાં ૨૦ અને પછવાડે ૩૦ વરસ તો લગભગ નકામાં છે. બાળપણામાં અજ્ઞતા અને વૃદ્ધ વસ્થામાં અશક્તિ આ વરસોને નકામાં બનાવે છે. બાકીના મધ્ય વખતમાં બને તે કર. ફરી ફરીને આવી જોગવાઇ મળશે નહિ. અત્યારે ભૂલ્યો તો પાછો ફરીને જલદી ઠેકાણે પડીશ નહિ. વગરનું જીવન એ નકામું જીવન જ છે. ધર્મ વગર દુઃખનો થયો નથી અને ધર્મપ્રાપ્તિ મોટે ભાગે મનુષ્યભવમાંજ થઈ શકે તેથી આ અવસરનો લાભ લેવા કહ્યું છે.

અનંતકાળનું સ્વરૂપ ચોથા કર્મગ્રંથથી જાણી લેવું.

* પુદ્ગળ પરાવર્તનનું સ્વરૂપ જાણવા જેવું છે. તેના

* આ વિષય વધારે પારિભાષિક (technical) છે, એ બરાબર સમ માટે ગુરૂગમની જરૂર પડશે.

તેથી અનુબંધસ્થાન પણ અસંખ્ય છે. પ્રાણીને જેવી જેવી જૂદી વાસના તેટલા તેટલા જૂદા જૂદા અધ્યવસાય થાય છે અને તે પ્રત્યેકમાં તરતમતા હોય છે તેથી પ્રત્યેકનું સ્થાન જૂદું પડે છે. એ અનુબંધસ્થાન અસંખ્ય સમજવાં; એ સર્વ અધ્યવસાયસ્થાનક આગળ પાછળ ફરસીને પૂરા કરે ત્યારે ભાવથી બાદર પુદ્ગળ પરાવર્તન થાય છે; અને પ્રથમ અલ્પ કષાયોદયરૂપ અધ્યવસાયે છતો મરણ પામે તે વાર પછી બીજા ગમે તેવાં સ્થાનકોએ મરણ પામે તે ગણવામાં નહિ પણ ત્યાર પછી તેની અનંતર અધ્યવસાયસ્થાનકે મરણ પામે તે ગણાય. એવી રીતે સર્વ અધ્યવસાયસ્થાનકોએ અનુક્રમ પ્રમાણે ચાલતો કાળ કરે ત્યારે ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળ પરાવર્તન થાય છે.

આ સ્વરૂપમાં બાદર પુદ્ગળ પરાવર્તનના ચાર ભેદ કહ્યા છે એ જરા ઠીક લાગશે, કારણકે એમાં બહુ ઓછા ભવો કરવા પડે છે (પ્રમાણમાં), પરન્તુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એ બાદરના ચાર ભેદ તો સમજવા માટે જ બતાવ્યા છે, તેનો બીજો ઉપયોગ નથી. એ સમજવાથી સૂક્ષ્મ ભેદ ગ્રાહ્યમાં આવે તેથી જ બતાવ્યા છે, બાકી આ જીવે જે અનંત પુદ્ગળ પરાવર્તન કર્યા અને હજુ કરશે તે તો સૂક્ષ્મ સમજવાં.

હે જીવ! આ સ્વરૂપ વાંચીને વિચારતાં આખો ઓડે આવે આવાં અનંત પુદ્ગળ પરાવર્તન તેં કર્યાં છે અને જો ધર્મ નહિ કરે તો તેવા અનન્ત પુદ્ગળ પરાવર્તન સુધી હજુ રખડવું પડશે. પણ ન રખડવું એ તારા હાથની બાજીનો ખેલ છે. માટે પ્રમાદ ત્યાગ કર, ધર્મ કર અને ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર. ૭.

અધિકારી થવા યત્ન કર.

गुणस्तुतीर्वाञ्छसि निर्गुणोऽपि, सुखप्रतिष्ठादि विनापि पुण्यम् ।
अष्टाङ्गयोगं च विनापि सिद्धीर्वातूलता कापि नवा तवात्मन् ॥ ८ ॥

"તારામાં ગુણ નથી તોપણ તું ગુણની પ્રશંસા થવી ઇ
"છવા ઇચ્છે છે, પુણ્ય વગર સુખ અને આબરૂ ઇચ્છે છે તેમ
"અષ્ટાંગ યોગ વગર સિદ્ધિઓની* વાંછા રાખે છે. તારું વાતૂલ
"તો કોઈ વિચિત્ર લાગે છે!" ૮

* અણિમા વિગેરે આઠ સિદ્ધિઓ છે. જુઓ ધર્મબિન્દુ પ્રકરણ પ્રથમ ...
... ઉપર આપેલી ટીકા

" મપણે બીજાઓ તરફ શામાટે ઇર્ષા કરે છે? તારા પોતાન
" આત્માને નિષ્પુણ્યક (અપુણીઓ) કેમ સમજતો નથી? અથ
" પુણ્ય કેમ કરતો નથી? " ૯. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—પોતાપણાનું માન (self-respect) નામનો કહેવાતો સદ્‌ગુણ પણ અહંકારની કોટિમાં જ આવે છે. જ્યારે જીવ કોઈ ઠેકાણે પરાભવ પામે છે ત્યારે પરાભવ કરનારની ઇર્ષા કરે છે અથવા તેનાપર ગુસ્સે થાય છે; પણ પોતાનો આત્મા પરાભવ પામવાને અધિકારી શામાટે થયો તેનો વિચાર કરતો નથી. જરા વિચાર કરે તો સમજાશે કે પરાભવ પાપથી થાય છે અને તારો પોતાનો આત્મા અપુણીઓ છે તેથી જ તને પરાભવ પ્રાપ્ત થયો છે. માટે તારે બીજાની ઇર્ષા કરવી ન અયોગ્ય છે. માત્ર સન્માન મેળવવા માટે પુણ્ય કરવું એવો અત્ર ઉદ્દેશ નથી, પણ કોઇનાથી પરાભવ થાય તે પ્રસંગે આર્તરૌદ્રધ્યાન ન કરવાનો અને અપુણ્યાનુબંધી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના હેતુભૂત વિશેષ ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ છે. ૧૩૩.

પાપથી દુઃખ અને તેનું ત્યાજ્યપણું.

किमर्दयन्निर्दयमङ्गिनो लघून्, विचेष्टसे कर्मसु ही प्रमादतः[1] ।
यदेकशोऽप्यन्यकृतार्दनः सहत्यनन्तशोऽप्यङ्गिगणोऽर्दनं भवे ॥ १०॥

"તું પ્રમાદથી નાના જીવોને પીડા આપવાના કર્મમાં નિર્દયપણે શું કામ પ્રવૃત્તિ કરે છે? એકવાર બીજાને જે પીડા આપનાર પ્રાણી [illegible] છે તેજ પીડા ભવાંતરમાં અનંતવાર ખમે છે" ૧૦. વંશસ્થ.

ભાવાર્થ—ઉપરના બે શ્લોકમાં પુણ્ય કરવાનો ઉદ્દેશ અને તેને આદરવાથી લાભ છે એ બતાવ્યું, હવે પાપનું આચરણ [illegible] છે. પાપ કરતી વખતે જ આવું મન પ્રસન્ન [illegible] પણ પરિણામ [illegible] સ્વભાવને [illegible] [illegible] તેને વધારે થઇ જાય છે. ખૂન કરનારને એક વખત [illegible] થાય છે, તેવી જ રીતે પરની [illegible] પણ થાય છે. [illegible] [illegible] [illegible] હોય છે, પણ [illegible]

[illegible]

આ અધિકાર માટે તો અઢાર પાપસ્થાનકોનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવું. જૈનશાસનનું મંડાણ જીવની દયાપર છે તેથી આ શ્લોકમાં દયા રાખવી એ મુખ્ય ઉપદેશ છે અને તે પ્રમાણે [illegible] પાપોને માટે સમજી લેવું. ૧૦.

પ્રાણિપીડા-તેનું નિવારણ કરવાની જરૂર.

यथा सर्पमुखस्थोऽपि, भेको जन्तूनि भक्षयेत् ।
तथा मृत्युमुखस्थोऽपि, किमात्मन्नर्दसेऽङ्गिनः ॥ ११ ॥

"જેમ સર્પના મુખમાં રહ્યા છતાં પણ દેડકો અન્ય જંતુઓનું "ભક્ષણ કરે છે તેમ હે આત્મન્! તું મૃત્યુના મુખમાં રહ્યો છતાં "પ્રાણીઓને કેમ પીડા આપે છે?" ૧૧.

ભાવાર્થ અહીં એની રહેવાનું હોય તો તો બહુ [illegible] આને આયુષ્ય તો મોટા ડુંગર જેવડી છે અને મરવું [illegible] કે. [illegible] ક્યારે આવશે તે પણ ખબર નથી, [illegible] થઈ પણ નીતિ એમાં નથી. ચોતરફ ધમાધમ કરી મૂકે છે. [illegible] તરફ માછીઓ દોડાવે છે તો બીજી તરફ નાગ નચાવે છે [illegible] પ્રવૃત્તિ અને ભોજકોમાં, વિષય અને કષાયમાં, [illegible] અને અભિમાનમાં [illegible] આવી [illegible] [illegible]

[illegible]

मात्मानमल्पैरिह वञ्चयित्वा [illegible] ॥
[illegible] ॥ १२ ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

થોડું સુખ મૂકવું અને બીજી બાજુએ તેના પરિણામે સહન નારકી તથા નિગોદનું અત્યંત દુઃખ કેટલા વરસ સુધી સહેવું તે મૂકવું. સમજવું હોય તેને તો આ ઉપદેશ બરાબર યોગ્ય છે. ૧૩૯.

પ્રમાદથી દુઃખ. શાસ્ત્રગત દૃષ્ટાંતો.

उरभ्रकाकिण्युदविन्दुकाम्रवणिक्त्रयीशाकटभिक्षुकाद्यैः ।
निदर्शनैर्हारितमर्त्यजन्मा, दुःखी प्रमादैर्बहु शोचितासि ॥ १३ ॥

"પ્રમાદે કરીને હે જીવ! તું મનુષ્યભવ હારી જાય છે અને "તેથી દુઃખી થઇને બોકડો, કાકિણી, જળબિંદુ, કેરી, ત્રણ વાણીઆ, "ગાડું હાંકનાર, ભીખારી વિગેરેનાં દૃષ્ટાંતોની પેઠે તું બહુ દુઃખ "પામીશ." ૧૩. ઉપજાતિ

વિવેચન—પ્રમાદથી આ જીવ મનુષ્યભવ હારી જાય છે અને દુઃખી થાય છે તે આપણે જોઈ ગયા. નીચેનાં દૃષ્ટાંતો શ્રી ઉત્તરાધ્યયન વિગેરે મૂળ સૂત્રોમાં આવેલાં છે, તેમાં મનુષ્યભવ હારી ગયા પછી કેવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે અને તે ભવ ફરી મેળવવો કેટલો મુશ્કેલ છે તે બતાવ્યું છે. આ દૃષ્ટાંતો ખાસ મનન કરવાં યોગ્ય છે. ટીકાકાર કહે છે કે "પ્રમાદના પરવશપણાથી આ જીવ સુકૃત કરતો નથી તેથી મનુષ્યભવથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને દુર્ગતિમાં જાય છે. દુર્ગતિમાં ગયા પછી અત્ર નિર્દિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રમાણે ત્યાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે. હે જીવ! તું તો અત્ર સુકૃતો કર કે જેથી તારે પરભવમાં લીલા-લહેર થાય." ટીકા અને ટબાનુસાર સંપૂર્ણ વિવેચન સાથે હવે દૃષ્ટાંતો આપીએ છીએ તે ધ્યાનથી વાંચો, નીચેના સર્વ ઉદાહરણો મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા અને તેનો લાભ ન લેવાથી થતી ... તરફ ઉપનય બતાવનારાં છે, તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. વારંવાર ... પુનરાવર્તન ઉપનયમાં કર્યું નથી.

૧ અજ દૃષ્ટાંત.

એક વિશાળ નગર હતું. તે નગરમાં એક પુરવાસીને ઘેર એક બોકડો હતો. કોઈ સારો પરોણો ઘેર આવશે ત્યારે તેનું માંસ ... આવશે એમ ધારીને તે બોકડાનું બહુ સારી રીતે પોષણ કરવા

[illegible]

આવતું હતું. તેને દરરોજ સારી રીતે નવરાવવામાં આવતો હતો, તેના શરીરપર પીળાં તિલક કરવામાં આવતાં હતાં, તેની લાલનાપાલના સારી રીતે થતી હતી અને તેથી તે સર્વ પ્રકારે સુખી લાગતો, અને પુષ્ટ શરીરવાળો મારતો થયો હતો. હવે તે જ પુરવાસીના ઘરમાં એક બીજો વાછડો હતો. તેને બાપડાને તેની મા ગાયને દોહી રહ્યા પછી બાકીનું અવશેષ દૂધ મળે તે ધાવવું પડતું હતું અને તેની કોઈ સંભાળ રાખતું નહિ. વાછડાએ એકડાની સારી સ્થિતિ જોઈ એક દિવસ તો ક્રોધ અને ઈર્ષ્યાથી દૂધ પીવાની ના પાડી. તેની મા ગાયે તેને સ્નેહથી તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે વાછડો કહે છે કે 'અરે મા! આ એકડાને તો પુત્રની જેમ મિષ્ટાન્ન મળે છે અને મને મંદભાગ્યને તો પૂરું ઘાસ પણ મળતું નથી, અને વખતસર પાણી પણ મળતું નથી. અરેરે! હું તો પૂરેપૂરો કર્મનશીબ છું.' ગાયે કહ્યું 'વત્સ! જેમ કોઈનું મરણ નજીક આવ્યું હોય અને વૈદે આશા મૂકી દીધી હોય ત્યારે તેને પથ્ય અપથ્યનો વિચાર કર્યા વગર જે ખાવા માગે તે આપવામાં આવે છે તેવી રીતે આ એકડો પણ વધ્ય છે અને અત્યારે તો તેની બહુ સારવાર થતી દેખાય છે પણ આગળ ઉપર તેના હાલ થાય તે જોજે.' પોતાની માનું આવું કહેવું સાંભળી કાંઈક સંતોષ રાખી વાછડો જે બને છે તે જોયા કરે છે. પાંચ દશ દિવસ આ પ્રમાણે ચાલ્યા ગયા. એક દિવસ મોટા ધન્ના પૈસાદાર સગા મેમાન થઈને આવ્યા, એટલે સવારના પહોરમાં બને પોતાના એકડાને પકડીને મારી નાખ્યો અને તેના માંસના કટકા કર્યા, મહેમાને આખું ઘર અને મેમાન જમ્યા. વાછડો આ નજર હકીકત જોઈ તે દિવસ પણ પોતાની ગાયમાતાને ધાવ્યો નહિ અને માતાના પૂછવાથી કહેવા લાગ્યો કે 'મને તો બહુ બીક લાગે છે એકડાની આ સ્થિતિ જોઈ મને તો ધાવવાની ઈચ્છા પણ થતી નથી.' ગાયમાતાએ કહ્યું 'વત્સ! મેં તો તને તે જ વખતે કહ્યું હતું કે આ નવ મરવા માટે જ છે.' ઉપનયઃ- જેવી રીતે એકડો આનંદમાં નિમગ્ન થઈ યથેષ્ટ ખાતો હતો અને પુષ્ટ પણ થયો હતો, પરન્તુ જ્યારે પરોણા આવ્યા ત્યારે તેનો શિરચ્છેદ થયો અને તે વખતે રાડો પાડીને રોવા લાગ્યો; તેવી જ રીતે તું પ્રમાદયા વિષય કષાયમાં આસક્ત રહીને યથેષ્ટ વિચરે છે

મહા અટવીમાં પ્રધાન સાથે એકલો પડ્યો. અટવીમાં ફરતાં ફરતાં બન્ને એક મોટા આંબાના ઝાડ તળે આવી પહોંચ્યા. કેરી જોઇ રાજાને અપૂર્વ પ્રેમ જાગ્યો, અને તે ખાવાનું મન થયું; વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સમજુ હોય તે પણ તે વખતે ભાન ભૂલી જાય છે. પ્રધાને ઘણું વાર્યો પણ રાજા એકનો બે થયો નહિ. રાજાએ કેરી હાથમાં લીધી, વનપક કેરી જોઈ ખુશી થયો, ભાંગી, ખાધી અને તરતજ વિશુચિકા થવાથી રાજા તેજ જગોએ મરણ પામ્યો. ઉપનયઃ રાજા જિહ્વાઇંદ્રિયપરવશ થઈ કેરીના સ્વાદમાં ખેંચાયો અને જીવિતવ્યથી ભ્રષ્ટ થયો; તેવીજ રીતે આ જીવ ઇંદ્રિયોને વશ થઈ પ્રમાદથી કામભોગનાં સુખોમાં પ્રવર્તે છે. ઇંદ્રિયને વશ પડેલા જીવને કાર્યાકાર્યનું ભાન રહેતું નથી. લોકોમાં પણ કહેવત છે કે "જેની દાઢ ડળકી તેનો પ્રભુ રૂઠયો" એટલે જે જીભને વશ થયો તેનો દુનિયાદારીમાં ઊંચા આવવાનો હક ગયો. રાજાને તો થોડા વખત મનપર કાબુ રહ્યો એટલોએ ઘણીવાર આ જીવને રહેતો નથી અને ખાવાની બાબતમાં તે કેટલો ઊંચો નીચો થયા કરે છે તે ડાક્ટર કરી કરવાનું કહે છે ત્યારે જણાઇ આવે છે. ખાવાના લોભથી પોતાના શરીરના લાભોને પણ જોખમમાં મુકવામાં આ જીવ ડરતો નથી. આ દૃષ્ટાંતપરથી બીજો સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે આ જીવને સંસારના વિષયોના ઉપભોગથી અસાધ્ય વ્યાધિ થતાં ગુરૂ મહારાજ તેનું નિવારણ કરી દેવાથી અગર સર્વથી ચારિત્ર આપી ફરીને સંસારનાં સુખો સામું જોવાનો પણ પ્રતિબંધ કરે છે, છતાં પૂર્વોક્ત રાજાની જેમ તે પ્રાણી ફરી પાછો સાંસારિક સુખભોગ ભોગવવા ઇચ્છે છે-ભોગવે છે; તે કર્મના અસાધ્ય વ્યાધિને વશ થઈ દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે, ફરીને ઊંચો પણ આવતો નથી.

૫ ત્રણ વાણીઆનું દૃષ્ટાંત.

એક ગામમાં કોઈ વાણીઓ રહેતો હતો, વૃદ્ધ વયનો હોવાથી તેણે દુનિયાના તડકા છાયા જોયા હતા. તેને ત્રણ પુત્ર હતા. તેઓ કેવા હુશિયાર છે તેની પરીક્ષા સારૂ દરેકને એકેક હજાર સોનામહોરો આપી તેણે કહ્યું કે આટલા દ્રવ્યથી વ્યવહાર ચલાવી અમુક વખત પછી તમારે પાછું આવવું. વ્યવહાર ચલાવીને પાછું આવવું

ય છે તેના પરિણામે ભવિષ્યમાં તારે પસ્તાવો કરવો પડશે. આ હકીકત અગાઉના દૃષ્ટાંતમાં બહુ સ્ફુટ કરી છે. બીજો સાર એ લેવાનો કે મનુષ્ય ઘણું ખરૂં તાત્કાળિક લાભ તરફ ધ્યાન આપે છે. જો ભિખારીએ કષ્ટસાધ્ય વિદ્યા લીધી હોત તો શરૂઆતમાં તો તેને જરા ત્રાસ પડત પણ પછી હમેશાંની પીડા મટી જાત ! પરંતુ માણસને પીડા મળે તો ઉડવાની ઇચ્છા થતી નથી. આ ટેવ બહુ જ ખરાબ છે અને ઘણા માણસો તાત્કાળિક લાભની લાલસાથી જ અન્યાયી કાર્યોમાં સપડાય છે. બીજું એ સમજવાનું છે કે પોતાની સ્થિતિ કરતાં એકદમ મોટા થઈ જવાની હોંશ રાખવી નહિ. નાના બાળકને તો જે પચતું હોય તે જ પચે, વધારે ભારે ખોરાક ખાવામાં આવે તો જ્વરાદિદ્વારાએ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે.

૮ દરિદ્ર કુટુંબનું દૃષ્ટાંત.

કોઈ ગામમાં એક દરિદ્ર કુટુંબ વસતું હતું. એક સારે દિવસે તેઓ કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર ગયા ત્યા તેઓએ દૂધપાક રધાતો અને ખવાતો જોયો, ત્યારે તેઓને પણ તે ખાવાની ઇચ્છા થઈ. બધાએ એક સાથે નિશ્ચય કર્યો કે આજ ભીખ માગીને પણ દૂધપાક ખાવો. એક જણ કોઈ જગાએથી જેવું તેવું દૂધ લઈ આવ્યો. બીજો વળી કોઈ ઠેકાણેથી ચોખા લઈ આવ્યો. પૂરી કરવા સારૂ એક જણ ઘી લઈ આવ્યો. એક લોટ લઈ આવ્યો. આવી રીતે છૂટી છૂટી વસ્તુઓ લાવીને તેના દૂધપાકપૂરી બનાવ્યા. પોતે જે જે વસ્તુ લાવ્યા હતા તેના પ્રમાણમાં સર્વેએ પોતપોતાના ભાગ પાડવા માંડ્યા. પણ મુનસફ કોઈ હતો નહિ તેથી પરસ્પર વાંધા પડ્યા અને જ્યારે કોઈ રીતે અંદર અંદર નક્કી ન શક્યા ત્યારે દરબારમાં ફરિયાદ કરવા ગયા. કેટલોક વખત થયો. પછી પાછા ઘેર આવીને જુએ છે તો માલુમ પડ્યું કે કૂતરા દૂધપાક અને પૂરી વિગેરે સર્વ ખાઈ ગયા છે. ઘણે દિવસે મળેલી વસ્તુ એમ એકદમ ચાલી ગયેલી જોઈ તેઓ સર્વને ધ્રાસકો પડ્યો અને મરણ પામ્યા. ઉપનય:- બહુ પ્રયાસ કરીને પ્રાપ્ત કરેલ દૂધપાકપૂરીનું સુખ જેમ દરિદ્ર કુટુંબીઓ ભોગવી શક્યા નહિ અને ઉલટા તેજ નિમિત્તે મરણ પામ્યા, તેવી જ રીતે બહુ પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થયેલ મનુષ્યભવ વિગેરે

અનેક ઇંદ્રિયથી દુઃખપર સ્પષ્ટ દૃષ્ટાંત.

पतङ्गभृङ्गैणखगाहिमीनद्विपद्विपारिप्रमुखाः प्रमादैः ।
शोच्या यथा स्युर्मृतिबन्धदुःखैश्चिराय भावी त्वमपीति जन्तो ॥१४॥

"પતંગિયું, ભમરો, હરણ, પક્ષી, સર્પ, માછલું, હાથી, સિંહ "વિગેરે પ્રમાદથી એક એક ઇંદ્રિયના વિષયરૂપ પ્રમાદને વશ થઈ "જવાથી—જેમ મરણબંધન વિગેરે દુઃખોથી પીડા પામે છે, તેમ "હે જીવ! તું પણ ઇંદ્રિયોને વશ પડીને લાંબા વખત સુધી શોક "પામીશ." ૧૪. ઉપજાતિ

વિવેચન—ઉપર સામાન્ય પ્રકારે પ્રમાદ ત્યાગ કરવાનું કહ્યું તેમાં અનેક દૃષ્ટાંતો બતાવીને કહ્યું કે જો પ્રમાદ કરવામાં આવશે તો મહા દુઃખ પ્રાપ્ત થશે. હવે અત્ર બતાવે છે કે એક એક ઇંદ્રિયને વશ પડવાથી પણ મહા દુઃખ થાય છે. તિર્યંચ જીવોને પણ એક એક ઇંદ્રિયને પરવશ પડવાથી બંધનબંધનાદિ સહન કરવા પડે છે અને છેવટ મરણ પણ થાય છે, તો પછી જે પાંચે ઇંદ્રિયો નિરંકુશપણે વર્તે છે તેના શા [illegible] ને તે વિચારો.

પતંગ— [illegible] પતંગિયું

રાજ્યનું સુખ અનુભવ્યું. બીજો વિદ્યાધર તો ચંડાળકન્યાથી મોહ પામી ગયો અને તેની સાથે લપટાયો, બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થયો. નીચનો સ્પર્શ થતાં જ પોતાની પાસે હતી તે વિદ્યા પણ ચાલી ગઈ અને ચાંડાળપણું પામીને તે દુઃખી થયો. ઉપનય:—આ વિદ્યાધરને સર્વ સામગ્રી મળી હતી છતાં ઇંદ્રિય પરવશ થઈને સર્વ ગુમાવી બેઠો, તેવી રીતે આ સંસારમાં લાલચના પ્રસંગોથી બહુ ચેતવાની જરૂર છે. લાલચને લાત મારતાં શીખવાની ખાસ જરૂર છે. એવે પ્રસંગે મનોવિકારને તાબે થઈ ધર્મધન હારી જવામાં આવશે તો બીજા વિદ્યાધરની પેઠે દુઃખી થવું પડશે. સત્ત્વવંત પ્રાણી પ્રથમ વિદ્યાધરની પેઠે પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ હજારો જાળોની વચ્ચે હોય તોપણ ચૂકતા નથી, અને જે પ્રાણી તેવી રીતે વર્તન કરે છે થોડા વખતમાં તેનાં ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧ નિર્ભાગીનું દૃષ્ટાંત.

અનેક દેવોની સેવના કર્યા પછી એક ભિક્ષુક જીવને ચિં[illegible] રત્ન પ્રાપ્ત થયું. ચિંતામણિ રત્નનો પ્રભાવ એવો છે કે પાસે હોય તે તેનું આરાધન કરે તો પછી ઇચ્છિત [illegible] અન્યદા તે પુરૂષ સમુદ્રમાર્ગે પોતાને દેશ જતો હતો. ચંદ્રની કાંતિ સાથે ચિંતામણિ રત્નની કાંતિ સરખાવી [illegible] લાગ્યો. એવામાં હાથ સર્યો, રત્ન પડ્યું, સમુદ્રમાં ગયું હતો તેવો દરિદ્રી થઈ ગયો. ઉપનય:–મનુષ્યભવ [illegible] સમાન છે. બહુ પ્રયાસથી મળે તેવું જૈન ધર્મરૂપ ચિંત[illegible] પ્રાપ્ત કરી પ્રમાદને વશ થઈ તે ખોઈ બેસવામાં આવે ભવિષ્યમા બહુ પસ્તાવાનું કારણ રહે છે; માટે રત્ન પ્રા[illegible] તેની ખરી કિંમત સમજી તેને જાળવી રાખવું.

શાસ્ત્રકારો સ્વપર ઉપકારની બુદ્ધિથી આવાં બનાવી ગયા છે. સર્વનો સાર એ છે કે વિષયને વશ પર અંકુશ રાખવો, પોતાની જવાબદારી સમજવી, અને દેવ ગુરૂ ધર્મની જોગવાઇની પ્રાપ્તિની દુર્લભતા [illegible] લાલચમા લપટાવું નહિ. સાક્ષર અને નિરક્ષરને [illegible] આ દૃષ્ટાંતોપર બની શકે તેટલું વિવેચન કરવામાં

પ્રત્યેક ઇંદ્રિયથી દુઃખપર સ્પષ્ટ દૃષ્ટાંત.

पतङ्गभृङ्गैणखगाहिमीनद्विपद्विपारिप्रमुखाः प्रमादैः ।
शोच्या यथा स्युर्मृतिबन्धदुःखैश्चिराय भावी त्वमपीति जन्तो ॥१४॥

"પતંગિયું, ભમરો, હરણ, પક્ષી, સર્પ, માછલું, હાથી, સિંહ "વિગેરે પ્રમાદથી એક એક ઇંદ્રિયના વિષયરૂપ પ્રમાદને વશ થઈ "જવાથી-જેમ મરણબંધન વિગેરે દુઃખોથી પીડા પામે છે, તેમ "હે જીવ! તું પણ ઇંદ્રિયોને વશ પડીને લાંબા વખત સુધી શોચ "પામીશ." ૧૪.

ઉપજાતિ

વિવેચન-ઉપર સામાન્ય પ્રકારે પ્રમાદ ત્યાગ કરવાનું કહ્યું તેમાં અનેક દૃષ્ટાંતો બતાવીને કહ્યું કે જો પ્રમાદ કરવામાં આવશે તો મહા દુઃખ પ્રાપ્ત થશે. હવે અત્ર બતાવે છે કે એક એક ઇંદ્રિયને વશ પડવાથી પણ મહા દુઃખ થાય છે. બિચારા તિર્યંચોને પણ એક એક ઇંદ્રિયને પરવશ પડવાથી વધબંધનાદિ સહન કરવાં પડે છે અને છેવટ મરણ પણ થાય છે, તો તારે તો પાંચે ઇંદ્રિયો નિરંકુશપણે વર્તે છે તો તારા શા હાલ થશે તે વિચારજે.

પતંગ-રાત્રિએ છેટે સુવર્ણના રંગ જેવો દીવો જોઈને પતંગિયું તેના મોહથી આકર્ષણ પામી તેપર જઈને પડે છે, તરત જ બળી જાય છે અથવા તેમાં ડૂબી મરે છે, ચક્ષુરિંદ્રિયને પરવશ થવાથી આ મરણદુઃખ થયું.

૨ ભ્રમર-સુગંધીના મોહથી સાંજ સુધી ભમરો કમળમાં બેસી રહે છે અને તેમાં મસ્ત થઈ જાય છે. સાંજે કમળ બીડાવા માંડે છે ત્યારે પણ 'ઉડું છું' 'ઉડું છું' એમ વિચારે છે તેવામાં કમળ બંધ થઈ જાય છે. પછી તે નીકળી શકતો નથી અને આખી રાત બંધન પામે છે તેમાં પણ પ્રભાત થયા અગાઉ જો હાથી આવે છે તો તે કમળને ઉખેડીને ભક્ષ કરી જાય છે તેથી તે અંદર મરણ પામે છે.

ઉદ્યાન. ગંડસ્થળમાંથી મદ ઝરે છે તેની સુગંધથી ખેંચાઈ હાથીના મસ્તક પર અને પાંખે ભમરાઓ ગુંજારવ કરે છે. હાથી કાન ફફડાવ્યા કરે છે તેના ઝપાટામાં આવવાથી કેટલાક ભમરાઓ મરણ પામે છે આ નાસિકા ઇંદ્રિયને પરવશ પડવાથી થયેલું દુઃખ છે.

રાજ્યનું સુખ અનુભવ્યું. બીજો વિદ્યાધર તો ચંડાળકન્યાથી ક્ષોભ પામી ગયો અને તેની સાથે લપટાયો, બ્રહ્મચર્યથી ભ્રષ્ટ થયો. નીચનો સ્પર્શ થતાં જ પોતાની પાસે હતી તે વિદ્યા પણ ચાલી ગઈ અને ચાંડાળપણું પામીને તે દુઃખી થયો. ઉપનય:—આ વિદ્યાધરને સર્વ સામગ્રી મળી હતી છતાં ઇંદ્રિય પરવશ થઈને સર્વ ગુમાવી બેઠો, તેવી રીતે આ સંસારમાં લાલચના પ્રસંગોથી બહુ ચેતવાની જરૂર છે. લાલચને લાત મારતાં શીખવાની ખાસ જરૂર છે. એવે પ્રસંગે મનોવિકારને તાબે થઈ ધર્મધન હારી જવામાં આવશે તો બીજા વિદ્યાધરની પેઠે દુઃખી થવું પડશે. સત્ત્વવંત પ્રાણી પ્રથમ વિદ્યાધરની પેઠે પોતાનુ દૃષ્ટિબિંદુ હજારો જાળોની વચ્ચે હોય તોપણ ચૂકતા નથી, અને જે પ્રાણી તેવી રીતે વર્તન કરે છે તે થોડા વખતમાં તેના ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧ નિર્ભાગીનું દૃષ્ટાંત.

અનેક દેવોની સેવના કર્યા પછી એક ભિક્ષુક જીવને ચિંતામણિ રત્ન પ્રાપ્ત થયું. ચિંતામણિ રત્નનો પ્રભાવ એવો છે કે તે જેની પાસે હોય તે તેનું આરાધન કરે તો પછી ઇચ્છિત વસ્તુ તેને મળે. અન્યદા તે પુરૂષ સમુદ્રમાર્ગે પોતાને દેશ જતો હતો. એક રાત્રિએ ચંદ્રની કાંતિ સાથે ચિંતામણિ રત્નની કાંતિ સરખાવી તેને ઉછાળવા લાગ્યો. એવામાં હાથ સર્યો, રત્ન પડ્યું, સમુદ્રમાં ગયું અને પોતે હતો તેવો દરિદ્રી થઈ ગયો. ઉપનય: મનુષ્યભવ ચિંતામણિ રત્ન સમાન છે. બહુ પ્રયાસથી મળે તેનુ જૈન ધર્મરૂપ ચિંતામણિ રત્ન પ્રાપ્ત કરી પ્રમાદને વશ થઈ તે ખોઈ બેસવામાં આવે તો પછી ભવિષ્યમાં બહુ પસ્તાવાનું કારણ રહે છે; માટે રત્ન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેની ખરી કિંમત સમજી તેને જાળવી રાખવું.

શાસ્ત્રકારો સ્વપર ઉપકારની બુદ્ધિથી આવાં અનેક દૃષ્ટાંતો બતાવી ગયા છે. સર્વનો સાર એ છે કે વિષયને વશ ન થવું, મન-પર અંકુશ રાખવો, પોતાની જવાબદારી સમજવી, મનુષ્યભવની અને દેવ ગુરૂ ધર્મની જોગવાઇની પ્રાપ્તિની દુર્લભતા સમજવી અને લાલચમાં લપટાવું નહિ. સાક્ષર અને નિરક્ષરને બોધદાયક હોવાથી આ દૃષ્ટાંતોપર બની શકે તેટલું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ૧૩૨

૩ હરણ-જ્યારે હરણને પાસલામાં ફસાવવાં હોય છે ત્યા
પારધી સુંદર વાંસળીથી મધુર ગાન કરે છે, તે સાંભળી જંગલ
હરણો આવે છે. બિચારાંઓને ખબર નથી કે સાંભળવા જ
પ્રાણનો નાશ થશે. તે વખતે પાથરેલી જાળ પારધી સંકોચી
છે, અને ભોળો મૃગ તેનો ભોગ થઇ પડે છે. આ દુઃખ શ્રવ
ઇંદ્રિયને પરવશ પડવાથી થયું.

૪ પક્ષી-નીચે ઘઉં, જાર, બાજરો વિગેરે અનાજ પાથર
તેનાપર જાળ પાથરી પારધીઓ દૂર ખસી જાય છે. અનાજન
લોભથી ભોળાં કબૂતરો, અને બીજાં પક્ષીઓ લલચાય છે અને
અન્ન ખાવા જતાં જાળમાં ફસાઇ જાય છે. આવનાર પક્ષી દાણ
જુએ છે. લાલચુને એક જ આંખ ખુલ્લી હોય છે અને તેથી પાથરેલી
જાળ જોવામાં આવતી નથી. બિચારાં અનેક પક્ષીઓ આવી રીતે
જાળમાં ફસાઇ જાય છે. જીહ્વાને વશ થવાથી થયેલું આ દુઃખ
સમજવું.

૫ સર્પ-કર્ણને વશ થઇને સર્પ વાંસળીનો સ્વર સાંભળવા
પોતાના બીલમાંથી બહાર નીકળે છે અને પછી ગારૂડી તેને પકડી
લે છે એટલે જન્મ પર્યંત કેદખાનું સહેવું પડે છે. આ કર્ણને વશ
થવાથી બંધન પામવાનું બીજું દૃષ્ટાંત થયું.

૬ માછલું-મચ્છીમાર લોહના આંકડામાં ખાવાનો પદાર્થ
ભરાવી તે જળાશયમાં મૂકી રાખે છે. માછલું તે પદાર્થના રસથી
આકર્ષાઇ તે ખાવા આવે છે. તે પદાર્થ ખાવાનું તો દૂર રહે છે પણ
આંકડો તાળવામાં પેસી જાય છે અને માછલું મરણ પામે છે.
જીભને વશ થવાથી મરણભય થવાનું આ બીજું દૃષ્ટાંત થયું.

૭ હાથી-હાથીને પકડવાનો રસ્તો નીચે પ્રમાણે છે. જ્યારે
તેને પકડવો હોય છે ત્યારે દૂર વિભાગમાં એક હાથણીને ઊભી
રાખે છે, અને તેની આગે એક મોટો ખાડો ખોદે છે. કેટલીક
વખત એવા ખાડામાં કાગળની હાથણી બનાવીને રાખે છે ને
હાથણીનું મૂત્ર ફરતું છાંટે છે, તેના ગંધથી આકર્ષાઇ હાથી ત્યાં
આવે છે. ખાડાની અંદર તૃણ વિગેરે ભરી ઉપરથી ઢાંકી લે છે અને
હાથી જેવો દૂરથી આવે છે તેવો હાથણીને જોઇ કામવિકારને

તારાં કૃત્યો અને ભવિષ્યનો વિચાર.

कर्माणि रे जीव ! करोषि तानि, यैस्ते भवित्र्यो विपदो ह्यनन्ताः
ताभ्यो भिया तद्दधसेऽधुना किं, संभाविताभ्योऽपि भृशाकुलत्वम्

"હે જીવ! તું કર્મો એવાં કરે છે કે જેના વડે તને ભ[illegible]
"કાળમાં અનંત આપત્તિઓ થાય, ત્યારે સંભવિત એવી વિપત્તિઓ[illegible]
"ભયથી અત્યારે અત્યંત આકુળવ્યાકુળ શામાટે થાય છે?" ૧૦.
ઉપ[illegible]

ભાવાર્થ ગુરૂ મહારાજ વ્યાખ્યાન વાંચતા હોય છે તે શાસ્[illegible]
શ્રવણ [illegible] જ્યારે નરકનો અધિકાર ચાલતો હોય છે ત્યારે નાર[illegible]
કીના દુઃખો અને [illegible] અન્યોન્યકૃત, ક્ષેત્રજ અને પરમાધામી[illegible]
કૃત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કમકમી [illegible], દુઃખી થાય[illegible]
અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] દુઃખો સાંભળીને ભ[illegible]
[illegible] [illegible] આવું [illegible] કે પાપકર્મ કરવાથી નારકી તિર્યંચ[illegible]
અનંત દુઃખ [illegible], [illegible] [illegible] પાપ કર્મ કરે છે. આવે શાસ્[illegible]
[illegible] કમકમાટ અને [illegible] [illegible] [illegible] વિરોધ[illegible]
છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને પછી તે[illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]

ભાવાર્થ—સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, શરીર છૂટા છૂટા ચાલ્યા જનારાં છે, પૈસા ઘેર રહેશે, સ્ત્રી ડેલી સુધી આવશે, પુત્ર સ્મશાન સુધી આવશે અને શરીર ચિતા સુધી આવશે, પણ અંતે તું એકલો જ છે. વળી આ સર્વે શરણભૂત થવાને અસમર્થ છે. અત્ર જે સર્વ મળ્યાં છે તે એક મેળા જેવું છે. તીર્થની જગોએ જેમ અમુક દિવસે મેળો મળે છે અને બીજે દિવસે પાછું સર્વ વીખાઇ જાય છે તેમ આંખ મીંચીને ઉઘાડીશ ત્યાં આ સર્વ લોપ થઈ જશે અને પાછું કયાં જશે તેની ખબર પડશે નહિ. તેટલા માટે કહ્યું છે કેઃ—

જેમ મેળો તીરથ મળે રે, જનત્રણજની કાજ,
કોઈ તોટો કોઈ ફાયદો રે, લેઇ લેઇ નીજ ઘર જાય.

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ છે તે ઓળખ અને પછી સાચુ હિતકારક શું છે તે સમજ તે સમજ્યા પછી જનસમૂહના લાભનાં કાર્યો કરી આત્મહિત સાધી આ ભવપ્રપચની પંચાતીથી દૂર રહે. સર્વ ઉપદેશનું દૃષ્ટિબિંદુ એ જ છે કે આત્મહિત કરો, સંસારને કાપી નાખો અને સમતારસમાં તરબોળ થઇ જાઓ.

આ શ્લોકમાં પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ અને પ્રેમીના પ્રેમનું વસ્તુતઃ સ્વરૂપ શું છે તે જાણવાની–વિચારવાની સૂચના કરી અને વસ્તુતઃ તારૂં હિત શું છે તે વિચારીને કરવાની જરૂરિયાત બતાવી. જે વસ્તુઓના બંધનમાં ફસાઇ આ જીવ તદ્દન બાહ્ય વ્યવહારમા ફસાઇ રહે છે તે વસ્તુઓ બંધનને અથવા પ્રેમને લાયક નથી, અને તેવી માન્યતાવાળી વસ્તુઓ મેળવવા વિગેરેની ખટપટમા આ જીવ એટલો મસ્ત થઈ જાય છે કે પોતે કોણ? પોતાનુ કોણ? પોતાનુ હિત શું? કયાં? કેવી રીતે પ્રાપ્ય? પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર ખરી કે નહિ? વિગેરે સંબંધી વિચાર કરવાનો પ્રસંગ પણ તેને મળતો નથી. આ ભૂલ સુધારવાનો બેવડો ઉપદેશ અત્ર છે, સગાં સંબંધી એટલે સ્ત્રી, પુત્ર કે મિત્રો, શરીર અને પૈસા તારા પ્રેમને યોગ્ય પણ નથી, કારણકે તે તારાં નથી. ૧૪૭.

આત્મ જાગૃતિ.

सुखमास्से सुखं शेषे, भुङ्क्षे पिबसि खेलसि ।
न जाने त्वग्रतः पुण्यैर्विना ते किं भविष्यति ॥ २४ ॥

"સુખે બેસે છે, સુખે સુએ છે, સુખે ખાય છે, સુખે પીએ "છે અને સુખે બોલે છે; પણ અગાડી પુણ્ય વગર તારા શા હાલ "થશે તે હું જાણતો નથી." ૨૪. અનુષ્ટુપ.

ભાવ–હે ભાઈ! સુખાસન કે સિંહાસનપર નિરાંતે બેસે છે, વિલાયતી પલંગોપર સુંદર ચાદરો બીછાવી સુએ છે, જાતને સારા લાગતા ભક્ષ્યાભક્ષ્ય સર્વ પદાર્થો ખાય છે, મદિરાપાન કરે છે અને એરેટેડ વોટરના અપેય પદાર્થોના ગ્લાસો ગળામાં રેડે છે, તેમ જ અનેક રમતો રમે છે; પણ તું વિચારતો ખરો કે એ સર્વ પુણ્યના પ્રતાપે છે. તારે ગામનું લેણું છે અને તે ઉઘરાણી પતતી જાય છે અને મળેલો વારસો ખવાતો જાય છે, ધન ઓછું થતું જાય છે એટલે પુણ્યધન ખવાતું જાય છે. હવે અત્યારે તો તું કાંઈ ધન રાખતો નથી ત્યારે આગળ તારા શા હાલ થશે? મને તો તારે માટે વિચાર થઈ પડ્યો છે, પણ તું વિચાર કરતો નથી.

જેને અત્ર સુખ, ભોગ, વૈભવ, સંપત્તિ, આરોગ્ય હોય તેણે સંસારમાં લપટાવું એ મળેલી પુંજીને ઉડાવી દેવા જેવું છે, અને વૈભવ [illegible] વગર સંસારમાં લપટાવું એ તો તદ્દન મજુરી કરવા જેવું [illegible] છે, અને કોઈ ડાહ્યો માણસ તેવું કરવાની હા પણ પાડે નહિ એ સમજાય તેવું છે. ભર્તૃહરિએ એક સ્થાનકે લખ્યું છે કે, "[illegible] આગળ [illegible] ગવાતાં હોય, પડખે કવિઓ બીરુદાવલિ બોલતા હોય બાજુપર ચામરો ઝુલતા હોય અને માથે સેવકે છત્ર ધર્યાં હોય, [illegible] તારે હોય તો તો તું સંસારરસને [illegible] [illegible] પણ જર વાજબી ગણાય." આવું તો તારે કાંઈ [illegible] તું [illegible] ઝપટાંઝપટ નહિ. તારે તો 'અવઢવના [illegible] [illegible] મળી જાય' જેવું થાય છે. [illegible] તે પણ ઉલટું તું તો હારી બેસે છે. તારી [illegible] [illegible] અનન્યપણું પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન મેળવવા માટે અને [illegible] ઉપાધિઓથી દૂર રહેવા માટે તારે [illegible] બહુ [illegible] માટે જે કાંઈ સુખથી–સરળતાથી કરવું. [illegible] તે [illegible] પીવાના ઉપર બહુ લક્ષ્ય છે [illegible] તારી

* [illegible]

ઉપદેશપર ધ્યાન આપીશ તો તો તને અમોઘ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થશે. તેથી વિચાર કરીને નરક નિગોદનાં દુઃખ સહન કરવાં પડે તેવો વખત આવતો અટકાવ; પછી તે વખતે તું રાડો પાડીશ, રોઈશ તોપણ તારૂં કોઈ સાંભળશે નહિ.

આ શ્લોકમાં એક બીજો ભાવ હોય એમ પણ સ્ફુરે છે. સાધુ-ધર્મ વહન કરવામાં પરીષહ સહન કરવા પડે છે એ ખરૂં છે અને તેની બીકથી જ બહુ પ્રાકૃત પ્રાણીઓ તે ધર્મ અંગીકાર કરી શકતા નથી અને તેનાથી ડર્યા કરે છે, પરંતુ તેને બદલે થાય છે એમ કે જે કષ્ટોની બીકથી ડર્યા કરે છે તેજ કષ્ટો વ્યવહારમાં સહન કરે છે. ઠંડી, તાપ વિગેરે પરીષહના રૂપમાં સહન કરતો નથી, પરંતુ પરતંત્રતાથી સર્વ સહન કરે છે એ લગભગ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે. આના પરિણામે બન્ને ભવ બગડે છે. અત્ર કષ્ટ વેઠે છે અને પરભવમાં પાછો દુર્ગતિમાં પડે છે. આવા પ્રકારની તારી પ્રવ-ર્તન કરવાની બુદ્ધિને રંગ છે! ૧૪૯.

ઉપસંહાર-પાપનો ડર.

क्वचित्कषायैः क्वचन प्रमादैः, कदाग्रहैः क्वापि च मत्सराद्यैः ।
आत्मानमात्मन् कलुषीकरोषि, बिभेषि धिङ् नो नरकादधर्मा ॥२६॥

"હે આત્મન્! કોઈ વખત કષાય કરીને અને કોઈ વખત પ્રમાદ કરીને, કોઈ વખત કદાગ્રહ કરીને અને કોઈ વખત મત્સર વિગેરે કરીને આત્માને મલિન કરે છે! અરે તને ધિક્કાર છે' તું અધર્મી કે નરકથી પણ બીતો નથી!" ૨૬.   ઉપજાતિ

ભાવાર્થ: અ. જીવ કોઈવાર ક્રોધ કરે છે, કોઈવાર અહંકાર કરે છે, કોઈવાર કપટ કરે છે, કોઈવાર પૈસા પૈસાની ઝંખના કર્યા કરે છે, કોઈ વખત ખોટો અભિનિવેશ કરે છે, કોઈ વખત વ્રત નિયમ ન લેતાં અવિરતિ સ્થિતિમાં આનંદ માને છે, કોઈ વખત મનમાં અશુદ્ધ વિચારો કલુષિત કર્યા કરે છે, કોઈ વખત પોતાનાં કુળ, જાત, વિદ્યા, ધન વિગેરેનો મદ કરે છે, કોઈ વખત આંખો આતુર થઈ પડ્યાં રહે છે, કોઈ વખત સારા સારા પદાર્થો ખાવા

१ [illegible]

દુઃખ થાય છે તે સંસારભ્રમણને લીધે થાય છે અને જો વિષય કષાયપર જય મેળવવામાં આવે તો સંસારભ્રમણ મટી જાય તેમ છે.

સંસારપર નિર્વેદ આવવાનાં (વૈરાગ્ય થવાનાં) ત્રણ કારણો છે. એક ઇચ્છિત વસ્તુનું નહિ મળવું અને અનિચ્છિત વસ્તુનું મળવું એને શાસ્ત્રકાર દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય કહે છે, બીજું આત્માનું ખોટી રીતે જ્ઞાન થવાથી વૈરાગ્ય થાય તેને મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય કહે છે અને ત્રીજું આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણી સમજી વિચારી સંસારપર ઉદાસીનતા ખરેખરા રૂપમાં લાવવી તેને (સદ્જ્ઞાન સંગત) જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહે છે. વસ્તુસ્વરૂપના ખરેખરા જ્ઞાન પછી થયેલ ત્રીજા પ્રકારના વૈરાગ્યથી ભવભ્રમણનું દુઃખ મટે છે અને મોક્ષસુખ મળે છે.

વૈરાગ્યદ્વારને અંગે મનુષ્યભવની દુર્લભતા ખાસ સમજવાની જરૂર છે. આ ભવમાં જે જે જોગવાઈ મળી છે તેવી ફરી ફરીને જલદી મળી શકતી નથી. શાસ્ત્રાંતરગત કેટલાંક દૃષ્ટાંતો તેરમા શ્લોકમાં આપ્યા છે તે મનન કરવા લાયક છે. વાંચનની કેટલીક હકીકત ચાખવાની હોય છે, કેટલીક ગળે ઉતારવાની હોય છે અને કેટલીક પચાવવાની હોય છે.[1] તેમ આ વિષય પચાવવાનો છે. મ્હોમાં નાખી, ચાવી, ગળે ઉતારી, પચાવવો-એટલે કે એને વાંચી, સમજી, વિચારી, મનન કરી વારંવાર તેનું પુનરાવર્તન કર્યા કરવું. મનુષ્યો તાત્કાળિક સુખ તરફ વિશેષ ધ્યાન આપે છે પણ લાંબી નજરે જોતા નથી, એ પણ એટલી જ ઉપયોગી હકીકત છે આ બાબતમાં ચોક્કસ શુદ્ધ રાખવાની જરૂર છે

એક બાબત ઉપર તેને યોગ્ય જગોએ પૂરતું વિવેચન કરવા યત્ન કર્યો છે સંસારમાં કોઈ કોઈનું નથી, સ્વાર્થના સંબંધો મળ્યો છે, માટે ગૃહસ્થાવાસને કે સંસારને અંગે પોતાની યોગ્ય ફરજ હોય તેટલો વખત તેને સારૂ જે કરવું ઘટે તે કરવું. બાકી ખરેખરૂ કાર્ય તો શાંત જગોએ બેસી પોતાનું ખરૂ સ્વરૂપ શું છે તે વિચારવું એ છે. પ્રવૃત્તિમાં પડી રહેનારને ખરા સુખની વાનકી પણ મળતી નથી. અને મનુષ્યભવ એક ફેરા જેવો થાય છે, નકામો થાય છે અને છેવટે

[1] See Bacon's essay on Studies.

અનુરૂપ નથી. શુભ કે અશુભ વ્યવહારના કાર્યને અંગે કંઇક વિચારો આવે છે, પણ સાધ્ય અચોક્કસ હોવાથી વસ્તુતઃ કર્તવ્યભાન કરાવનારા વિચારો આવતા નથી. આ અધિકારના દરેક શ્લોકપર વિચાર કરી તેને પોતાના વ્યવહારમાં પણ ઉપયોગી બનાવવામાં આવે તો અત્ર વર્ણવેલી સ્થિતિને બદલે કાંઈક નવીન પ્રકાશ, નૂતન સ્ફુરણા, અભિનવ અનુભવ થાય; પરંતુ અવકાશના વખતમાં માત્ર વાંચવા ખાતર જ આ અધિકારાંતરગત શ્લોકો વાંચવામાં આવે તો તેથી સ્વાત્માનુભવ કે આત્મદર્શન થવાનો બહુ સંભવ તુરતમાં તો રહેતો નથી.

આત્માની અનંત શક્તિ છે એ હવે નવું જાણવાનું રહેતું નથી. એ શક્તિ પ્રગટ કરવા માટે આત્મદ્રવ્યપર લાગેલાં કર્મના સમૂહો દૂર કરવાની જરૂર છે. એ ભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે, શુદ્ધ આત્મદર્શન કરવાની રૂચિ થવા માટે વૈરાગ્યની જરૂર છે; કારણકે સંસાર અને વૈરાગ્યને બનતું નથી અને સંસાર છે ત્યાં કર્મ છે અને કર્મ છે ત્યાં ઓછી વધતી આત્મદર્શનવિમુખતા છે. સંસારપરથી નિર્વેદ લાવવા માટે શુદ્ધ વિચારણા કરવાની અને પોતાના દરેક કાર્યપર નિરીક્ષા કરવાની જરૂરિયાત તેથી સ્પષ્ટ થાય છે. આ અધિકારનો પ્રત્યેક શ્લોક તે તરફ પ્રયાણ સૂચવે છે.

इति सविवरणो वैराग्योपदेशनामा दशमोऽधिकारः ॥

ભાવાર્થ-"ધર્મ" શબ્દ અનેક અર્થમાં વપરાય છે. ધર્મ એટલે પોતાની ફરજ, જેમકે માતૃધર્મ, પિતૃધર્મ વિગેરે, "ધર્મ" એટલે વસ્તુસ્વભાવ. वत्थुसहावो धम्मो. ઓક્સીજનનો ધર્મ એ છે કે હાઈડ્રોજન સાથે મળે ત્યારે પાણી થાય. ધર્મ એટલે પુણ્ય, એ અર્થમાં પ્રાકૃત ભાષામાં તે શબ્દ વપરાય છે. શાસ્ત્રકાર એ શબ્દને ઘણીવાર નીચેના અર્થમાં વાપરે છે. વીતરાગ પ્રણીત વચનાનુસાર મન વચન કાયાનો શુદ્ધ વ્યાપાર. એ શબ્દના અર્થ કરતાં એના ભાવ ઉપર ધ્યાન આપવાની અગત્યતા વધારે છે. શબ્દાર્થે તો 'ધારયતીતિ ધર્મ:' (નરકાદિ અધોગતિમાં)-પડતા જીવને ઊંચે સ્થાનકે ધારણ કરે તે ધર્મ.

दुर्गतिप्रपतज्जन्तुधारणाद्धर्म उच्यते ।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥

ધારણ શા માટે કરે એ વિચાર કરવાથી સમજાઈ જાય તેવું છે. ભારે વસ્તુ પાણીમાં નીચે બેસે છે અને શુદ્ધ વર્તન રાખનાર કર્મથી ભારે થતો નથી, તેથી એને કર્મબંધ ઓછો થવાથી તે પરિણામે ઉપર તરી આવે છે એટલે ઊંચે શિવપુરમાં જાય છે. શુદ્ધ આત્મ- [illegible] દરેક પ્રયાસ, દરેક ક્રિયા, દરેક [illegible] ગુણ પ્રકટ કરી અક્ષયસુખ પ્રાપ્ત કરવું એ જ [illegible] ની જરૂર છે. એના સાધન [illegible] વિગેરે [illegible] ઉપદેશેલ છે [illegible] ઉપયોગી [illegible] ગુરૂકાન [illegible] આદરવા.

[illegible]

ઓપ ચડે તો દેખાવ સારો લાગે છે પણ એની મૂળ કિંમત તો ઓપ વગર પણ ત્રણ કાળમાં એક સરખી જ રહે છે. એવા પારકાના એક નાના સદ્ગુણને પણ મોટો માની એની સ્તુતિ સ્તવન પ્રશંસા કરવામાં આવે ત્યારે કરનાર આડકતરી રીતે ગુણ માટે માન, ગુણવાન્ થવાની ઇચ્છા અને પોતાનું ગુણીપણું બતાવે છે. એથી પારકા ગુણની પ્રશંસા કરવી એ આડકતરી રીતે પોતાની જ પ્રશંસા કરવા જેવું છે. મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજે વાણીઆનો હિસાબ બતાવ્યો છે કે તમે આપશો તો મળશે, પણ તેનો ખરેખરો ભાવ અત્ર બતાવ્યો તે જ છે. ભર્તૃહરિ કહે છે કે સંત લોકો પરગુણસ્તવન કરીને પોતાના ગુણ પ્રસિદ્ધ કરે છે એ તેમનું ચરિત્ર આશ્ચર્યથી ભરપૂર છે. વાતનો સાર એ છે કે પારકા ગુણ જોઇને ઇર્ષ્યા કરવાનું તો સ્વપ્ને પણ લાવવું નહિ, પણ તેના તરફ સ્વાભાવિક પ્રેમથી જ જોવું. ગુણપ્રાપ્તિનો અને સ્વાત્મ શુદ્ધ દશાપર આરોહણ કરવાનો એ મુખ્ય ઉપાય છે. ૧૫૩.

પોતાની ગુણસ્તુતિ અને દોષનિન્દામાં મન ન રાખવું.

जनेषु गृह्णन्सु गुणान् प्रमोदसे, ततो भवित्री गुणरिक्तता तव ।
गृह्णन्तु दोपान् परितप्यसे च चेद्, भवन्तु दोषास्त्वयि सुस्थिरास्ततः

"બીજા માણસો તારા ગુણની સ્તુતિ કરે ત્યારે તું હર્ષ પામીશ "તો તારામાં ગુણની શૂન્યતા થશે, અને લોકો તારા દોષો ગ્રહણ "કરે ત્યારે ખેદ પામીશ તો તે દોષો તારામાં નિશ્ચલ-દૃઢ થશે." ૪.

વંશસ્થ

ભાવાર્થ—આપણામાં કાંઈક ત્યાગ, પ્રમાણિક વ્યવહાર, તપ, દાન, ઉપદેશ, દેશનાની અદ્ભુત શક્તિ કે એવો કોઈ પણ સદ્ગુણ કે ગુણ જ્ઞાન હોય તેના આપણા સ્નેહી, સગાં કે રાગીઓ પ્રશંસા કરે ત્યારે ઘણાંખરા આપણને આનંદ થાય કે તુરત મદ ચડે છે. કેટલીક વાર આ માન આડકતરી રીતે બને છે. માયાથી કે દેખાવ કરવાના હેતુથી આ ઉપર તે વખતે બોલે છે કે 'એમાં કાંઈ નહિ, એ તો મારી ફરજ હતી વિગેરે.' પણ એમાં ઘણી વખત માયા હોય છે બીજા માણસો ગુણસ્તુતિ કરે એ સાંભળવાની ઇચ્છા થાય, પોતાનું વખાણ બીજાને જણાવવાની ઇચ્છા થાય અને બીજા તેનાં વખાણ

१ गृह्णन्तु रे इति वा पाठः । २ स्तव इति वा पाठः ।

એમાં ગુણવાન્ કોણ છે એ જ જોવાનું છે. ગુણવાન્ માણસ ભલે શત્રુ હોય, હાડોહાડી વૈરી હોય, પણ તેના સદ્ગુણ માટે તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે. ટુંકામાં ગુણ ઉપર ગુણ ખાતરજ પ્રેમ થાય છે. આવી સ્થિતિ જરા અવલોકન કરી વિચાર કરવાની ટેવ પડવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એવી જ રીતે જેમ પોતાની નિંદા સાંભળી ખેદ થાય છે તેવી જ રીતે શત્રુની નિંદા સાંભળીને પણ ખેદ થાય ત્યારે જે કાર્ય કરવાનું છે તે સિદ્ધ થયું સમજવું. સમજણ, જ્ઞાન, વિદ્વત્તા એ સર્વનો સમાવેશ આ નાની વાતમાં થાય છે. ગુણ તરફ ગુણ ખાતર જ પ્રેમ રાખવો એ ઉપદેશ છે. ભર્તૃહરિ કહે છે કે પારકાના નાના સદ્ગુણને પણ જે મોટો પર્વત જેવો કરી તેને માન આપે છે તે સંત જાણવો, પણ મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજ તો આગળ વધી જણાવે છે કે જે પ્રાણી ગુણને ગુણ ખાતર માન આપે તે જ જાણકાર છે. શાસ્ત્ર વાંચ્યાં હોય તેનું ફળ એ જ છે અને તેવી જ રીતે દોષ ઉપર દોષ ખાતર જ અપ્રીતિ રાખે તે જ ખરો જ્ઞાની છે. આવી રીતના વર્તનનુ ફળ શત્રુમિત્રપર સમભાવમાં આવે છે. એવી રીતના વર્તનથી મનને જે ટેકો અને શાંતિ મળે છે તે અનિર્વચનીય છે અને વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો તે અનુભવગમ્ય જ છે. ઉપાધ્યાયજી કહી ગયા છે કે "રાગ ધરી જે જીહા ગુણ લહીએ" જે જ્યાંએ ગુણ હોય ત્યાં રાગ રાખવો, એમાં ગુણવાન્ કોણ છે તે જોવાનું જ નથી. જ્યાં ગુણ હોય ત્યાં રાગ રાખવો. ૧૫૫

પરગુણપ્રશંસા.

स्तवैर्यथा स्वस्य विगर्हणैश्च प्रमोदतापौ भजसे तथा चेत् ।
इमौ परेषामपि तैश्चतुर्ष्वप्युदासतां वासि ततोऽर्थवेदी ॥ ६ ॥

"જેવી રીતે પોતાની પ્રશંસા અને નિંદાથી અનુક્રમે આનંદ અને ખેદ પામે છે તેવી જ રીતે પરની પ્રશંસા અને નિંદાથી આનંદ અને ખેદ થતા હોય અથવા તે ચારે ઉપર ઉદાસીન વૃત્તિ રહેતી હોય તો તું ખરો અર્થનો જાણકાર છે." ઉપદ્રવનુ

ભાવાર્થ ઉપર કહ્યું તેજ અત્ર પ્રકારાંતરે કહ્યું છે. પારકો માણસ ગમે તે હોય, ભલે તે મિત્ર હોય કે શત્રુ હોય, પરંતુ જ્યારે તેના ઉપર ગુણવાન હોવાથી પ્રમોદ જ થાય ત્યારે શાસ્ત્રના રહસ્યનુ

અત્ર એક ઘણી અગત્યની બાબતપર ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર લાગે છે. આપણે આપણું વર્તન ગુણને અનુસરીને રાખવું. ઇરાદાપૂર્વક આપણાં વખાણ થાય તેવી રીતે દુનિયાને બતાવવા ખાતર વર્તન કરવું નહિ, છતાં વખાણને પાત્ર આત્માને બનાવવામાં અડચણ નથી, બલકે તેવા જ થવાની જરૂર છે. લોકો સ્તુતિ કરે તેમાં ગુણહાનિ થતી નથી, પરંતુ જેની સ્તુતિ થાય છે તેણે તે કરાવવાના હેતુથી કાંઈ પણ વર્તન કરવું જોઇએ નહિ, અને વિદ્યમાન ગુણની પણ સ્તુતિ સાંભળીને તેનાપર મન આપવું જોઇએ નહિ.

અત્ર આ જીવમાં દેખીતો વિરોધ છે તે બતાવે છે. એક તો દરેકને આવતા ભવમાં સારૂં થાય તેવું કરવાની ઇચ્છા અને બીજું તેથી તદ્દન વિરૂદ્ધ વર્તન. હે ભાઇ! જો તું આવતા ભવમાં માનસિક કે શારીરિક સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો હો તો પછી આ ભવમાં ઇર્ષ્યા કે અભિમાન કરી પારકામાં ગુણ છતાં નિંદા કે પોતામાં દોષ છતાં પ્રશંસા કે ઇર્ષ્યાથી બીજાના ગુણોને પ્રકાશમાં ન આવવા દેવા વિગેરે વિગેરે નિષિદ્ધ કાર્યો કરી શામાટે સુખ મળવાના ઉપાયોને કાપી નાખે છે? તારે તારા ગુણો બહાર પાડવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ. વળી યાદ રાખજે કે ગુણ છે તે દાબડામાં નાખેલી કસ્તુરી છે. જો કે કસ્તુરી પોતે ઇચ્છા રાખતી નથી કે મારી સુગંધ બધે પ્રસરો, પણ ગુણનો તેમ જ કસ્તુરીનો સ્વભાવ છે કે તે પોતાના મૂળ ધર્મથી જ આપોઆપ સર્વત્ર પ્રસરે. વસ્તુ અવલોકન કરનાર તત્ત્વજ્ઞો સારી રીતે સમજે છે કે પ્રશંસા–આબરુની પછવાડે દોડનારને તે મળતી નથી. પણ તેને જે લાયક થાય તેને વરવાને હાથમાં માળા લઇને તે આતુર ઊભી હોય છે અને ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ તે વરે છે એવો આ જગતનો ક્રમ છે. ૧૫૭.

શુદ્ધ ધર્મ કરવાની જરૂર. કરનારાઓની સ્વલ્પતા.

सृजन्ति के के न बहिर्मुखा जनाः, प्रमादमात्सर्यकुबोधविप्लुताः ।
दानादिधर्माणि मलीमसान्यमून्युपेक्ष्य शुद्धं सुकृतं चराण्वपि ॥ ८ ॥

"પ્રમાદ, મત્સર અને મિથ્યાત્વથી ઘેરાયેલ, કેટલાએક સામા-"ન્ય માણસો દાન વિગેરે ધર્મો કરે છે, પણ આ ધર્મો મલિન છે, "તો તેઓની ઉપેક્ષા કરી શુદ્ધ સુકૃત્ય જરાએક–એક અણુ "જેટલું જ કર" ૮.

મત્સરસ્વરૂપ

પડે છે. આ તદ્દન જૂદી વાત છે. અભ્યાસ પાડવા માટે એકડા ઘુંટવાની ખાસ જરૂર છે, પરંતુ એકડામાં ને એકડામાં જ સુંદર સંયોગવાળું જીવન પૂરું થાય તે ઇષ્ટ નથી. ઉપાધ્યાયજી તે જ મતલબનું કથન અધ્યાત્મસારના બીજા અધિકારના વીશમા શ્લોકમાં કરે છે. મલિન ધર્મકાર્યોથી લાભ નથી એમ નથી, પણ તે બહુ અલ્પ છે, મુમુક્ષુ જીવના સાધ્ય મેળવવાની અપેક્ષાએ તદ્દન લાભ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. આ સર્વ હકીકતનું તાત્પર્ય એ જ નીકળે છે કે પ્રશસ્ત ધર્માચરણ કરવાં. આપણે એક સામાન્ય દાખલો લઇએ તો આ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. એક પ્રાણીને દશ હજાર રૂપીઆ ખરચવાની આપણે પ્રેરણા કરીએ. તે જીવ વ્યવહારૂ છે, કર્મના અગમ સિદ્ધાન્તને સમજતો નથી, દુનિયાનો કીડો છે. આથી તેને માનની ઇચ્છા છે. આવા પ્રસંગે તેને માન લઇને પણ દાન કરવામાં હરકત નથી. તેના દ્રવ્યનો આ રસ્તે વ્યય થતાં થતાં તે દાનધર્મની ઉત્કૃષ્ટતા સમજશે, અને પછી શુભ ધર્મદાથી [illegible] અને સંતોષ કેવો થાય છે તે ધીમે ધીમે સમજશે. [illegible] માટે પ્રથમ તેને માનની ઇચ્છાની તૃપ્તિ કરવી તે [illegible] વગેરે સમજુ પ્રાણી પ્રથમથી જ આ વાત સમજી [illegible] પણ ઐહિક મનોવિકારને તૃપ્ત કરવા [illegible] નથી. પણ પરમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના શુદ્ધ અધ્યવ-[illegible] પરમ ઇષ્ટ છે. મહા [illegible] ગ્રહણ કરવાને અથવા ગ્રહણ કર- [illegible] ઉપદેશ છે. ૧૧૮

[illegible]

[illegible] यथा [illegible].

[illegible] न यथा [illegible]

[illegible].

[illegible] यथा [illegible]. ॥ [illegible] ॥

[illegible]

અથવા કરતી વખતે તેને ખાનગી રાખવાથી બહુ જાતના લાભ થાય છે. અભિમાન ન થઇ જાય તે બહુ મોટો લાભ છે, કારણકે અભિમાનથી સુકૃત્યનું ફળ અહીં જ રહી જાય છે. લોકમાં કીર્તિ બોલાય અથવા બહુ તો દેવગતિ મળે, પણ નિર્જરા થવી મુશ્કેલ છે. એ ઉપરાંત શુભ સુકૃત્ય કરતી વખત અપૂર્વ માનસિક આનંદ થાય છે, આત્મસ્વરૂપમાં રમણ થાય છે અને ફરજ બજાવવાનો શુદ્ધ ખ્યાલ આવે છે એ સર્વ લાભો જૂદા જ છે. ૧૫૬.

સ્વગુણપ્રશંસાથી લાભ જરા પણ નથી.

स्तुतैः श्रुतैर्वाप्यपरैर्निरीक्षितैर्गुणैस्तवात्मन् सुकृतैर्न कश्चन ।
फलन्ति नैव प्रकटीकृतैर्भुवो, द्रुमा हि मूलैर्निपतन्त्यपि त्वचः ॥ १० ॥

"તારા ગુણો અથવા સુકૃત્યોની બીજા સ્તુતિ કરે અથવા સાંભળે "અથવા તારાં સારાં કામો બીજા જુએ, તેથી હે ચેતન! તને કાંઈ "પણ લાભ નથી. જેમકે ઝાડનાં મૂળ ઉઘાડાં કરી નાખ્યાં હોય તો "તેથી ઝાડ ફળતા નથી, પણ ઉલટાં ઉખડી જઇને ભોંય પર "પડે છે (તેમજ સારાં કામો પણ ઉઘાડાં પડવાથી ભોંયે પડે "છે). ૧૦. વંશસ્થવિલ.

ભાવાર્થ—એક માણસે પૃથ્વીપર સુંદર ઝાડ વાવ્યું અને તેનાં મોટાં ફળ થશે એમ તેને લાગ્યું, તેથી તેનુ મૂળ કેવું હશે તે જેવાની ઇચ્છા થઇ. આમ વિચારી બીજાને બતાવવા સારૂ તથા પોતે જેવા માટે મૂળ ઉપર જે માટી કચરો વિગેરે હતા તે દૂર કર્યા અને મૂળ ઉઘાડું જેવું પણ પરિણામ શું આવ્યું? ફળ તો ન મળ્યું, પરંતુ ઝાડ પણ નાશ પામી ગયું. આવીજ રીતે સારા કામોને યશ સારો મળશે એમ ધારી આ જીવ સુકૃત્યરૂપ મૂળ બીજાને જેવા સારૂ ઉઘાડાં કરી ગુપ્તતા અપ્રસિદ્ધતારૂપ માટી વિગેરે હોય છે તે દૂર કરે છે તેમ કરવાથી જે કે યશ તો બોલાય છે પણ તેના ફળનો નાશ થાય છે, અને સુકૃત્યના નાશથી તે પોતે પણ નાશ પામી જાય છે. અત્ર યોજના આ પ્રમાણે છે—(૧) સુકૃત્યોની મૂળ સાથે યોજના, (૨) આત્માની વૃક્ષ સાથે, (૩) સ્તવન, શ્રવણ, નિરીક્ષણ (સુકૃત્યોનું) ની (મૂળના) પ્રકટીકરણ સાથે, (૪) (સુકૃત્યના) ગુણનો અભાવ તેની વૃક્ષના

રીતે તપ, ક્રિયા, દાન વિગેરે રસાયણ છે, તેની સાથેજ જો ગુણ તરફ મત્સરરૂપ અપથ્ય ભોજન લેવામાં આવે તો પછી શિવગમનરૂપ નિરોગીપણું આ જીવરૂપ વ્યાધિગ્રસ્ત પ્રાણીને પ્રાપ્ત થતું નથી. એ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત દાર્ષ્ટાંતિક યોજના સમજવી.

ઘોર તપસ્યાના પરિણામે દેવલોકનાં સુખ મળે એ શા કામનું? આવશ્યક ક્રિયા કરીને પાછું તેજ કૃત્ય તે ભાવે ફરી ફરીવાર કરવાના વમળમાં ફરવું પડે તે શા કામનું? દાન આપ્યા પછી પાછું દાન લેવાનો વારો આવે તે શા કામનું? અલબત, या या क्रिया सा सा फलवती એ સૂત્ર ખરેખરૂં છે, પણ ઉપર જણાવ્યું છે તેમ મોક્ષે જનારની અને મોક્ષે જવાની ઇચ્છા રાખનારની નજરમાં એ લાભ તદ્દન અલ્પ છે, તેથી નિષ્ફળ છે એમ કહીએ તોપણ ખોટું ગણાય નહિ. હે ચેતન! તું પરગુણઅસહિષ્ણુતા તજી દે અને તેમ કરી તારાં કર્મરૂપ રોગોને દૂર કર. ૧૧.

શુદ્ધ પુણ્ય અલ્પ હોય તોપણ સારૂં.

मन्त्रप्रभारत्नरसायनादिनिदर्शनादल्पमपीह शुद्धम् ।
दानार्चनावश्यकपौषधादि, महाफलं पुण्यमितोऽन्यथान्यत् ॥१२॥

"મંત્ર, પ્રભા, રત્ન, રસાયણ વિગેરેનાં દૃષ્ટાંતથી (જણાય છે કે)
"દાન, પૂજા, આવશ્યક, પૌષધ વિગેરે (ધર્મક્રિયા) બહુ થોડાં હોય
"તોપણ જો શુદ્ધ હોય તો મહા ફળ આપે છે અને બહુ હોય છતાં
"અશુદ્ધ હોય તો મોક્ષરૂપ ફળ આપતાં નથી." ૧૨. ઉપજાતિ

ભાવાર્થ-શુદ્ધ નિમિત્તથી અસલના વખતમાં પુણ્યના પ્રબળપણાથી દેવ પ્રસન્ન થતા હતા; તે જરા હોય તોપણ બહુ કામ [illegible] સૂર્ય ચંદ્રની પ્રભા જરા પડે તોપણ આખી દુનિયા [illegible] પ્રકાશ કરે છે. પાંચ રૂપિયાભાર હોય અને તેટલા જ વજનના રત્ન [illegible] માણેક કે હીરા) હોય તો કિમતમાં [illegible] રસાયણ-મારેલ પારો વિગેરે એક તોળ [illegible] વખતમાં આવે તોપણ જો તે શુદ્ધ હોય તો શરીરને બહુ ગુણ કરે છે. એવી જ રીતે દાન, પૂજા, પૌષધ વિગેરે અનુષ્ઠાન [illegible] સમજવું આપણા લોકો હમેશાં [illegible] તરફ જુએ

સર્વ હકીકત એજ બતાવે છે કે શુદ્ધિ તરફ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. હવે શુદ્ધિ સાથે ભાવની કેટલી જરૂરીઆત છે તે બતાવી અધિકાર સમાપ્ત કરે છે. ૧૬૩.

ભાવ અને ઉપયોગ વગરની ક્રિયાથી કાયક્લેશ-ઉપસંહાર.

भावोपयोगशून्याः, कुर्वन्नावश्यकीः क्रियाः सर्वाः ।
देहक्लेशं लभसे, फलमाप्स्यसि नैव पुनरासाम् ॥ १४ ॥

"ભાવ અને ઉપયોગ વગર સર્વ આવશ્યક ક્રિયા કરતાં તને "માત્ર કાયકલેશ (શરીરની મજુરી) થશે, પણ તું તેઓનું ફળ "મેળવી શકીશ નહિ જ." ૧૪. આર્યા.

વિવેચન-'ભાવ' એટલે ચિત્તનો ઉત્સાહ (વીર્યોલ્લાસ) અને 'ઉપયોગ' એટલે સાવધાનતા (તન્મયપણું); જેમકે આવશ્યક ક્રિયામાં સૂત્રાર્થ, સૂત્ર, અર્થ, વ્યંજન, દીર્ઘહ્રસ્વોચ્ચાર વિગેરે બાબતમાં સાવધાનપણું. ભાવ અને ઉપયોગ વગરની ક્રિયા કરવી એ માત્ર કાયક્લેશને દેનાર છે અને તેમાં ફળ તદ્દન અલ્પ છે, કાંઈ નથી. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-

ભાવ વિના દાનાદિકા, જાણો અલુણો ધાન;
ભાવ રસાંગ મળ્યે થકે, ત્રુટે કર્મ નિદાન.

ભાવ વગર દાન વિગેરે ક્રિયા કરવી એ મીઠા વગરના ભોજન જેવી છે તેવી જ રીતે સુક્ત-મુક્તાવલીકાર પણ કહે છે કે-

મન વિણુ મિલવો જ્યું, ચાવવો દંતવિહીણ,
[illegible] વિણુ ભણવો જ્યું, રમવો જ્યું અલૂણ
[illegible] [illegible] ઉતરે જ્યું ન મોહ,
[illegible] ધર્મ ન [illegible] ભાવના જો ન હોય

એ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે કે ભાવ વગરની ધર્મક્રિયા તદ્દન તુચ્છ છે, નકામી છે, લૂખી છે, અનનુકરણીય છે, અનિષ્ટ છે, એ મન વગરના મેળા છે અને દાંત વગરના ચાવણા છે.

એટલા માટે જ સિદ્ધસેનસૂરિ મહારાજ કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રમાં કહે છે કે "હે પ્રભુ! અનંત સંસારમાં ભવભ્રમણ કરતાં મને તારું દર્શન એકવાર પણ થયું હોય એમ લાગતું નથી; કારણકે થયું હોય તો પછી

વ્યવહાર શુદ્ધ ન હોય, છતાં શુદ્ધ છે એવાં વખાણ કરાવવાની ઈચ્છા રહે તો તે દંભ છે જે વર્જ્ય છે; માટે ગમે તે રીતે પોતાના વખાણની ઈચ્છા રાખવી એ અનુચિત છે. તેવી જ રીતે પારકાનાં ધન, સુખ કે કીર્તિની ઇર્ષ્યા કરવી એ પણ વર્જ્ય છે. કોઈ પણ કાર્ય પ્રશંસા મેળવવાના ઇરાદાથી કરવું નહિ. જો આ જીવને વસ્તુસ્વભાવનો ભરોસો હોય તો સમજે કે શુભ કાર્યની અનુમોદના એની મેળે થાય છે જ. દુનિયા પાસે તેના ઢોલ વગાડવા પડતા નથી. ઝવેરાતમાં અવાજ નથી પણ તેજ છે, કસ્તુરી કહેતી નથી કે મને સુંઘો, ચંદન કહેતું નથી કે મને લો; પણ જરા વિચારવાની તસ્દી લેઈએ તો આ બધું સ્પષ્ટ થઈ જાય તેવું છે.

૩ ભાવશુદ્ધિ અને ઉપયોગ.

દરેક ધર્મકાર્યમાં ભાવ અને સાવધાનતાની જરૂર છે. જે ક્રિયા, જપ, તપ, ધ્યાન કરવાં તે શુદ્ધ ભાવથી અને ઉપયોગથી કરવાં. ભાવ હોય છે તો અલ્પ ક્રિયા પણ બહુ ફળ આપે છે. નિરાદરપણું, અવિવેક, અનુત્સાહીપણું વિગેરેનો ત્યાગ કરવો. ધર્મરૂપ રાજાના દાન વિગેરે અંગ છે અને તેઓમાં ભાવનારૂપી જીવ છે. શાસ્ત્રકાર ઘણીવાર સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે ભાવ વગરની ક્રિયામાં બહુધા કાયકલેશ થાય છે. શ્રીરત્નમંદિરગણિ ઉપદેશતરંગિણીમાં કહે છે કે "ભાવ ધર્મનો દિલોજાન દોસ્તદાર છે, કર્મરૂપ કાષ્ઠને બાળવામાં અગ્નિ સમાન છે, પુણ્ય અન્નમાં ઘી સમાન છે અને મોક્ષ લક્ષ્મીની કટિમેખલા છે."

આ ત્રણ બાબતો પર ખાસ ધ્યાન આ અધિકારમાં ખેંચી ધર્મશુદ્ધિ જેમ બને તેમ રાખવા ઉપદેશ કર્યો છે. એમાં સ્વગુણપ્રશંસા[illegible] ડુગુણથી બચવા, અસાધારણ પ્રયાસ કરવાની સૂચના [illegible] સુગમ કરવા પડે તો [illegible] લોકરંજન માટે ધર્મ કરવો નહિ [illegible] આત્મનિર્ણય. માટે સમજીને સર્વ [illegible] હોય [illegible] થાય તે સમજીને [illegible] સુધી [illegible]

इति सविवरणो धर्मशुद्ध्युपदेशनामैकादशोऽधिकारः

ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા.

तत्त्वेषु सर्वेषु गुरुः प्रधानं, हितार्थधर्मा हि तदुक्तिसाध्याः ।
श्रयंस्तमेवेत्यपरीक्ष्य मूढ, धर्मप्रयासान् कुरुषे वृथैव ॥ २ ॥

"સર્વ તત્ત્વોમાં ગુરુ મુખ્ય છે, આત્મહિત માટે જે જે ધર્મો "કરવાના છે તે તે તેઓના કહેવાથી સાધી શકાય છે. હે મૂર્ખ! "તેઓની પરીક્ષા કર્યા વગર જો તું તેઓનો આશ્રય કરીશ તો તારા "ધર્મ સબંધી કરાતા પ્રયાસો (ધર્મના કામમાં કરવામાં આવતી મહેનત) "નકામા થશે." ૧. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ–દેવ અને ધર્મને ઓળખાવનાર ગુરૂ મહારાજ છે અને તેટલા માટે સર્વ તત્ત્વમાં ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા છે. આથી જ નવકારમાં પ્રથમ સિદ્ધ મહારાજ વિશેષ ગુણી છે છતાં તેમની પહેલાં અરિહંત મહારાજને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. અમુક કાર્ય કરવા જેવું છે કે નહિ, અમુક રસ્તે જવા જેવું છે કે નહિ વિગેરે વિગેરે કાર્યાકાર્ય, પેયાપેય, ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો વિવેક ગુરૂ મહારાજ બતાવે છે. આથી સર્વ તત્ત્વમા ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા છે.

હવે સવથી અગત્યનો પ્રશ્ન તેઓને કેવી રીતે શોધી કહાડવા ને છે. જો અયોગ્ય માણસને ગુરુસ્થાન આપવામાં આવ્યું તો તે આગળ ઉપર કહેવામા આવશે તેમ પોતાની જાતને અને આશ્રય કરનારને સસારસમુદ્રમા ડુબાવે છે. ત્યારે વ્યવહારના તેમ જ ધર્મના એક બહુ અગત્યના સવાલની તપાસપર આપણે આવીએ છીએ. ગુરુસ્થાન લેવા માટે વધારે યોગ્યતા સાધુની ગણાય. સાધુની [illegible] કરવાનું કદાચ ન બની આવે તોપણ ગુરૂ તરીકે [illegible] પહેલા એટલું તો વ્યવહારથી અવશ્ય જોવું જોઇએ કે [illegible] કામિનીના ત્યાગી છે કે નહિ. આ બાબત ખાસ [illegible] કે કનક કામિનીના સદ્ભાવમા સાધુપણાનો [illegible] છે અને તેનો ત્યાગ જ્યા ન હોય ત્યા ગુરૂપણુ ઘટતું જ [illegible] પણ બની શકે તો તપસ્યા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વર્તન,

[illegible]

[illegible] ઉદ્દેશ એ છે કે તે મળે સર્વ મૂળ [illegible] થાય છે, પણ તેઓમાના ઘણા નાશ પામે તે પૂરતો

રસાયણ જો યોગ્ય રીતના અનુપાનથી ખાવામાં આવે તો શરીરને બહુ મજબૂત કરે છે, પણ જો તેની ક્રિયામાં ફેરફાર થઈ જાય તો આખી જીંદગી સુધીનું દુઃખ થાય છે; કારણકે ઘણું ખરું તે શરીરે ફૂટી નીકળે છે. મૂર્ખ વૈદ્ય જો રસાયણ ખવરાવે તો જરૂર ગફલતી થાય છે. તેમાં ધારેલ લાભ મળતો નથી, પણ કેટલીકવાર ઉલટું પોતાનુ દોષ તે પણ જાય છે. આવીજ રીતે અજ્ઞાની કે વિકારી ગુરુના બતાવેલા ધર્મથી પણ મોક્ષને બદલે સંસારવૃદ્ધિ થાય છે. આ શ્લોકમાં સંસારી જીવનો રોગી સાથે, ધર્મનો રસાયણ સાથે અને ગુરુનો વૈદ્ય સાથે દૃષ્ટાંત દાર્ષ્ટાંતિક સંબંધ છે. ૧૯૬.

પોતે ડૂબે અને બીજાને ડૂબાવે તેવા કુગુરુ.

समाश्रितस्तारकबुद्धितो यो, यस्यास्त्यहो मज्जयिता स एव ।
ओघं तरीता विषमं कथं स, तथैव जन्तुः कुगुरोर्भवाब्धिम् ॥ ३ ॥

“આ પુરુષ તારવાને સમર્થ છે એવી બુદ્ધિથી જેનો આશ્રય “કરવામાં આવે તે આશ્રય કરનારનો જ્યારે આશ્રય આપનારજ “[illegible] ત્યારે પછી આ આશરો (અથવા સપણ) પ્રવાહ “[illegible] કેવી રીતે તરી શકશે? તેવીજ રીતે કુગુરુ આ પ્રાણીને “સંસારસમુદ્રથી કેવી રીતે તારશે?” ૩.   ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—જે વહાણમાં કપ્તાનના ભરોસાથી બેસી હીએ તેજ કપ્તાન જ્યારે વહાણને ગાબડું પાડે ત્યારે તેનો પોતાનો પણ વિનાશ [illegible] અને વહાણમાં બેસનારાઓનો પણ વિનાશ થાય છે. [illegible] કરવા માટે ગુરુરૂપ કપ્તાન [illegible] આશ્રય [illegible] વહાણમાં [illegible] પછી અયોગ્ય આચરણ કે [illegible] વહાણને ડૂબાવે છે ત્યારે પોતાને [illegible] ગુરુની પસંદગી [illegible] પછી [illegible]

[illegible] છે અને [illegible] આવે છે [illegible]

શુદ્ધિનો છે છતાં પણ વિષયને અનુકૂળ ધર્મ અને દેવ યાદ આવતા હોવાથી તે બન્નેનું પ્રતિપાદન નકામું નથી." ૧૯૮.

કુગુરુના ઉપદેશથી કરેલો ધર્મ પણ નિષ્ફળ છે.

फलाद्वृथाः स्युः कुगुरूपदेशतः कृता हि धर्मार्थमपीह सूद्यमाः ।
तद्दृष्टिरागं परिमुच्य भद्र हे, गुरुं विशुद्धं भज चेद्धितार्थ्यसि ॥ ५ ॥

"સંસારયાત્રામાં કુગુરુના ઉપદેશથી ધર્મને માટે કરેલા મોટા "પ્રયાસ પણ ફળની બાબતમાં જોઈએ તો વૃથા નીવડે છે, તેટલા "માટે હે ભાઈ! જો તું હિતની ઈચ્છા રાખતો હોય તો દૃષ્ટિરાગ "પડતો મૂકીને અત્યંત શુદ્ધ ગુરુને ભજ." ૫. વંશસ્થવૃત્ત.

વિવેચન—દૃષ્ટિરાગથી બે રીતે વાત બગડે છે. પ્રથમ તો અમુક ધર્મ-દર્શન માટે દૃષ્ટિરાગ થાય છે. પછી તેના મોટામાં મોટા ધર્માધ્યક્ષો ગમે તેવા દુરાચારી હોય, "મહારાજા લાઇબલ કેસ" જેવા ફજેતા કોર્ટે ચડી જગતની બત્રીશીપર ચડતા હોય, છતાં પણ ભોળા પ્રેમલાઓ તેજ ભાવથી 'જે જે' કરવા મંડ્યા રહે છે. બીજું દૃષ્ટિરાગ અમુક વ્યક્તિ પ્રત્યે થાય છે. પોતાના ગુરુ ગમે તેવા વિષયી, સંસાર દશાવાળા અથવા આત્મદશામાં ઉંઘતા હોય છતાં પણ ચોથા *શ્લોકમાં કહ્યું તેમ તેના જ વહાણમાં બેસી રહેનારા જીવો સંસારયાત્રામાં નિષ્ફળ નીવડે છે. હવે આવી રીતે દૃષ્ટિરાગથી ગ્રહણ કરેલા ગુરૂની ફરમાશથી ધર્મ માટે ગમે તેટલાં સદાચરણો કર્યા હોય પણ દૃષ્ટિરાગરૂપ મિથ્યાત્વ શલ્ય નષ્ટ ન થવાથી તેનું ફળ કાંઈ થતું નથી. મિથ્યાત્વરૂપ અજ્ઞાનથી છવાયેલ અગીતાર્થ ગુરૂ દેશકાળાદિ જ્ઞાને રહિત હોય છે, અને એક વખત તેઓના ઉપર ઉપરથી સારા સારા લાગતા ઉપદેશથી દાન, તપસ્યા, ઉજમણા કે વરઘોડા ચડાવવામા આવે તોપણ તેથી નૈશ્ચયિક જ્ઞાનના અભાવે સ્વપર વિવેચન વિનાના કેવળ શુભ વ્યવહારબળે લાભ થતો નથી, જમાનાની જરૂરીઆત ન સમજનાર, વિષયમાં આસક્ત અને બહારના આડંબરવાળા ગુરૂનાં વચનને અનુસરવાની જરૂર નથી એમ શાસ્ત્રમા પણ ફરમાન છે. ટીકાકાર 'ગચ્છાચાર પયન્ના'-માથી નીચેની ગાથા ટાંકે છે.

* પેન વાક્યવ.સૂ.

ધીમે તેને રસ્તાપર લાવી વ્યક્તિ ઉપર નહિ પણ ગુણ ઉપર રાગ કરતાં શીખવે, અને ગુણ ઉપર રાગ થતાં જ તે ગુણને પોતાનો કરતાં શીખે અને છેવટે તે ગુણ પ્રાપ્ત કરે. એટલા માટે જ મલિન ચીકણાં વસ્ત્રને સાબુ લગાડવાથી જેમ તેની મલિનતા અને ચીકાશનો નાશ થાય છે, તેમ જ ગીતાર્થ ગુરુપરના રાગથી અપ્રશસ્ત રાગનો નાશ થાય છે.

આ પ્રમાણે હકીકત છે, માટે અમુક દર્શન કે વ્યક્તિપર દૃષ્ટિરાગ ન રાખતાં ગુણવાન્ જ્ઞાની ગુરુની શોધ કરી આ સંસારયાત્રા સફળ કરવા યત્ન કરવો. કુગુરુનો ઉપદેશ સારો ન હોય, હોય તો અસરકારક ન હોય, અસર કરે તોપણ તદનુસાર વર્તન થઈ ન શકે અને વર્તન થાય તોપણ એવું વિચિત્ર થાય કે તેનું ફળ બેસે નહિ.

આગલા શ્લોકમાં દૃષ્ટિરાગ દૂર કરવાનું કહ્યું તોપણ વળી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાનો હેતુ એ છે કે કામરાગ અને સ્નેહરાગ એ બન્ને સામાન્ય કારણ મળે નાશ પામી જાય છે. કામીને વ્યવહારના કાર્યમાં મૂકવાથી કામરાગ ઘટી જાય છે, તેમ જ દૂર દેશ જવાથી અગર ઘણા કાળનો વિરહ પડવાથી સ્નેહરાગ ઘટી જાય છે પરંતુ દૃષ્ટિરાગ એવા પ્રકારનો છે કે તે બહુ મુશ્કેલીથી પણ જતો રહેતો નથી. એટલું જ નહિ પણ સમજુ માણસો પણ એ બાબતમાં ભૂલ કરે છે. વીતરાગ સ્તોત્રમાં શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય તેટલા માટે પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે,

कामरागस्नेहरागावीषत्करनिवारणौ ।
दृष्टिरागस्तु पापीयान् दुरुच्छेदः सतामपि ॥

[illegible] કામરાગ અને સ્નેહરાગ અલ્પ પ્રયાસથી નિવારી શકાય છે, [illegible] સજ્જન માણસોને પણ દુરુચ્છેદ છે [illegible] [illegible] દૃષ્ટિરાગ [illegible] અમુક વ્યક્તિને [illegible]

[illegible]

કબૂલ કરાવવાનો આગ્રહ કોઇ જગોએ કરતા નથી, એ ખાસ નોંધ લેવા જેવી હકીકત છે. વારંવાર સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે તમે વિચાર કરો, તપાસ કરો, મનન કરો, તજવીજ કરો, સરખામણી કરો. જો તમને ન્યાયશાસ્ત્રના સામાન્ય જ્ઞાનથી તુલનાશક્તિ અને તેને પરિણામે થતી નિશ્ચય પદ્ધતિ (power of independent judgment) પ્રાપ્ત થઇ હોય તો તેને તમે પૂરતો અવકાશ આપો. અન્ય ધર્મની સરખામણીમાં જો તમને જૈનતત્ત્વજ્ઞાનમા કાંઇ અપૂર્વ વસ્તુસ્વરૂપ અને પરસ્પર વિરોધનો અભાવ જણાતો હોય તો અત્ર કહેવામાં આવે છે તે આદરો. જૈનશાસ્ત્રકારો કદિ પણ કહેતા નથી કે अतीन्द्रियास्तु ये भावा न तान्तर्केण योजयेत् અતીંદ્રિય વિષયોમાં તર્ક ચલાવવો નહિ. આ વચન કોનુ હોય તે વિચારવા યોગ્ય છે. જે શાસ્ત્ર ન્યાયની અપૂર્વ કોટિઓ ઉપર બધાયલુ હોય તેમાં આવો મનુષ્ય બુદ્ધિને પછાત નાખી દેનારો, તેની અવગણના કરનારો, તેને ઉગતાજ મર્દન કરી નાખનારો વિચાર બતાવવાની આવશ્યક્તા હોય જ નહિ. આ સાથે એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે દરેક ફિલોસોફિ તર્ક (reason) ઉપર જ બધાયલી છે અને તેમ બંધાયલી હોય તેને જ ·ફિલોસોફિ કહી શકાય. ધર્મ (religion) માં શ્રદ્ધા (faith) નો અંશ વિશેષ હોય છે, તેમ ફિલોસોફિમા હોતું નથી. પરંતુ જૈન 'દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે, તર્કપર બધાયેલ છે. જૈન ધર્મ એ જૂદો જ વિષય છે અને પ્રાકૃત વ્યક્તિના [illegible] ચરણ માટે વિકસ્વર કરેલું તેનું સ્વરૂપ છે. તત્ત્વજ્ઞાનના [illegible] તર્ક [illegible] સંબંધમાં અથવા બીજા કોઇ દર્શનના સંબંધમા તર્ક-વિચાર-ન્યાયને સારી રીતે અવકાશ આપવો.

આ પરીક્ષા બતાવવા માટે સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર પડે છે અને તેને માટે ગુરૂની જરૂર પડે છે. એ ગુરૂ જો શુદ્ધ હોય તો તે શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન બતાવે છે, શુદ્ધ સ્વરૂપજ્ઞાન બતાવે છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે કેટલાક વર્તનધર્મો પણ બતાવે છે. એ વર્તનધર્મો સાધ્ય નથી પણ સાધન છે. સાધન ગમે તેવા પ્રબળ હોય પણ સાધ્યનું લક્ષ્ય ન હોય, તે જોયું ન હોય, જાણ્યું ન હોય, તો નકામા જ છે. આ કારણથી ગુરૂની અગત્યતા કેટલી છે તે

સમજાય છે. આ હેતુથી અમુક દર્શનની પરીક્ષા કરવા પહેલાં તેના બતાવનાર ગુરૂની પરીક્ષા પ્રથમ કરવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. ૧૯૯.

વીરને વિનતિ. શાસનમાં લુંટારાનું જોર.

न्यस्ता मुक्तिपथस्य वाहकतया श्रीवीर ये प्राक् त्वया,
लुंटाकास्त्वदृतेऽभवन् बहुतरास्त्वच्छासने ते कलौ ।
बिभ्राणा यतिनाम तत्तनुधियां मुष्णन्ति पुण्यश्रियः
पुत्कुर्मः* किमराजके ह्यपि तलारक्षा न किं दस्यवः ॥ ६ ॥

"હે વીર પરમાત્મા! મોક્ષમાર્ગના વહન કરનારા તરીકે "(સાર્થવાહ તરીકે) જેને તેં પૂર્વે મૂકયા હતા (સ્થાપિત કર્યા હતા) "તેઓ કળિકાળમાં તારી ગેરહાજરીમાં તારા શાસનમાં મોટા "લુંટારા થઈ પડ્યા છે. તેઓ યતિનું નામ ધારણ કરીને અલ્પ "બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓની પુણ્યલક્ષ્મી ચોરી લે છે. અમારે તે હવે "શું પોકાર કરવો? ધણી વગરનું રાજ્ય હોય ત્યાં કોટવાળ "પણ શું ચોર નથી થતા?" ૬. શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ભાવાર્થ-પાંચમે વરસ ઉપર ઉચ્ચારેલા શબ્દો ત્યાર પછીના બનાવે વધારે સત્ય કર્યા છે. મુનિસુંદરસૂરિએ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં ઘણા હિમતથી સત્ય બહાર પાડ્યું છે. ઉપર કહ્યું તેમ વ્યક્તિપરના દૃષ્ટિરાગથી ઘણા જીવોનું બગડે છે, પણ બગાડનાર તો મહા કર્મબંધ કરે છે. શિથિલાચાર, પ્રમાદ, વિનયનો અભાવ, અહમિંદ્રતા વગેરે તત્વંગી સાધુઓમાં પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. બિચારા જતિ, ગોરજી અને પાટધારી શ્રીપૂજ્યો તો ચોથા વર્ગના ગુરૂ છે, તેઓ તો [illegible] ખરેખરા લુંટારા છે, પણ જે જગોએથી એકાંત [illegible] શકાય ત્યાં પણ જરા જરા સડો પેસતો જાય છે અને વધતો જાય છે. સુધર્મા સ્વામીને પ્રભુએ પાટ સોંપી તેની પરંપરાએ [illegible] જતા કેટલાક કાળે જેઓ થયા તેઓ શાસન બરાબર ચલાવી શક્યા નહિ અને ધણી ધોરી વગરના રાજ્યમાં કોટવાળ જ લુંટારા થઈ પડે તેમ થયું. લોકોની પુણ્યલક્ષ્મી વધા-

* क्रतुभुज इत्यपि पाठः

જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં સવિશેષ છે, અને પુદ્ગળનું જે અદ્ભુત સ્વરૂપ બાંધ્યું છે તે તો નવીન ફિલોસોફરોને પણ વિચાર કરવા યોગ્ય જણાયું છે. આ સર્વનું સંમેલન કરી બન્નેમાં તફાવત અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં વિશેષતા શું છે અને તે કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકાય છે તે નવીન પદ્ધતિ અનુસાર સમજાવવાની ભારે ફરજ ગુરુને માથે છે અને તે થઈ શકે તેમ છે. આ સ્થિતિ સમજાય અને તેનો પ્રતિકાર થાય તો મુનિસુંદરસૂરિના શબ્દોનો કાંઈક બદલો વળે તેમ છે.

અંતઃકરણની ઊંડી લાગણીથી નીકળેલા આ વિચારો સર્વને આદરણીય છે. સાધુઓનો ઉદ્દેશ જીવનની ઉન્નતિ કરવાનો હોય તો તેમણે મુનિસુંદરસૂરિ તરફ સત્ય કહેવા માટે આંખ ચડાવવી નહિ, પણ માર્ગ સરલ અને ચોખો કરવો. યતિ, ગોરજી કે શ્રીપૂજ્યોએ પટિયા પાડવા નહિ, અયોગ્યાચરણ કરવું નહિ, પોતાને માટે આરંભ કરવો નહિ અને ઇંદ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત થવું નહિ. આ કડવો ઘુંટડો છે, પણ સંસારરોગ મટાડવાનો રામબાણ ઉપાય છે, - શુદ્ધખપી જીવને ઉપયોગી છે અને સૂરિ મહારાજનો પ્રયાસ તેને માટે જ છે. આ શ્લોક જે આશયથી સૂરિ મહારાજે લખ્યો છે તે જ આશય ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. એમણે અંતઃકરણની ઊંડી લાગણીથી ખરેખરા ઉદ્ગારો બહાર પાડ્યા છે, એ બહુ જ મનન કરવા યોગ્ય છે.

આ શ્લોકમાં 'લુંટારા' શબ્દથી વેષવિડંબક એટલે સાધુનું નામ અને વેશ ધારણ કરી દુશ્ચરિત્ર સેવનારા અને કુમાર્ગ પ્રવર્તાવનારા મહા રસરસિક કુગુરુ તેમ જ ધર્મને નામે પાપાચરણમાં પ્રવર્તનાર અપૂજ્ય, યતિ, ગોરજી વિગેરે સમજવા. ૧૭૦.

અશુદ્ધ દેવ ગુરુ ધર્મ-ભવિષ્યમાં શોચ

माद्यस्यशुद्धैर्गुरुदेवधर्मैर्धिग्दृष्टिरागेण गुणानपेक्षः ।
अमुत्र शोचिष्यसि तत्फले तु कुपथ्यभोजीव महामयार्त्तः ॥ ७ ॥

"દૃષ્ટિરાગથી ગુણની અપેક્ષા વગર તું અશુદ્ધ દેવ ગુરુ ધર્મ "પ્રત્યે હર્ષ માને છે તે માટે તને ધિક્કાર છે! જેવી રીતે કુપથ્ય "ભોજન કરનાર મહા પીડા પામીને હેરાન થાય છે તેવી જ

"સારી રીતે સીંચેલો પણ લીંબડો કેરી આપતો નથી;
"(ચોરડી, ઘી, તેલ વિગેરે) રસો ખવરાવીને પુષ્ટ કરેલી વંધ્યા ગાય
"દૂધ દેતી નથી; (રાજ્યભ્રષ્ટતા જેવા) ખરાબ સંજોગોમાં આવેલા
"રાજાની સારી રીતે સેવા કરી હોય તોપણ તે લક્ષ્મી આપી
"ન્યાલ કરતો નથી; તેવી જ રીતે કુગુરૂનો આશ્રય કરવાથી તે શુદ્ધ
"ધર્મ અને મોક્ષ આપી અપાવી શકતા નથી." ૮. દ્રુતવંશ.

ભાવાર્થ-પાંચમા શ્લોકમાં બતાવેલી હકીકતપર અત્ર દૃષ્ટાંતો છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે. ૧૭૨.

તાત્ત્વિક હિત કરનાર વસ્તુ.

कुलं न जातिः पितरौ[1] गणो वा, विद्या च वन्धुः[2] स्वगुरुर्धनं वा ।
हिताय जन्तोर्न परं च किञ्चित्, किन्त्वादृताः सद्गुरुदेवधर्माः ॥ ९ ॥

"કુળ, જાતિ, માબાપ, મહાજન, વિદ્યા, સગાં સંબંધીઓ,
"કુળગુરૂ અથવા પૈસા કે બીજી કોઇ પણ વસ્તુ આ પ્રાણીના
"હિતને માટે થતી નથી. પરંતુ આદરેલા (આરાધન કરેલા) શુદ્ધ
"દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ જ (હિત કરનારા થાય છે)." ૯. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ-ઊંચા કુટુંબમાં કે ઉત્તમ જાતિમાં જન્મ થયો હોય અથવા બહુ વિદ્યા ભણ્યો હોય અથવા બહુ ધનપ્રાપ્તિ થઇ હોય કે કરી હોય તેથી આ જીવનુ કાંઇ હિત થતું નથી. પૂર્વે મમત્વમોચનના ચારે અધિકારમાં આપણે જોઇ ગયા છીએ કે પુત્ર, કલત્ર, ધનાદિ વસ્તુઓ તો જેમ જેમ વધારે પ્રમાણમાં મળે છે તેમ તેમ મનસંબંધન વધારનારી થાય છે, પણ ભવચક્રનો એક પણ આરો ઓછો કરનારી થતી નથી. અનાદિ કાળથી રાગમાં રાચેલો રંક જીવ નર્તન કરતાં થાકતો નથી અને ધન, સ્ત્રી, વૈભવ કે વિદ્યાના મદમાં કે મોહમાં મસ્ત રહી મહા દુઃખપરંપરા પ્રાપ્ત કરે છે.

દુઃખપરંપરાથી દૂર થવાને માટે બચવું હોય તો શાસ્ત્રકાર તેનો એક ઉપાય બતાવે છે અને તે એ છે કે શુદ્ધ ગુરૂનો આશ્રય કરવો અને પછી તેમના બતાવેલ દેવની સેવા કરવી અને તેમના બતાવેલા ધર્મનું પાલન કરવું. આ રીતે જે પ્રાણી વર્તે છે તે પૂર્વ પાપનો નાશ કરી મહા સુખસાધન પામી છેવટે સર્વ દુઃખનો અત્યંતાભાવ કરે છે.

[1] ... पितरौ इति पाठान्तर। जन्तवात इत्यर्थं [2] च इति पाठान्तर।

ઉન્નત કરવાની ઇચ્છા પણ પ્રબળ થાય છે અને તેવે પ્રસંગે સંસારની અસારતા જોઇ તેનાથી જરા અળગા રહેવાના પ્રયત્ન વખતે માબાપ કે સગાંસ્નેહી આડાં આવે છે; તેને સૂરિમહારાજ દુશ્મનના વર્ગમાં મૂકે છે અને તેમની અવજ્ઞા કરી સરસ્વતીચંદ્રની જેમ લોકયજ્ઞ માટે પિતૃયજ્ઞનો ભોગ આપવો તેમાં કાંઈ પણ અડચણ નથી, પણ મહાન્ લાભ છે, એ વિચારને તેઓ પુષ્ટિ આપે છે. એક નાના વાક્યમાં આવા ગંભીર પ્રશ્નનો સૂરિમહારાજે ખુલાસો કર્યો છે, જે જોઇએ તેટલો સ્પષ્ટ અને વિચારવા લાયક છે. ૧૭૪.

સંપત્તિનાં કારણો.

दाक्षिण्यलज्जे गुरुदेवपूजा, पित्रादिभक्तिः सुकृताभिलाषः ।
परोपकारव्यवहारशुद्धी, नृणामिहामुत्र च संपदे स्युः ॥ ११ ॥

"દાક્ષિણ્ય, લજ્જાળુપણું, ગુરૂ અને દેવની પૂજા, માબાપ "વિગેરે વડીલ તરફ ભક્તિ, સારાં કાર્યો કરવાની અભિલાષા, પરો-"પકાર અને વ્યવહારશુદ્ધિ મનુષ્યને આ ભવમાં અને પરભવમાં "[illegible] છે."　　　　　　　　ઉપજાતિ

[illegible] —એટલે મનની મોટાઈથી સામા માણસને [illegible] મનની તરુણતા. દાક્ષિણ્યમાં સ્વતંત્રતાનો [illegible] કરતા મહાન સદ્ગુણ જે સરળતાનો છે [illegible] ગુણોમાં 'દાક્ષિણ્ય' તે એક ગુણ કહે-[illegible] કરતા તેનું શુભ માર્ગે વ્યવ-[illegible]

[illegible] સ્વતંત્રતા [illegible] ગુણ ગુણ-[illegible] પુરૂષ [illegible] છે

[illegible] જરૂરીઆત [illegible] ગુરૂના વચન [illegible] કરવું એ પણ [illegible] અને [illegible]

[illegible]

તેવો ઉદય થાય છે, તેથી તેવડે આ ભવમાં અને પરભવમાં માનસિક અને શારીરિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપર લખેલા સાત સદ્દગુણોમાંથી કોઈ પણ સદ્દગુણ મહા લાભનું કારણ છે, પરંતુ સાધ્યદૃષ્ટિવાન્ પુરૂષ જ્યારે ચીવટ રાખી તેમાંથી બે ચારને અથવા સાતેને આદરે અને અનુસરે ત્યારે તો તેનાં ફળ વખતે મનમાં આનંદ થાય તે શક વગરની વાત છે, પણ તે કાર્યો કરતાં જ આનંદ થાય છે. તે વખતે મનમાં જાણે એમ જ લાગે છે કે હું એક મહાન્ કાર્ય કરૂં છું, એક મહાન્ ફરજ બજાવું છું.

અત્ર પ્રસ્તુત વિષય ગુરૂદેવપૂજાનો છે. તેમના તરફ ભક્તિભાવથી સંપત્તિ મળે છે તે બતાવવા સારૂ તેના સહચારી સદ્દગુણો અથવા ક્રિયાઓ પ્રસંગે બતાવી છે. ૧૭૫

વિપત્તિનાં કારણો.

जिनेष्वभक्तिर्यमिनामवज्ञा, कर्मस्वनौचित्यमधर्मसङ्गः ।
पित्राद्युपेक्षा परवञ्चनं च, सृजन्ति पुंसां विपदः समन्तात् ॥१२॥

"જિનેશ્વર ભગવત તરફ અભક્તિ (આશાતના), સાધુઓની "અવગણના, વ્યાપારાદિમાં અનુચિત પ્રવૃત્તિ, અધર્મીનો સંગ, "માબાપ વિગેરેની સેવા કરવામાં ઉપેક્ષા (બેદરકારી) અને પરવંચન "(બીજાને ઠગવું તે)–આ સર્વ પ્રાણીને માટે ચોતરફથી આપદાઓ "ઉત્પન્ન કરે છે. ૧૨ ઉપજાતિ.

ભાવ–૧–જિનેશ્વરભક્તિ–રાગ દ્વેષ રહિત, કર્મને હણનાર, દ્વાદશ ગુણ-પ્રકૃત શ્રી જિનેશ્વર મહારાજ તરફ અભક્તિ, તેઓનાં વચન પર બેદરકારી, તેની અરૂચિ, તેઓના સાકાર સ્વરૂપનું વિગોપન, તેને ગમે તે કોઈ પણ રીતે અનાદર, તેઓ તરફ અપ્રીતિ અને અવિનય.

૨ ગુરૂની અવજ્ઞા–ગુરૂ મહારાજ શુદ્ધ માર્ગ બતાવનાર છે. તેઓ કરવું ઉપયોગી કેમ બનાવે છે તે આ અધિકારમાં શરૂઆતથી જોતા આવીએ છીએ. તેઓનો વિનય રાખવો, તેઓ તરફ ગેરવર્તણૂક ચલાવવી નહિ, તેઓ સાથે કલહમાં ઉતરવું નહિ અને તેઓ તરફ પ્રગટ તિરસ્કાર બતાવવો. નહિ એટલું જ નહિ પણ તેઓનું વચન માન્ય કરવું એથી ઉલટું કરનાર ગુરૂદ્રોહી છે, આત્મ અવનતિ કરનારો છે, પતિત છે.

આવી રીતે શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મનું આરાધન કરતો નથી, ઇંદ્રિયદમન કરતો નથી અને કારણે અકારણે મહાપાપોનો સંચય કરે છે. સર્વ પ્રાણીઓ સુખ ઇચ્છે છે અને તેમાં પણ વર્તમાનમાં સુખ હોય કે ન હોય પણ સુખ મેળવવાની ઇચ્છા તો સર્વને રહે છે. પણ હે ભાઇ! સુખ તો કરીઆણું છે, એને ખરીદ કરવા માટે પુણ્યધનની જરૂર પડે છે. તે તો તું અત્રે હારી જાય છે, ઉલટો તેને બદલે પાપરૂપ કચરો એકઠો કરે છે. ત્યારે તું સુખ શાવડે મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે? સુખ કાંઇ ધર્મ કર્યા સિવાય મફત મળી શકવાનું નથી. માટે કોઇ પણ કાર્ય કરતી વખતે એટલો વિચાર અવશ્ય કરજે કે શુભ કાર્ય કર્યાથી આવતા ભવમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે અને અશુભ કાર્ય કર્યાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી નકામાં પાપકર્મ સેવવાથી તો આ જીવને કદિ પણ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. આટલી સમજણ રાખવાથી અને તેને પ્રવૃત્તિમાં મૂકવાથી તારી કેટલીક બાબત પાંસરી થઇ જશે.

ધર્મશ્રવણની જરૂરીઆત બહુ જ છે. અગાઉ જણાવ્યું તેમ વિચાર વગર વર્તન થતું નથી, પણ વિચાર શુભ આવવા માટે શાસ્ત્રશ્રવણની બહુ અગત્યતા છે. શ્રવણ ઉપરથી મનનની પણ તેટલી જ જરૂર છે.

આ શ્લોક બહુ ઉપયોગી છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાએ શરૂઆતમાં નીચેના નિયમોને અનુસરવુ જોઇએ એમ આ શ્લોકમાંથી ભાવાર્થ તરીકે સ્ફુટ સંબંધ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧. ભક્તિપૂર્વક પ્રભુનું પુજન કરવું.
૨. ધર્મશ્રવણ નિરંતર સદ્ગુરૂ પાસેથી કરવું.
૩. સ્થૂળ વિષયોથી દૂર રહી તેનો બનતી રીતે ત્યાગ કરવો.
૪. પ્રયોજન હોય કે ન હોય પણ પાપકાર્યમાં જોડાવું નહિ. ૧૭૭.

સુગુરૂ સિંહ, કુગુરૂ શિયાળ.

चतुष्पदैः सिंह इव स्वजात्यैर्मिलन्निमांस्तारयतीह कश्चित् ।
सहैव तैर्मज्जति कोऽपि दुर्गे, शृगालवच्चेत्यमिलन् वरं सः ॥ १४ ॥

" જેવી રીતે પોતાની જાતિના પ્રાણીઓને મળીને સિંહે તાર્યા

"હતા, તેવી રીતે કોઇક (સુગુરૂ) પોતાના જાતિભાઈ (ભવ્ય પંચે-
"દ્રિય)ને મળીને આ સંસારસમુદ્રથી તારે છે; અને જેવી રીતે
"શિયાળ પોતાના જાતિભાઈઓની સાથે ડુબી મુઓ તેવી રીતે કોઈક
"(કુગુરૂ) પોતાની સાથે સર્વને નરકાદિક અનંત સંસારમાં ડુબાવે
"છે. માટે આવા શિયાળ જેવા ગુરૂ તો ન મળ્યા હોય તો જ
"સારૂં." ૧૪. ઉપેન્દ્રવજ્રા.

વિવેચન—અત્ર પહેલા અને ચોથા પ્રકારના ગુરૂનું વર્ણન કર્યું છે. પહેલા પ્રકારના ગુરૂ પોતે તરે છે અને આશ્રિતને તારે છે. તેઓ વહાણ જેવા છે. ચોથા પ્રકારના ગુરૂ પોતે ડૂબે છે અને આશ્રય કરનારને પણ ડૂબાવે છે. એ પથ્થર સમાન કુગુરૂ સમજવા.

આ સંસારમાં રઝળતાં જ્યારે કોઈ વખત સુગુરુનો જોગ થાય છે ત્યારે તેઓ આ જીવને ઉપદેશ આપી, સંસારથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્તવાળો કરી છેવટે તેને વૈરાગ્યવાસિત કરી સંસારથી સલામ લેવરાવે છે. આવા ગુરૂ સિંહ સમાન છે. ટીકાકાર તે સંબંધમાં પંચોપખ્યાનનું પ્રસિદ્ધ કથાનક કહેતાં જણાવે છે કે "બહુ ઝાડીથી ભરપૂર એક મોટું જંગલ હતું, ત્યાં ભયનું કારણ ઉત્પન્ન થવાથી સર્વ વનવાસી પ્રાણીઓએ મળીને સિંહને રાજાની પદવી આપી; હવે કોઇક કાળે એ જ જંગલમાં મહા દાવાનળ પ્રકટ થયો, ચોતરફ અગ્નિ ફેલાવા લાગ્યો અને બચાવના સાધનો અલ્પ થતા ગયા. તે વખતે આ મહાન્ પશુરાજે સર્વ પ્રાણીઓને પોતાની સાથે લીધા અને નદી કાંઠે ગયો. ત્યાં નદીમાં મહા પૂર હતું છતાં પણ સર્વ વનવાસી પ્રાણીઓને પોતાને પૂંછડે વળગાડી દીધા અને એક છલંગ મારી સામે પાર તરત પહોંચાડી દીધા. વળી જ્યારે તે જ જંગલ નવપલ્લવિત થયું ત્યારે સર્વને પાછા ત્યાં લઈ આવ્યો. આવી રીતે મહાન્ પરોપકારી પશુએ તેમાં પોતાના જીવનની દરકાર ન કરી, પણ આશ્રિતોના જીવન માટે પ્રયત્નમાં ગમે તેટલો સ્વાત્મભોગ આપવા તૈયાર થયો. આ જાતનો એ સુગુરૂનું લક્ષણ સમજવું. હવે ઉક્ત સિંહનું અનુકરણ કરી એક શિયાળ પણ નજીકના જંગલનો સ્વામી બન્યો અને તેને જ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતા પણ તદ્દિત નદી ઓળંગવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો પરંતુ તેનામાં આત્મબળ કે અધિકાર

થયો છું? આજના કાર્યમાં નિષ્ફળતા કેટલી મળી? શા કારણથી મળી? આજે મૂક્યું છે ત્યાંથી આવતી કાલે કેવી રીતે શરૂ કરવું? ફરજ બજાવવા-ઉપકાર કરવા માટે આવતી કાલ સવારના જેવો માંગલિક દિવસ એક પણ નથી. આનું નામ શાસ્ત્રકાર ધર્મચિંતા-કર્તવ્યપરાયણ વૃત્તિ કહે છે.

આ અધિકારમાં બતાવેલી રીત પ્રમાણે પસંદ કરેલા ગુરૂ મહારાજ અને તેમના બતાવેલા દેવ તથા ધર્મ ઉપર એકાંત શ્રદ્ધા અને ભક્તિ, એ ભક્તિમાં દેખાવ કે આડંબર નહિ પણ અંતઃકરણની ઉર્મિઓનો ઉત્સાહ. "ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યું રે, પૂજા અખંડિત એહ" એ વાક્યમાં બતાવેલા ભાવનું યાથાર્થ્ય-એનું નામ દેવગુરૂભક્તિ.

આ સંસારના સર્વ પદાર્થો અસ્થિર છે, અચિરસ્થાયી છે, [illegible] લિક છે. આ જીવ શુદ્ધ નિરંજન નિર્લેપ છે, અનંત જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ છે; ઉપાધિ સહિત દેખાય છે તે તેની વિભાવ [illegible] છે. શુદ્ધ દશામાં એ સર્વથી રહિત છે [illegible] બાહ્ય પૌદ્ગલિક વસ્તુનો ત્યાગ કરવો; તે એનો [illegible] ભાર ઓળખીને પૌદ્ગલિક ભાવ તજી [illegible] નામ વૈરાગ્ય છે.

પ્રત્યેક પ્રાણીએ ધર્મચિંતા, [illegible] થવાની ધણું જોઇએ. જ્યારે [illegible] ત્યારે જ સંસારનો છેડો આવે. [illegible] કરતા નથી તેઓ ભલે મહત્વ [illegible] વાસ્તવિક રીતે આ ભવન [illegible] સાધનો એકઠા કરનાર [illegible] ચિંતાની [illegible] નાશનું [illegible] છે, પણ [illegible] મનુષ્યભવની [illegible] વાપરી, [illegible]

[illegible]

સવાલ રાતના સુતી વખત અથવા સવારના ઉઠતી વખત વિચારજે, એથી બહુ લાભ થશે. ૧૮૦.

દેવ સંઘાદિ કાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય.

न देवकार्ये न च सङ्घकार्ये, येषां धनं नश्वरमाशु तेषाम् ।
तदर्जनाद्यैर्वृजिनैर्भवाब्धौ, पतिष्यतां किं 'त्ववलम्बनं स्यात् ॥१७॥

"ધન-પૈસા એકદમ નાશવંત છે. આવા પૈસા જેની પાસે "હોય છે તેઓ જો તેને દેવકાર્યમાં અથવા સંઘકાર્યમાં વાપરતા નથી "તો તેઓને સદરહુ દ્રવ્ય મેળવવા માટે કરેલાં પાપોથી સંસાર-"સમુદ્રમાં પડતાં પડતાં આધાર કોનો થશે?" ૧૭. ઉપજાતિ.

વિવેચન-પૈસા મેળવવા માટે પ્રાણી કેવાં કેવાં કાર્યો કરે છે તે આપણા અનુભવ બહાર નથી. એને માટે એમ જ કહીએ તો ચાલે કે પૈસા માટે એવું કોઈ પણ અયોગ્ય કામ નથી કે જે પ્રાણી કરતા ન હોય. એનાપર વિસ્તારથી વિવેચન ધનમમત્વ-મોચન અધિકારમાં થઈ ગયું છે. વળી પૈસા કેટલા બધા અસ્થિર છે, નાશવંત છે તે પણ આપણે વાંચ્યું છે અને અનુભવગમ્ય છે. આવી રીતે મહાન્ પાપથી મેળવેલા પૈસા નાશવંત છે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. પૈસા બાધ્યા રહેતા નથી, પુણ્યપ્રકૃતિ ફરે છે ત્યારે હજારો લાખો કે કરોડોની મુડી એક ક્ષણમાં બહુ થોડા વખતમાં હતી ન હતી થઈ જાય છે. છેવટે પણ આ હાલત અત્રે મૂકીને ઉઘાડે હાથે ચાલ્યા જવું પડે છે.

હવે પૈસા પ્રાપ્ત કરતી વખતે અનેક આશ્રવ સેવવા પડે છે, હિંસા કે અસત્યનો મોટો ભાગ તે વખતે થાય છે, અને તે ઉપરાંત અનેક ક્રિયા લાગે છે એ સર્વ પાપકર્મ જીવને સંસારસમુદ્રમાં ફેંકી દે છે. હવે જો તે વખતે કાંઈ પણ અવલંબન-ટેકો હોય તો જીવ ટકી રહે છે, નહિ તો તળીએ બેસે છે.

પ્રાપ્ત કરેલા પૈસાને જો જ્ઞાનોદ્ધાર, જીર્ણોદ્ધાર, શાસનોદ્ધાર, દેવપૂજા, પ્રતિષ્ઠા, તીર્થયાત્રા, અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ વિગેરેમાં ખરચવામાં આવે તો સંસારમાં પડતા તે એક પ્રકારનું આલંબન આપે

૧ चरणम न्वे इति वा पाठ.

ધર્મશુદ્ધિના સંબંધમાં આ અધિકારમાં કાંઇ ઉલ્લેખ નથી. અગિયારમાં અધિકારમાં તે સંબંધમાં કાંઇક લેખ લખવામાં આવ્યો હતો અને ગુરુતત્ત્વની મુખ્યતા કરવાથી અને તેની પસંદગીમાં ભુલ ન કરવાથી ધર્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એ નિયમને અનુસરીને ધર્મ સબંધી અત્ર કાંઇ પણ ઉલ્લેખ કર્યો નથી એમ જણાય છે. આ અધિકારના પાંચમા શ્લોકપર વિવેચન કરતા જણાવ્યું છે તેમ ધર્મની પસંદગીમાં પોતાના તર્કને-વિચારશક્તિને પૂરતો અવકાશ આપવો. ખાસ કરીને ધર્મમાં પ્રતિપાદન કરેલા દેવનું સ્વરૂપ જોવું. તેઓ રાગ દ્વેષ વગરના અને બીજા અસાધારણ ગુણોથી વિરાજમાન હોય તો તે ધર્મ તે હોય તેને આદરવો. આધુનિક સ્થિતિ એવી છે કે ધર્મ તરફ અંતઃકરણનો [illegible] થતો જાય છે તેનું કારણ સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવામાં [illegible] બીજું કાંઇ પણ નથી. સામાન્ય સ્વરૂપ જાણવા [illegible] અનેક [illegible] અને તેનું નિવારણ કરવાના અવકાશ ન મળે [illegible] અથવા લજ્જાથી ન પૂછાય. [illegible] અભ્યાસ કરનાર ધર્મગુરુઓ અને [illegible] વ્યાખ્યાન કરનાર વિદ્વાન [illegible] અહીં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની અત્યંત [illegible] અસર કરે [illegible] આધુનિક [illegible]

[illegible]

अथ त्रयोदशो यतिशिक्षोपदेशाधिकारः

ગુરૂ મહારાજને સ્વીકારીને તેમને અનુસરવાથી થતા લાભ આગલા [illegible] અધિકારમાં જોયા. વધારે અગત્યનો સવાલ ગુરૂને પોતાને જીવન વહન કેમ કરવું એ છે; તેથી આ અધિકારમાં યતિને [illegible] શિક્ષા આપે છે. યતિ શબ્દમાં સંસારથી વિરક્ત રહેવાની [illegible] લઉં છું યતિ, મહાત્મા, શ્રીપૂજ, દ્રવ્યલીંગી અને [illegible] સમાવેશ થાય છે, તેમજ બીજી શુદ્ધ અપેક્ષાએ [illegible] વિરક્ત એવા સર્વનો સમાવેશ થાય છે. [illegible] રહેતો નથી, પણ વગર [illegible] પ્રથમ વગને ઉદ્દેશીને શિક્ષા આપવી [illegible] અધિકાર. તેને [illegible] નથી [illegible] કેમકે તે [illegible] [illegible] હેતુથી [illegible] કેટલી [illegible]

૪ અશુભ કર્મોનું બંધન થાય તેવું અશુભ અધ્યવસાયરૂપ કારણ તેઓને હોતું નથી. એ બીજા અને ત્રીજા ગુણથી સ્વયં સિદ્ધ છે.

૫ સમતા રંગથી તેઓ રંગાયલા હોય છે અને ખરેખરા સુખના (અવ્યાબાધ સુખના) જાણકાર હોવાથી અનન્ય સુખ-શુદ્ધ સુખ-આધ્યાત્મિક સુખ સાથે તેઓને એકતાન લાગેલ હોય છે.

૬ આ મુનિવર સંયમગુણરૂપ ખીલેલા પુષ્પઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરે છે એટલે ગુણોમાં રમણ કરે છે. તેઓનું નૈશ્ચયિક ચારિત્ર એ જ છે.

૭ ઉપર પ્રમાણે ખેલ કરતાં કરતાં પણ નિરંતર અનિત્યાદિ બાર ભાવના અને મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવના ભાવે છે. વળી તે ઉપરાંત દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ ભાવનાઓ છે તે પણ નિરંતર ભાવ્યા કરે છે.

આ માત્ર આદર્શ છે. આવા ગુણોથી વિશિષ્ટ જીવનવાળા મહાશયો પોતે સંસાર તરી ગયા છે, તરી જાય છે અને બાકીના સંસારી જીવોને અનુકરણરૂપ થઈ પડે છે. એવા મહાત્માને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ અને તેમ કરીને તેઓનું બરોબર અનુકરણ કરવાની ભાવના કરીએ છીએ.[1] ૧૮૨.

સાધુના વેશમાત્રથી મોક્ષ મળતું નથી.

स्वाध्यायमाधित्ससि नो प्रमादैः, शुद्धा न गुप्तीः समितीश्च धत्से ।
तपो द्विधा नार्जसि देहमोहादल्पेऽपि[2] हेतौ दधसे कषायान् ॥ १ ॥
परीषहान्नो सहसे न चोपसर्गान्न शीलाङ्गधरोऽपि चासि ।
तन्मोक्ष्यमाणोऽपि भवाब्धिपारं, मुने ! कथं यास्यसि वेषमात्रात् ॥युग्मम्॥

'હે મુનિ ! તું વિકથાદિ પ્રમાદ કરીને સ્વાધ્યાય (સજ્ઝાય-ધ્યાન) કરવા ઇચ્છતો નથી, વિષયાદિ પ્રમાદથી સમિતિ અને ગુપ્તિ ધારણ કરતો નથી. શરીરપર મમત્વથી બન્ને પ્રકારનાં તપ

[1] [illegible] અનુકરણના [illegible] શ્રી જૈન ધર્મ [illegible] પુસ્તક [illegible] અને આગમ [illegible] કરવામાં [illegible]
[2] [illegible] पाठान्तरं.

બાહ્યતપ-ઉપવાસાદિ કરી બીલકુલ ખાવું નહિ, ઓછું ખાવું, ઓછી વસ્તુઓ ખાવી, રસવાળી વસ્તુઓ ઘી વિગેરે ન ખાવાં, કર્મ ક્ષય કરવા માટે શરીરને કષ્ટ આપવું અને અંગોપાંગ ઇંદ્રિયો અને મનને સંકોચી રાખવાં. આ સ્થૂળ તપ કહેવાય છે.

અભ્યંતરતપ-કરેલ પાપકૃત્યનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું, જિનાદિ દશનો યથાયોગ્ય વિનય કરવો, જિનાદિ દશનું યોગ્ય વૈયાવચ્ચ કરવું, વાંચના વિગેરે પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય કરવો, ધ્યાન કરવું અને બાહ્ય અભ્યંતર ઉપાધિનો ત્યાગ કરવો. આ અભ્યંતરતપ કહેવાય છે.

૪ ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તથા તેને જન્મ આપનાર તેમ જ તેની સાથે રહેનાર હાસ્ય, રતિ, અરતિ વિગેરે નોકષાય જેનું સ્વરૂપ સાતમા અધિકારમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તે ન કરવા જોઈએ, અથવા બની શકે તેટલો તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

[illegible] સહન કરવા વિગેરે બાવીશ પ્રકારના પરીષહો [illegible] સ્વરૂપ [illegible] આપેલું છે અને આ અધિકારના [illegible] વિવેચનને પ્રસંગે તેનું [illegible] સ્વરૂપ [illegible] તે તેમ જ મનુષ્ય અને દેવ [illegible] વિગેરેના [illegible] ઉપસર્ગો સમતાથી સહન [illegible]

[illegible]

બ્રહ્મચર્ય. આમાંના દરેકનું એકેક પદ લઈ જૂદા જૂદા ભેદ કરવાના છે. પ્રથમ ભેદ દાખલા તરીકે નીચે પ્રમાણે કરાય– "મને કરી આહારસંજ્ઞા રહિત થઈ શ્રોત્રેંદ્રિયનો સંવર કરી ક્ષમાયુક્ત રહી પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે નહિ." આ વાક્ય કાયમ રાખી 'ક્ષમાયુક્ત' શબ્દને બદલે 'માર્દવયુક્ત' વિગેરે દશ ધર્મો મૂકે ત્યારે દશ ભેદ થાય, પણ તે બધા પૃથ્વીકાય સંબંધે જ થયા. તે જ્યારે અપ્કાય વિગેરે ઉપર જણાવેલા દશ ભેદ સાથે દશ દશ ભેદ કરે ત્યારે સો ભેદ થાય. તે બધા શ્રોત્રેંદ્રિયે થયા, અને તેવી જ રીતે બાકીની ચાર ઇંદ્રિયો સાથે મેળવતાં પાંચસે ભેદ થાય. તે દરેકને આહાર, ભય, પરિગ્રહ, અને મૈથુનસંજ્ઞા સાથે મેળવતાં બે હજાર ભેદ થાય. મન, વચન, કાયાના યોગ સાથે મેળવતાં છ હજાર ભેદ થાય અને તેને કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું એ ત્રણ કરણ સાથે મેળવતાં અઢાર હજાર ભેદ થાય.

આ ભેદને માટે શ્રી પ્રવચન સારોદ્ધાર ગ્રંથના પૃષ્ઠ ૩૩૯ મે (પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૩ જો) એક કોષ્ટક આપેલું છે તેની ખુબિ એવી છે કે તે નજર આગળ રાખવાથી ૧૮૦૦૦ ગાથા બનાવી શકાય છે. જિજ્ઞાસુઓએ તે જરૂર વાંચવું, કારણકે તે ઉપયોગી હોવા સાથે કર્ત્તાની અપૂર્વ વિદ્વત્તા બતાવે છે.

મોક્ષાર્થી જીવે ઉપર પ્રમાણે વર્તન કરવું જોઇએ. તું નથી કરતો સ્વાધ્યાય તેમ જ નથી રાખતો સમિતિ ગુપ્તિ, વળી નજીવા કારણસર કષાય કરી નાખે છે અને તપસ્યા કરતો નથી, તેમજ પરિષહ ઉપસર્ગ પણ સહન કરતો નથી અને સહસ્રે શીલાંગ ધારણ કરતો નથી. તુ જાણે છે કે મોક્ષે જવાના ઉપાય તો ઉપર કહ્યુ તેમ સ્વાધ્યાય વિગેરે છે, તો પછી તું વાંછે છે મોક્ષ જવાનું અને કાર્ય કરે છે તેની વિરૂદ્ધના. આ મોક્ષનગર દૂર છે, ત્યાં પહોંચવા માટે સંસારસમુદ્રનો પાર પામવો જોઇએ; તેને યોગ્ય નાવ તો તું તૈયાર રાખતો નથી, ત્યારે તું ત્યા કેવી રીતે જઇશ ? તારે યાદ રાખવુ કે વેશમાત્રથી મોક્ષ મળતું નથી. વેશાનુસાર કરણી–વર્તન જોઇએ. બાકી તો મેરૂ પર્વત જેટલાં ઓઘા મુહુપત્તિ કર્યા તેમાં પણ કાંઇ આત્માનું વળ્યું નથી. ૧૮૩–૧૮૪.

અજર અમર થઇ જાય છે. માટે શુદ્ધ ચારિત્ર ધારણ કરી મનમ પુરી થજે, માત્ર વેશથી રાચીશ નહિ. સાધુપણાની ફરજ એક બાજુએ અને બીજી બાજુએ નારકી તથા મૃત્યુ ધ્યાનમાં રાખજે. ફરજ ભૂલ્યો તો બન્ને રાક્ષસો તૈયાર છે એ મનમાં ચોકસ રાખજે. ૧૮૫.

કેવળ વેશ ધારણ કરનારને તો ઉલટો રોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

> वेषेण माद्यसि यतेश्चरणं विनात्मन्,
> पूजां च वाञ्छसि जनाद्बहुधोपधिं च ।
> मुग्धप्रतारणभवे नरकेऽसि गन्ता,
> न्यायं बिभर्षि तदजागलकर्तरीयम् ॥ ५ ॥

"હે આત્મન્! તું વર્તન (ચારિત્ર) વગર માત્ર યતિના વેશથી જ "મગ્રમ રહે છે (અહંકાર કરે છે) અને વળી લોકોની પૂજાની અપેક્ષા "રાખે છે અને અનેક પ્રકારે વસ્ત્રપાત્રાદિ ઉપધિ મેળવવાની ઇચ્છા "રાખે છે; તેથી ભોળા વિશ્વાસ રાખનારા લોકોને છેતરવાથી પ્રાપ્ત "કરેલ નરકમાં તું જરૂર જવાનો છે એમ લાગે છે. ખરેખર તું 'અજાગલ[illegible]' ન્યાયનું [illegible] ધારણ કરે છે" ૫ [illegible]

ભાવાર્થ [illegible] ધર્મોપકરણરૂપ સાધુના વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરેના [illegible] વંદન નમસ્કાર કરે એવી ઇચ્છા રાખવી [illegible]

[illegible]

તો તે પોતાની ઇચ્છા પ્રકારની ફરજનો ખ્યાલ હોય છે. આત્માના આ ભવ અને પરભવના સુખ માટે વેશ અને વર્તનની એકયતા કરવાની ખાસ જરૂર છે. ૧૮૭.

* * ૧૮૩-૧૮૭. આ પાંચ શ્લોકમાં બાહ્યાડંબર-વેશ ધારણ કરનારને માટે બહુ કહ્યું છે. ગોરજી, શ્રીપૂજ્યો, જતિ અને સંવેગી પક્ષમાં પણ કેટલાક માત્ર વેશધારી હોય તેમણે આટલી હકીકત ઉપરથી બહુ બહુ સમજવાનું છે. દોરા ધાગા કરી, ગૃહકાર્યાદિ સાવદ્ય કાર્યોમાં સલાહકારક બની, દૃષ્ટિરાગી ભગતો બનાવી, મુગ્ધ પ્રાણીઓને ધર્મને નામે છેતરનાર, ધર્મને બ્હાને આજીવિકા ચલાવનાર, કેશના પટીઆં પાડી ધર્મને દુનિયાની દૃષ્ટિમાં હલકો પાડનાર આવા મૂર્ખદત્તો પોતાની જાતને સંસાર-સમુદ્રમાં પાડે છે અને સાથે ઠોકમાં આશ્રિત જનને ડુબાડવાના પાપરૂપ પથ્થર બાંધે છે તેથી તે ફરીને ઊંચા આવતાજ નથી. વળી કેટલીકવાર સંવેગી પક્ષ જેવા શુદ્ધ પ્રવાહમાં પણ કેટલાક ના-પસંદ કરવા લાયક દેખાવો જોવામાં આવે છે, સંભળાય છે. ખસુસ કરીને તેવા શુદ્ધ ગુરૂણીજીઓના સમુદાયમાં પણ કેટલીકની સ્થિતિ-પર ધ્યાન આપવાની બહુ જરૂર જણાય છે. વેશથી કાંઈ લાભ નથી અને તેથી લોકોને છેતરવારૂપ નુકશાન છે એ સ્પષ્ટ છે. વળી આટલું લખવાનું સૂરિમહારાજ સારી રીતે જાણે છે કે વેશથી કોઈ વખત પ્રાણી શરમની ખાતર-દેખાવ ખાતર પણ અયોગ્ય રસ્તે જતા અટકે છે. સાધુ-મહંત-ત્યાગી-વૈરાગી જેવા ભાવનામય રૂપવા- ન દેખાવ રાખવાથી જ લોકો મહા ઉત્તમ વર્તનની આશા રાખે [illegible] જાય છે. એ જ્યારે કાંઈ પણ ચારિત્ર ન હોય ત્યારે કેટલું [illegible] છે તે બરાબર એ વિચાર કરવાથી સમજાઈ જાય તેવું છે. [illegible] અવસર વિચાર કરવા લાયક છે.

વર્તન વિનાનું લોકરંજન બોધિવૃક્ષને કુહાડો, સંસારસમુદ્રમાં પાત.

किं लोकसत्कृतिनमस्करणार्चनाद्यैः,
रे मुग्ध तुष्यसि विनापि विशुद्धयोगान् ।
कृन्तन् भवान्धुपतने तव यत्प्रमादो,
बोधिद्रुमाश्रयमिमानि करोति पर्शून् ॥ ७ ॥

જેવું છે. આવો વિચાર શ્રાવકે પણ પોતાના આત્માને માટે આ અધિકારમાં દરેક સ્થળે કરવાનો છે. ૧૮૮

લોકસત્કારનો હેતુ, ગુણ વગરની ગતિ.

गुणांस्तवाश्रित्य नमन्त्यमी जना, ददत्युपध्यालयभैक्ष्यशिष्यकान् ।
विना गुणान् वेषमृषेर्बिभर्षि चेत्, ततष्ठकानां तव भाविनी गतिः॥८॥

"આ લોકો તારા ગુણોને આશ્રયીને તને નમે છે અને ઉપધિ, "ઉપાશ્રય, આહાર અને શિષ્યો તને આપે છે. હવે જો ગુણ વગર "ઋષિ (યતિ)નો વેશ તું ધારણ કરતો હોઈશ તો ઠગના જેવી "તારી ગતિ થશે." ૮　　　　વંશસ્થવિલ.

ભાવાર્થ—અર્થ સ્પષ્ટ છે. તારા સેવકો સારાં કપડાં તને આપવા ઇચ્છે છે, ઘરમાં સારી વસ્તુ કરે તો તને પ્રથમ આમંત્રણ કરે છે, પોતે ઝુંપડાંમાં રહે છતાં તને મહેલ જેવા ઉપાશ્રયો રહેવા આપે છે અને છેવટે પોતાના વહાલા પુત્ર પુત્રીને પણ તારા શિષ્યપણે અર્પણ કરી દે છે; એ બધુ તારામાં સાધુપણાના ઉત્તમ ગુણો વિગેરે દશ યતિધર્મો છે એમ ધારીને આપે છે. આ ગુણો વગર તારા જીવનનું તો ઠગો-પાપી-ધુતારાની ઉપમા અપાય અને ભવિષ્યનું ફળ પણ તેવુ જ મળે. ૧૮૯

* ૧૮૮-૧૮૯ આ બન્ને શ્લોકમાં લોકરંજનથી અટકી મુનિપણાના ગુણ પ્રહણ કરવા ઉપદેશ આપ્યો છે. ક્ષમા-દયા વિગેરે કરીને બહારથી દેખાવ કરનાર આ ઉપદેશથી બહુ સમજવાનુ છે. [illegible]

"ચારિત્ર માટે યત્ન કરીશ નહિ તો પછી તારી પાસેની વસ્તુઓનો
"ભાર (પરિગ્રહ) નરક માટેજ છે." ૯.　　　　વસંતતિલકા.

ભાવાર્થ-તારે બે પાંચનાં પેટ ભરવાં નથી, સ્ત્રી સારૂ સાડી કે બંગડીઓ લેવી નથી, પુત્રનું વેવિશાળ કે લગ્નાદિ કરવાં નથી, કે કુટુંબની અનેક ઉપાધિઓ કરવી પડતી નથી; તારે કમાવાની માથાકુટ નથી અને આ સખ્ત હરિફાઇના જમાનામાં તારે હાથ પણ હલાવવો પડતો નથી; તારી પાસે મોટી પુંજી પણ નથી કે અંગાઉનાં વખતમાં તને રાજ્ય તરફથી ભય હતો અને હાલના વખતમાં નકામા કજીઆના ખરચમાં લુંટાવાનો ભય છે તેવો ભય તારે હોય. આ સર્વ ઉપરાંત તું જ્ઞાની છે, સમજુ છે, શાસ્ત્રવિદ્ છે, અને વીર પરમાત્માએ સર્વ સમયને અનુકૂળ થાય તેવાં બતાવેલાં સિદ્ધાંતોનું રહસ્ય જાણનાર છે. આટલી સગવડ છતાં પણ જો તું શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતો નથી તો પછી તારૂં ભવિષ્ય અમને તો સારૂં લાગતું નથી. તું તારી પાસે નકામો સંચય શામાટે કરે છે? તું પરિગ્રહના ભારમાં દબાઇ જઇ નરકમાં જઇશ.

અત્ર કહ્યો છે તે સામાન્ય પરિગ્રહ-વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપધિરૂપજ સમજવો. પંચ મહાવ્રતધારી હોઇ જેઓ પૈસા કે સ્ત્રીનો પરિગ્રહ કરે તે તો પ્રત્યક્ષ દુરાચારી છે. ગાડી ઘોડા રાખે, વાડી ખેતર રાખે, છડી પોકરાવે અને પધરામણીઓ કરાવે તેની વાત સૂરિમહારાજ બાજુ ઉપરજ મૂકે છે. જૈનધર્મનું બંધારણ બહુજ ઉત્તમ છે, સાધુ અને શ્રાવકના વ્યવહાર બહુ વિચારીને બંધાયલા છે, તેમાં કેટલાક પેટભરા બગાડો કરી પોતાની જાતને સંસારના અનંત પ્રવાહમાં ઘસડાવી મૂકે છે! ૧૯૦.

જ્ઞાની પણ પ્રમાદને વશ થાય-તેનાં બે કારણો.

शास्त्रज्ञोऽपि धृतव्रतोऽपि[1] गृहिणीपुत्रादिबन्धोज्झितोऽ-
प्यङ्गी यद्यतते प्रमादवशगो न प्रेत्यसौख्यश्रिये ।
तन्मोहद्विपतस्त्रिलोकजयिनः काचित्परा दुष्टता,
यद्वायुष्कतया स वा नरपशुर्नूनं गमी दुर्गतौ ॥ १० ॥

---

१ दृढव्रतोऽपीति पाठः

"શાસ્ત્રને જાણનારો હોય, વ્રત ગ્રહણ કરેલાં હોય તથા સ્ત્રી,
"પુત્ર વિગેરેના બંધનથી મુક્ત હોય, છતાં પ્રમાદને વશ પડીને
"પારલૌકિક સુખરૂપ લક્ષ્મી માટે આ પ્રાણી કાંઇ યત્ન કરતો નથી
"તેમાં ત્રણ લોકને જીતનાર મોહ નામના શત્રુની કોઇ અવાચ્ય
"દુષ્ટતા કારણરૂપ હોવી જોઇએ અથવા તો તે નરપશુ અગાઉ આયુષ્ય
"બાંધેલ હોવાને લીધે જરૂર દુર્ગતિમાં જનાર હોવો જોઇએ." ૧૦.

શાર્દૂલવિક્રીડિત.

ભાવાર્થ-ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું તેમ હે યતિ! તારે સંજોગો બહુ અનુકૂળ છે, દુનિયાના સામાન્ય માણસો કરતાં તારી સ્થિતિ બહુ સારી છે, વળી તું જ્ઞાની છે, વ્રતધારી છે, ગૃહ કે સ્ત્રીના બંધનથી રહિત છે, છતાં પણ તારી ફરજ બજાવતો નથી અને અસ્તવ્યસ્તપણે ઇંદ્રિય અશ્વો જ્યાં ઉપાડી જાય ત્યાં જાય છે તેનું કારણ શું? મને તો લાગે છે કે જે મોહરાજા પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવી આ આખા જગતને પ્રમાદમદિરાનું પાન કરાવી નચાવે છે તેણે તને પણ છટકવા દીધો નથી, તું પણ તેના પંજામાં સપડાઇ ગયેલો છે; અથવા તો તું અવશ્ય નરકમાં જનારો છે.

બન્ને કારણોમાં વાત એકની એક જ છે. મોહવશ પ્રાણી ઇંદ્રિયદમન, આત્મસંયમ કરી શકતો નથી અને તેથી પ્રશસ્ત ઉદ્યમ થતો નથી. આયુષ્યબંધ ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી, છતાં પણ અસાધારણ વીર્યોલ્લાસ ફેરવે તો સજોગોને એવા અનુકૂળ કરી મૂકે કે તે અશુભ આયુષ્ય ભોગવતી વખતે પાછી ફરીને અશુભ કર્મોની સંતતિ ઉત્પન્ન ન થાય. હે મુનિ! તારા સરખા પવિત્ર ઋષિ સંન્યાસીએ તો મોહ-મારાપણાની બુદ્ધિ અને હુંપણું તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. ૧૯૧.

યતિ સાવદ્ય આચરે તેમાં મૃષોક્તિનો પણ દોષ.

उच्चारयस्यनुदिनं न करोमि सर्वं,
सावद्यमित्यसकृदेतदथो करोपि ।
नित्यं मृषोक्तिजिनवञ्चनभारिताचत्,
सावद्यतो नरकमेव विभावये ते ॥ ११ ॥

૪ અશુભ કર્મોનું બંધન થાય તેવું અશુભ અધ્યવસાયરૂપ કારણ તેઓને હોતું નથી. એ બીજા અને ત્રીજા ગુણથી સ્વયં સિદ્ધ છે.

૫ સમતા રંગથી તેઓ રંગાયલા હોય છે અને ખરેખરા સુખના (અવ્યાબાધ સુખના) જાણકાર હોવાથી અનન્ય સુખ-શુદ્ધ સુખ-આધ્યાત્મિક સુખ સાથે તેઓને એકતાન લાગેલ હોય છે.

૬ આ મુનિવર સંયમગુણરૂપ ખીલેલા પુષ્પઉદ્યાનમાં ક્રીડા કરે છે એટલે ગુણોમાં રમણ કરે છે. તેઓનું નૈશ્ચયિક ચારિત્ર એ જ છે.

૭ ઉપર પ્રમાણે ખેલ કરતાં કરતાં પણ નિરંતર અનિત્યાદિ બાર ભાવના અને મૈત્રી, પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર ભાવના ભાવે છે. વળી તે ઉપશાંત દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ ભાવનાઓ છે તે પણ નિરંતર ભાવ્યા કરે છે.

આ માત્ર આદર્શ છે. આવા ગુણોથી વિશિષ્ટ જીવનવાળા મહાશયો પોતે સંસાર તરી ગયા છે, તરી જાય છે અને બાકીના સંસારી જીવોને અનુકરણરૂપ થઈ પડે છે. એવા મહાત્માને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ અને તેમ કરીને તેઓનું બરોબર અનુકરણ કરવાની ભાવના કરીએ છીએ.[1] ૧૮૨.

સાધુના વેશમાત્રથી મોક્ષ મળતું નથી.

स्वाध्यायमाधित्ससि नो प्रमादैः, शुद्धा न गुप्तीः समितीश्च धत्से ।
तपो द्विधा नार्जसि देहमोहादल्पेऽपि[2] हेतौ दधसे कषायान् ॥ २ ॥
परीषहान्नो सहसे न चोपसर्गान्न शीलाङ्गधरोऽपि चासि ।
तन्मोक्ष्यमाणोऽपि भवाब्धिपारं, मुने! कथं यास्यसि वेषमात्रात् ।युग्मम्।

"હે મુનિ! તું વિકથાદિ પ્રમાદ કરીને સ્વાધ્યાય (સજ્ઝાય-"ધ્યાન) કરવા ઇચ્છતો નથી, વિષયાદિ પ્રમાદથી સમિતિ અને "ગુપ્તિ ધારણ કરતો નથી, શરીરપર મમત્વથી બન્ને પ્રકારનાં તપ

---

૧ આદર્શ મુનિજીવનનું સ્વરૂપપર વિવેચન આ શ્લોક ટાંકીને 'સાધુપદ અનુસરણ'ના વિષયને અંગે મેં વિસ્તારથી શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ પુસ્તક ૨૭ અંક બીજામાં અને આગળ કર્યું છે તે વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. મો. ગિ. કા.

૨ अल्पेऽपीति पाठान्तरं.

"ચારિત્ર માટે યત્ન કરીશ નહિ તો પછી તારી પાસેની વસ્તુઓનો
"ભાર (પરિગ્રહ) નરક માટે જ છે." ૯. વસંતતિલકા.

ભાવાર્થ—તારે બે પાંચનાં પેટ ભરવાં નથી, સ્ત્રી સારૂ સાડી કે બંગડીઓ લેવી નથી, પુત્રનું વેવિશાળ કે લગ્નાદિ કરવાં નથી, કે કુટુંબની અનેક ઉપાધિઓ કરવી પડતી નથી; તારે કમાવાની માથાકુટ નથી અને આ સખ્ત હરિફાઇના જમાનામાં તારે હાથ પગ હલાવવો પડતો નથી; તારી પાસે મોટી પુંજી પણ નથી કે અગાઉનાં વખતમાં તને રાજ્ય તરફથી ભય હતો અને હાલના વખતમાં નકામા કજીઆના ખરચમાં લુંટાવાનો ભય છે તેવો ભય તારે હોય. આ સર્વ ઉપરાંત તું જ્ઞાની છે, સમજુ છે, શાસ્ત્રવિદ્ છે, અને વીર પરમાત્માએ સર્વ સમયને અનુકૂળ થાય તેવાં બતાવેલાં સિદ્ધાંતોનું રહસ્ય જાણનાર છે. આટલી સગવડ છતાં પણ જો તું શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતો નથી તો પછી તારૂં ભવિષ્ય અમને તો સારૂં લાગતું નથી. તું તારી પાસે નકામો સંચય શામાટે કરે છે? તું પરિગ્રહના ભારમાં દબાઇ જઇ નરકમાં જઇશ.

અત્ર કહ્યો છે તે સામાન્ય પરિગ્રહ—વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપધિરૂપ જ સમજવો. પંચ મહાવ્રતધારી હોઈ જેઓ પૈસા કે સ્ત્રીનો પરિગ્રહ કરે તે તો પ્રત્યક્ષ દુરાચારી છે. ગાડી ઘોડા રાખે, વાડી ખેતર રાખે, છડી પોકરાવે અને પધરામણીઓ કરાવે તેની વાત સુરિમહારાજ બાજુ ઉપર જ મૂકે છે. જૈનધર્મનું બંધારણ બહુ જ ઉત્તમ છે, સાધુ અને શ્રાવકના વ્યવહાર બહુ વિચારીને બંધાયલા છે, તેમાં કેટલાક પેટભરા બગાડો કરી પોતાની જાતને સંસારના અનંત પ્રવાહમાં ધસડાવી મૂકે છે! ૧૯૦.

જ્ઞાની પણ પ્રમાદને વશ થાય તેનાં બે કારણો.

शास्त्रज्ञोऽपि धृतव्रतोऽपि गृहिणीपुत्रादिबन्धोज्झितो-
ऽप्यङ्गी यतते प्रमादवशगो न प्रेत्यसौख्यश्रिये ।
तन्मोहद्विषतस्त्रिलोकजयिनः काचित्परा दुष्टता,
बद्धायुष्कतया स वा नरपतिर्नूनं गतो दुर्गतिम् ॥ १० ॥

१ [illegible]

"તું હમેશાં દિવસ અને રાતમાં થઇ નવ વાર કરેમિભંતેનો
"પાઠ ભણતાં બોલે છે કે હું સર્વથા સાવદ્ય કામ નહિ કરૂં અને
"પાછો વારંવાર તેજ કર્યા કરે છે. આ સાવદ્ય કર્મો કરી
"તું ખોટું બોલનાર થવાથી પ્રભુને પણ છેતરનાર છે અને
"તે પાપના ભારથી ભારે થયેલા તારે માટે તો નરક જ છે એમ
"હું ધારૂં છું." ૧૧. વસંતતિલકા

ભાવાર્થ—करेमिभंते सामाइयं सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं इत्यादि. એટલે આ આખા જીવનમાં મન વચન કાયાથી સર્વ સાવદ્ય કાર્ય પોતે કરીશ નહિ, બીજા પાસે કરાવીશ નહિ અને કરનારાઓને મનમાં સારા જાણીશ નહિ એવી રીતના શબ્દો તું દરરોજ બન્ને ટંકના પ્રતિક્રમણમાં અને પોરિસિ ભણાવતાં વારંવાર બોલે છે અને છતાં પણ પાછું વર્તનનું ઠેકાણું રાખતો નથી એ તો સ્પષ્ટ રીતે ગેરવ્યાજબી લાગે છે. આથી તો તું બેવડો ભારે થાય છે. સાવદ્ય કર્મથી તને પાપ લાગે છે અને અસત્ય વચન બોલવાથી પણ પાપ લાગે છે. વચન અને વર્તન એક સરખાં પ્રવર્તાવવાં જોઇએ. જ્યાં મન વચન કાયાની ત્રિપુટી ત્રણ રસ્તા લે ત્યાં દુઃખના દરિયા ઉછળે છે. વચન-દેખાવ-ઉપદેશ જૂદા પ્રકારનો કરવો અને વર્તન વિપરીત રાખવું એથી પરભવમાં અનેક જાતની માનસિક ઉપાધિઓ ઉપરાંત નરકના જેવી મહા ભયંકર શારીરિક પીડાઓ ભોગવવી પડે છે અને આ ભવમાં પણ દેખાવ જાળવી રાખવા કેટલીક ખોટી ખટપટ કરવી પડે છે. વિદ્વાનો કહી ગયા છે કેઃ—

यथा चित्तं तथा वाचो, यथा वाचस्तथा क्रियाः ।
चित्ते वाचि क्रियायां च, साधूनामेकरूपता ॥

એટલે જેવા વિચાર તેવી જ વાચા અને વાચા તેવું જ વર્તન. એવી રીતે સાધુને મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિમાં એકીભાવ હોય છે. અત્ર એટલું જણાવવું આવશ્યક થઇ પડ્યો કે અભ્યાસદશામાં જેવી વાણી તેવું જ સર્વથા વર્તન હોઇ શકતું નથી પણ શુદ્ધ ચિત્તથી મનમાં તે વર્તન પોતામાં હોવાનો દાવો કર્યા સિવાય અને ખોટો ડોળ કર્યા સિવાય અભ્યાસ કરવામાં બાધ નથી. ૧૯૨.

યતિ સાવદ્ય આચરે તેમાં પરવંચનનો દોષ.

वेषोपदेशाद्युपधिप्रतारिता, ददत्यभीष्टानृजवोऽधुना जनाः ।
भुङ्क्षे च शेषे च सुखं विचेष्टसे, भवान्तरे ज्ञास्यसि तत्फलं पुनः ॥१२॥

"વેશ, ઉપદેશ અને કપટથી છેતરાયલા ભદ્રક લોકો તને હાલ "વાંછિત વસ્તુઓ આપે છે, તું સુખે ખાય છે, સુવે છે અને ફરતો "ફરે છે, પણ આવતા ભવે તેનાં ફળ જાણીશ." ૧૨. ઉપજાતિ.[૧]

ભાવાર્થ—ઉપર ચોથા અને પાંચમા શ્લોકમાં આ બાબતમાં બહુ કહ્યું છે. હે યતિ! ભદ્રક જીવો તને ગુણવાન્ ધારીને પોતે ન ખાય તેવી વસ્તુઓ તને ખાવા માટે આપે છે, તેમજ તને દરેક પ્રકારની સગવડ કરી આપે છે, તેનો તું ગેરલાભ લે છે. સાધુપણાને યોગ્ય તારૂં વર્તન ન હોય તો તારો તે વસ્તુપર કોઇ પણ પ્રકારનો હક નથી. હક વગર તું કાંઇ પણ ગ્રહણ કરીશ તો દેવાદાર થઇશ અને તે ઉપરાંત દંભ કરવાથી મહા દુર્ગતિમાં જવું પડશે.

દંભ[૨] કરનારને ભવાંતરે તો મહા કષ્ટ થાય છે પણ અત્રે પણ બહુ ઉપાધિ થઇ પડે છે: ખોટો દેખાવ જાળવી રાખવા અનેક ખટપટો કરવી પડે છે, અસત્ય બોલવું પડે છે, ખુશામત કરવી પડે છે અને છતાં પણ ખુલ્લા પડી જવાના ચાલુ ભયમાં રહેવું પડે છે. ઉપરના શ્લોકોમાં કહેલી હકીકત ઉપાધ્યાયજી ટુંકા શબ્દોમાં કહે છે. "જે જુઠો દીએ ઉપદેશ, જનરંજનને ધરે વેશ, તેનો જુઠો સકળ કલેશ હો લાલ–માયામોસ ન કીજે." ત્યારે ઉપદેશ અને વર્તન જૂદાં રાખવાં એ માયામૃષાવાદ થયું એટલી વાત હાલ તુરત ધ્યાનમાં રાખવી. આગળ ઉપર પ્રસંગે એ બાબતપર વધારે ખુલાસો થશે. ૧૯૩.

સંયમમાં યત્ન ન કરનારને હિતબોધ.

आजीविकादिविविधार्तिभृशानिशार्ताः,
कृच्छ्रेण केऽपि महतैव सृजन्ति धर्मान् ।

૧ ઇંદ્રવંશા અને વંશસ્થનો સંકર થવાથી એક ઉપજાતિ થાય છે. આ ઉપજાતિ તે જાતનો છે જુઓ છંદોનુશાસન. ૨ દંભને માટે પ્રકરણ રત્નાકર પ્રથમ ભાગમાં આપેલા અધ્યાત્મસારનો ત્રીજો અધિકાર જુઓ.

तेभ्योऽपि निर्दय जिघृक्षसि सर्वमिष्टं,
नो संयमे च यतसे भविता कथं ही ॥ १३ ॥

"આજીવિકા ચલાવવી વિગેરે અનેક પ્રકારની પીડાઓથી "રાત દિવસ બહુ હેરાન થતા કેટલાક ગૃહસ્થો મહા મુશ્કેલીથી "ધર્મકાર્યો કરતાં હોય છે, તેઓ પાસેથી પણ હે દયાહીન યતિ! "તું તારી સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુઓ મેળવવા ઇચ્છા રાખે છે અને સંય"મમાં યત્ન કરતો નથી; ત્યારે તારૂં શું થશે? ૧૩. વસંતતિલકા.

ભાવાર્થ—સૂરિમહારાજ અત્ર બેવડી દયાના ખ્યાલમાં છે. બિચારા ભદ્રક શ્રાવકો મહા મુશ્કેલીએ પૂરૂં કરતા હોય છે, તેવા સામાન્ય સ્થિતિના શ્રદ્ધાળુ બંધુઓ પણ સાધુને જોઇને પોતાની સારામાં સારી વસ્ત્રપાત્રાદિ વસ્તુ આપી દેતા અચકાતા નથી, આવાં ખરા પરસેવાથી મેળવેલાં દ્રવ્યથી ખરીદેલી વસ્તુઓ તું લે છે અને તારા પોતાના ફરજના કાર્યમાં તું સુસ્ત રહે છે. તું ઇંદ્રિયોનો સંયમ કરતો નથી, કે મનપર અંકુશ રાખતો નથી, કે પાંચ મહાવ્રત બરાબર નિરતિચારપણે પાળતો નથી. ત્યારે હે યતિ! તું જરા વિચાર કર કે તારા આવા વર્તનથી શું પરિણામ આવશે? દુનિયાનો વ્યવહાર છે કે દૂધ પીવાની ઇચ્છા રાખનાર બિલાડી દૂધને જ જુએ છે, પણ માથે પડનારી ડાંગને જોતી નથી. પરંતુ ધણીનું કાર્ય કરી, પોતાની ફરજ બજાવી, સુકો રોટલો પણ કેટલો સ્વાદિષ્ટ લાગે છે તેનો તું અનુભવ કરજે અથવા અનુભવીથી જાણી લેજે, તારી પોતાની ફરજ શું છે તે વિચારજે અને ખાસ કરીને સર્વ જીવો તરફ તારી ફરજ શું છે તેનો ખ્યાલ કરજે.

કેટલીકવાર સાધુને ન છાજતાં વર્તન કોઇ કોઇ વ્યક્તિમાં જોવામાં આવે છે, મહાવ્રતનો ભંગ થતો જોવામાં આવે છે, અથવા ન લખી શકાય એવા અભિમાનથી અન્ય ગુણવાનને નહિ નમવાપણું, સ્વરોપલંપણ અને દંભની હકીકત સાંભળવામાં આવે છે. દુનિયાની સ્થૂળ મર્યાદાથી ઊંચી સપાટીપર ગયેલા હે યતિવર્ય! આ સર્વ સંસારનો હેતુ છે, આવાં વર્તનમાં લાભ નથી, પણ એકાંત હાનિ છે. તારાં કપડાંથી મોક્ષ મળવાનું નથી. મનને જ્યારે સંવ-

તો તેથી નીચા ન પડે એ મધ્યબિંદુ રાખીને જ આ પ્રયાસ કરેલો છે. વિષય કષાયના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી કેટલાક ભોળા મુનિઓ થોડા મમત્વ ખાતર મહા લાભ ચૂકી જાય છે અથવા પ્રમાદ કરીને લોકોને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપવાની પોતાની ફરજ ભૂલી જાય છે તેઓ ઉપર આક્ષેપદ્વારા ઉપદેશ કરવાની પ્રાચીન પદ્ધતિનું તેમણે અનુકરણ કર્યું છે.

અલબત, જેઓ સંયમને અનુપયોગી પણ મોટો પરિગ્રહ સાથે રાખે છે અને સંસારના વિષયોમાં આસક્ત રહે છે તેઓને તો અત્ર સ્થાન પણ નથી. They have no *locus standi* here. તેઓએ યતિ, શ્રીપૂજ્ય કે ત્યાગી શામાટે કહેવરાવવું જોઇએ છે તે સમજાતું નથી. ધર્મને નામે આજીવિકા ચલાવનારા, આશ્રિત ભક્તોને છેતરનારા, શાસ્ત્રનો દુરૂપયોગ કરી મંત્ર, દોરા કે ઢોંગ કરી લોકોમાં પોતાને માટે ખોટો ખ્યાલ કરાવનારા, સુસ્ત, પ્રમાદી, શ્રાવક લોકો ઉપર બોજારૂપ, આવા અધોગતિગામી, કહેવાતા મહાત્માઓ જ્યારે આ વિષયપર ખરેખર હિતબુદ્ધિથી વિચાર કરશે ત્યારે તેઓની અને સાથે તેઓના આશ્રિતોની સ્થિતિ સુધરશે.

લોકરંજન અને સ્તુતિઇચ્છા માટે જો કે અગાઉ વિવેચન કર્યું છે તોપણ તે વિષય બહુ જરૂરનો છે તેથી તે ઉપર રૂપાંતરથી કર્તા ઉપદેશ આપે છે.

તારા કયા ગુણ માટે તું ખ્યાતિની ઇચ્છા રાખે છે?

न कापि सिद्धिर्न च तेऽतिशायि, मुने क्रियायोगतपःश्रुतादि ।
तथाप्यहङ्कारकदर्थितस्त्वं, ख्यातीच्छया ताम्यसि धिङ् मुधा किम् ॥

"હે મુનિ! તને નથી કોઈ ખાસ સિદ્ધિ કે નથી ઊંચા
"પ્રકારના ક્રિયા, યોગ, તપસ્યા કે જ્ઞાન, છતાં પણ અહંકારથી
"કદર્થના પામેલ પ્રસિદ્ધિ પામવાની ઇચ્છાથી હે અધમ! તું નકામો
"પરિતાપ શા માટે કરે છે?" ૧૭. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—અણિમા સિદ્ધિ[1] વિગેરે આઠ સિદ્ધિ ધારા[illegible]
હોય અથવા ઊંચા પ્રકારની આતાપના લેવારૂપ કે ઘોર પરીષ[illegible]
ઉપસર્ગાદિ સહેવારૂપ ક્રિયા હોય કે યોગવહન[2] અથવ[illegible]

---

1 આઠ સિદ્ધિઓ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

1 અણિમા સિદ્ધિ. એથી શરીર એટલું સૂક્ષ્મ કરી શકાય છે કે એમ સોયના નાકામાંથી દોરો ચાલ્યો જાય છે તેમ તેટલી જગામાંથી પોતે પસાર થઈ શકે.

2 મહિમા સિદ્ધિ. અણિમા સિદ્ધિથી ઉલટી. એટલું મોટું રૂપ કરી શકે કે મેરુ પર્વત પણ તેના શરીર આગળ ઢીંચણ પ્રમાણ થાય.

3 લઘિમા સિદ્ધિ. પવનથી પણ વધારે હલકા (તોલમાં) થઈ જાય છે.

4 ગરિમા સિદ્ધિ. વજ્રથી પણ અત્યંત ભારે થઈ જાય. એ ભાર એટલો બધો થાય કે ઇંદ્રાદિક દેવતા પણ સહન કરી શકે નહિ.

5 પ્રાપ્તિ શક્તિ સિદ્ધિ. શરીરની એટલી બધી ઊંચાઈ કરી શકે કે ભૂમિ ઉપર રહ્યા છતા અંગુલિના અગ્ર ભાગવડે મેરુ પર્વતની ટોચ અને ગ્રહાદિકને સ્પર્શે (વૈક્રિય શરીરથી નહિ).

6 પ્રાકામ્ય શક્તિ. પાણીની પેઠે જમીનમાં ડૂબકી મારી શકે અને જમીનની પેઠે પાણીમાં ચાલી શકે.

7 ઈશિત્વ. ચક્રવર્તી અને ઇંદ્રની ઋદ્ધિ પ્રગટ કરવાને શક્તિવાન થાય.

8 વશિત્વ. સિંહાદિ ક્રૂર જંતુઓ પણ વશ થઈ જાય.

આદીશ્વર ચરિત્ર સર્ગ 1 શ્લો. ૮૫૨-૮૫૬.

2 યોગવહન—સૂત્ર સહુથી વાંચી શકાય, અમુક વરસના દીક્ષાપર્યાય પછી વાંચી શકાય અને યોગવહનની ક્રિયા કર્યા પછી વાંચી શકાય આ ત્રણે બાબત બહુ ઉપ[illegible]ગી છે પણ તેના હેતુ સંબંધી વિશેષ વિવેચન કરવાનું અત્ર સ્થળ નથી; પરંતુ [illegible]નાં ઉપયોગી રહસ્ય ઉપર એ હકીકત બતાવવી છે. કોઇક આરંભમાં રક્ત હોય [illegible] રહસ્યની વાત અનુભવના અભાવે અપવાદ લેવી જાય. સાધુ પણ અમુક દીક્ષા [illegible]ય પછી જ અપવાદ માર્ગો ગ્રહણ કરી શકે, ગરીબકે સંયમમાં અમુક વખત સુધી [illegible]ણવાથી અને યોગવહન કરવાથી મન વચન કાયાને ગ્ય અનુભવ આવે એ યોગ[illegible]ના સામાન્ય હેતુ છે.

યોગવહનની ક્રિયામાં અમુક નંદિ અને તપસ્યા કરવા પડે છે. એ [illegible] મળે છે અને ઉદ્દેશ કહેવામાં આવે છે એટલે વધારે યોગ્યતા થાય ત્યારે ગુરુ [illegible] એ સાધુ પુનરાવર્તન કરવા અને સ્થિર કરવા તથા તે સંબંધમાં શાસ[illegible] [illegible] વાંચના પાઠ વાંચવાની સમુદ્દેશ એટલે પણ વધારે [illegible] થાય ત્યારે તેને [illegible] અનુજ્ઞાની, સમાચારીની અને તેના મર્મ તે શાસ્ત્ર [illegible] કરવાની રજા આપવામાં આવે તે અનુજ્ઞા. આ સર્વ ભાવ ધ્યાનમાં રાખવા[illegible].

યોગચૂર્ણાદિ[1] તને પ્રાપ્ત થયા હોય વા ઘોર તપસ્યા—માસખમણાદિ તેં કરેલ હોય અથવા તો સૂત્ર સિદ્ધાંતનું રહસ્ય પામવા જેટલું તેમ જ વિદ્યાદિકનું ગીતાર્થ યોગ્ય જ્ઞાન તેં મેળવ્યું હોય અને માન મેળવવાની વાંછા કરતો હોય તો જાણે સમજ્યા (જો કે એવા વિદ્વાન્ કે તપસ્યાવાન્ કદિ માન કરતા જ નથી) પણ તું તે શું જોઈને અભિમાન કરે છે? તારામાં એવો કયો અસાધારણ ગુણ છે કે તું પ્રસિદ્ધિ મેળવવાની ઇચ્છાથી કદર્થના પામી તે મળતી નથી એટલે સંતપ્ત રહ્યા કરે છે. અરે સાધુ! ગુણ તો કસ્તુરી જેવો છે, તેથી જો એ હોય છે તો પોતાની મેળે ભભુકી ઉઠે છે, માટે નકામાં ફાંફાં મારવાં મૂકી દે અને તારૂં કર્તવ્ય કર. તારામાં લાયકાત હશે તો સ્વાભાવિક રીતે ખ્યાતિ વધશે એ તું નિઃસંશય સમજી રાખજે. ૧૯૮.

નિર્ગુણ હોય છતાં સ્તુતિની ઇચ્છા રાખે તેનું ફળ.

हीनोऽप्यरे भाग्यगुणैर्मुधात्मन्, वाञ्छंस्तवार्चाद्यनवाप्नुवंश्च ।
ईर्ष्यन् परेभ्यो लभसेऽतितापमिहापि याता कुगतिं परत्र ॥ १८ ॥

"હે આત્મા[2]! તું નિષ્પુણ્યક છે છતાં પણ પૂજા વિગેરેની "ઇચ્છા રાખે છે અને તે મળતાં નથી ત્યારે બીજા ઉપર દ્વેષ કરે "છે. (પણ તેમ કરવાથી) આ ભવમાં બળતરા વહોરી લે છે "અને પરભવે કુગતિમાં જવાનો છે." ૧૮. ઉપજાતિ

---

[1] [illegible] અનંત શક્તિ છે. બે વસ્તુના સંયોગથી અથવા ઘણી વસ્તુના સંયોગથી [illegible] પ્રકારના ચૂર્ણો નીપજાવી શકાય છે કે તેથી ઘણા ચમત્કાર [illegible] અમુક ચૂર્ણ પાણીમાં નાખવાથી માછલાં થઈ જાય, સિંહ [illegible] અનેક આશ્ચર્ય થઈ શકે છે. ગુરૂગમની [illegible] Chemistry (વસ્તુવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર)ના અભ્યાસીને તુરત સમ[illegible]

[2] [illegible] નિર્ગુણપણું વાદ દેવશરૂી પોતાના સ્વભાવમા[illegible] કેદરીને આ સંબોધન મૂક્યું છે.

[illegible] આમાં સર્વ વાક્યો કે વિચારનો દોષ [illegible] આવી રીતે કહી શકે તેટલા માટે [illegible]

રીતે પરિગ્રહને બીજું કંઈ પણ કલ્પિત નામ આપવાથી કામ થતું નથી. તારી મરજી હોય તો તેને ધર્મોપકરણ કહે કે ગમે તે કહે પણ જો તેના ઉપર તારી મૂર્છા હશે તો તે તને પોતાનો દુર્ગુણ બતાવ્યા વગર રહેશે નહિ. ૨૦૫.

ધર્મના નિમિત્તથી રાખેલ પરિગ્રહ.

परिग्रहात्स्वीकृतधर्मसाधनाभिधानमात्रात्किमु मूढ! तुष्यसि।
न वेत्सि हेम्नाप्यतिभारिता तरी, निमज्जयत्यङ्गिनमम्बुधौ द्रुतम् २६

"હે મૂઢ! ધર્મનાં સાધનને ઉપકરણાદિનું નામ માત્ર આપીને "સ્વીકારેલા પરિગ્રહથી તું કેમ હર્ષ પામે છે? શું જાણતો નથી કે "વહાણમાં જો સોનાનો પણ અતિ ભાર ભર્યો હોય તો તે પણ "બેસનાર પ્રાણીને તુરત જ સમુદ્રમાં બૂડાડે છે!" ૨૫. વંશસ્થ.

ભાવાર્થ–સોનું સર્વને પ્રિય લાગે છે, તેનો રંગ જોઈને પ્રાણી મોહમાં પડે છે, છતાં પણ એક વહાણમાં તેનો અતિભાર ભરવામાં આવે તો તે વહાણ પણ ડુબે છે અને બેસનારને ડુબાડે છે, તેવી જ રીતે પરિગ્રહ પ્રિય લાગે છે, બાહ્ય રૂપ જોઈ તેનાપર મોહ લાગે છે અને ખાસ કરીને ધર્મને નિમિત્તે કરવામાં આવતો પરિગ્રહ તો જરા પણ ખોટો છે એમ કેટલીકવાર વિચાર કર્યા વગર સમજવામાં પણ આવતું નથી, છતાં પણ યતિજીવનરૂપ વહાણમાં એ બહારથી સુંદર દેખાતા પરિગ્રહરૂપ સુવર્ણનો અતિ ભાર[1] ભરવામાં આવે તો ... સમુદ્રમાં નાશ પામે છે અને એનો આશ્રય કરનાર ... જીવ પણ ... છે.

... જીવ આત્મવચન કરે છે. એ માને છે ધર્મ, પરંતુ ... સમજતો નથી. પુસ્તકની મોટી લાઈબ્રેરી ... તેની સાથે અત્ર સંબંધ નથી. અત્ર કહેવાનો ... પણ વસ્તુ ઉપર ધર્મને નામે પણ હૃદયમાં

[1] ... પાત્રાદિને 'ઉપકરણ' કહેવામાં ... કરતા હોય તેવા ઉપકરણોને અધિ... યતિદિનચર્યા ... હેતુથી તેવા અધિકરણને અત્ ...

"ચારિત્ર પાળવામાં આ ભવમાં તારાપર નિયંત્રણા[1] થાય છે, "અને પરભવે તિર્યંચગતિમાં, સ્ત્રીના ગર્ભમાં અથવા નારકીના કુંભી-"પાકમાં નિયંત્રણા (કષ્ટપરાધીનપણું) થાય છે. આ બન્ને નિયંત્રણાને "પરસ્પર વિરોધ છે, માટે વિવેક વાપરીને બેમાંથી એક ગ્રહણ "કર." ૩૪. ઉપેન્દ્ર.

ભાવાર્થ—સ્પષ્ટ છે. બેમાંથી એક પ્રકારનું કષ્ટ સહન કરવું જ પડશે. અત્ર Choice between the two evils એટલે બે દુઃખ વચ્ચે એકને પસંદ કરી લેવાનું છે. નારકીનું કષ્ટ કે તિર્યંચનું કષ્ટ બહુ સખ્ત છે અને દીર્ઘ કાળનું છે; જ્યારે સાધુજીવનમાં નિયંત્રણાનું કષ્ટ એ અતિ અલ્પ, અલ્પ સમય ચાલે તેવું અને ભવિષ્યમાં હિત કરનારું હોય છે. સર્વ પ્રકારનો વિચાર કરી બેમાંથી એક ગ્રહણ કરવા તત્પર થજે. તાત્કાલિક સુખથી લેવાઈ જઈશ નહિ, પરિણામસુખપર વિચાર કરજે. ૨૧૫.

પરીષહ સહન કરવાનો ઉપદેશ (સ્વવશતામાં ગુણ.)

सह तपोयमसंयमयन्त्रणां, स्ववशतासहने हि गुणो महान्[2] ।
परवशस्त्वति भूरि सहिष्यसे, न च गुणं बहुमाप्स्यसि कञ्चन ॥३५॥

"તું તપ, યમ અને સંયમની નિયંત્રણા સહન કર. પોતાને "વશ રહીને (પરીષહાદિનું દુઃખ) સહન કરવામાં મોટો ગુણ છે. "પરવશ પડીશ ત્યારે તો દુઃખ બહુ ખમવું પડશે અને તેનું ફળ "કાંઈ પણ થશે નહિ." ૩૫. દ્રુતવિલંબિત.

વિવેચન—તપ બાર પ્રકારનો છે. છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર. બાહ્ય તપમાં ઉપવાસ વિગેરે આવે છે અને અંતરંગ તપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે આવે છે. તેના ઉપર આગળ વિવેચન થઈ ગયું છે. યમ પાંચ છે: પ્રાણાતિપાતવિરમણ, મૃષાવાદવિરમણ, અસ્તેય (નહિ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], અને [illegible] [illegible]. [illegible], એટલે દુઃખ સહીને તે

1 [illegible]

2 [illegible]

૫ ઇંદ્રિયનિરોધ. ૨૫૯ છે.
૨૫ પ્રતિલેખના.

સવારે, બપોરે અને સાંજે સર્વ ઉપકરણોની પ્રતિલેખના ક
(જુઓ પ્ર. સા. પૃષ્ઠ ૨૨૫).

૩ ગુપ્તિ. મનવચનકાયાના યોગોપર અંકુશ રાખવો અગર કર્ષ
૪ અભિગ્રહ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી અભિગ્રહ-નિય
કરવા તે.

ચરણસિત્તરી નિત્ય અનુષ્ઠાન છે અને કરણસિત્તરી પ્રયોજન
વશાત્ પ્રાપ્ય અનુષ્ઠાન છે.

આ સર્વ સાધુ યોગ્ય કર્તવ્યમાં તું પ્રવૃત્તિ કરજે. પ્રમાદથી
સંસાર વધતો જાય છે, મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે અને ગયેલ
વખત ફરી મળતો નથી; તેમ જ આ મનુષ્યદેહ ફરીને મળવો મહા
દુર્લભ છે. ૨૨૧.

યોગરૂંધનની આવશ્યકતા.

[1]हतं मनस्ते कुविकल्पजालैर्वचोप्यवद्यैश्च वपुः प्रमादैः ।
लब्धीश्च सिद्धीश्च तथापि वाञ्छन्, मनोरथैरेव हहा हतोऽसि ॥४१॥

"તારૂં મન ખરાબ સંકલ્પ વિકલ્પથી હણાયલું છે, તારાં વચન
"અસત્ય અને કઠોર ભાષણથી ખરડાયાં છે અને તારૂં શરીર પ્રમા-
"દથી બગડયું છે, છતાં પણ તું લબ્ધિ અને સિદ્ધિની વાંછા કરે છે.
"ખરેખર! તું (મિથ્યા) મનોરથથી હણાયો છે." ૪૧. ઉપજાતિ.

ભાવ-'મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું' એ મહાન્ નિયમની
સત્યતા ચિત્તદમન અધિકારમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ. એવી જ

[1] પ્રથમ પાદસ્થાને 'हतं मनो मे कुविकल्पजालैः' चतुर्थ पादस्थाने
'मनोरथैरेव हहा वहन्ये' [illegible] आ पाठ આ પ્રકારના [illegible] પુરૂષને ઉદ્દેશીને કહે-
[illegible] છે અને [illegible] મારૂં મન [illegible] ગયું છે વચન અસત્ય અને કઠોર
[illegible] છે અને શરીર પ્રમાદથી [illegible] છે છતાં પણ લબ્ધિ, સિદ્ધિની
[illegible] કરીને અરે! હું મનોરથથી હણાયો છું. આ અર્થનો ભાવ સમજાય તેવો
[illegible] છે તે [illegible] રાખી [illegible] છે તેથી ને વધારે પસંદ કરવા જેવો છે.

તેવી તેવી ગંધ થાય છે. ઊંચું અત્તર પણ તેલ મળવાથી થાય છે, અને તેલમાં મોગરો, ચમેલી વિગેરે મેળવવાથી તેવી ગંધ થાય છે; માટે જો મનને સારી વસ્તુ સાથે મેળવવા પ્રયત્ન કરીશ તો તે સારું થશે અને નહિ તો વિપરીત થશે.

તાદાત્મ્ય થવાને અંગે જળનું દૃષ્ટાંત જાણવા જેવું છે. જેમ પાણીમાં રંગ નાખ્યો હોય તો તે એક રૂપ થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે સાંસારિક કાર્યોમાંના કોઈ પણ સાથે મનરૂપ જળને મેળવ્યું હોય તો મન તેના જેવું થઈ જાય છે, તેમજ યોગાંગ સાથે મનને જોડ્યું હોય તો તે તદ્રૂપ થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે મનની સંબંધક વસ્તુ સાથે થતી તાદાત્મ્યરૂપ-પ્રાપ્તિ તરફ ધ્યાન ખેંચી કહે છે કે હે યતિ! આ પ્રમાણે વસ્તુ-સ્વરૂપ છે તેથી તારા મનને પ્રમાદની સોબત થવા દઈશ નહિ, નહિ તો એ પ્રમાદી બની જશે. એને તો યોગાંગ સાથે જોડી દેવું. સમતા, દયા, ઉદારતા, સત્ય, ક્ષમા, ધૈર્ય વિગેરે સદ્ગુણો સાથે તેને જોડી દેવું અને બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો નીચ સંબંધ તેને ન થાય તે ધ્યાનમાં રાખવું. ૪૨.

મત્સરત્યાગ.

ध्रुवः प्रमादैर्भववारिधौ मुने, तव प्रपातः परमत्सरः पुनः ।
गले निबद्धोरुशिलोपमोऽस्ति चेत्, कथं तदोन्मज्जनमप्यवाप्स्यसि ॥४३॥

“હે મુનિ! તું પ્રમાદ કરે છે તેથી સંસારસમુદ્રમાં
“તારો પાત તો થવાનો જ છે, પણ વળી પારકા જીવ ઉપર
“મત્સર કરે છે તે તારે ગળે બાંધેલી મોટી શિલા જેવો છે. ત્યારે
“પછી તો તું તેમાંથી ઊંચે પણ કેવી રીતે આવી શકીશ?” ૪૩.

વિવેચન.

ભાવાર્થ—'પ્રમાદ' અધિકારમાં જોયું તેમ પ્રમાદ કરવાથી સંસારસમુદ્રમાં પાત થાય છે. મનુષ્યભવ પામ્યા પછી ધર્મ કરવો એ મુખ્ય ધર્મ છે અને તે ધર્મ કરવાનો અવસર મળ્યો છે, છતાં તું પ્રમાદ કરે છે. પ્રમાદ કરનાર પ્રાણી સંસારસમુદ્રમાં પડે છે તેમાં તો કાંઈ શંકા નથી. આ બન્ને વચન ખાતરી કરાવે છે.

" જે (સંયમ) ની એક ક્ષણ (મુહૂર્ત) પણ બાણું ક્રોડ પલ્યોપમથી
" વધારે વખત સુધી દેવલોકનાં સુખો આપે છે, એવા સંયમજી-
" વનને હે અધમ! તું કેમ હારી જાય છે? હે પ્રમાદી! ફરીવાર
" તને આ સંયમની પ્રાપ્તિ પણ ક્યાંથી થશે?" ૫૯. વસંતતિલકા.

ભાવાર્થ-ટીકાકાર ધનવિજય ગણિ લખે છે કે "સંયમજીવનની એક ક્ષણ પણ મનુષ્યને દેવલોકનાં સુખો બાણું ક્રોડ પલ્યોપમથી વધારે વખત સુધી આપે છે.

> सामाइयं कुणंतो, समभावं सावओय घडियदुगं ।
> आउं सुरेसु बंधइ, इत्तियमित्ताइं पलियाइं ॥
> बाणवइ कोडीओ, लक्खागुणसट्ठि सहस्सपणवीसं ।
> नवसय पणवीसाए, सतिहा अडभागपलियस्स ॥

" સામાયિક કરતાં શ્રાવક બે ઘડી સુધી સમભાવમાં વર્તે ત્યારે તે આટલું દેવતાનુ આયુષ્ય બાંધે છે. બાણું ક્રોડ, ઓગણસાઠ લાખ, પચીશ હજાર નવશે ને પચીશ અને ત્રણ આઠમા ભાગ (૯૨,૫૯,૨૫,૯૨૫$\frac{3}{8}$) એટલા પલ્યોપમનું દેવાયુ બાંધે છે." ઇતિ પ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તૌ."

એક ક્ષણ[1] માત્ર ચારિત્ર પાળવામાં આટલા કાળ સુધી દેવતાનુ મહા સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એ સુખનો ખ્યાલ આવવો પણ મુશ્કેલ છે. એક દિવસનુ માત્ર ચારિત્ર પાળી કેટલાક જીવો ઘણા કાળ સુધીનુ અનંત સુખ પામ્યા છે એવાં દૃષ્ટાંતો શાસ્ત્રમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. એવુ સુખ ક્યારે મળે? જ્યારે સામાયિક બરાબર પાળ્યું હોય, વિરાધના ન કરી હોય ત્યારે જ તે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આ જ હેતુથી શાસ્ત્રકાર ભાવસ્તવથી અંતર્મુહૂર્તમા મોક્ષ કહે છે.

સામાયિક એટલે સમતાનો જેમાં લાભ થાય છે તે. સાધુ એઓ વખત સામાયિકમા જ વર્તે છે. વાંચનારને નવાઈ લાગશે પણ સાધુ ખાતા પીતા અને નિહારાદિ દરેક ક્રિયા કરતાં પણ સામાયિકમા જ છે, કારણકે સવકાળ તેઓ આત્મિક ઉન્નતિ અને સંયમ પાળવાના ઉદ્યમમા જ વર્તે છે, એક ક્ષણમાત્ર સામાયિકમાં હોય તો ઉપર કહ્યું તેટલું તો સ્વર્ગ સુખ મળે છે. આવુ મહા ઊંચા

1 [illegible]

સંસારની ૯૯ ભાવના છુટવાનું અને પોતાની ફરજ બજાવવાનું દ્વાર આ વિચાર ઉઘાડી આપશે. ૨૩૮.

* * * * * * * *

* * * * * * * *

એવી રીતે આ યતિશિક્ષા અધિકાર પૂર્ણ થયો. આ અધિકાર બહુ જ ઉપયોગી છે. વેષમાત્રથી રીઝાવું નહિ, લોકરંજન કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ, આત્મિક ઉન્નતિનું શુદ્ધ દૃષ્ટિબિંદુ હૃદય-ભાવના સન્મુખ સર્વદા રાખવું, મન વચન કાયાના યોગોની શુભ પ્રવૃત્તિ કરવી, લોકસન્માનથી આત્મિક ગુણોપર થતી અસર, પ્રમાદથી થતો અધઃપાત, કોઇ પણ વસ્તુપર મૂર્છા ન રાખવાનો ઉપદેશ, પરિગ્રહ કોને કહેવાય તેનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, ઉપધિ વસ્ત્ર પાત્ર ઉપર મૂર્છા ન કરવાનું સબળ કારણ, વિષય અને પ્રમાદનો ત્યાગ, ભાવના ભાવવાનાં ફળ, સંયમગુણનું સ્વરૂપ, તે પાળવાનાં ફળ, તે વિરાધવાના દુષ્ટ વિપાક, સમિતિ અને ગુપ્તિનું સ્વરૂપ, સાધુપણામાં સુખ, તેની સરખામણી, સાવદ્ય કૃત્યો અને મુનિકૃત આરં[illegible] [illegible] બાબત, છેવટે સંયમથી થતું સ્થૂળ સુખ અને સંયમના [illegible] ઉ.ઓ.નો પૂજ્ય ભાવ-વિગેરે હકીકતો થોડા શબ્દોમાં [illegible] મૂર્તિને એના ખરી જીવના મનપર ઠસાવવામાં [illegible] અત્ર બતાવેલી દરેક હકીકત સાધુજીવનને મુખ્ય અસર કરનારી છે અને મુમુક્ષુ જનોને પણ શુદ્ધ ગુરુની ઓળખાણ [illegible] અને [illegible] ગુણ[illegible] ઉત્પન્ન કરવા માટે તેનું [illegible] જરૂર છે એટલા પૂરતી આ હકીકત તેને [illegible]

[illegible] ઉપદેશ કર્યો છે તેથી [illegible] થયે છે, પરંતુ [illegible] બહુનું [illegible] બહુ વિવેચન થઇ શકે [illegible] પણ અધિકારીની [illegible] વિશેષ [illegible] એનું વિવેચન કરવા

આવ્યું છે. વળી ગ્રંથનો આ વિભાગ—બહુ જ ઊંડા હેતુથી લખાયો છે. એક તો યતિવર્ગ વિદ્વાનવર્ગ છે. તેઓને માટે આટલું વિવેચન જોઈએ તેટલું છે. જેઓ યોગ્ય છતાં પણ રસ્તાપરથી ઉતરી ગયા છે તેઓને રસ્તાપર આણવા માટે આટલા શબ્દો પૂરતા છે. જેઓ સંયમના રસ્તાપર આવ્યા જ નથી તેઓ પણ તેમાં રહેલાં સુખ અને પરિણામ તરફ લક્ષ્ય આપી શકે તેવી યોજના ગ્રંથકર્તાએ રાખેલી છે અને તે યોજનાપર લક્ષ્ય રાખીને જ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. વિવેચન વાંચતાં આ વર્ગનાં મનમાં ભય વધી જાય અને સંયમ સન્મુખ થતાં જ અટકી જાય એમ ન થવા દેવા માટે ખાસ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. પરંતુ ચોથો વર્ગ જે વક્ર કોઈ પોતાના દુષ્ટ આચરણનો બચાવ કરે છે, સંયમધારી હોવા છતાં ગૃહસ્થી કરતાં પણ વિશેષપણે ઇંદ્રિયોને મોકળી મૂકી દે છે અને સાધુના વેશમાં (મુનિસુંદરસૂરિના શબ્દોમાં કહીએ તો) આજીવિકા જ ચલાવે છે તેઓ સામાન્ય ઉપદેશથી કોઈ દિવસ સુધરવાના નથી. તેઓપર ગમે તેવા સામાન્ય વાક્પ્રહાર કરવામાં આવે તે નકામા જ જાય છે. આવાને માટે કોઈ કોઈ વાર જરા આકરા શબ્દો વાપર્યા છે પરંતુ તેથી પણ જો તેઓ ચાનક લગાડી સુધરે તો ગ્રંથનો મોટો ઉદ્દેશ પાર પડે; છતાં ગ્રંથકર્ત્તાએ પોતાની નેમ પાર પાડવા માટે તેઓ તરફ પણ બહુ કટુ વચન વાપર્યાં નથી અને વિવેચનમાં પણ એ વિષય ઉપર બહુધા લક્ષ્ય આપ્યું છે

આ જીવને મુનિમાર્ગ બહુ કઠણ છે એમ લાગે છે. [illegible] એનું કારણ એ છે કે જીવનો અનાદિ અભ્યાસ ઇંદ્રિયોનાં સુખ ભોગવવા અને મનને નિરંકુશ છોડી દેવું એ થઈ ગયો છે. પ્રમગ [illegible] પ્રમાદ અને કષાય કરવામાં આ જીવ વિચાર કરતો નથી. ડુંગર ચડવું મુશ્કેલ લાગે છે તેમજ ગુણસ્થાનપર ચડવું બહુ પ્રબળ પુરૂષાર્થની જરૂર પડે છે. એ પુરૂષાર્થ થાય નહિ ત્યાંસુધી એ માર્ગ બહુ મુશ્કેલ લાગે છે, પરંતુ એક વખત રાગદ્વેષ અને સંસારનું [illegible] પછી અને આત્મિક તથા પૌદ્ગલિક ભાવ [illegible] પછી [illegible] કરતાં દેર જવા લાગે છે. [illegible] એક વખત બનેલ સાંસારિક ભાવન [illegible] નથી અને [illegible] તેનાપર

દુગંછા રાખે છે. જેઓ આ સ્વરૂપ બરાબર સમજ્યા ન હોય અથવા સમજીને પતિત થયા હોય તેઓ કોઇ વખત વિષયાદિકને આધીન થઇ જાય છે, પૈસા રાખે છે, સ્રીસંબંધ કરે છે અને ધર્મના ખોટા બ્હાનાથી યાંત્રિક વિહાર જેવાં ત્યાજ્ય કાર્યો પણ કરે છે. આ સર્વ સંસાર છે. એમાં વસ્તુસ્થિતિનું ખરૂં જ્ઞાન નથી, ઓઘશ્રદ્ધા પણ નથી અને સંપ્રદાયના પ્રચલિત રિવાજોનું અનુસરણ પણ નથી. આવા પ્રકારની કવચિત્ ચેષ્ટા જોઇ મુનિમાર્ગપર અપ્રીતિ ન કરવી. એ માર્ગ બહુ જ ઉત્તમ છે એટલું જ નહિ પણ સર્વોત્તમ છે, સમતામય છે, મોક્ષસુખની પ્રસાદી છે અને સર્વ ક્લેશનો નાશ કરનાર છે. એ માર્ગમાં આત્મકલ્યાણ તરફ લક્ષ્ય રાખી જેટલો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તેટલો લાભ થાય છે અને મળેલ લાભ જતો નથી. વળી જેઓ એ માર્ગ આદરી શકતા ન હોય તેવાઓએ પણ એના ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખવી અને તે માર્ગ તરફ શુભ દૃષ્ટિ રાખ્યા કરવી. ઇચ્છા રાખવાથી ને પ્રયાસ કરવાથી ઇચ્છિત વસ્તુ યોગ્ય કાળે પ્રાપ્ત થાય છે.

જેઓ દુનિયાના વ્યવહારોથી બહાર હોઈ દુનિયાને ઉપદેશ દેવાની જગા લેતા હોય તેઓના સંબંધમાં અભિપ્રાય આપતાં ધોરણ ઊંચા પ્રકારનું તો રાખવું જ જોઇએ. જેઓ ધાર્મિક બાબતોપર મોટાં ભાષણો આપતા હોય, દુનિયાની નજરમાં કામક્રોધાદિકથી મુક્ત ગણાતા હોય, તેઓ પણ પ્રાકૃત મનુષ્યની માફક વિષયાંધ અથવા ઇંદ્રિયવશ થઇ જાય તે માફ ન થઇ શકે તેવું વર્તન ગણાય, અને એવા ક્ષુલ્લક મનુષ્યોને તો સમુદાય તુરત જ દૂર કરી નાખે છે; છતાં કેટલીક વખત દેખાતી બાબતમાં પણ મનુષ્યસ્વભાવ સરાગ દૃષ્ટિથી ભૂલ કરે છે. દોરા ચીઠ્ઠી કરનાર, છડી પોકરાવનાર, રેલવેમાં મુસાફરી કરનાર, સ્રીસંબંધ કરનાર અથવા વાડી ગાડી રાખનાર ભાવ યતિ, ગોરજી કે સાધુઓ ધર્મને વગોવનારા થાય છે. તેઓને પણ રાગથી સન્માન મળે છે તે અનિષ્ટ છે. આવું વર્તન તો સામાન્ય માણસને માટે પણ હાસ્યાસ્પદ ગણાય છે, અને એવા વર્તનવાળાને દૂર કરવામાં વિલંબ ન જ થવો જોઇએ. ખાસ કરીને સાધુઓએ પોતાનું વર્તન ઉચ્ચ રાખવા માટે વિચાર કરવો જોઇએ. તેઓ બીજા સંસારી જીવોના વર્તનથી બહુ ઊંચા વર્તનવાળા હોય. તેઓએ સ્થૂલ બાબતના જ નહિ પણ માનસિક વિચારો અને પ્રવૃત્તિઓમાં ઉન્નતના

તજીશ તો પછી તને મહા સુખ પ્રાપ્ત થશે, દુઃખનો નાશ થશે અને પર વસ્તુનો આશીભાવ મટી જશે. હે સાધુ! તારૂં જીવન સમિતિ અને ગુપ્તિમય છે. એ અષ્ટપ્રવચન માતા છે અને એ પાળવા માટે તારે યત્ન કરવો એ જ તારૂં મુખ્ય કર્તવ્ય છે. વિશેષ વિસ્તારથી તારે સંયમના સત્તર ભેદો અને ચરણ કરણ સિત્તરી પાળવી એ તારૂં સાધ્ય બિંદુ છે.

હે શ્રાવક! સાધુમાર્ગ તું ધારે તો ન બની શકે તેવો નથી, મનપર જરા અંકુશ લાવ, વસ્તુસ્થિતિનો બરાબર વિચાર કર અને તારૂં શું છે અને તને શું ગમે છે તેનો બરાબર ખ્યાલ કર; પછી જો કે સંયમમાં કાંઇ મુશ્કેલી છે? ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુણી પુરૂષના ચરણની સેવા કરવી એ જ તારૂં કામ છે. દેશવિરતિ જીવ સર્વવિરતિ ગુણ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખે તો જ તેનો દેશવિરતિ ગુણ બન્યો રહે એવો શાસ્ત્રકારોનો ઉલ્લેખ છે. તું સાધુપર પ્રેમ રાખજે અને બની શકે તો તેવું જીવન ગ્રહણ કરજે. આ લેખ સાધુઓની પરીક્ષા માટે લખાયેલો હોવાથી શ્રાવકોને તેટલો ઉપયોગી નથી કે જેટલો સાધુઓને ઊંચી હદે ચઢવા અને આત્મહિત વિચારવા ઉપયોગી હોય; પરંતુ શ્રાવકો પણ સાધુના વેશની પેઠે પોતાનો શ્રાવકપણાનો વ્રતઉચ્ચારણાદિનો વેશ કલ્પી વિચાર કરે તો તેઓને પણ પોતાના આત્માને ઊંચી હદે ચઢાવવા માટે આ લેખ અક્ષરશઃ ઉપયોગી થાય તેમ છે. તથાપ્રકારનો જીવનો અનાદિ સ્વભાવ હોવાને લીધે જીવ બીજાના સરસવ જેવા દૂષણને મેરૂ જેવાં દેખવા હજારો નેત્ર જો થઇ પડે છે, પણ પોતાની હદમાં રહેલાં પોતાનાં મેરૂ જેવાં દૂષણને સરસવ જેવા પણ દેખી શકતા ન હોવાથી તે માટે તેને એક નેત્ર મળ્યું હોય તેમ માલૂમ પડતું નથી. સમકિત, દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિના ગુણો દિનપરદિન વિશેષ લાવવા માટે સર્વ ભવ્ય જીવોએ તે તે ગુણોનો ઉત્તમ માર્ગ જોઇ વિચાર કરવો જોઇએ. ઉત્તમ મનના ઘણા ભાગે પોતાના હૃદયની કેવી સ્થિતિ છે એ જ વિચાર હોય છે. બીજા જીવો સમકિતવંત, દેશવિરતિવંત કે ચારિત્રવંત છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના બાહ્ય આચરણો ઉપરથી જ કરવાની છે નહિ તો અલ્પજ્ઞાન દશાને લીધે પોતાને માટે અપવાદ નો વિચાર કરતા સર્વ પોતાના આત્માને ગુણનિષ્પન્ન માની લે

મિથ્યાત્વ બે પ્રકારનું છે. લૌકિક અને લોકોત્તર. તે દરેક બે બે પ્રકારના છે.[1] દેવગત અને ગુરૂગત. (૧) લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ–હરિહર બ્રહ્મા વિગેરે પરધર્મે પોતાના દેવ તરીકે અંગીકાર કરેલા સ્ત્રી શસ્ત્ર આદિવાળા દેવને દેવ માનવા અને તેની પૂજા સેવા કરવી તે. (૨) લૌકિક ગુરૂગત–બ્રાહ્મણ સંન્યાસી વિગેરે મિથ્યોપદેશી આરંભ પરિગ્રહવાળાને ગુરૂ માનવા, નમવું, તેમની કથા સાંભળવી અને અંતઃકરણથી બહુમાન કરવું. (૩) લોકોત્તર દેવગત–કેશરીઆજી–મણિનાયજી વિગેરેની માનતા કરવી. આ લોકના લાભ અર્થે પૂજા કરવી. (૪) લોકોત્તર ગુરૂગત–તેરમા અધિકારમાં જૈનાભાસ તરીકે ગણેલા ગોરજી, યતિ, શ્રીપૂજ્ય, પાસથ્થા, કુશીલીઆ વિગેરે કુગુરૂની ગુરૂપણે સેવા કરવી, તેમ જ કેવળ આ લોકના ફળની લાલસાએ શુદ્ધ સાધુઓની સેવા કરવી.

અથવા મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું છે. ૧ આભિગ્રહિક. ૨ અનાભિગ્રહિક ૩ આભિનિવેશિક. ૪ સાંશયિક. ૫ અનાભોગિક. એનું સ્વરૂપઃ–

આભિગ્રહિક–કલ્પિત શાસ્ત્ર ઉપર મમત્વ રાખવો, પરપક્ષપર કદાગ્રહ કરવો. હરિભદ્રસૂરિ જેવા કહે છે "મને વીર તરફ પક્ષપાત નથી, [illegible] દ્વેષ નથી. યુક્તિમાન વચન હોય તે આદરવું છે" આવી બુદ્ધિ રાખવી એ તો ઉક્ત મિથ્યાત્વનો અભાવ [illegible] ઉપર નિષ્ઠા રાખવી અને ગુણસ્થાનનું પરતત્રપણું [illegible] નથી, કારણકે સર્વ જીવોનો બુદ્ધિવૈભવ [illegible]

અનાભિગ્રહિક–સર્વ દેવ વંદન યોગ્ય છે, કોઈ નિંદવા યોગ્ય નથી. [illegible] ગુરૂ અને સર્વ ધર્મો સારા છે. આવી સામાન્ય [illegible] કરીને સર્વ સંહવાની અને સત્વની પરીક્ષા ન [illegible] મિથ્યાત્વ. [illegible] ને પીતળ [illegible] તરખે [illegible] છે તે મિથ્યા[illegible]

[illegible]

એ સોળ ભેદ થયા. તેમાં હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય અને જુગુપ્સા તથા સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ એ નવ નોકષાય મેળવતાં પચીશ કષાય થાય છે. તે કર્મબંધના પ્રબળ હેતુ છે.

યોગ પંદર છે–મનોયોગના ચાર ભેદ છે.

૧ સત્યમનોયોગ–ખરેખરા વિચાર કરવા તે.

૨ અસત્યમનોયોગ–ખોટા વિચારો.

૩ મિશ્રમનોયોગ–જે વિચારમાં કેટલીક વાત સાચી ને કેટલીક ખોટી હોય.

૪ અસત્યામૃષા મનોયોગ–એમાં સામાન્ય વિચારો. ખોટા કે સારાના ભેદ વગર. ચાલુ પ્રવાહ. (જેમ ઘડો ઝરે છે, પર્વત બળે છે, નદી વહે છે.)

વચનયોગના ચાર ભેદ છે. સત્ય વચનયોગ, અસત્ય વચનયોગ, મિશ્ર વચનયોગ અને અસત્યામૃષા વચનયોગ. અર્થ ઉપર પ્રમાણે.

કાયયોગના સાત ભેદ છે.

૧ તૈજસ કાર્મણ કાય–જ્યારે જીવ એક ગતિથી બીજી ગતિએ જાય છે ત્યારે તેને અનાદિ કાળથી સાથે રહેનારાં ભવમૂલ તરીકે પ્રખ્યાતિ પામેલાં બન્ને (તૈજસ ને કાર્મણ) શરીર સાથે હોય છે, જેમાના તૈજસથી આગળના ભવમાં આહાર લે તે પચાવી શકે છે અને કાર્મણથી નવી નવી અવસ્થાઓ પામવા સાથે નવાં પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી શકે છે.

૨ ઔદારિકમિશ્ર–આગળના ભવથી જીવ પોતાની સાથે તૈજસ કાર્મણ લાવે છે તે અને ઔદારિક શરીરની જો કે શરૂઆત કરી છે પણ નિષ્પન્ન થઈ નથી તો તે ઔદારિક મિશ્ર કહેવાય છે. એવી રીતે વૈક્રિયને આહારક માટે પણ જાણવું.

૩ ઔદારિક–જે શરીરના પુદ્ગલ સ્થૂલ તેમજ પ્રાયે અસ્થિ, માંસ, રૂધિર અને ચરબીમય હોય છે તે.

૪ વૈક્રિયમિશ્ર–એક થઈને અદૃશ્ય થવું, ભૂચર થઈને ખેચર થવું, મોટા થઈને નાના થવું, એવી અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરનાર સાત ધાતુ વિનાનું શરીર તે વૈક્રિય તેની શરૂઆત થયા છતાં સમાપ્ત ન થઈ હોય ત્યાંસુધી વૈક્રિયમિશ્ર

કરવાની ભલામણ કરે છે. સર્વ યોગોમાં મનોયોગનું રૂંધન વધારે મુશ્કેલ છે પણ તે તેટલું જ વધારે ફળદાયી છે. વળી જો મનોયોગનો નિરોધ કરવામાં આવતો નથી અને મનને ગમે તેમ રખડવા દેવામાં આવે છે તો તે મહા પાપબંધ કરાવે છે. તંદુલમત્સ્ય મનના વેગથી જ મહાતીવ્ર પાપબંધ કરે છે. એનું દૃષ્ટાંત શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ છે. એ તંદુલમત્સ્ય મોટા જબરા મગરમચ્છોની આંખની પાંપણમાં ગર્ભજપણે ઉત્પન્ન થાય છે. [1]અંતર્મુહૂર્ત ગર્ભમાં રહે છે અને પછી તેની માતા મગરમચ્છની પાંપણમાં જ તેને પ્રસવે છે. ગર્ભજ હોવાથી તેને મન હોય છે. તેનું શરીર તંદુલ (ચોખા) જેવડું હોય છે, અને આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે. મગરમચ્છની આહાર લેવાની રીત વિચિત્ર છે. એ પાણીનો મોટો જથ્થો મોઢામાં ભરી લે છે અને તેમ કરતાં સંખ્યાબંધ માછલાંઓ તેના મોઢામાં જાય છે. પછી તેના મોઢામાં જાળી હોય છે (દાંતની બેવડ) તેમાંથી તે પાણી પાછું કાઢી નાખે છે, પણ આ જાળીનાં છિદ્રો મોટાં હોવાથી સંખ્યાબંધ ઝીણાં ઝીણાં માછલાંઓ નીકળી જાય છે. આ વખતે દુર્ધ્યાની તંદુલમત્સ્ય આંખની પાંપણમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરે છે કે જો હું આ મગરમચ્છના સ્થાને હોઉં તો આમાંથી એક પણ માછલાંને નીકળવા દઉં નહિ. આવા દુર્ધ્યાનમાં જ નરકાયુ બાંધી કાળ કરી તેત્રીશ સાગરોપમને આઉખે સાતમી નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે.[2] ઉક્ત પાપ તદ્દન માનસિક છે, છતાં પણ તેની વૃત્તિ બહુ જ ખરાબ હોય છે. મનપર અંકુશ ન હોય તેની આવી જ સ્થિતિ થઇ જાય છે જેઓ આખો વખત ગામની વાતો કરતા હોય, કુથલી કરતા હોય, તેઓએ આ નાની હકીકતથી બહુ સમજવાનું છે. સ્ત્રીઓએ પણ વિકથા ત્યાગ કરવા ખાસ વિચાર કરવો જોઇએ, એમ આ દૃષ્ટાંત બતાવે છે. વળી જેમ મનથી મહા પાપબંધ થાય છે તેમ જ તેનો સંવર કર્યાથી મહા લાભ થાય છે તે માટે હવે જુઓ. ૨૪૦.

---

૧ એ મુહૂર્તના ઘણા ભેદ હોવાથી નાના નાના કેટલાક અંતર્મુહૂર્તો મળીને પણ અંતર્મુહૂર્ત જ ગણાય એમ કહી શકાય.

૨ તંદુલમત્સ્ય તથા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની હકીકત થોડી થોડી નવમા અધિકારમાં શ્લો. ૭, ત્યાં ખાસ કારણસર તેનું અત્ર પુનરાવર્તન કર્યું છે.

શ્રીવીરપ્રભુને વંદન કરવા જતા હતા, તેવામાં તેઓએ પોતાના આગલા રાજાને દીઠા. એટલે વૃદ્ધ વણિક બોલ્યો. "અહો! રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી આ રાજર્ષિએ તપલક્ષ્મીનો સ્વીકાર કર્યો છે તેથી તે ધન્યાત્મા છે, ભાગ્યશાળી છે." બીજો વાણીઓ બોલ્યો "અરે જવા દે ને! આ મુનિને ધન્યવાદ તે શું ઘટે છે? તેને તો ખરેખરો ઠપકો ઘટે છે. એમણે દીક્ષા લીધી ત્યારે પુત્ર બહુ બાળ વયનો હતો, બળ વગરનો હતો, પણ એ વાતનો વિચાર કર્યા વગર તેને રાજ્યપર સ્થાપી પોતે તો વ્રત લઈ લીધું એટલે કૃતકૃત્ય થઈ ગયા! હવે એના સગા-વહાલા બિચારા બાળને હેરાન કરે છે, આખા શહેરને ઉપદ્રવ કરે છે અને લોકોમાં કાળો કેર વરતાઈ રહ્યો છે. આટલા માટે આ મુનિની તો સામું જોવું પણ યોગ્ય નથી." આવો વાર્તાલાપ કરતા કરતા તેઓ તો કર્ણપથથી દૂર થયા, પરંતુ તેની વાત સાંભળી રાજર્ષિ ધ્યાન-ભ્રષ્ટ થયા, તેમને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને સંસારથી એકવાર નિવૃત્ત થયેલું મન પાછું સંસારમાં રખડવા માંડ્યું. આર્ત્તધ્યાન ચાલ્યું અને વિચાર થયો કે-અહો! અહો! હું બેઠાં પુત્રની આવી હાલત કેમ થાય'! આવા વિચારની સાથેજ મનમાં તેના વિરોધીઓની સાથે યુદ્ધ કરવા માંડ્યું.

આવી રીતે મુનિમહારાજના મનમાં પ્રચંડ યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે વખતે વીરપ્રભુનો પરમભક્ત શ્રી શ્રેણિક નૃપતિ તેમને વંદન કરવા આવ્યો. રસ્તામાં મુનિને જોઈ વાંદ્યા, પરંતુ મુનિએ તેનાપર નજર પણ કરી નહિ શ્રેણિકે ધાર્યું કે આ મહાત્મા આ વખત શુક્લ ધ્યાન રૂઢ થયા હશે શ્રેણિક પ્રભુ પાસે ગયા, સવિનય નમસ્કાર કર્યો, વાંદ્યા દેશના સાંભળી. પછી પૂછ્યુ "હે ભગવન્! જે સ્થિતિમાં મેં પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને વાંદ્યા તેજ સ્થિતિમાં તે વખતે તેઓ કાળ કરે તો કઈ ગતિમાં જાય?" ભગવાન્ બોલ્યા-"સાતમી નરકે જાય." શ્રેણિક રાજાને આ પ્રત્યુત્તર સાંભળી બહુ આશ્ચર્ય સાથે દીલગિરી થઈ.

હવે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને શું થયું તે જોઈએ. તેઓ તો મનમાં મોટી લડાઈ કરવા મંડી ગયા. મોટા સમરાંગણમાં સર્વ શત્રુઓને મારી નાખ્યા પણ બાકીમાં એક પ્રધાન શત્રુ રહ્યો. આ વખતે બધા શસ્ત્રો ખૂટી ગયા, હાથમાં તરવાર સરખી પણ રહી નહિ, છતાં ક્ષત્રિય વીર ડર્યો નહિ હિંમત મજબૂત રાખી માથાપરના ટોપથી

"ધ્યાનને લીધે મનની સ્થિરતાના ભાજનભૂત થાય છે તેઓની અમે "સ્તુતિ કરીએ છીએ." ૪. અનુષ્ટુપ્

વિવેચન–શ્રી અધ્યાત્મોપનિષદ્ (યોગશાસ્ત્ર)ના પાંચમા પ્રકાશમાં અનુભવી યોગી શ્રીમાન્ હેમચંદ્રસૂરિ કહે છે કે પવનરોધ વિગેરે કારણોથી પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ અન્ય દર્શનકારોએ બતાવ્યું છે તે બહુ ઉપયોગી નથી; તે તો કાળજ્ઞાન માટે અને શરીર આરોગ્ય માટે જાણવા જેવું છે. આમ કહીને ત્યારપછી તેનું સ્વરૂપ હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ આગળ બતાવે છે. તે કહે છે કે એ બહુ લાભ કરતું નથી તેનું કારણ એ છે કે એમાં મનની પ્રવૃત્તિ જ થતી નથી. એવી પ્રવૃત્તિ ન કરવી એ તો મનનો નાશ કરવા જેવું છે. એકેંદ્રિયાદિકને તથા વિકલેંદ્રિયોને મન હોતું નથી, પણ તેથી તેઓને લાભ થતો નથી; પરંતુ મનને બરાબર ઉપયોગમાં લેવા માટે તેમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. મનની પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ અટકાવવો એમાં લાભ નથી; પણ તેને સદ્ધ્યાનમાં પ્રેરવું, તેમાં જ રમણ કરાવવું અને તે સંબંધી જ પ્રેરણા કરવી અને પ્રેરણાદ્વારા સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરાવવી એ આદરણીય છે. હઠયોગ જૈન શાસ્ત્રના મત પ્રમાણે બહુ ઓછો લાભ કરે છે. કદાચ શરીર તેથી જરા અંકુશ આવે છે, પણ મનનું બંધારણ સમજી તેને શુભધ્યાનમાં જોડી દેવાની રીતિ સર્વત્ર અનુસરવા યોગ્ય છે. મનનો રોધ કરવાની પણ આવશ્યકતા છે, પરંતુ તે અવસ્થા પરત્વે છે. ધ્યેય ચાર પ્રકારના છે. પિંડસ્થ (એની પાર્થિવી, આગ્નેયી, મારુતી, વારુણી અને તત્ત્વભૂ એવી પાંચ ધારણા હોય છે), પદસ્થ (નવકા- [illegible]), રૂપસ્થ (જિનેશ્વર મહારાજની મૂર્તિ) અને રૂપાતીત (શુદ્ધ [illegible] નિરંજન ચિદ્ઘનરૂપ, પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકાશ). એ [illegible] મનને જોડી દેવું, તે ધ્યાન છે અને તેમ કરીને મનની સ્થિ- [illegible] મુખ્ય અંગ છે. આથી જ જૈનશાસ્ત્રકારો [illegible] કહે છે કે [illegible] ચિત્તને [illegible] તેને ધ્યાન કહેવાય. ધ્યાન ચાર પ્રકારનાં છે, [illegible] અને રૌદ્ર એ દુર્ધ્યાન છે. ધર્મ અને શુક્લ એ બે [illegible] પ્રસ્તુત છે. એનું સ્વરૂપ બહુ સરસ છે. એ [illegible] ચાર ચાર ભેદ પડે છે. ધર્મધ્યાનના ચાર ભેદો

નથી. તેણે શુભ પરિણામ આવશે એ પ્રમાણે વિચાર કરીને કાર્ય કરવું જોઇએ. આવા શુભ ધ્યાનથી કરેલા કાર્યનું પરિણામ ખરાબ આવતું નથી, પણ કદાચ ખરાબ આવે તોપણ કાર્ય કરનારને પાપનો અનુબંધ થતો નથી. પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે તેણે દીર્ઘ દૃષ્ટિ પહોંચાડવી જોઇએ. જેઓ હમેશાં સારાં કાર્ય કરવાના મનોરથો કરે છે અને ખરાબ સંકલ્પો કરતા નથી, તેઓ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે.

'સાર્થ' એટલે શુભ પરિણામવાળું કાર્ય. આવા જ હેતુથી પરિણામ માટે બહુ ચિંતા ન રાખવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. भवन्ति भूरिभिर्भाग्यैर्धर्मकर्ममनोरथाः । फलन्ति यत्पुनस्ते तु तत्सुवर्णस्य सौरभम् ॥ ધર્મકાર્ય કરવાના મનોરથો જ મહાભાગ્યથી થાય છે અને જો તેઓ શુભ ફળ આપે તો તો સોનામાં સુગંધ ભળી એમ સમજવાનું છે.

મન ખોટા વિચારો કરીને કેટલી જાતનાં પાપો બાંધે છે તે આપણે ચિત્તદમન અધિકારમાં જોયું છે. કલ્પનાશક્તિપર જ્યાંસુધી સુનિયંત્રિત તર્કશક્તિનો અકુશ ન હોય ત્યાંસુધી સુકાન વગરના વહાણની જેમ મનોવિકારરૂપ પવનથી આ આત્મા સંસારસમુદ્રમાં અસ્તવ્યસ્તપણે ઝોકાં ખાય છે અને જરા ઝપાટો આવતાં એક દિશાએ તણાઇ જાય છે. વળી પાછો બીજી દિશામાં આવે છે. માટે આર્ત્ત રૌદ્રાદિ દુર્ધ્યાનને તેઓના યથારૂપે સમજી તે તજી દેવાં અને ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાન ધ્યાવવાં. ૨૪૩.

વચન અપ્રવૃત્તિ-નિરવદ્ય વચન.

वचोऽप्रवृत्तिमात्रेण, मौनं के के न बिभ्रति ।
निरवद्यं वचो येषां, वचोगुप्तांस्तु तान् स्तुवे ॥ ६ ॥

"વચનની અપ્રવૃત્તિ માત્રથી કોણ કોણ મૌન ધારણ કરતું "નથી? પણ અમે તો જે વચનગુપ્તિવાળા પ્રાણીઓ નિરવદ્ય વચન "બોલે છે તેઓની સ્તવના કરીએ છીએ." ૬.   અનુષ્ટુપ્

ભાવાર્થ-વચનસંવર-અનેક કારણોથી વચનની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. એકેન્દ્રિયપણામાં સ્વાભાવિક બધારણ જ તેથી વિરુદ્ધ છે, ત ઉપરાંત બે ઇંદ્રિયથી પંચેંદ્રિય સુધીના તિર્યંચો સ્પષ્ટપણે બોલી શકતા

નહિ. આવા પ્રસંગે આપણે ઘણીવાર જાણતા પણ હોઇએ છીએ કે સામો માણસ તે ખોટા અર્થમાંજ સમજવાનો છે. વસુરાજા અસત્ય બોલવાથી નરકે ગયો. જે સત્ય વચનપર આખી દુનિયાનો આધાર હોય તે તો સ્પષ્ટ રીતે સત્ય હોવું જોઇએ. વસુરાજાનું દ્રષ્ટાંત બોધદાયક હોવાથી ટીકાનુસાર અત્ર લખીએ છીએ. વિસ્તારરૂચિએ આવશ્યકાદિકથી જોઇ લેવું.

પૃથ્વીમાં વિખ્યાત થયેલી શુક્તીપુર નામની નગરી હતી. એ નગરીમાં મહા તેજસ્વી અભિચંદ્ર નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેને સત્ય બોલનાર વસુ નામે એક પુત્ર હતો. બાલ્યવયથી આ વસુ મહાબુદ્ધિશાળી હતો અને સત્ય વચનોચ્ચારના ગુણ માટે પ્રસિદ્ધ થયો હતો. પિતાએ તેને ક્ષીરકદંબક નામના કળાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કરવા મૂક્યો. અહીં તેની સાથે તેજ ગુરૂનો પુત્ર પર્વત અને એક નારદ નામે બ્રહ્મચારી અભ્યાસ કરતા હતા. ગુરૂની ત્રણે શિષ્યોપર અપૂર્વ પ્રીતિ હતી અને બહુ સંભાળથી અભ્યાસ કરાવતા હતા.

એક દિવસ ગુરૂ સુતા છે તે વખતે બે ચારણ મુનિ વાતો કરતા કરતા આકાશમાં ચાલ્યા જતા હતા. તેઓની વાતચીતપરથી ગુરૂ સમજ્યા કે ત્રણ શિષ્યો પૈકી બે નરકમાં જશે અને એક સ્વર્ગમાં જશે એમ તેઓએ કહ્યું. આ હકીકત સાંભળી ગુરૂને બહુ જ ખેદ થયો. આ ત્રણમાંથી સ્વર્ગમાં જનાર કોણ ભાગ્યશાળી થશે તેની [illegible] કરવા માટે ગુરૂએ ત્રણેને પોતાની પાસે એક સાથે બોલાવ્યા અને દરેકને જવના લોટનો બનાવેલો બનાવટી એકેક કુકડો [illegible] કે જ્યાં કોઇ પણ ન દેખે ત્યાં જઇને આનો [illegible] વસુ અને પર્વત તો એકાન્ત જગોએ જઇને કુક- [illegible] નગર બહાર ગયો અને [illegible] દિશાઓમાં નજર ફેરવી [illegible] કોઇ પણ ન દેખે એવી જગાએ આ [illegible] પણ અહીં તો તે પોતે (કુકડો) [illegible] ઉંચે ઉંચે દેખે [illegible] દિવ્ય ચતુર્થ જ્ઞાની મહાત્મા [illegible] એવું કોઇ પણ સ્થલ નથી કે જ્યાં કોઇ [illegible] ગુરૂની આજ્ઞાનો અર્થ એજ હતો કે કુક

શિલાની સુંદર વેદિકા તૈયાર કરાવી અને પ્રછન્નપણે તે ઘડનારાઓનો પછી ઘાત કરી નાખ્યો. આ વેદિકાપર સિંહાસન મૂક્યું જેથી લોકોએ એમ જાણ્યું કે સત્યના પ્રભાવથી વસુ રાજાનું સિંહાસન આકાશમાં અધર રહે છે. લોકોમાં વાત ચાલી કે સત્યના પ્રભાવથી દેવતાઓ રાજાની પાસે રહે છે અને તેની સેવા કરે છે. સિંહાસનના પ્રભાવથી કેટલાક રાજાઓ તેને વશ થઇ ગયા અને તેની કીર્તિ દશે દિશામાં વધારે પ્રસરવા લાગી.

હવે નારદ એક વખત તે શહેરમાં આવ્યો. તે પર્વતને મળવા ગયો તે વખતે પર્વત શિષ્યોને ઋગ્વેદ ભણાવતો હતો. તેમાં એ વાત આવી કે અજથી યજ્ઞ કરવો, પર્વતે તે ઋચાનો અર્થ સમજાવતાં કહ્યું કે અજ એટલે બોકડાનું બલિદાન કરી યજ્ઞ કરવો, આ વખતે નારદ નજીક બેઠો હતો તેણે કહ્યું કે "ભાઈ પર્વત! તું આવો ખોટો અર્થ કેમ કરે છે? ગુરૂએ તો આપણને શીખવ્યું છે કે न जायते इति अजः વાક્યાથી ન ઉગે તેવું ત્રણ વરસનું ધાન્ય (શાંગરશાલિ) એવો અર્થ અજ શબ્દનો થાય છે, એ વાત તું કેમ વીસરી ગયો? આ પ્રમાણે ખોટો અર્થ કરવો અયુક્ત છે, પાપબંધ કરાવનાર છે અને પરભવમાં દુર્ગતિમાં પાડનાર છે." પર્વત બોલ્યો "તમારૂં કહેલું ખોટું છે. ગુરૂએ આપણને એવો અર્થ કહ્યો જ નથી. વળી 'નિઘંટુ' માં અજ શબ્દનો અર્થ 'બકરો' થાય છે." નારદે જવાબ આપ્યો. "ભાઇ પર્વત! શબ્દની અર્થઘટના મુખ્ય અને ગૌણ બે પ્રકારની છે. તેમાંથી ગુરૂએ આપણને ગૌણ અર્થ કહ્યો હતો. ગુરૂ ધર્મોપદેશક હતા. શ્રુતિ (વેદ) ધર્મમય છે, છતાં તું ગુરૂ અને વેદથી વિપરીત કરીને પાપ વહોર નહિ." પર્વતે ઉત્તરમાં આક્ષેપ કરીને કહ્યું "ગુરૂએ તો અજ એટલે બકરો એમ કહ્યું છે અને ગુરૂએ કહેલ શબ્દાર્થને વિપરીત કરવાથી તું પાપ વહોરી લે છે. આ બાબતમાં જો હું હારું તો પોતાની જિહ્વા કાપી નાખવી એવું હું પણ કહું છું અને આ શબ્દનો અર્થ આપણા સહાધ્યાયી વસુ રાજા જે કહે તે પ્રમાણ છે." નારદે આ સર્વ અંગીકાર કર્યું, કારણકે સત્યને જાણનારને ક્ષોભ હોતો નથી.

હવે પર્વતની માતાએ એકાંતમાં પર્વતને કહ્યું કે "જો કે હું ઘરના કામકાજમાં નિરંતર ગુંચાયલી રહેતી હતી છતાં મને ચોક્કસ

પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ થવી જોઇએ એટલે તેનાવડે શુભક્રિયા અનુષ્ઠાન કરવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે મન વચન કાયાના યોગોની પ્રવૃત્તિ સંબંધી ઉપયોગી ઉપદેશ આપ્યો. હવે પાંચ ઇંદ્રિયોના સંવરની વાત કરે છે. ૨૪૯.

શ્રોત્રેન્દ્રિય સંવર.

श्रुतिसंयममात्रेण, शब्दान् कान् के त्यजन्ति न ।
इष्टानिष्टेषु चैतेषु, रागद्वेषौ त्यजन्मुनिः ॥ १२ ॥

"કાનના સંયમમાત્રથી કોણ શબ્દોને તજતું નથી? પણ ઇષ્ટ "અને અનિષ્ટ શબ્દોપર રાગદ્વેષ તજી દે તેને મુનિ સમજવા." ૧૨.

અનુષ્ટુપ્.

ભાવ—કુદરતી સંયમ બે રીતે આવે છે. ચઉરિંદ્રિય સુધી શ્રોત્રેંદ્રિય હોતીજ નથી તેને અથવા બહેરાને સ્વભાવે શ્રોત્રસંવર થાય છે. કૃત્રિમ સંયમ કાનમાં આંગળી નાખી કે પુંમડું નાખી બેસી રહેવું એ રીતે થાય છે. આવી રીતે બાહ્ય સંયમથી ઇંદ્રિયનો સંયમ તો અનેકવાર થાય છે, પરંતુ એવા પ્રકારના કર્માધીનપણે થયેલા બાહ્ય સંયમથી કાંઇ લાભ થતો નથી, પણ એક તરફ વાયોલીન, હારમોનિયમ, પિયાનો અથવા વેણુ, મૃદંગ, દીલરૂબા વિગેરેના કોમળ ધ્વનિ ચાલતા હોય અને એક બાજુ કુતરાનું ભસવું, બેસુર અને બેસાસુર જેવા અવાજથી ચાલતું ગાયન, અથવા ગધેડાનું ભુંકવું ચાલતું હોય એ બન્ને સાંભળીને મનમાં જરા પણ પ્રેમ કે ખેદ આવે નહિ, સમભાવ રહે એમાજ ખરેખરૂ મહત્વ છે, એજ મુનિપણું છે અને એવી સમવૃત્તિવાળા પ્રકૃષ્ટ જીવનને વૃદ્ધિ પામતાં વખત લાગતો નથી.

શ્રોત્રેંદ્રિય વશ ન રાખવાથી હરણ બહુ દુઃખી થાય છે. પારધિ જ્યારે જાળ પાથરે છે ત્યારે હરણને તેમાં ફસાવવા સારૂ વાંસળી વગાડે છે સુંદર સ્વરથી આકર્ષાઇ ગયેલું ઇંદ્રિયપરવશ હરણ પારધિના સપાટામાં આવી જાય છે. સાંભળવાની લેમાં તેને બીજી દિશાનું ભાન રહેતુ નથી તેટલા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે "જીવિતને અશાશ્વત જાણી, મોક્ષમાર્ગના સુખને શાશ્વત જાણી અને આયુષ્યને પરિમિત જાણીને ઇંદ્રિયસંગથી વિશેષે કરીને નિવર્તવું." (ઇંદ્રિય૫૦ જય શતક) ૨૫૦

આવી રીતે યોગરૂંધન કરવાનો પ્રયાસ કરવા સાથે જ કષાયનો જય કરવાની પણ જરૂર છે. અંતરંગ શત્રુઓમાં કષાયો પ્રબળ શત્રુઓનું કામ કરે છે અને તેથી તેના સંબંધમાં પણ પુરૂષાર્થ ફોરવવાની જરૂર પડે છે. યોગરૂંધન અને કષાયવિજય સાથે સાથે ચાલતા હોય છે ત્યારે વિરતિગુણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. આવી રીતે બંધહેતુ શિથિળ પડતા જાય છે, ઓછા થતા જાય છે અને છેવટે નાશ પામે છે.

આ જન્મમાં ધન, સ્ત્રી, પુત્ર પામવાં એ મુશ્કેલ નથી. કેટલાકને મુશ્કેલ લાગે છે તે પણ ખોટું છે. અનાદિ કાળથી એ વસ્તુઓ મળ્યા કરે છે. અને મેળવવા માટે પ્રયાસ કરવો એ નકામો છે એટલું જ નહિ પણ તે સંસારમાં રખડાવનારો છે. એમાં રાચેલ માચેલ પ્રાણી કર્તવ્યનું ભાન ભૂલી જાય છે અને માનદશામાં લેવાઇ જાય છે. એને નિરાંતે બેસી આત્મચિંતવન કરવાનું સૂજતું નથી. છેલ્લી ગાથામાં નિઃસંગભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે આપેલો ઉપદેશ બહુ જ મનન કરવા યોગ્ય છે. ખાસ સમજવાનું એ જ છે કે અનંત કાળ સુધી પ્રયાસ કર્યા છતાં જે મળ્યું નથી તે અત્ર સૂરિમહારાજે બતાવ્યું છે. એ યોગરૂંધન, કષાયવિજય અને મિથ્યાત્વનિરોધ કરવા ખાસ પ્રયાસ કરવો. જેઓ એ રસ્તે ચઢી આત્મિક કાર્ય કરશે તે સુખી થશે અને છેવટે ઘોર સમુદ્ર તરી તેનો કાંઠો પ્રાપ્ત કરશે.

इति सविवरणो मिथ्यात्वादिनिरोध–संवरोपदेशनामा
चतुर्दशोऽधिकारः

કરવી એ આપણે પંદરમા અધિકારમાં જોઈ ગયા. સ
પ્રવૃત્તિનો હેતુ સમતાની પ્રાપ્તિ કરવાનો જ છે. ત્યારે
ગ્રંથમાં જે જે સાધન બતાવ્યાં છે તે સર્વનું સાધ્ય સ
જો તને આ ગ્રંથ વાંચતાં કાંઈ પણ પરમાર્થ સમજાયો
જ છે. यन्निहन्ति क्षणार्धेन साम्यमालम्ब्य कर्म तत् । न त ह
जन्मकोटिभिः (હેમચંદ્રાચાર્ય-યોગશાસ્ત્ર) મતલબ જે ક
સુધી તીવ્ર તપસ્યા કરતાં પણ તોડી શકાય નહિ
અવલંબવાથી એક ક્ષણ માત્રમાં નાશ થાય છે. તારૂં
હોવું જોઈએ. તેને અને આત્માને જોડાણ કરવા
અભ્યાસની જરૂર છે એ પણ આખા ગ્રંથમાં આપણે
જોયું છે. હવે સમતા પ્રાપ્ત કરવાનું પણ કાંઈ નકામું
અને સાધન બન્ને છે. સુખનો આદર અને દુઃખનો
પ્રવૃત્તિનું પરમ કાર્ય છે. સમતાથી જે સુખ મળે
છે, કારણકે બીજાં સર્વ સુખ પાછળ દુઃખ આવે છે
મય સમતાથી થતું મોક્ષનું સુખ તો અનંત છે. એ
બિંદુ દૃષ્ટિમાં રાખીને સમતા મેળવવા-સમતા રાખવ
છે. મોક્ષના સુખ અનિર્વચનીય છે. મોક્ષમંદિરપર ચ
પગથીઆં (ગુણસ્થાન) છે, એનું આરોહણ કરવા સા
બતાવવામાં આવે છે. એ મંદિરના પટો વસાવવા
પર આરોહણ કરવાનો પુરૂષાર્થ કરવો ઉચિત છે. હે
વખત તદ્દન નિરૂપાધિ, નિજ સ્વરૂપમાં લીનતા, અ
[illegible] અભાવ અને અખંડ શાંતિ નથી. [illegible]
[illegible] પણ પ્રેમ [illegible] એના. પ્રભાત [illegible]
[illegible] પ્રાપ્ત કરે અને તે પ્રેમ કરવા મ
[illegible] વિષયો ઉપર ધ્યાન આ
[illegible] અનુસરણ [illegible]
[illegible] સમજે, પણ
[illegible] અવસર
[illegible] અને તેથી અનુકૂળતા દૂરી દૂરી
[illegible]

નિત્ય છે. કર્મના સબંધથી એની શુદ્ધ દશાપર પડ ફરી વળ્યાં છે; એ પડ દૂર કરવા માટે પ્રબળ પુરૂષાર્થ ફોરવવો જોઈએ અને તેટલા માટે અસાધારણ ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ. આ આત્મામાં અનંત શક્તિ છે. એ ધારે તો પર્વતોને પણ તોડી શકે છે અને વીર પરમાત્મા જેટલું જ્ઞાન અને ઋદ્ધિ મેળવી શકે છે. એટલા માટે આપણે અગાઉ જોઇ ગયા છીએ કે अप्पा नइ वेयरणी, अप्पा मे कूडसामली। अप्पा कामदुहा धेणू, अप्पा मे नंदणं वणं ॥ આ સિદ્ધાંતનું વાક્ય છે અને તુરત સમજાઈ જાય તેવું છે. એમાં કહે છે કે આત્મા કામદુધા ગાય છે અને આત્મા નંદનવન છે. એની પાસેથી કામ લેતાં આવડે તો એ સર્વ ઇચ્છિત સુખો (સ્થૂળ અને માનસિક) આપે છે. એ સર્વ છે એ વાત તો ખરી પણ તે તારામાં છે એમ બતાવી આપ.

એ બતાવી આપવા માટે અવિદ્યાનો ત્યાગ કરવો. અજ્ઞાનથી અંધ સમાન અવસ્થા રહે છે. આખું જીવન એ લગભગ નકામું થઇ જાય છે, માટે અવિદ્યાનો ત્યાગ કરી તારાં યોગ્ય કર્તવ્યોમાં સાવધાન થઇ જા. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે अज्ञानं खलु भो कष्टं, क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापेभ्यः। ક્રોધાદિક તીવ્ર પાપોથી પણ અજ્ઞાન મહાકષ્ટ આપનાર છે. જ્યાસુધી અજ્ઞાનનો નાશ થશે નહિ ત્યાસુધી સાધ્ય નજરમાં આવશે નહિ. માટે હે ભાઈ! તું જાગ્રત થા, ખડો થા, પુરૂષાર્થ પ્રગટ કર, વીર્ય ફોરવ. ૨૭૨

સુખદુઃખનું મૂળ સમતા મમતા.

निःसङ्गतामेहि सदा तदात्मन्नर्थेष्वशेषेष्वपि साम्यभावात् ।
अवेहि विद्वन् ममतैव मूलं, शुचां सुखानां समतैव चेति ॥ ३ ॥

“હે આત્મન્! સર્વ પદાર્થો ઉપર સદા સમતાભાવ લાવીને નિઃસંગપણું પ્રાપ્ત કર. હે વિદ્વન્! તું ખાત્રી રાખજે કે દુઃખનું મૂળ મમતા જ છે અને સુખનું મૂળ સમતા જ છે.” ૩. ઉપજાતિ.

ભાવાર્થ—આ પણ જોઈ ગયા કે સુખ દુઃખ મોક્ષ કે નરક એ આત્મામાં જ છે, કારણકે તેનું ઉપાદાન કારણ આત્મા છે. એ આત્મામાં જો સમભાવ આવી જાય તો આત્માનું અસલ સ્વરૂપ પ્રગટ કરીને

ગ્રંથ કરવાનું પ્રયોજન શું છે તે પણ અત્ર સ્ફુટ થાય છે. બ્રહ્મ એટલે જ્ઞાન અને ક્રિયા અથવા પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રગટ થયેલું શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ. મોક્ષની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીઓએ તે પ્રાપ્ત કરવા અભ્યાસ કરવો. એ પ્રયોજન બતાવતાં અધિકારી કોણ છે એનું પણ સૂચવન કરવામાં આવ્યું છે.

ગ્રંથકર્તા હમેશાં પરહિત કરવાની ઉચ્ચ વૃત્તિથી જ દોરાય છે, છતાં પરહિત પણ તત્ત્વથી આત્મહિત જ છે તેથી, તેમ જ સમતારસ પ્રધાન જીવનવાળાનું એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે તેથી સૂરિમહારાજે આ ગ્રંથ સ્વપરહિત સારૂ બનાવ્યો છે. એ જ મહાત્માને પગલે ચાલી અને એને મળતી ઇચ્છાથી પ્રેરાઈ અત્ર કાંઇક વિવેચન કરવા પ્રયાસ કર્યો છે. એ કાર્યમાં ફતેહ કેટલે દરજ્જે મળી છે તે જોવાનું કાર્ય લેખકનું નથી, પણ શુદ્ધ હૃદય રાખવાનું અને જણાયલા ભાવો કહેવાનું તેનું કર્તવ્ય છે. સૂરિમહારાજે આ ગ્રંથની રચના કરવામાં પોતાની શક્તિ બહુ સારી રીતે વાપરી છે એમ અનુમાન થાય છે. (એને માટે જુઓ ઉપોદ્ઘાત). આ ગ્રંથ અધ્યાત્મ જ્ઞાનનું કલ્પવૃક્ષ છે, માગનાર ભૂલશે તો જૂદી વાત છે, બાકી જે વસ્તુ માગવામાં આવશે તે કલ્પવૃક્ષ તો તુરત જ આપશે. ૨૭૭.

ઉપસંહાર.

इममिति मतिमानधीत्य चित्ते रमयति यो विरमत्ययं भवाद् द्राक् ।
स च नियतमतो रमेत चास्मिन् सह भववैरिजयश्रिया शिवश्रीः॥८॥

"જે બુદ્ધિમાન પુરૂષો આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરીને તેને ચિત્તમાં "રમણ કરાવે તેઓ થોડા વખતમાં સંસારથી વિરક્ત થઈ જાય "અને સંસારરૂપ શત્રુના જયની લક્ષ્મીની સાથે મોક્ષ લક્ષ્મીની "ક્રીડા જરૂર કરે." ૮. આર્યાગીતિ.

ભાવ—આ ગ્રંથના અધ્યયન અને રમણ (निदिध्यासन)પર અત્ર ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું છે. જે પ્રાણી આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરી અનુભવની જાગૃતિ રાખે છે તે સર્વ વાંછિત પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એકલો અભ્યાસ કામનો નથી. અભ્યાસનો સદુપ-

૧ ચારે પદમાં અનુક્રમે ૧૨-૨૦-૧૨-૨૦ માત્રા હોય છે.

સમતાશ્રય ફળ કથન.

અદીઠ વિવિધ કરમ પરકાર, જાણી સહુજન વચન વિકાર;
પરણતિ રાખી ઉદાસ ભાવ, મુનિ આસરે અદુઃખ સુખડાવ. ૭

સમતાશ્રય સુખ કથન.

સરવ જંતુ ઉપરિ ક્ષણ એક, જઉ મન મૈત્રી આણે છેક;
તે સુખ પરમરૂપ ભોગવે, જે ઇહ પરભવ ન થયો કબે. ૮

સમતાશ્રિત જીવ લક્ષણ કથન.

જેહ નઇ મિત્ર ન શત્રુ ન કોઈ, નિજ પર ભાવ ન હોવે સોઇ;
ઇંદ્રિયાર્થ ન રમે ચિત્ત જાસ, યોગી મુક્તકષાયા વાસ. ૯

સમતા કારણ કથન.

મૈત્રી કરી જીઉ જગજંતસું, પ્રમોદ ધરિ જીવ ગુણવંતસું;
કરુણા ભવપીડિત જનસંગ, નિરગુણ પરિ ધરિ ઉદાસ રંગ. ૧૦

*મૈત્ર્યાદિ સ્વરૂપ કથન.

મૈત્રી પરહિતચિંતા જેહ, પરદુખવારણ કરુણા તેહ;
પ્રમોદ પરસુખ સંતોષસું, ઉપેક્ષા તે મધ્યગ દોષસું. ૧૧

મૈત્રી લક્ષણ કથન.

ધારિ જે મ કરઉ કો પાપ, વળી ન લહઉ કોઇ દુખતાપ;
મુક્ત વ ભવથી જગજંત, મતિ એ મૈત્રી કહિયે તંત. ૧૨

પ્રમોદ લક્ષણ કથન.

સકલ દોષના ફેડણહાર, વસ્તુ તત્વના દેખણહાર;
ગુણવંતનુ એ કરિ પક્ષ, જીઉ તુ લહિ તે મુદિતા લક્ષ. ૧૩

કરુણા લક્ષણ.

દીન દુખિય ભયભીત, યાચમાન જીવિત નિજ ચીત;
[illegible] ઉપકાર તણી જે બુદ્ધિ. લહિ તે જીઉ તું કરુણા શુદ્ધિ. ૧૪

મધ્યસ્થા લક્ષણ.

જે [illegible] કર્મ તેહવું, વળી સુર ગુરુ નિંદા જેહવું;
નિજ પરસંસક ઉપરિ તિમઇ, લહિ જીઉ તે મધ્યસ્થાઇ મઇ. ૧૫

---

* [illegible] આધાર લખ્યા નથી તેથી તે છોડ્યા [illegible]

રાગદ્વેષ નિષ્ફલતા.

પામ્યું સ્વપન ઇંદ્રજાલાદિકાઈ, જે રતિ અરતિ નિષ્ફલત્ને જાઈ;
તિણુપરિ લખિ એ સઘ ભવ વિધઈ, થીરત્વવું આતમને સખે. ૨૬

બિમ્બોહિ: પરવશ કથન.

એ મુજ માતપિતા એ મુજ, સજ્જન બંધવ એહુ અનુજ;
એ ધન ઉપરિ મમતા રહઈ, નિજ યમવશતા કાં નવિ લહઈ. ૨૭
ન ધન ન પરિજન સજ્જન ન હોઈ, પરિચિત મંત્ર ન દેવ ન સોઈ;
યમથી કોઈ ન રાખઈ તુજ, જાણી મૂઢ હિવે તો બુજ. ૨૮

ધને મૂઢતા કથન.

તેણે જે ભવમુખ ન ગહે, સાધનરૂપ ધનાદિક વહે;
મુંઝે વિષયવિકારે મને, પ્રીતિ ન ચાહે સમતત્ત્વને. ૨૯

શત્રુ કુટુંબપણુ બોધ.

કરે કષાય મલિન સ્વું ચિત્ત, કો ઉપરિ અરિબુદ્ધે અત્ત;
તે તુજ માતપિતાદિકપણે, ઈહ થયાં બહુ ભવભવમણે. ૩૦

કુટુંબે શત્રુબોધ.

[illegible] મુજ એહ, નેહાળુ આતમહ સનેહ;
[illegible] પૂરવઈ. હણુહણાવણુ તે ભવભવઈ. ૩૧

અસમર્થ કથન

[illegible] પણ રાખણુ તુજ દેહને;
[illegible] સ્વુ [illegible] પગ મૂરખ સ્વુ ચિંતવું. ૩૨

[illegible] નિરાશ કથન

[illegible] અન્ય પદ સ્વે અશુચ [illegible],
[illegible] ૩૩

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ૩૪

[illegible]

[illegible] ૩૫

લછમીએ દુસમણ ભોગ હુવે, ઉદર સરપ ગતિ વળિ હુવે;
મરણાપદ રાખે નહી કિમી, રાખે સ્યું જિઉ મોહ એહ માંઈ. ૪૮
મમતા માત્ર હુવે મનસુખ, ધન અલપ કાલે તો લખ;
આરંભાદિકથી અતિ દુઃખ, દુરગતિરૂપી દારૂણ રૂખ. ૪૯
આતમસાધન એ છે દ્રવ્ય, ધર્મ થવે પિણ નહી અતિ ભવ્ય;
પુણ્યાતમ નિઃસંગહ યોગ, તદ્‌ભવ મુક્તિ શ્રી હુવે ભોગ. ૫૦
ક્ષેત્ર વસ્તુ ધન ધાન્યહ તેહ, મેલી રાખે પ્રાણી જેહ;
કલેશ પાપ નરકગતિ હુવે, ગુણ નહી કોઇ ધરમને ઠવે. ૫૧
બૂડે આરંભે ભવમાંહ, રાજા પ્રમુખ છલે વળિ તાંહ;
ચિંતાકારક ને શ્રમ હરે, પરિગ્રહ, છંડવઇ કારજ સરે. ૫૨
વાવે નહી જો ધન શુભ ખેત, જાવું પરભવ સ્યું તે લેત;
તેહ ઉપાર્જ્યું કરી અતિ પાપ, જીઉ કિમ તો જાયે દુઃખતાપ. ૫૩

પરિગ્રહ મમતા મુગત એ, ચઉથું ઇહાં અધિકાર;
હિવ અનુક્રમિ પંચમ લિખું, દેહ મમત પરિહાર. ॥

ઇતિ ચતુર્થો ધનમમત્વમોચનાધિકારઃ

પાપ ચિંતવે પોષે દેહ, કિમ તુજ થશે સહાયી તેહ;
ઇમ જો ઉત્તર સુખ ચીંતવે, એ જગ વંચે ધૂરત રવે. ૫૪
કારાગાર થકી નીસરે, જડ પિણ ભેદી નઈ બહુ પરે;
પશુ અધિક તેથી તનુ બદિ, જીઉ ક્રમયતન કરે સ્યે છદ. ૫૫
જો પરભવ દુખ વછે ચિત્ત, તો ન કરે કિમ પુણ્ય પવિત્ર;
રાખી ન શકે ભવભય કોઇ, પુણ્ય વિના જઉ વજ્રિ હોઇ. ૫૬
કરે પાપ મુઝી જન દેહ, ભવ દુખ જાલ ન જાણે જેહ;
અગનિ લોહાશ્રય સહે ઘન મહી, વ્યોમ અનાશ્રય બાધા નહીં. ૫૭
કાયનામ અનુચર એ દુષ્ટ, કર્મગુણે બાંધી તુજ પુષ્ટ;
છલનુ દેઈ સયમ લાઠ, જિણ તુજ જીવ ન આવે આંછ. ૫૮
શુચપદ્ અશુચિપણું લહે જિહાં, કૃમિ જાલે આકુળ વપુ ઇહાં;
તરત ભરમભાવીથી જીવ, લે નહીં કા આતમહિત નીવ. ૫૯
તપ જપ નયમ પરઉપકાર, દેહે એ ફલ હ્યે નહી સાર;
બહુ ભાટકે અલ્પ દિનગેહ, મૂરખ તૂ સ્યું તિહાં ફલ લેહ. ૬૦

વૈરાદિકનો લાભાલાભ, આતમ જાણો આ ભવગાભ;
માન રાખ ભાવે તપ રાખ, નિહચે ઇહાં દુહું ગતિ સાખ. ૭૩
સુણિ કુવચન જે દુરખિત થાય, પાહણ કે જસ રોમ હરખાય;
જે મરણાંતે ન ધરે રોષ, ઇંડ જાણો એ શિવગતિ પોષ. ૭૪
સ્યું ગુણ તુઝઝ કષાયે કેદા, દીધું છે જિણ સેવાઈ સદા;
સ્યું દેખે નહિ એહનું દોસ, તાપ ઇહાં પરભવ દુખકોસ. ૭૫
સ્યું તુજ સુખ કષાયે કર્યો, કષાયનાસથી સ્યું સુખ વિટયો;
એ બેમાં ઉતર દ્રઢ દેણ, જાણી ઇંડ ભજ તે અલેણ. ૭૬
તપપ્રવૃત્તિ તો ઇંડ સુખસાધ્ય, જિમ તિમ માનપ્રગતિસુ અબાધ્ય;
પહિલી પ્રવૃતિ ન દે સુખ કંઇ, બાહુબલિને બીજે શિવ દઇ. ૭૭
વિચાર કરી ઇમ તજવું માન, દુર્લભ તપ રાખવું નિદાન;
પંડિત હરખે મન ધરિ ક્ષમા, માન મત્સર હે મૂરખ ગમા. ૭૮
થી.કે પરાભવ વિણ તું કુપે, પાપ ચીતવઈ નિજ ગુણ લુપે;
ન લખે નરક તિરયઁ ગતિ, વારવાર ધારયે દુઃખતતિ. ૭૯
[illegible] અપકરિયે, ક્રોધ તેહ ધરિ અરિષ્ટ કીયે;
[illegible] અરિને ભવ ભવ ઇંદ. ૮૦
[illegible] સહિત ધરમ નઈ કહે;
[illegible] રૂપ ભવાંતર ઇહ. ૮૧
[illegible]
[illegible] દુહું પરિગ્રહે. ૮૨
[illegible]
[illegible] ૮૩
[illegible]
[illegible] ૮૪
[illegible]
[illegible] ૮૫
[illegible]
[illegible] ૮૬
[illegible]
[illegible] ૮૭

તું મૂરખ જ્ઞાની તું જીવ, અવંચક વંચક સુખ દુઃખ નીવ;
દાતા લેણ્ના તું તેહનો, ઉભે કાં નહીં રેનમાં ઘનો. ૧૨૭
કુળ તુઝ જીઉ ચિર જનરંજને, શુભ પરમારથ લખ તું મને;
રજ વિશદ ચરિતે ભવ સમુદ્ર, પડતાં તુઝને પાવણ મુદ્ર. ૧૨૮
પંડિત તું રાજા તું વળી, દાતા અદભૂત ગુણીઓ બળી;
વાંછે એ મદથી પરિતોષ, ન લખે કાં પરભવ લઘુ પોષ. ૧૨૯
સાધન બાધન જાણે સરવ, ધ્રમના લખે નિજવશ પરવ;
ઈંહ પરભવ જીઉ હરિ તે યતન, લખે નહીં કન ભુગતે તન. ૧૩૦
ધ્રમ અવસર લહ્યો બહુ પુદગલે, અનંત દુઃખ સહતાં જીઉ હલે;
વલી તુઝ દુરલભ જિન ધ્રમ ઈમ, આદરવા વિણ દુઃખક્ષય કિમ. ૧૩૧
ગુણગુતિ વાંછે વલી નિર્ગુણી, વિણ પુણ્યે વાંછે સુખ ગુણી;
અણયોગ વિણ વાંછે સિદ્ધિ, નવો વાયુ તુઝ આતમ બુદ્ધિ. ૧૩૨
પડા પગપર અભિભવ જીઉ દેખી, ઈરષે કાં તેથી સવિશેષ;
અપુણ્ય આતમ ન લખે કાંઈ, વિસ્તારે કાં જીઉ અઘ કાંઈ. ૧૩૩
કા પીડી નિરદય લઘુ જીવ, વાંછે પ્રમોદથી કુમનીવ;
[illegible] પીડે એકજત, તે તઉ પીડે વાર અનંત. ૧૩૪
[illegible] મૃત્યુ સુખ પિણ જિમ ભેક, ભક્ષણ કરે જતુ નિરછેક;
[illegible] પણ તૃપ્તિ મુહમે રહ્યા, જીઉ પીડે સ્યુ જીવ ઉમહ્યો. ૧૩૫
[illegible] વન્ધા [illegible], કરી થોડું સુખભર જિહાં,
[illegible] સ્યું [illegible] પરજન, નરક દુખ સાગર નહીં વહે. ૧૩૬
[illegible] પાણી ભેદ, અસ વણિકત્રય બિન્દુક રૂંદ;
[illegible] મનુષ્ય જનમ, ગૌવસ પરમાહે દુખ ગરમ. ૧૩૭
[illegible] નીન, હાથી પ્રમુખ પ્રમાદે લીન;
[illegible] દુખ મૂત બધ, ન લખે તું ચિરભાવી અધ. ૧૩૮
[illegible] પોતા પાપ, વળી મૂરખ તસ કરે કલાપ,
[illegible] જલપૂર, માથે શિલા ધરે થઇ સૂર. ૧૩૯
[illegible] કહાયે જીવ, બાંહે દુખે ગહે સુખનીવ;
[illegible] વાંછિત કાંઇ, સમજ સમજ એ અવસર જાઇ. ૧૪૦
ધન શરીર સુખ બધવ પ્રાણ, છાંડી છાંડી હવે જિનધ્રમ સાણ;
[illegible] ધર્મ વાઠવા ભવભવે, પિણ વળી ઇંણે દુલ્લભ ધ્રમ હુવે. ૧૪૧

હરખે નિજ ગુણ પરિ પેર કહ્યે, તિમ જો વેરી ઉપરી વહ્યે;
નિજ ગહીયે જિમ ઉપતાપ, તિમ રિપુને જાણ્યા ગુણ આપ. ૧૫૫
જમ નિજ ગર્હો તવના પખે, આતમ તાપ હરખ તું જખે;
તિમ પરને ચિંતવિ ચિહુ વિવે, ઉદાસથી હુવે વેત્તા પખે. ૧૫૬
સ્તાવવાથી ન હુવે કો ગુણી, પરભવ હિત નહીં ખ્યાતે ઘણી;
એ અપગુણ ઉત્તર જાણતો, વૃથા માનગહિલો કાં હતો. ૧૫૭
ગુણ ગુણ ન કરે જન બહિરમુખી, પ્રમાદ મત્સર કુબોધ સુખી;
મેહું એ દાનાદિક ધરમ, અણ પિણ કર સુધ સુકૃત કરમ. ૧૫૮
છાનું પુન્ય ધરે જિમ શોભ, પરગટ કરતાં તિમ નહીં શોભ;
લાજ સહિત જિમ મહિલાતણા, વધ છાજ ઉરયલ ગુણ ઘણા. ૧૫૯
સુકૃત ગુણ સુણવે દેખવે, આતમ તુઝ કોઈ ગુણ નહીં હુવે;
ફલે નહીં ધરતીથી પ્રગટ, મૂળ ક્યાં તરૂ પડે નિપટ. ૧૬૦
તપકિરિયા દાને પૂજ્યો, શિવ ન જાઈ ગુણમત્સરપથ્યો;
અપથ્ય કર્યે ન હુવે નિરોગ, રસાયને પિણ આતુર લોગ. ૧૬૧
મતર યતર રતન પ્રમુખ, થોડા પિણ શુદ્ધ તો ફલ સુખ;
દાન પૂજ પોસહ ગુણ કરે, શુદ્ધપણે, ઈમથાં ગિરપરે. ૧૬૨
દીવો નાન્હો જિમ તમ હણે, અમૃત લવ પિણ રૂજને લણે;
અગ્ની કણ પિણ દહે તૃણ રાશ, ધર્મલેશ તિમ હુવે ભવનાશ. ૧૬૩
વિનય ભગતિ ઉપયોગે કરી, આવશ્યક કિરિયા આદરી;
દેવ કોઈ હેત ન લહે કાંઈ, આતમ લખિ કરી ભાવ મિલાઈ. ૧૬૪

શુદ્ધ ધરમ ઉપદેશ એ, ભાખ્યું એહ અધિકાર;
દેવ ધરમ ગુરૂ જાણવા, સુણ દ્વાદશમ વિચાર. ૧.

ઉપેકાદરાને ધનશુદ્ધ્યાધિકાર.

પરમ તત્ત્વના ગુરૂ પરધાન, જે ભાખે હિત ધરમ નિદાન;
અણપરખ્યો તેહને આસરે, મૂરખ ભ્રમ નિષ્ફળ હી કરે. ૧૬૫
[illegible] ધરમથી ભાખી અહીં, શિવ ન લહે જન ગુરૂ શુદ્ધ નહીં;
[illegible] ન ભાવ રતન કરી, અજાણ વેદ બતાવે જરી. ૧૬૬
[illegible] ગુરૂ જે આસર્યો, જેહને તેહ બૂડવા પડ્યો;
તરે તેહ કેમ વિષમ પ્રવાહ, કુગુરૂ પસાય પડે ભવ માંહ. ૧૬૭

કહ્યો દેવગુરૂ ધર્મમય, દ્વાદશમો અધિકાર;
હિવ મુનીપર શિષ્યાપણો, લિખું યથા અચાર. ॥
ઇતિ દ્વાદશમો ગુરૂશુદ્ધ્યધિકારઃ

ભવભયવારક મુનિવર નમું, જસ મન વિષય કષાયે ગમું;
રાગદ્વેષ રહિત પરિણામ, રમે ભાવન સંજમને ઠામ. ૧૮૨
પરમાદે ન કરિસિ સિઝાય, સમિતિ ગુપ્તિ ન ધરીસ ચિત્તલાય;
શરીરમોહે ન કરિસિ તપ, કરિસ કષાય બાંધિસ તો અપ. ૧૮૩
પરીસહ ન સહિસ તિમ ઉપસર્ગ, ધરીશ નહીં શીલંગ રથવર્ગ;
તો મુંકાતો પિણ ભવપાર, મુનિ કિમ તુરિસ વેષે ધાર. ૧૮૪
આજીવિકાયે એ જે વેષ, ધરે ચરિત્ર ન પાલે લેસ;
લખિતો ન બીહે લેત જગત, મૃત્યુ નરક વેષે ન લહત. ૧૮૫
ચરણ વિના યતિ વેષે મહે, જીય વાંછે પૂજોપધિ હુદે;
વચી મુગધ નરકભવ જઈશ, અજગલપાશી ન્યાય વહીશ. ૧૮૬
આતમ ન થયો સંયમતપે, પ્રતિગ્રહ ભાર મૂલ પિણ કપે;
સ્યું તુઝ દુરગતિ પડતાં શરણ, જીઉ થાશે પરભવ તુઝ કવણ. ૧૮૭
સ્યું જન સતકારે પૂજ્યો, અરે મુગ્ધ તુસે વિણ ગુણ્યો;
બોધિ બીજ તરૂને એ પરશુ, પ્રમાદરૂપ ભવમાંહિ કરશું. ૧૮૮
નમે ભવિક તુઝ ગુણ આસરી, આપે ઉપધિ વસતિ બહુપરી;
વેષ ધરી મુનિ તુ ગુણ વિના, ઠગની ગતિ આવી તુઝ મના. ૧૮૯
આપણુ પીવણની નહિ ચિત, ન રાજભય જાણે સિદ્ધંત;
તે પિણ શુદ્ધ ચરણમેં યતન, ન કરે મુનિ તો નરકમાં પતન. ૧૯૦
શાસ્ત્ર જાણ પિણ લેઈ વિરતિ, ન રહે ઓસુત ખપે રહિત;
પ્રાણી તિહાં પ્રમાદે કરી, લુંટાઈ પરભવ નિજ સિરી. ૧૯૧
ન કરૂં હું ઇમ નિત્ય ઉચરે, સાવદ્ય સરવ તેહ વલિ કરે;
નિત જૂઠે વચને મન રજિ, પાપે જાણ નરકગતિ ગજિ. ૧૯૨
વંચે તુઝ આપ એ લોક, ઉપદેશે વચ્યા બહુ થોક;
સુખે સુખે રહે ભોગવે, જાણીશ તે ફલ તુ પરભવે. ૧૯૩
આજીવિકા પ્રમુખ દુઃખભર્યા, કષ્ટે કેઈ રહે પ્રમવર્યા;
તેથી પિણ નિરદય તું ઇષ્ટ, વાંછે પિણ નહીં નિયમ વિશિષ્ટ. ૧૯૪
પાતે તરતો સે ગુણવંત, આરાધ્યો તારે ભવિજંત;
તુઝ નિગુણને જે આસરે, કેહવું તેહ સગતિફલ વરે. ૧૯૫

કહ્યો દેવગુરૂ ધર્મમય, દ્વાદશમો અધિકાર;
હિવ મુનીપર શિષ્યાપણે, લિખું યથા અચાર. ॥

ઇતિ દ્વાદશમો ગુરૂશુદ્ધ્યધિકારઃ

ભવભયવારક મુનિવર નમું, જસ મન વિષય કષાયે ગમું;
રાગદ્વેષ રહિત પરિણામ, રમે ભાવન સંજમને ઠામ. ૧૮૨
પરમાદે ન કરિસિ સિઝાય, સમિતિ ગુપ્તિ ન ધરીસ ચિત્તલાય;
શરીરમોહે ન કરિસિ તપ, કરિસ કષાય બાંધિસ તો અપ. ૧૮૩
પરીસહ ન સહિસ તિમ ઉપસર્ગ, ધરીશ નહીં શીલંગ રથવર્ગ;
તો મુંકાતો પિણ ભવપાર, મુનિ કિમ તુરિસ વેષે ધાર. ૧૮૪
આજીવિકાયે એ જે વેષ, ધરે ચરિત્ર ન પાલે લેસ;
લખિતો ન બીહે લેત જગત, મૃત્યુ નરક વેષે ન લહત. ૧૮૫
ચરણ વિના યતિ વેષે મદે, જીય વાંછે પૂજોપધિ હદે;
વચી મુગધ નરકભવ જઈશ, અજગલપાણી ન્યાય વહીશ. ૧૮૬
આતમ ન થયો સંયમતપે, પ્રતિગ્રહ ભાર મૂલ પિણ કપે;
સ્યું તુઝ દુરગતિ પડતાં શરણ, જીડે થાશે પરભવ તુઝ કવણ. ૧૮૭
સ્યું જન સત્કારે પૂજણે, અરે મુગ્ધ તુસે વિણ ગુણે;
બોધિ બીજ તરૂને એ પરશુ, પ્રમાદરૂપ ભવમાંહિ કરશુ. ૧૮૮
નમે ભવિક તુઝ ગુણ આસરી, આપે ઉપધિ વસતિ બહુપરી;
વેષ ધરી મુનિ તું ગુણ વિના, ઠગની ગતિ ભાવી તુઝ મના. ૧૮૯
ખાવણ પીવણની નહિ ચિંત, ન રાજભય જાણે સિદ્ધંત;
તે પિણ શુદ્ધ ચરણમે યતન, ન કરે મુનિ તો નરકમાં પતન. ૧૯૦
શાસ્ત્ર જાણ પિણ લેઈ વિરતિ, ન રહે શ્રીસુત બંધ રહિત;
પ્રાણી નિણે પ્રમાદે કરી, લુંટાઈ પરભવ નિજ સિરી. ૧૯૧
ન કેર હું ઇમ નિત્ય ઉચરે, સાવદ્ય સરવ તેહ વલિ કરે;
નિત જુઠે વચને મન રંજિ, પાપે જાણ નરકગતિ ગંજિ. ૧૯૨
વેષ તુઝ આપે એ લોક, ઉપદેશે વચ્યા બહુ થોક;
સુખે સુખે રહે ભોગવે, જાણીશ તે ફલ તું પરભવે. ૧૯૩
આજીવિકા પ્રમુખ દુઃખભર્યો, કષ્ટે કેઈ રહે પ્રમવર્યો;
તેથી પિણ નિરદય તું ઇષ્ટ, વાછે પિણ નહીં નિયમ વિશિષ્ટ. ૧૯૪
પોતે તરતો સે ગુણવંત, આરાધ્યો તારે ભવિજંત;
તુઝ નિગુણને જે આસરે, કેહવું તેહ ભગતિફલ વરે. ૧૯૫

અવિરતિ યોગ પ્રમાદ મિથ્યાત, આતમ નિત સંવર કરી જાત;
ભવરૂપી એ અણુસંવર્યા, મુગતિતણા સુખ દે સંવર્યા. ૨૩૯
મન સંવર કરી હે પંડિત, સ્યું ન લખે અણુસંવર રીત;
તરત હિ જાયે તંદુલી મત્સ, સાતમી પૃથિવીમાં બીભત્સ. ૨૪૦
પ્રસન્નચંદ રાજઋષિ જેહ, મન મોકળે સંવરવે તેહ;
નરકના દલ પિણ વલિ શિવદલ, ક્ષણ એકમાં મેલ્યા નિરમલ. ૨૪૧
મન અણુલાધે જે જોઇએ, ધ્યાન ન એકેંદ્રિયાદિ થીએ;
ધરમ શુકલમાં મન થિર કર્યું, મન સંવર તે તેણે વર્યું. ૨૪૨
સકારણ નિકારણ જેહ, મન શુભ ધ્યાને યંત્રી લેહ;
દુર્વિકલપથી વિરમ્યા યતી, પારંગામી તેહજ સતી. ૨૪૩
વચન અલાધે બહુલા જીવ, મૌન કરે નહી કુણ કુણ કીવ;
નિરવદ્ય વચન અછે જેહમે, વચન ગુપતિ તે કહી તેહમે. ૨૪૪
આતમ કહી તું નિરવદ્ય વચન, સુણ સાવદ્ય વચને દુઃખવસન;
પામ્યા ઘણા નરક અતિ ઘોર, વસુરાજાદિ વચનના ચોર. ૨૪૫
દુર્વચને ઇહભવ હવે વૈર, પરભવ નરક તણી દુઃખ લ્હેર;
અગનિદગ્ધ ઉગે વળી વૃક્ષ, નવિ જીવે કરી કુવચન પક્ષ. ૨૪૬
ભગવત તે અહિજ કારણે, દીક્ષાથી જા કેવળપણે;
ન હુવે તા નવિ બોલે વચન, પાપ હરે જ્ઞાનાદિક છતન. ૨૪૭
કરુણાપે સંવર નિજ અંગ, કુમ [illegible] સુધીને યંત્ર;
[illegible] જિન નિષ્ઠે, [illegible] સુખ દુઃખ તિમ નિજ મિષે. ૨૪૮
[illegible] કુણ કુણ [illegible] ધ્યાનાદિક નિજ ગુણ સહી;
[illegible] હિત. [illegible] સુખ તે કહીયે ચૈન. ૨૪૯
[illegible] હે ને કુણ છે દે નહિ;
[illegible] ઇમ તજે મુનિ છપે. ૨૫૦
[illegible] મેં ન તજે પ્રતિ દિન,
[illegible] ઇમ તજે મુનિ છપે. ૨૫૧
[illegible] કરી કુણ કુણ ન તજે નયને ધરી.
[illegible] ઇમ તજે મુન છપે. ૨૫૨
[illegible] માટે [illegible] કુણ ન તજે રહી,
[illegible] સાથે [illegible] આનંદ [illegible] ૨૫૩

ચિદાનંદ ભગવાન તું, પરમાતમ ગુણવંત;
અક્ષયનિધિ નિજ સમરતો, પામે બોધિ મહંત. ૨
અમૂરતી ને મૂરતી, થાયે પંચ પ્રકાર;
તેમાં ચરમ કરણ વસે, અંતર કરણ પસાર. ૩
હોઈ ઘડી હુવે ઉપશમી, તે વળી આદિ કષાય;
કરવે પડતાં પામીયે, ગુણ સાસાદન ભાય. ૪
તીન મોહની નઇ વલી, પુરલા ચ્યાર કષાય;
પ્રકરતિ સાતે ક્ષય કર્યાં, ક્ષાયિક ભાવે પ્રાય. ૫
એ મિથ્યાત સભાવથી, તીને બોધિ અરૂપ;
જો હુવે ચરમ કરણ પણે, તીને પુંજસરૂપ. ૬
શુદ્ધ અધશુદ્ધ અતિશુદ્ધમાં, પહિલઇ પુંજે આય;
રહતાં હુવે ક્ષય ઉપશમી, ચરમ સમય શુદ્ધ પાય. ૭
વેદક બોધિ પણું લહે, નિરમલ દલ ઇહાં હોય;
તિણ રૂપી કહિયે જિને, આતમ નિજ ગુણ જોઇ. ૮
બોધ લહી જે કો ઈહાં, નવિ લખીસ્યે એ શાસ્ત્ર;
ફોરવતા તપ જપ સકતિ, ભજસ્યે તે ભવપાત્ર. ૯
લિખ્યો શાસ્ત્ર ભાષાપણે, સમજે સગલા લોગ;
ઇમ નરવિજય તણે વચન, પરમારથ ઉપયોગ. ૧૦
દેખી દેખી વચન તે, લિખીયા મતિ અનુસાર;
પંડિત દેખી સોધજ્યો, દે દ્દષ્ટી ઉપકાર. ૧૧
સંવત સતર સત્યોત્તરે, માસ શુકલ વૈશાખ;
રવિવારે પાંચમિ દિને, પૂર્ણ થયો અભિલાષ. ૧૨
ખરતર ગછ માહે સરસ, આચારજ ગણધાર;
શ્રી જિણચંદ સૂરીસવર, સૌભ્યગુણે સિરદાર. ૧૩
તાસ સીસ ગુરુ ચરણ રજ, સમ તે રંગવિલાસ;
જિનપર આતમ હિત ભણી, કીનો આદરિ ભાસ. ૧૪
ભણિજ્યો ગુણજ્યો વાચજ્યો, એ અધ્યાતમ શાસ;
જિમ જિમ મનમાં ભાવસ્યો, તિમ તિમ થસ્યે પ્રકાસ. ૧૫

અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ગ્રંથની ગુજરાતી ચોપાઈ.

સમાપ્ત.

यावद्देहमिदं गदैर्न मुषितं नो वा जराजर्जरं ।
यावत्त्वक्षकदम्बकं स्वविषयज्ञानावगाहक्षमम् ॥
यावच्चायुरभङ्गुरं निजहिते तावद्बुधैर्यत्यतां ।
कासारे स्फुटिते जले प्रचलिते पालिः कथं बध्यते ॥

જ્યાંસુધી આ શરીર રોગથી મહિત થયું નથી અથવા વૃદ્ધાવસ્થાથી જર્જરિત થયું નથી, જ્યાંસુધી પાંચે ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયો સમજવાને સમર્થ છે અને જ્યાંસુધી આયુષ્ય ક્ષય થઇ ગયું નથી ત્યાંસુધીમાં હે જીવ! તું તારા કલ્યાણ માટે યત્ન કર. કારણ જ્યારે તળાવ તુટી જઈ પાણી બહાર નીકળવા માંડ્યે ત્યારે પછી તું પાળ કેવી રીતે બાંધીશ? શાંત સુધારસ.

संसारारण्यं मुक्त्वा यदि जिगमिषुर्मुक्तिनगरीं,
तदानीं मा कार्षीर्विषयविषवृक्षेषु वसतिम् ।
यतश्छायाप्येषां प्रथयति महामोहमचिरा-
दयं जन्तुर्यस्मात्पदमपि न गन्तुं प्रभवति ॥

આ સંસારરૂપ અરણ્યનો ત્યાગ કરીને જો તારે મોક્ષનગરીમાં જવાની ઇચ્છા હોય તો વિષયરૂપ વિષવૃક્ષમાં વસતિ કરીશ નહિ. એ વૃક્ષોની છાયા પણ ઘણા વખત સુધી મહા મોહ કરનાર છે જેમાંથી એક પગલું પણ ભરવાને આ પ્રાણી સમર્થ નથી. શૃંગાર વૈરાગ્ય તરંગિણી.

राज्यं राज्यं सुभगदयिता नन्दना नन्दनानां,
रम्यं रूपं सरसकविता चातुरी सुस्वरत्वम् ।
नीरोगत्वं गुणपरिचयः सज्जनत्वं सुबुद्धिः,
किं नु ब्रूमः फलपरिणतिं धर्मकल्पद्रुमस्य ॥

મહાન્ રાજ્ય, [illegible] અને [illegible] રમણીય રૂપ, રસયુક્ત કવિત [illegible] [illegible] અથવા મોટી [illegible] સારી બુદ્ધિ [illegible] શાંત સુધારસ.

दम्भादय भवद्गतानिमय विवेक-
[illegible] भवन्ते ।
सद्भावना [illegible] नहि तस्य दूर
[illegible]

[illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]) [illegible] દૂર નથી.

શાંત સુધારસ.